

I KRONIKA 54

2006

časopis za slovensko krajevno zgodovino

Odgovorni urednik :

dr. Miha Preinfalk (Ljubljana)

Tehnična urednica :

Barbara Šterbenc Svetina (Ljubljana)

Uredniški odbor :

mag. Sonja Anžič (Ljubljana), dr. Marjan Drnovšek (Ljubljana), dr. Aleš Gabrič (Ljubljana), dr. Stane Granda (Ljubljana), dr. Eva Holz (Ljubljana), dr. Olga Janša-Zorn (Ljubljana), Irena Lačen Benedičič (Jesenice), mag. Vlasta Stavbar (Maribor), mag. Nadja Terčon (Piran) in dr. Maja Žvanut (Ljubljana)

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© Kronika

Redakcija te številke je bila zaključena :

13. januarja 2006

Naslednja številka izide : junija 2006**Prevodi :**

Cvetka Puncer – angleščina

mag. Niko Hudelja – nemščina

Chiara Comandi, mag. Darija Mavrič,

Neva Makuc – italijanščina

Bibliografska obdelava :

Breda Pajsar

Uredništvo in uprava :

Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino

Aškerčeva cesta 2, SI-1000 Ljubljana

tel. 01 24 11 200

Letna naročnina :

za posameznike 4.800 SIT, za upokojence 3.600 SIT,

za študente 2.500 SIT, za ustanove 6.200 SIT.

Cena posamezne številke v prosti prodaji je 2.200 SIT.

Izdajatelj :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije

Aškerčeva cesta 2

SI-1000 Ljubljana

Transakcijski račun :

Zveza zgodovinskih društev Slovenije 02010-0012083935

Sofinansirajo :

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

Ministrstvo RS za šolstvo in šport

Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS

Računalniški prelom :**Tisk :**

Grafika-M s.p.

Naklada :

1000 izvodov

Revija Kronika je vključena v podatkovno bazo Historical Abstracts, ABC-CLIO (USA)

Na naslovni strani :

Anton Jožef Lerchinger (pripisano): Sv. Janez Nepomuk spoveduje kraljico, Razkrižje, ž. c. sv. Janeza Nepomuka, 1780 – izrez. (foto: Ana Lavrič)

Razprave

KAZALO

Neva Makuc :	<i>De restitutione patriae</i> čedajskega zgodovinopisca Nicola Canussia	1
Daša Pahor :	Gotska tradicija v arhitekturi na območju polhograjskega hribovja	15
Igor Weigl :	Ljubljanska palača knezov Auerspergov	29
Filip Čuček :	Nekaj drobcev k zgodovini dupleškega območja od konca 18. stoletja do konca prve svetovne vojne	49
Ana Lavrič :	Sv. Janez Nepomuk, varuh dobrega imena in zaščitnik pred zlobnimi jeziki	65
Zdenka Bonin :	Kataster koprskih solin leta 1847	79
Miha Preinfalk :	Družina Roschütz – baroni, ki to niso bili	95
Liubina Debeni Soravito :	Konrad Rubbia, gozdarski inženir	105
Tatjana Hojan :	Akademija, ljudsko izobraževalno društvo (1904–1934)	115

Jubilej

Profesorju Vojetu ob življenjskem jubileju (<i>Jože Žontar</i>)	129
---	-----

Ocene in poročila

Bogdana Marinac: V modrem in belem. Mornariške uniforme iz zbirke Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" (<i>Janez Švajncer</i>)	135
Danijela Juričič Čargo, Lilijana Žnidaršič Golec: Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije. Zvezek 1: Urbarji v zbirki urbarjev in fondih zemljiških gospodstev (<i>Matjaž Bizjak</i>)	136
Alenka Černelič Krošelj (ur.): Šolstvo in mesto Krško konec 19. stoletja in na začetku 20. stoletja : [Šolstvo v Krškem: vloga Josipine in Martina Hočevar ter Ivana Lapajneti v razvoju šolstva in mesta] (<i>Tita Porenta</i>)	137
Malefične svoboščine Ljubljančanov. Ljubljanski kazenski sodni red / Deren von Laibach Malefitzfreyhaittn (<i>Dragica Čec</i>)	139
Paola Tomasella: Giardini di una terra di confine (<i>Darija Mavrič</i>)	143
Pretrgane korenine: sledi življenja in dela Rajka Ložarja. Ur. Ingrid Slavec Gradišnik s sodelovanjem Helene Ložar-Podlogar (<i>Špela Ledinek Lozej</i>)	144
Navodila avtorjem	147

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 94(450.36=16)"8/14"
prejeto: 18. 10. 2005**Neva Makuc**

asistentka, mlada raziskovalka, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Raziskovalna postaja v Novi Gorici,
Delpinova 12, 5000 Nova Gorica
e-mail: neva.makuc@zrc-sazu.si

De restitutione patriae čedajskega zgodovinarja Nicola Canussia

IZVLEČEK

Prispevek je posvečen historiografskemu delu De restitutione patriae Nicola Canussia, čedajskega plemiča iz 15. stoletja. V njem je med drugim predstavljeno njegovo dojemanje slovanskega prebivalstva v kontekstu njegovega pogleda na različna ljudstva in dežele, družbene sloje itd.

KLJUČNE BESEDE

Canussio, Furlanija, Čedad, Videm, Pavel Diakon, Tolminska, zgodovinopisje, Slovani

SUMMARY

DE RESTITUTIONE PATRIAE OF THE ČEDAD HISTORIAN NICOLA CANUSSIO

The contribution is dedicated to the historiographic work De restitutione patriae by Nicolò Canussio, a Čedad/Cividale nobleman from the 15th century. In it is amongst other presented the author's perception of Slavic population in the context of his view upon different nations and countries, social strata etc.

KEY WORDS

Canussio, Friuli, Čedad/Cividale, Paulus Diaconus, Tolminsko region, historiography, the Slavs

Uvod

Leta 1990 je bilo prvič objavljeno delo čedajškega zgodovinopisca Nicola Canussia *De restitutione patriae*. Spis, ki je nastal že konec 15. stoletja, predstavlja vir ne le za raziskovanje furlanske, temveč tudi za raziskovanje slovenske zgodovine. Na podlagi tega dela je mogoče rekonstruirati miselno-idejni svet Canussia, tipičnega predstavnika čedajškega fevdalnega plemstva, ter njegov odnos do slovanskega prebivalstva.

Politične, gospodarske in kulturne razmere Furlanije v poznosrednjeveškem obdobju

Furlanija je v srednjem veku doživljala tiste vrste usodo, ki zlahka doleti pokrajino, kjer se stika več svetov; kot območje, pomembno za nadzorovanje prehodov med italijanskim in srednjeevropskim prostorom je bila namreč razpeta med dve interesni sferi – na eni strani romansko, na drugi strani germansko. Celotno podobo je poživljalo še slovansko prebivalstvo.

Leta 952 je bila pokrajina izvzeta iz italškega kraljestva in vključena v nemško cesarstvo. Dežela se je na ta način politično, pa tudi gospodarsko in kulturno za nekaj stoletij navezala na severni germanski svet. Prepad med pretežno romansko in slovansko govorečim kmečkim prebivalstvom ter fevdalnim plemstvom, katerega precejšen del je tako kot oglejski patriarhi izviral iz nemških dežel, se je poglobil. Zaostalo pretežno agrarno deželo, kjer se je fevdalni ustroj obdržal dalj časa kot v preostalih deželah apeninskega polotoka, so pretresali ostri spori, v katere so bili kaotično vpleteni različni fevdalci in mesta. V obdobju, ki je sledilo hohenstaufovskemu propadu sredi 13. stoletja, se je ozemlje Furlanije začelo ponovno obračati proti italijanskemu svetu, v okvir katerega se je vrnilo leta 1420, ko so si Benetke prisvojile kneževino oglejskega patriarha. Z zamudo se je začelo razvijati tudi mestno življenje, ki se je kazalo zlasti v vse hitrejšem razvoju Vidma.

Nova kulturna orbita, na katero je območje začelo gravitirati in v okvir katere se je dokončno povrnilo v 16. stoletju, se je kazala tudi v pisni rabi latinskega in romanskega jezika; slednji je temeljil na toskanskem in beneškem, ne pa na domačem furlanskem govoru. V 15. stoletju sta bili za deželo značilni dve smeri: ena se je navezovala na srednjeveško tradicijo in je bila neke vrste mešanica toskanskega in beneškega govora, druga, humanistične nravi, je uporabljala latinščino.¹

Beneška oblast je posredno omogočila humanistično ustvarjanje, saj je beneški prilastitvi te dežele sledilo več desetletij miru.² Tedaj so se umirili spopadi znotraj plemstva in maloštevilnih mest, ki so poprej razjedali deželo. Še naprej pa so tlela nasprotja med dvema frakcijama, med zamberlani – večinoma kmečko prebivalstvo in videmsko meščanstvo, ki so zagovarjali beneško oblast – in strumieri – večinoma fevdalno plemstvo, ki se je spogledovalo s habsburško politiko. Ponovno so ti spori izbruhnili leta 1511, ko je ljudstvo umorilo nekaj plemičev in požgalo ter opleniло nekatere gradove in naselbine. Dežela, v kateri je življenje prebivalstva že tako oteževal izredno skromen življenjski standard, je bila pahnjena v pustošenje in nemir že proti koncu 15. stoletja s turškimi vpadi. Nesreče so se nadaljevale še v naslednjem stoletju z beneško-avstrijsko vojno (1508–1516 oz. 1521).

Kulturno življenje furlanskega ozemlja se je v obdobju humanizma povzpelo na višji nivo, čeprav je humanistični veter tu zapihal z nekoliko zamude. Zamudništvo je bilo še nekaj časa značilno za Furlanijo, ki se je vsaj začela izkopavati iz več stoletne izoliranosti. V večjih krajih so se razvijale šole, ki so si prizadevale v učiteljske vrste vključiti čim bolj znana imena. Furlanski učenjaki so vzdrževali stike s pomembnimi humanisti tistega časa. Dežela se je lahko pohvalila z raznimi privatnimi knjižnimi zbirkami, med katerimi je najznamenitejša in najpomembnejša tista, ki jo je v San Daniele del Friuli uredil bibliofil Guarnerio d'Artegna. Že leta 1480 pa je začela delovati tudi prva tiskarna.

Zgodovinopisni razvoj na območju Furlanije

Historiografija, vezana na furlansko ozemlje, je že v zgodnjem srednjem veku zablestela z neprecenljivo *Historia Langobardorum* čedajškega pisca Pavla Diakona, z delom, ki občutno presega ne le okvir forojulskega (furlanskega) vojvodstva, temveč tudi langobardskega kraljestva. Kasnejša historiografska dela se niso niti približala temu najpomembnejšemu prispevku k srednjeveški zgodovinopisni produkciji.

V stoletjih, ki so sledila karolinškemu obdobju, je v skladu s skromnimi kulturnimi razmerami pismenstvo našlo zatočišče v samostanskih skriptorijih in pisarnah škofijskih sedežev. Paolo Cammarosano je v svojem odličnem delu *Italia medievale. Struttura e geografia delle fonti scritte* zapisal, da je bila historiografska produkcija apeninskega polotoka do 11. stoletja številčno dokaj skromna, dokler ni v 12. stoletju prišlo do njenega preporoda.³ Tudi v

¹ Francescato, Salimbeni, *Storia, lingua e società in Friuli*, str. 92–93, 97–99, 103–104, 112–114, 119–120, 144, 148.

² Trebbi, *Il Friuli dal 1420 al 1797*, str. 43–44.

³ Cammarosano, *Italia medioevale*, str. 88, 291–292.

Furlaniji so v omenjenih stoletjih nastali le maloštevilni historiografski spisi, predvsem kronike (*Chronicon patriarcharum Aquilejensium primum, alterum in tertium*), nekrologi (npr. *Necrologium Aquileiense, Necrologium monasterii Rosacensis*), sezname patriarhov (*Catalogus patriarcharum Aquilegensium*) in pesnitve z zgodovinsko tematiko (*Carmen de Aquilegia numquam restauranda*). Medtem ko je Italijo od 11. oziroma zlasti od 12. stoletja dalje zaznamoval razcvet historiografske produkcije, pa je Furlanija živela v vplivnem območju germanskega sveta in v odmaknjeni zaostalosti, ki je preganjala to revno, agrarno deželo, v kateri je bil fevdalni ustroj trdno zakoreninjen.

V 14. in 15. stoletju se je nekoliko povečala historiografska produkcija, ki pa je kljub temu bila še vedno maloštevilna. To obdobje ni rodilo nobenega velikega zgodovinarja. Preteklosti furlanskega ozemlja so se posvečala naslednja dela: *Annales Forojulienses* oz. *Civitatensis Chronica* kanonika Julijana iz Čedad, *Historia belli Foroiuliensis* Giovannija Ailina, *Vita patriarcharum Aquileiensium* neznanega pisca itd. Nastalo pa je tudi nekaj spisov, posvečenih zgodovini določenih mest, kot na primer *Chronicon Spilimbergense* Odorica, *De restitutione patriae* Niccola Canussia.

Nicolò Canussio in njegovo delo *De restitutione patriae*

Eden izmed prvih furlanskih historiografov, ki so po več stoletjih mraka ponovno začeli osvetljevati preteklost svoje dežele, je bil Nicolò (tudi Niccolò) Canussio (tudi Cannusio),⁴ ki je deloval v 15. stoletju. Letnica njegovega rojstva ni poznana in tudi glede letnice njegove smrti ni prav čisto jasno, ali je preminil leta 1500 ali 1501.⁵ Ohranjenih je malo podatkov o njegovem življenju. Kot mnogi pripadniki starega fevdalnega plemstva – pripadal je namreč vplivni in v političnem življenju mesta dejavni družini – je izhod iz krize, značilne za mnoge pripadnike njegovega stanu – čedajsko plemstvo je bilo poleg tega izrazito fevdalne narave – našel v opravljanju notarskega poklica: bil je notar in pisar za pisarno oglejskega

patriarha, čedajsko komuno in druge stranke. Omenjen pa je bil tudi kot eden izmed upraviteljev mesta. Nekaj podatkov, vezanih na njegovo življenje, prinaša njegov zgodovinopisni spis *De restitutione patriae*. Omenil je, na primer, da je sodeloval pri obrambnih gradnjah ob Soči.⁶

Furlansko mestno življenje predstavlja ozadje nastanka Canussiovega dela *De restitutione patriae*. Furlansko ozemlje v srednjeveškem obdobju ni poznalo razcveta mest, kakršnega je doživljalo precej predelov apeninskega polotoka. Za razliko od rimskih časov, ko je Akvileja kot ena izmed najpomembnejših italjskih mest odsevala svoj blisč daleč v zaledje, je srednjeveško obdobje Furlaniji prineslo stagnacijo mest in mestnega življenja. Propadajočo Akvilejo, ki se je spremenila v nepomembno vas, je najprej kot politično in kasneje tudi kot versko središče zasenčil Čedad, srednjeveško mesto, katerega začetki segajo v rimski čas. Čedad, sedež najprej langobardskih vojvod, kasneje frankovskih grofov in nazadnje oglejskih patriarhov pa se seveda ni mogel meriti z nekdanj mogočnim mestom ob bregovih Nadiže. V poznem srednjeveškem obdobju pa je Čedad zasenčil gospodarsko vzpenjajoči se Videm. Videm je v začetku 14. stoletja postal versko in politično središče, saj je oglejski patriarh tja prenesel svoj sedež. Vse to se je odražalo v izredno ostrem nasprotju med mestoma, ki je v času pred beneško dokončno podreditvijo kneževine preraslo v odkrite sovražnosti in boje.

Povod za nastanek Canussiovega dela pa so bile trditve o izvoru mesta Vidma Marc'Antonia Coccia, imenovanega Sabellico (1436–1506). Od sodobnikov cenjeni učenjak je med letoma 1473 in 1482 deloval v Vidmu kot učitelj retorike. Furlaniji je posvetil nekaj del. *Carmen in Carnicum incendium*⁷ in *Carmen in caedem Sontiacam*⁸ se nanašata na turško pustošenje po Furlaniji v drugi polovici 15. stoletja. Na utrdbe, ki so jih Benečani zgradili v obrambo furlanskih mej, pa se navezuje *Carmen in munitionem Sontiacam*.⁹ V verze poe-

⁶ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 48.

⁷ Objavljeno v: *Carmina* [1482?]; Venetiis 1502; *Opera omnia*, Basileae 1560, vol. III, col. 565–571. V italijanski jezik prevedel Luigi Candotti: *Per le faustissime nozze di Angelina dal Fabbro con Giuseppe Tomadini. Incendio friulense, 1 novembre 1477: carne di M. Antonio Sabellico*. Udine 1864, Tip. Trombetti Murero.

⁸ Objavljeno v: *Carmina* [1482?]; Venetiis 1502; *Opera omnia*, Basileae 1560, vol. III, col. 560–565. V italijanski jezik prevedel Luigi Candotti: *Quando Angelina Giacomelli con nodo di rose si univa a Giuseppe de co. Puppo. Strage d'Isonzo, 31 ottobre 1477*. [Udine] [1863], Tip. Trombetti Murero.

⁹ Objavljeno v: *Opera omnia*. Basileae 1560, vol. III, col. 557–559. V italijanski jezik je prevedel Luigi Candotti: *Alla co. Amalia Beretta nelle sue nozze col sig. Francesco Muschietti. Difesa dell'Isonzo*. Udine [1863], Tip. Trombetti Murero.

⁴ Manzano, *Cenni biografici dei letterati ed artisti friulani*, str. 49–50. Marchetti, *Il Friuli – Uomini e tempi*, str. 950. Mantovanelli, *Presentazione*, str. 7. Scalón, *Introduzione*, str. 22–24. Grion, *Guida storica di Cividale e del suo distretto*, str. 167. Marioni, Mutinelli, *Guida storico-artistica di Cividale*, str. 75. Ciconi, *Udine e la sua provincia*, str. 329. *Dizionario biografico friulano*, str. 124. Scalón opozarja, da je približno v istem obdobju kot obravnavani čedajski notar in zgodovinopisec živel tudi njegov soimenjak Niccolò Canussio, ki pa je bil klerik.

⁵ Večina literature navaja leto 1501, Scalón (Scalón, *Introduzione*, str. 24, 32) pa zagovarja leto 1500, natančneje 16 marec 1500. Po Scalónu je prevzel ta podatek tudi Bertossi v svoji recenziji.

Pogled na današnji Čedad. (Miotti, *Antiche opere munite*, str. 1053)

zije, imenovane *Carmen in Hunni originem*,¹⁰ je vpletel izmišljotino o hunskem izvoru Vidma, ki naj bi ga ustanovil sam Atila.

Pred tem, leta 1482, je v Vidmu izšlo Sabellicovo delo *De vetustate Aquilejæ*, ki ga je financiralo mesto Videm. Pomenljiv podatek, saj je to vplivalo na vsebino dela, s katerim si je Sabellico želel pridobiti naklonjenost videmskih prebivalcev. S pretiranim slavljenjem mesta in njegove preteklosti pa je svojemu delu vzel precej verodostojnosti. V njem je trdil, da so Videm ustanovili Huni in ti naj bi dali mestu ime *Hunnium*.¹¹ Leta 1487 pa je Sabellico objavil odmevno zgodovino Benetk *Rerum Venetarum ab urbe condita libri XXXIII*.

Gre za z zgodovinskega stališča malo zanesljivo delo, katerega glavni namen je bil povzdigovanje beneške politike.¹²

Canussiovo delo *De restitutione patriæ*, spisano nekako med koncem leta 1497 in začetkom leta 1499,¹³ predstavlja odločen in večkrat izražen odgovor na Sabellicove trditvam, češ da Čedad ni rimskega izvora. Sabellico je očital, da je iz tekmovalnosti in želje, da bi povečal Videm, Čedadu odvzel ugled, ki mu pripada. Kot dokazuje že naslov dela, je bil Canussio odločen povrniti rojstnemu mestu ugled in dokazati, da sta rimska naselbina Forumiulii in srednjeveški Čedad eno in isto. Obenem pa ga je gnala tudi jasno izražena želja, da bi zmagala "zgodovinska resnica" (*historica veritas*).¹⁴ Canussio že takoj v uvodu¹⁵ odločno nasprotuje Sabellicovim trditvam – in se predstavi kot "gojenec in podpiratelj Čedada" (*Iulii alumnus simul ac suffragator*).¹⁶ Posmehuje se

¹⁰ Objavljeno: Venetiis 1502; *Opera omnia*. Basileæ 1560, vol. III, col. 578–590. Poezija je bila prevedena tudi v italijanski jezik: *Per le faustissime nozze del conte Girolamo di Codroipo colla marchesina Vittoria di Colloredo tributo d'omaggio e d'esultanza. Origine d'Udine. Carme di M. Antonio Sabellico versione libera dell'ab. L. Candotti*. Udine 1864, Tip. Trombetti Murero, Tip. Jacop e Colmegna.

¹¹ Fattorello, *La cultura del Friuli nel Rinascimento*, str. 46–47. Bianchi, *Del preteso soggiorno di Dante in Udine od in Tolmino*, str. 3–5, 187–192.

¹² Zancan, *Venezia e il Veneto*, str. 661–662.

¹³ Scalon, *Introduzione*, str. 22–23.

¹⁴ Canussio, *De restitutione patriæ*, str. 40.

¹⁵ Canussio, *De restitutione patriæ*, str. 36.

¹⁶ Canussio, *De restitutione patriæ*, str. 36.

Sabellicovemu dolgoveznemu pisanju. O njegovi vnemi za povečevanje Vidma celo hudomušno zapiše, da se je Sabellico "skoraj enako želel čuditi kloakam" (*cloacas voluit adaeque demirari*).¹⁷ V nasprotju s tem je Canussio, kot je tudi sam zapisal, hotel spisati jedrnato delo. To je jasno vidno tudi v pogostih hitrih preletih, ki jih naredi glede vlade posameznih patriarhov, čedajskih plemiških družin in podobnega.

Pogledi na začetke Vidma in Čedada so bili pred 19. stoletjem precej raznoliki. Vidmu so pripisovali najrazličnejše izvore, npr. galskega, ilirskega, rimskega, langobardskega, avarskega pa celo avstrijskega in beneškega.¹⁸ Zaradi političnega konteksta – dolgaletnega in globokega spora med Vidmom in Čedadom, ki sta tekmovala za položaj osrednjega mesta Furlanije – je bilo najodmevnejše stališče, ki je zagovarjalo avarski izvor. Giuseppe Trebbi opozarja, da je bil spor odraz političnih nasprotij med strumieri in zamberlani.¹⁹ Leta 1521 je videmski notar Giovanni Candido izdal *Commentariorum aquilejensium libri octo*. V želji po spravi je v njem trdil, da sta tako Čedad kot Videm častitljive starosti. Kasneje so Giandomenico Salomoni, Arrigo Palladio, Giovanni Francesco Palladio in Giovanni Giuseppe Capodagli zmotno trdili, da je potrebno antični Forumiulii istovetiti z Vidmom.²⁰ Že v 18. stoletju se je brez velikega hrupa nesoglasje nagibalo v prid Čedadu. Podlago za končno rešitev spora sta predstavljala leta 1843 v Čedadu najdena dela dveh kipov, posvečenih Karakali in Galienu, nesporno izvirajočih iz rimskih časov.²¹

Dognanja moderne zgodovinske znanosti glede začetkov Vidma in Čedada se skladajo s Canussiovimi trditvami, a dileme so v njegovem času ostajale, niti svojega glavnega idejnega nasprotnika ni uspel prepričati v svoj prav. Dobro desetletje po nastanku njegovega dela je Sabellico objavil poezijo *Carmen in Hunni originem*, kjer je še naprej zagovarjal svoje zamisli. V preteklosti niti Canussiovo delo niti avtor sam nista bila deležna posebne pozornosti, v literaturi namreč najdemo le bežne omembe biografskega značaja. Vzrok za to je dejstvo, da je njegovo delo ležalo pozabljeno v rokopisni obliki do leta 1990, ko je bilo prvič in do sedaj edini krat natisnjeno. Gre za lepo zasnovano publikacijo, ki poleg fotografske reprodukcije rokopisa, ki se hrani v osrednjem fondu videmske mestne knjižnice Vincenzo Joppi, ponuja še transkripcijo latinskega teksta ter vzporeden prevod v

italijanščino. Vendar pa bi bile potrebne nekatere izboljšave preveč poenostavljenega prevoda. Za ilustracijo naj govorita dva primera: *in Alpibus Sclavorum* (v Alpah Slovanov) je prevedeno *tra le montagne della Slavonia* (med gorami Slavonije),²² *hebraica perfidia* (hebrejska verolomnost, nezvestoba, nepoštenost) pa je pomensko omiljena v *falsa religione* (lažna, zahrbtna vera).²³ Opombe so maloštevilne in zelo poenostavljene, večinoma ponujajo le samoumevne podatke.

Ohranjeni so štirje rokopisi Canussiovega dela, od katerih trije izhajajo iz rokopisa, ki se hrani v videmski mestni knjižnici (osrednji fond, št. 793) in na robu katerega so pripisani Canussiovi lastno-ročni popravki in dopolnitve.²⁴

Delo sestavljata poleg uvoda dve knjigi, od katerih prvo obsega devetnajst,²⁵ drugo pa osemnajst poglavij. Začne se s pesnitvijo *Ad lectorem* in zaključí s pesnitvijo *Ad hospitem*. Avtor teh verzov je Quinzio Emiliano Cimbriaco s pravim imenom Giovanni Stefano Emiliano iz Vicenze (1449–1499), učitelj latinščine v raznih furlanskih krajih in kasneje cenjen pesnik na dvoru cesarja Maksimilijana. Zadnja leta življenja je preživel v Čedadu in v ta čas spadata tudi ti dve kompoziciji.²⁶

Delo *De restitutone patriae* ni omejeno le na Čedad, ampak podaja zgodovino furlanskega ozemlja, čeprav dosledno skozi oči Čedajca. Prva knjiga obsega čas od ustanovitve mesta preko barbarskih pohodov in bizantinskih osvajanj do konca langobardskega forojulskega (furlanskega) vojvodstva. Druga knjiga pa pripoveduje o oglejski cerkvi in njeni svetni oblasti na furlanskem ozemlju, o sporih med Vidmom in Čedadom oz. o prehodu pod beneško oblast, o sodobni podobi mesta itd.

Canussiove geografske, etnične in družbene predstave

Canussiov odnos do slovanskega prebivalstva Furlanije in sosednjih dežel je potrebno obravnavati v okviru njegovega miselnega sveta, dojemanja drugih etničnih oz. jezikovnih skupin in mnenj o njihovem izvoru.

²² Canussio, *De restitutione patriae*, str. 86, 89.

²³ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 38, 41.

²⁴ D'Angelo, *I manoscritti*, str. 144–146.

²⁵ V prvi knjigi rokopisa *De restitutione patriae*, ki se hrani v osrednjem fondu videmske mestne knjižnice, so napačno oštevilčena poglavja, v objavi pa je to popravljeno. (Canussio, *De restitutione patriae*, str. 147).

²⁶ Moro, *Note*, str. 132. Scaloni, *Introduzione*, str. 30–31. Slednji pravilno opozarja, da je nesmisel kot letnico smrti Cimbriaca navajanje leta 1559. To letnico navajajo v naslednjih delih: Manzano, *Cenni biografici dei letterati ed artisti friulani*, str. 80; Marchetti, *Il Friuli – uomini e tempi*, str. 954 in Zuan Marie Dal Bas, *Il libro scrit a man "De restitutione patriae" di Culau Cianus*, str. 68.

¹⁷ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 128.

¹⁸ Guida del Friuli, str. 54–55.

¹⁹ Trebbi, *Il Friuli dal 1420 al 1797*, str. 106–107.

²⁰ Liruti, *Notizie delle cose del Friuli*, str. 215–216; Scaloni, *Introduzione*, str. 26–27.

²¹ Leicht, "Forum Iulii", str. 103–104. Grion, *Guida storica di Cividale e del suo distretto*, str. 17.

Canussio se je v želji, da bi njegove trditve pridobile večjo veljavo, poleg na pisne vire, obširno naslonil tudi na arheološke najdbe. Gre za prvi takšen primer v furlanski historiografiji.²⁷ V začetku prve knjige, ko piše da je Forumiulii, poznejši Čedad, iz vojaških vzrokov ustanovil sam Julij Cezar, po katerem naj bi se mesto tudi poimenovalo *Iulium*, utemljuje rimski izvor mesta z antičnimi najdbami, odkritimi na čedajskem območju.²⁸ Odlomek, ki se nanaša na izkopavanja, je napisan v 1. osebi množine, kar postavlja vprašanje, ali je sam Canussio sodeloval pri njih ali pa je to le stilistična izbira, ki poudari njegov kolektivni čut. Smiselno je pritrditi kar obema odgovoroma. Tudi v delu, v katerem opisuje spopad Odoakra in Teodorika ob Soči, se glede lokalizacije kraja, kjer naj bi prišlo do spopada, navezuje na kosti, ki so jih med utrjevanjem meje pred turško nevarnostjo našli v plitvinah Soče med Foljanom in Gradiško.²⁹ Canussio pa se ni vprašal, če ti ostanki resnično sodijo v obravnavani čas.

Podobno kot drugi furlanski avtorji je veliko črpal iz dela Pavla Diakona *Historia Langobardorum*, kar je tudi sam omenil, a vendar primerjava njunih opisov istih zgodovinskih dogodkov pokaže razlike, saj spisa ločuje kar sedem stoletij. Na primer v drugi knjigi *Historia Langobardorum* so v pripovedovanje o odstavitvi in begu bizantinskega vojskovodje Narsesa ter o njegovem pozivu k langobardskemu vdoru v Italijo vključeni tudi inserti premege govora in poročilo o nebesnih znamenjih (ognjenih bojnih vrstah), ki naj bi napovedovali prelivanje krvi.³⁰ Canussio si je z manjšimi razlikami izposodil gole faktografske elemente s podatkom o rodovitnosti Italije, medtem ko ni upošteval insertov o nebesnih znamenjih in premih govorov, ki so v tem primeru obrekovalne narave. Vstavil pa je misel o hitro spremenljivi sreči.³¹

Canussio je gibal zgodovinskega razvoja iskal v Fortuni, katere pomen je na več mestih podčrtal. V zvezi z bizantinskim cesarjem Justinijanom je na primer zapisal, da ta ni upošteval "lahkote, s katero sreča obrne hrbet" (*fortuna tergiversantis facilitatem*).³² V skladu s tedanjim stanjem historiografskega razvoja ni skušal doumeti globokih procesov ali neposrednih vzrokov, ki so pripeljali do določenega dogodka.

Kako je Canussio dojemal nekatere zemljepisne pojme, ki sestavljajo enega izmed elementov, ki lahko pripomorejo k orisu njegovega idejno-miselnega sveta, zlasti odnosa do različnih plemen in ljudstev, pojmovanja lastne dežele, odnosa do nižjih slojev prebivalstva in podobno? V ta oris je vključen pogled obravnavanega zgodovino pisca do slovanskih prebivalcev, ki pa se kaže fragmentarno in posredno.

Ozemeljsko njegov interes seže preko meja mesta Čedad in ponekod tudi preko same furlanske zemlje. Čedad se je v zgodovini označeval z različnimi imeni. V frankovskem času je bilo poimenovanje *Forum Iulii* nadomeščeno z imenom *Civitas Austriae*, mesto Vzhoda (tudi le *Austria*). Poimenovanje je izhajalo iz dejstva, da je bilo mesto na čelu najvzhodnejše grofije v okviru frankovskega italjskega kraljestva. Z izrazom *Austria* so Langobardi in Franki imenovali severovzhodni del italjskega kraljestva (vzhodno od Adde). Današnje italijansko ime *Cividale* (furlansko *Cividat*) izvira prav iz besede *civitas* in je v vmesni obliki *Civitatum* prvič zabeleženo leta 1347. *Forum Iulii*, iz česar se je razvila današnja oblika *Friuli*, pa je dal ime pokrajini.³³ Po letu 1000, ko pravi izvor imena mesta ni bil več poznan, so se pojavile razlage, da ime mesta izvira iz "avstrijskega" porekla vdove kralja Liutpranda, *Rosimunde*, ki naj bi dala avtonomijo Čedadu.³⁴

Prav omenjeno zmotno razlago – le še nekoliko razširjeno – je prevzel tudi Canussio, saj je zapisal, da je po vladi osemnajstih vojvod oblast prevzela vdova langobardskega kralja Liutpranda *Rosimunda, Austriae regina*. Ta naj bi prebivalcem mesta prepustila upravljanje čedajskega območja in izmed plemstva naj bi bili v ta namen izbrani senatorji. Dalje piše, da je senat na prvem zasedanju sklenil, da se bo mesto "po izvoru kraljice in škofovem dostojanstvu" (*ex appellatione reginae et episcopii dignitate*) imenovalo *Austria Civitas*, naslednjih nekaj generacij naj bi se celotna *provincia* imenovala *Austria* prav po tem novem poimenovanju mesta.³⁵ Poleg tega pa je v drugi knjigi Canussio zapisal tudi, da si je po Rosimundini smrti patriarh Kalist prilastil del vojvodstva (razen čedajskega območja).³⁶ S tem je izoblikovanje svetne oblasti oglejskega patriarha pripisal legendi in zanemarljivosti cesarske privilegije, na katerih je ta moč dejansko temeljila.

²⁷ Scaloni, *Introduzione*, str. 25.

²⁸ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 38, 40.

²⁹ Po turškem vpadu v Furlanijo leta 1472 je Beneška republika dvignila obrambni sistem, ki je potekal ob Soči od Gorice do Ogleja. Kmalu se je izkazal za neuporabnega, zato je bil opuščen in je kmalu popolnoma propadel (Trebbi, *Il Friuli dal 1420 al 1797*, str. 52–53).

³⁰ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, str. 64 (II 5).

³¹ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 56.

³² Canussio, *De restitutione patriae*, str. 56.

³³ Bosio, *Cividale del Friuli. La storia*, str. 85. Grion, *Guida storica di Cividale e del suo distretto*, str. 15–17. Grafenauerjeve opombe v: Pavel Diacon, *Zgodovina Langobardov*, str. 239.

³⁴ Grion, *Guida storica di Cividale e del suo distretto*, str. 16.

³⁵ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 76, 116.

³⁶ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 88.

Canussio je za Čedad najpogosteje uporabljal izraz *Iulium*, redko *Civitatum*, čeprav je zapisal, da naj bi se prvo ime uporabljalo za obdobje od ustanovitve mesta s strani Julija Cezarja pa do obdobja, ki je sledilo hunskim pustošenjem, kasneje pa naj bi se uporabljalo ime *Cividatum*.³⁷ Kljub temu je tudi za obdobja po hunskem pohodu uporabljal izraz *Iulium*. V ozadju je gotovo želja po poudarjanju rimskega izvora mesta. Za Videm pa se je posmehljivo zatekel k Sabellicovemu izrazu *Hunnium*. Rade volje je uporabljal antična imena še pri opisih, ki se navezujejo na njemu bližjo preteklost, poleg *Iulium*, na primer, tudi *comitis Noricorum*³⁸ (za to oznako se najbrž skriva Goriški grof), *conducticiis militibus ex Pannonia*³⁹ (v tem primeru lahko razumemo vojake z območja Madžarske).

Na podlagi pogoste rabe izraza *provincia* se lahko sklepa na Canussiov občutek za enotnost in povezanost furlanskega ozemlja. Deželo je čutil kot del romanskega sveta ter kot vrata Italije (*Italiae ostio*).⁴⁰ V delu je odsotno politično ali kulturno navezovanje na germanski svet, čeprav v prvi knjigi bežno omenja, da se je ozemlje nekoč imenovalo Austria. Pri tem pa ime zmotno pripiše "avstrijskemu" izvoru langobardske kraljice *Rosimunde*.⁴¹ Proti koncu prve knjige je podan opis meja vojvodstva, ki so mu načelovali langobardski vojvode s središčem v Čedadu (*ducatus Iuliensis*): "[Pavel Diakon] je pustil zapisano, da je ozemlje vojvodstva obsegalo dve pokrajini, prvo imenujejo Slovani gorata, drugo pa Forojulci ravninska. Na začetek njegovega dela smo pripisali, da je ravninska, kot kaže naš čas, vsekakor omejena po izmeri dolžine od znane reke Soče do Livenze, po širini pa se ta začne pri oddaljeni Alpe Crucis⁴² Karnov in konča pri Jadranskem morju, pri Maranu. V Alpah Tavriskov, ki se vežejo z Alpami Karnov⁴³ v kotu, kjer je Bovška kotlina, se začne, v skladu s tem, kar je Pavel napisal, gorata pokrajina Slovanov, ki se, razširjena po dolžini in širini, zaključuje pri Medariji, rtu, molečem v Jadransko morje, kjer se na vznožju nahaja obljuden Medalinum,⁴⁴ vas, po rtu imenovana; govori se, da rt ločuje Liburne od Ilirov. Kajti do tukaj raztegnjenih mejah so zajeti po vrsti najprej Noriki,

nadalje Japodi in naposled Liburni." (V originalu se besedilo glasi: *Huius [Paulus Diaconus] itaque fines ducatus duplicem amplecti provinciam, alpe-strem alteram Sclavorum appellatam, Foroiulensium quoque alteram campestem, scriptum reliquit. Campestem utique, quam nostra fert aetas, operis huius principiis terminatam adscripsimus ab Soncio amne notissimo ad Liquentiam longitudinis dimensione constare, eius quoque latitudinem ab Alpe Crucis ultima Carnorum ducentem exordia ad Adriacum mare in Mariano desinere. In Taurissis vero Alpibus, quae Carnis angulo adpliciore cohaerent, ubi Pletia vallis inest, Alpe-strem Sclavorum provinciam limina posuisse Paulus idem scripsit, eamque longe lateque diffusam in Medariam promontorium mari Adriatico imminens terminari, ubi ad radices frequens est vicus Medalinum a promontorio denominatus, quod promontorium quidem Liburnos disternere ab Illiricis dicitur. His namque finibus usquequaque productis, Norici primum, deinde lapides ac demum Liburni successivo ordine comprehenduntur.*)⁴⁵

Že Simon Rutar je omenil, da so furlanski pisarji v srednjem veku in tudi v naslednjih stoletjih imenovali Tolminsko kar gorata Furlanija (*Friuli in montibus*).⁴⁶ Prav ta izraz srečamo tudi pri Canussiu, ki pa je delitev Furlanije na ravninski in gorati del anahronistično pripisal langobardskemu vojvodstvu. Ta delitev je nastala kasneje, v času oglejske posvetne oblasti v tem prostoru. Tolminska je do prve beneške vojne (1508–1516 oz. 1521) spadala pod beneško oblast, s tem, da jo je upravljal Čedad.⁴⁷ Opis predstavlja Canussiu sodobne razmere. Malo naprej Canussio določa meje Furlanije, ki se v grobem skladajo z že kar tradicionalnimi mejami te pokrajine, katere se v teku stoletij niso veliko spreminjale. Napisal je namreč, da vzhodna furlanska meja sega do Soče, s tem v deželo ni vključil dela današnjega slovenskega ozemlja vzhodno od Soče, ki je v Canussiovem času in še do prve beneške vojne spadalo k Čedadu, seveda v okviru beneške oblasti. To kaže, da Canussio ni čutil Tolminske kot del domače dežele. Kljub temu pa je občutil neko povezavo s tem ozemljem, ker te delitve drugače ne bi omenjal. Morda pa kot plemič ni mogel prezreti dejstva, da so imeli furlanski plemiči veliko posesti na desnem bregu Soče.

³⁷ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 42, 46.

³⁸ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 98.

³⁹ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 98.

⁴⁰ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 58.

⁴¹ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 76, 117.

⁴² Verjetno današnji Monte Croce Carnico, ki se je okrog leta 1500 nahajal na severni meji furlanske dežele. (Corbanese, *Il Friuli, Trieste l'Istria nel periodo veneziano*, str. 77, 79)

⁴³ Ta delitev na Alpe Tavriskov in Alpe Karnov je sorodna današnjim Julijskim in Karnijskim Alpam.

⁴⁴ Vas Medulin na jugu istrskega polotoka.

⁴⁵ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 78.

⁴⁶ Rutar, *Zgodovina Tolminskega*, str. 29.

⁴⁷ Marušič, *Slovenci ob Soči (in Nadiži) skozi stoletja in Beneška republika*, str. 239–240.

V grobem načrtana meja beneške vzhodne posesti (Furlanija in Istra) okoli leta 1500. (Corbanese, *Il Friuli, Trieste e l'Istria*, str. 77)

Canussiov odnos do Tolminske se sklada z njegovo dobo, ko je Tolminska spadala v okvir beneške Furlanije, a je bilo čutiti neko psihološko oddaljenost do furlanskega sveta.

Kaj se glede Canussiovega poznavanja ljudstev lahko razbere iz citiranega odlomka? Lahko se sklepa, da ni ločeval Slovanov od Ilirov. Po drugi

strani pa je raziskoval Ilire in plemo Liburnov. Ilire, Kelte in Venete so od srednjega veka, predvsem pa od humanizma dalje, šteli za neposredne prednike južnoslovanskih ljudstev.⁴⁸ Podobno velja tudi za našega čedajskega pisca. Ni

⁴⁸ Kastelic, *Ilirik*, str. 107.

ločeval Slovanov in Ilirov in slednjih ni opisal kot polietnično skupino. Tudi časovne razdalje, ki je ločevala ti dve skupini, ni čutil.

Postavlja se tudi vprašanje, kakšen je bil njegov pogled na bizantinsko cesarstvo. Ko se je Canussio zaustavil pri Justinijanovih osvojitvah na italiskem polotoku, je zapisal: "In tako se je Italija povrnila k nekdanji svobodi" (*restituta itaque ad pristinam libertatem Italia*).⁴⁹ Omenil je, da je bizantinski vojskovodja Narses pridobil "upravljanje rimskega imperija" (*Romani imperii administrationem*) in malo pred tem, v istem stavku, omenjeno razložil s tem, "da ne bi bilo potrebno, skrbec za enega izmed dveh cesarstev, drugega pustiti brez obrambe zaradi škode pretrganja" (*ne, si alterum tueatur imperium, intercapedinis dispendio alterum absque praesidio dimittere oporteat*).⁵⁰ Canussio je občutil skupne vezi med italiskim večinoma romanskim prebivalstvom in bizantinskim cesarstvom. Gre verjetno za starodavni občutek pripadanja k isti ekumeni, izvirajoč iz občutka izrazite drugačnosti, ki so jo romanski prebivalci občutili do tujih, barbarskih ljudstev.

Glede Canussiovega pojmovanja različnih etnij je najoprijemljivejši njegov pogled na barbarska ljudstva. Pripisal jim je le negativne lastnosti, na primer navado čezmernega pitja, v veseljačenju in popivanju pa je videl tudi vzrok Atilove smrti.⁵¹ Nadalje jim je pripisal tudi poželjivost po plenu – avarski kagan naj bi bil "po barbarskih navadah poželjiv plena" (*pro more barbarico praedae avidus*).⁵² Barbare je povezal z zgodnj srednjeveškim kulturnim upadom. V *De restitutione patriae* lahko namreč beremo, da so bile Italiji v času barbarske vladavine odtujene antične tradicije ter da se je zaradi vojn "začela omadeževati v tuje običaje" (*in alienos mores coeperat inquinari*).⁵³

Canussio je v svojem spisu obravnaval tudi hunski vdor na furlansko območje v 5. stoletju in Atilo obtožil uničenja Čedada,⁵⁴ vendar uničenje tega kraja za razliko od Akvileje ni dokazljivo.⁵⁵

Šestnajsto poglavje prve knjige je posvečeno avarskemu uničenju Čedada leta 611, do katerega je prišlo, potem ko so Avari – in po interpretaciji Grafenauerja tudi Slovani⁵⁶ – v bitki premagali

vojsko langobardskega vojvode Gisulfa. Za napadalce je uporabil izraz *Bavari*,⁵⁷ medtem ko je Pavel Diakon v sedemintridesetem poglavju svoje četrte knjige zanje rabil izraze *Avares* (tudi *Hunni*).⁵⁸ Canussio se nanj tudi eksplicitno sklicuje, a vendar obstajata med spisoma obeh avtorjev razlike. V *De restitutione patriae* naletimo namreč na eni strani na nekatere podatke, ki jih pri Diakonu ni, po drugi strani pa je precej podatkov izpustil. Canussio, na primer, poroča, da je za vdor na območje pod oblastjo vojvode Gisulfa s središčem v Čedadu kagan nabral može "iz Svevije in vse Bavarske" (*e Svevia omnique Bavaria*)⁵⁹ ter da je prišel v Italijo "preko Noriških Alp" (*per Noricas Alpes*).⁶⁰ Canussio pa ni upošteval podatka, ki ga posreduje Diakon, o poroki ene izmed hčera v bitki umorjenega Gisulfa z bavarskim knezom (*Baioariorum principi*).⁶¹ Avari so v tistem času živeli na območju Panonije, zato se ponuja misel, da Canussio ni imel jasnih predstav glede tega, kje so živeli Avari in kdo so bili v primerjavi z Bavarci. Morda je prav zaradi teh dvomov preprosto izpustil podatek o usodi vojvodskih hčera, čeprav je drugače večinoma prevzel Diakonovo legendarno pripoved o usodi vojvodske žene Rosimunde in njenih dveh najstarejših sinov.

Pri Canussiu zasledimo še en podatek, ki ga pri Diakonu ni najti, a ni izključeno, da ni verodostojen. Glede prvega avarskega vdora v Furlanijo Canussio namreč piše, da je kagan vdrl v Furlanijo na povabilo langobardskega kralja, ki se je sprl s forojulskim vojvodo Gisulfom. Pri tem omenja kralja Autarija (*Attarem regem*),⁶² po današnjih zgodovinskih dognanjih pa naj bi tedaj, leta 611, vladal Agilulf. Pavel Diakon glede drugega avarskega vdora v Furlanijo leta 664 piše, da je langobardski kralj Grimoald naročil kaganu, naj napade langobardskega vojvodo Lupusa.⁶³ Grafenauer je pripomnil, da je na podlagi načina, kako je prišlo do drugega avarskega napada, mogoče domnevati, da se je podobno dogodilo tudi v zvezi s prvim avarskim napadom.⁶⁴ Štih je zapisal, da se na podlagi tega, da Avari niso nadaljevali s prodorom in da Forojulcem nihče ni priskočil na

⁴⁹ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 52.

⁵⁰ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 56.

⁵¹ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 44.

⁵² Canussio, *De restitutione patriae*, str. 64.

⁵³ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 54.

⁵⁴ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 40, 42.

⁵⁵ Pier Silverio Leicht piše, da ni virov, ki bi pričali, da je ob Čedad udaril hunski val, in da verjetno mesto ni bilo močno prizadeto, saj je po uničenju Akvileje prevzelo vlogo najpomembnejšega mesta na tem območju. (Leicht, *Forum Iulii*, str. 114.)

⁵⁶ Grafenauerjeve opombe v: Pavel Diakon, *Zgodovina Langobardov*, str. 190. Glede kraja bitke Bogo Grafenauer dodaja, da je ta gotovo potekala v Vipavski dolini, verjetno v bližini današnje Ajdovščine.

⁵⁷ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 64, 66.

⁵⁸ Glede teh oznak je Grafenauer zapisal, da se je ime Huni uporabljalo za Avare še v frankovski dobi (Grafenauerjeve opombe v: Pavel Diakon, *Zgodovina Langobardov*, str. 54).

⁵⁹ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 64.

⁶⁰ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 64.

⁶¹ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, str. 168 (IV 37).

⁶² Canussio, *De restitutione patriae*, str. 64.

⁶³ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, str. 216 (V 19).

⁶⁴ Grafenauerjeve opombe v: Pavel Diakon, *Zgodovina Langobardov*, str. 235.

pomoč, lahko sklepa, da je bil prvi avarski napad dogovorjen s kraljem.⁶⁵

V delu so bežno omenjena tudi druga plemena in ljudstva, na primer Iliri, Japidi, Libuni, Sasi, Cimbri, Teodorikovi Goti, Skiti itd. Ločeno od drugih germanskih etnij je potrebno obravnavati odnos do Langobardov. Ti so namreč furlanskemu območju povrnili življenjsko moč in Čedad naredili za prestolnico vojvodstva. S tem so si prislužili pozitivno oceno kasnejših furlanskih historiografov. Canussio se je precej razpisal o langobardskem obdobju. Langobardskemu kralju Alboinu se je želel pokloniti – kot se je sam izrazil – s kratkim povzetkom njegovih pridobitev na italiskem polotoku, saj je razširil meje oz. oblast mesta Čedada in mu povrnil čast, ki so jo omadeževali Atila in Goti.⁶⁶

Langobardski pohod v Italijo leta 568 je opisan na sledeči način: "In tako z vodenimi četami preko [ozemlja] Korošcev in nato preko [ozemlja] Norikov Tavriskov in prekoračene soteske, kjer teče Nadiža, je Čedad, ki se kot prvi na pogled pojavi izmed vsem taborov, ki jih je [Alboin] nameraval zavzeti." (V originalu: *Per Carinthios itaque copiis traductis, atque subinde per Noricos Taurissos, qua defluit Natiso faucibus superatis, Iulium, quod primo aspectu opponitur, expugnaturus castris omnibus obducit*).⁶⁷ Pri omenjanju Korošcev gre za očiten anahronizem, saj je ime, uporabljeno v njegovem času, prenesel v obdobje, v katerem to še ni obstajalo.

Judov se je dotaknil bežno in še to le v povezavi z neko izgubljeno ploščo, ki naj bi po njegovem zmotnem mnenju nastala v Čedadu več kot dva tisoč leti pred Kristusovim rojstvom.⁶⁸ V resnici naj bi šlo le za poskus čedajske judovske skupnosti dokazati svojo prisotnost na tem ozemlju že pred Kristusovim umorom in tako omiliti zaničevanje, ki ga je bilo deležna.⁶⁹ Kljub temu, da je ploščo uporabil v prid svojim argumentom, je judovski veri prilepil zaničevalni izraz *Hebraica perfidia*.⁷⁰

Canussio se je, poleg pri bežnih omembah tujih ljudstev, ustavil zlasti pri Hunih, Avarih in Langobardih. Povsem razumljiva izbira, saj so ta ljudstva bistveno posegla v furlansko zgodovino. Etničnim skupinam, ki so nanjo vplivala malo kasneje (Franki) ali so se izoblikovala v sosedstvu forojulskega vojvodstva (npr. Karantanci, Karniolci), ni posvetil nobene pozornosti.

Postavlja se vprašanje, zakaj se je Canussio ukvarjal z drugimi etničnimi skupinami le za starejša obdobja, medtem ko je s podatki o njemu časovno bližjih jezikovnih oz. etničnih skupinah (npr. Slovanih, Benečanih, Toskancih, Lombardih itd.) precej skopi. Mogoče je potrebno odgovor iskati v spisu Pavla Diakona, ki je bralce privedel le do langobardskih časov. Problem pa je gotovo bolj zapleten.

Glede Canussiovega odnosa do nosilcev oblasti, ki so posegli na furlansko ozemlje od zunaj, je opaziti, da je prehod pod Franke preprosto izpustil, medtem ko sodobnega padca pod beneško oblast leta 1420 ni mogel zanemariti, a ga je prikazal na povsem samosvoji način. V sedmem poglavju druge knjige⁷¹ beremo namreč opis vojne med letoma 1418 in 1420, ki se je končala s beneško prilastitvijo kneževine oglejskega patriarha. Kot vzrok teh bojev ni prikazal beneške ekspanzije v notranjost, temveč dolgotrajen spor med Vidmom in Čedadom. Dejanska glavna akterja, Benetke in patriarh, sta prikazana v drugem planu. Med drugim je "pozabil" omeniti, da je obupani Čedad izstopil iz skupine dela furlanskih plemičev in mest, ki se je na čelu s patriarhom upirala padcu pod beneško oblast, ter se predal Benetkam. Poleg tega je ta odnos opisal z besedo *confederati* (v zavezo zedinjeni)⁷² in na koncu celo zapisal, da so Benetke začele vojno le zaradi zaščite Čedada. S tem popačenjem zgodovinskega dogajanja, ki ga je Canussio kot sodobnik gotovo odlično poznal, saj med drugim navaja kot pričo nekega vojaka, ki je sodeloval v bojih, je želel očitno oprati čast Čedada, ki je na vrat na nos zamenjal stran, ter povečati njegovo vlogo v času turbulentnih dogodkov. Prav tisti Canussio, ki je v prvi knjigi goreče branil zgodovinsko resnico s sklicevanjem celo na antične najdbe in se zgražal nad Sabellicovim potvarjanjem resnice, je v drugi knjigi sam padel v isto past. Tudi sam je namreč z namenom povečevanja ljubljene mesta prikazal boje ne kot epilog dolgotrajne želje Benetk po ekspanziji na ozemlje, ki obvladuje prehode v nemške dežele, temveč kot uspešno obrambo Čedada proti furlanskim nasprotnikom.

Langobardske in patriarhove posvetne oblasti pa ni prikazal v slabi luči, prvo je ocenil celo kot pozitivno. Kljub temu, da je veliko patriarhov izviralo iz nemških dežel oz. dežel cesarstva in da je Canussio zabeležil različne izvore le-teh, temu dejstvu ni pripisal posebnega pomena.

⁶⁵ Štih, *O vzhodni meji Italije in o razmerah ter razmerjih ob njej v zgodnjem srednjem veku*, str. 114.

⁶⁶ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 64.

⁶⁷ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 58.

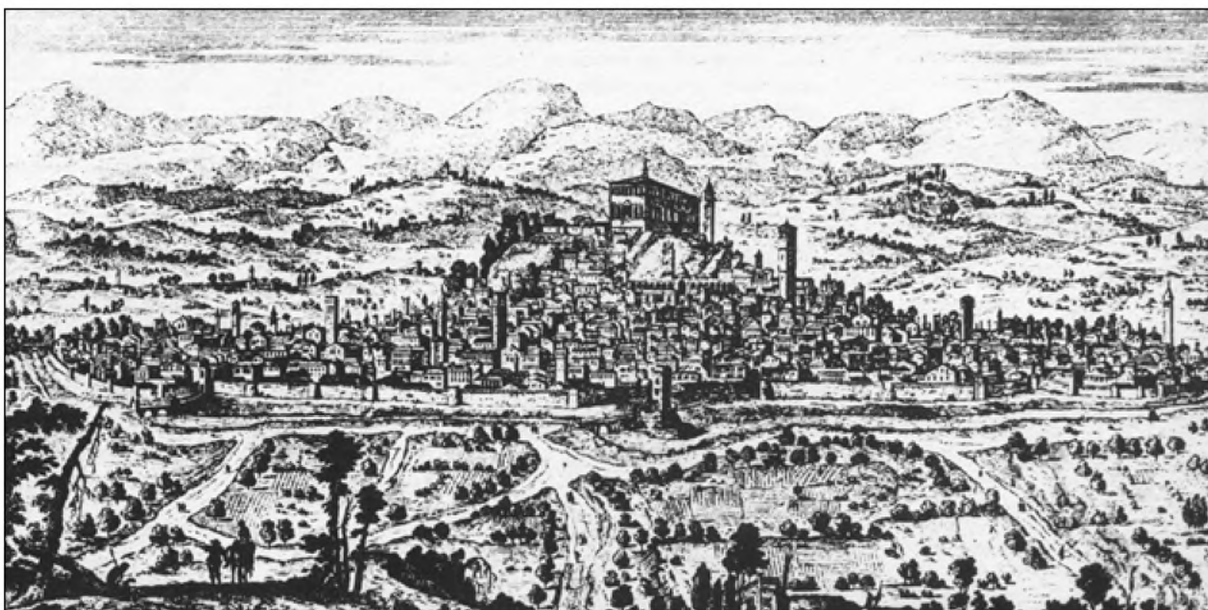
⁶⁸ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 40.

⁶⁹ Scaloni, *Introduzione*, str. 133. Grion, *Guida storica di Cividale e del suo distretto*, str. 133.

⁷⁰ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 38.

⁷¹ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 98, 100, 102.

⁷² Canussio, *De restitutione patriae*, str. 100.

Novoveški Videm, središče beneške Furlanije. (Lenisa, *Vita e societa in Friuli*, str. 52)

Predstavitev Canussiovega miselno-idejnega sveta, ki ga je iz njegovega spisa mogoče razbrati le v grobih obrisih, velja zaključiti z njegovim odnosom do svojega in do drugih družbenih razredov. V ta okvir spada tudi njegovo navdušenje nad mestnim življenjem, kateremu podaja nasproti podeželsko življenje. Glede slednjega je zapisal, da prebivalstvo "postaja zunaj med čredami živali vedno bolj umazano [zlasti v kulturnem pomenu]" (*foris inter armenta sordescere*).⁷³ Te zaničevalne besede uporabi v zvezo z obnovo Čedada po Atilovem pustošenju, a se verjetno ne razlikujejo od njegovega osebnega pogleda. Vzvišen odnos do preprostih ljudi je rade volje poudaril v odlomku, posvečenem prijetnemu gozdičku v bližini Čedada, kamor so se med poletno vročino radi zatekali pripadniki višjega sloja: "Da ne bi bilo nikomur prikrito, ta prijetni odmaknjen kraj je dan samo plemičem, napojenimi z literarno večino ali kako drugo plemenitostjo duha. Medtem ko navadno ljudstvo, ki si pridobiva živež z ročnim delom, z ožgano kožo pod milim nebom prenaša breme dnevnega dela in vročine." (V originalu se besedilo glasi: *Ne igitur quemquam lateat, hi voluptuarii secessus patriciis tantum litteraria virtute vel animi alia generositate delibutis anhibentur. Plebs autem gregaria quae sibi victum parat opere manuario, deusta cute, sub divo fert pondus diei et aestus*).⁷⁴

Zaključek

Canussiov odnos do slovanskega prebivalstva je potrebno obravnavati v kontekstu njegovega osebnega pogleda na različna ljudstva, družbene razrede, prostor itd., kolikor ga je mogoče razbrati med vrsticami njegovega spisa *De restitutione patriae*. V določenih primerih je pomembnejše tisto, kar Canussio ni napisal, kakor tisto, kar je. To velja tudi za slovansko prebivalstvo. Njegovo delo vsebuje zelo skromne omembe slovanskega prebivalstva. Gre pa za Čedajca, ki je verjetno redno prihajal v stik s Slovani. Ti ne le da so živeli v bližini samega mesta, ampak so bili tudi prisotni v mestu samem. To nazorno izpričuje statut bratovščine sv. Hieronima, imenovane *degli Schiavoni*, ki je bila ustanovljena leta 1452. Statut je nastal leta 1479 in se hrani v videmski mestni knjižnici Vincenzo Joppi. V prvem stoletju obstoja, torej prav v Canussiovem času, so v vrstah bratovščine prevladovali Slovani.⁷⁵ Poleg tega Canussio ne omenja, kako je patriarh po ogrskem opustošenju furlansko območje poselil s Slovani. Tudi neredkih omenb Slovanov pri Pavlu Diakonu, kateremu na splošno Canussio prav rad sledi, ni veliko upošteval. Kaj tiči v ozadju te redkobesednosti?

Možnih ugibanj na to vprašanje je več. Mogoče bi nekateri v tem videli znak etničnega preziranja ali celo sovraštva, a to se sklada z današnjim pojmovanjem narodnosti. Problem je potrebno gledati v luči tedanjega dožemanja družbenih in jezikovnih skupin. Canussio tudi drugim sodobnim je-

⁷³ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 46.

⁷⁴ Canussio, *De restitutione patriae*, str. 114.

⁷⁵ Sereni, *Comune di Udine*, str. 39.

zikovnim in etničnim skupinam ni posvečal posebne pozornosti. Poleg tega ni pomišljal izraziti negativnih mnenj in najverjetneje bi brez zadržkov zabeležil svoje zaničevanje do kake jezikovne oz. etnične skupine, če bi ga čutil.

Morda pa gre le za navadno selekcijo, o čem je nujno poročati in o čem ne. Morda je vzrok za molk njegov plemiški napuh, saj je na splošno preziral kmečko prebivalstvo, ki je bilo v njegovem okolju tako slovansko kot romansko oz. furlansko govoreče. V njegovem delu ni niti bežne omembe furlansko govorečega prebivalstva, ki se je že v predhodnih stoletjih jezikovno jasno ločilo od drugih romanskih govorov oz. narečij (npr. beneškega). Možen odgovor je tudi njegov ozko krajevno usmerjen pogled in želja po čim bolj jedrnatem slogu in čim krajšem tekstu. Najverjetneje pa je bil preprosto ravnodušen do jezikovnega razlikovanja pripadnikov nižjega sloja v času, ko je politiko usmerjala vojna sreča, dinastična politika itd. Velik del prebivalstva na tem območju je bil takrat večjezičen, pomembnejša sta bila kampanilizem in deželna zavest, kakor lahko razberemo tudi iz Canussiovih vrstic. Čutil je pripadnost romanskemu svetu, a brez "nacionalne" komponente. Jasnejše odgovore na zastavljeno vprašanje pa bi verjetno omogočila le širša študija, ki bi vključevala primerjavo našega avtorja z drugimi sodobnimi furlanskimi zgodovinopisci.

OBJAVLJENI VIRI

Canussio, Niccolò: *De restitutione patriae*. [Udine] : Casamassima editore, 1990.

Pavel Diakon (Paulus Diaconus): *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*. Maribor : Založba Obzorja, 1988.

Sabellico, Marco Antonio: Carmen in Hunni originem. *Opera omnia*. Basileae 1560, vol. III, col. 578–590.

LITERATURA

Asperti, Stefano: Niccolò Canussio, De restitutione patriae, a cura di Orio Canussio, con presentazione di Paolo Mantovanelli e introduzione storica di Cesare Scalton. Trascrizione e traduzione Mario D'Angelo. Udine : Casamassima editore, 1990, pp. 216 complessivo (di cui 68 numerate). *Ce fastu?*, 67, 1991, št. 1, str. 149–150.

Bertossi, Silvano: Niccolò Canussio, De restitutione patriae, Casamassima editore, Udine, 1990. *La panarie*, 23, 1991, št. 90–91, str. 123–124.

Bianchi, Giuseppe: *Del preteso soggiorno di Dante in Udine od in Tolmino durante il Patriarcato di Pagano della Torre e documenti per la storia*

del Friuli dal 1317 al 1332. Udine : Nuova tipografia di Onofrio Turchetto, 1844.

Bosio, Luciano: *Civiale del Friuli. La storia*. [Tavagnacco (Udine)] : Casamassima editore, 1977.

Cammarosano, Paolo; De Vitt, Flavia; Degrassi, Donata: *Il Medioevo*. Tavagnacco (Udine) : Casamassima editore, 1988.

Cammarosano, Paolo: *Italia medioevale. Struttura e geografia delle fonti scritte*. Roma : Carocci editore, 2002.

Casella, Laura: Niccolò Canussio, De restitutione patriae, Udine, Casamassima editore, 1990, presentazione di P. Mantovanelli, introduzione storica di C. Scalton. *Memorie storiche forogiuliesi*, 70, 1990, str. 243–244.

Ciconi, Giandomenico: *Udine e la sua provincia*. Bologna : Atesa editrice, 1908.

Corbanese, Guglielmo Guerrino: *Il Friuli, Trieste e l'Istria nel periodo veneziano. Grande atlante Storico-Cronologico Comparato*. [S.l.] : Del Bianco editore, 1987.

Dal Bas, Zuan Marie, Il libri scrit a man "De restitutione patriae" di Culau Cianus. *Sot la nape*, 26, 1974, št. 3–4, str. 67–70.

D'Angelo, Mario: *I manoscritti v*: Niccolò Canussio, *De restitutione patriae*. Udine 1990, Casamassima editore, str. 144–146.

Dizionario biografico friulano. 2. izd. Campoformido (Udine): Ribis editore, 1997.

Fattorello, Francesco: *Gli studi della coltura del Friuli*. Udine: Tipografia G. B. Doretta, 1929.

Fattorello, Francesco: *La cultura del Friuli nel Rinascimento. Parte prima*. Udine : Arti grafiche friulane, 1938.

Francescato, Giuseppe; Salimbeni, Fulvio: *Storia, lingua e società in Friuli*. Udine : Casamassima editore, 1976.

Gabrovec, Stane: Iliri. *Enciklopedija Slovenije*. 4. knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, str. 105–106.

Grafenauer, Bogo: *Struktura in tehnika zgodovinske vede: (uvod v študij zgodovine)*. Ljubljana: Univerzitetna založba, 1960.

Grafenauer, Bogo: opombe in spremna besedila v: Pavel Diakon (Paulus Diaconus), *Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum)*. Maribor: Založba Obzorja, 1988.

Grión, Giusto: *Guida storica di Cividale e del suo distretto*. Cividale: Tipografia Feliciano Strazolini, 1899.

Guida del Friuli. I. Illustrazione del Comune di Udine (ur. Occioni-Bonaffons, Giuseppe). Udine: Società alpina friulana, 1886.

Kastelic, Jože: Ilirik. *Enciklopedija Slovenije*. 4. knjiga. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1990, str. 106–107.

Leicht, Pier Silverio: *Breve storia del Friuli*. Udine: Libreria Carducci, 1923.

- Leicht, Pier Silverio: "Forum Iulii". *Memorie Storiche Forogiuliesi*, 30, 1934, zv. 2, str. 103–116.
- Leicht, Pier Silverio: Aneddoti di vita letteraria friulana nel Cinquecento. *Studi di storia friulana* (ur. Pier Silverio Leicht), Udine: Società filologica friulana, 1955, str. 213–230.
- Lenisa, Gianni: Vita e società in Friuli dalle origini al Settecento. *Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia. 2. La vita economica. I*. Udine : Istituto per l'Enciclopedia del Friuli Venezia Giulia, 1972.
- Liruti, Gian Giuseppe: *Notizie delle cose del Friuli scritte secondo i tempi*. Vol. V. Udine: Per li Fratelli Gallici alla fontana, 1771.
- Luthar, Oto: *Mojstri in muze: kaj in zakaj zgodovina?* Ljubljana: Založba Modrijan, 1997.
- Mantovanelli, Paolo: Presentazione v: Canussio, Niccolò: *De restitutione patriae*. [Udine]: Casamassima editore, 1990, str. 7–17.
- Manzano, Francesco di: *Cenni biografici dei letterati ed artisti friulani dal secolo IV al XIX*. Bologna: Arnaldo Forni editore, 1966.
- Manzano, Francesco di: *Annali del Friuli ovvero Raccolta delle cose storiche appartenenti a questa regione*. Vol. VI. Udine: Tip. di Giuseppe Seitz, 1868; ponatis: Bologna: Arnaldo Forni, 1975.
- Marchetti, Giuseppe: *Il Friuli – Uomini e tempi*. Vol. III. 3. izd. [S.l.]: Del Bianco editore, 1979.
- Marioni, Giuseppe; Mutinelli, Carlo: *Guida storico-artistica di Cividale*. Udine: Tipografia G. B. Doretta, 1958.
- Marušič, Branko: Slovenci ob Soči (in Nadiži) skozi stoletja in Beneška republika. *Venezia, una repubblica ai confini. Benetke, republika ob mejah. Venice, a republic at the borders*. Mariano del Friuli: Edizione della Laguna 2004, str. 238–243.
- Miotti, Tito: Antiche opere munite e castelli del Friuli. *Enciclopedia monografica del Friuli Venezia Giulia. 2. La vita economica. II*. Udine : L'Istituto del Friuli-Venezia Giulia, 1974.
- Moro, Cristina: Note v: Canussio, Niccolò, *De restitutione patriae*. [Udine]: Casamassima editore, 1990.
- Paschini, Pio: *Storia del Friuli*. 4. izd. [Udine]: Arti grafiche friulane, 1990; ponatis: Tavagnacco (Udine): Arti grafiche friulane, 2003.
- Rutar, Simon: *Zgodovina Tolminskega, to je: zgodovinski dogodki sodnijskih okrajev Tolmin, Bolec in Cerkno z njih prirodoznanskim in statističnim opisom*. Gorica: založnik Josip Devetak, 1882.
- Scalon, Cesare: Introduzione v: Canussio, Niccolò: *De restitutione patriae*. [Udine]: Casamassima editore, 1990, str. 19–33.
- Schröder, Francesco: *Repertorio genealogico delle famiglie confermate nobili e dei titolari nobili esistenti nelle province venete*. Vol. I. Venezia: Tip. di Alvisopoli, 1830; ponatis: Bologna: Forni editore, 1972.
- Sereni, Lelia: *Comune di Udine. Biblioteca comunale "V. Joppi". I tesori della civica biblioteca. Mostra di manoscritti e libri rari. Udine. Palazzo municipale – Sala del Lionello. 19 settembre – 30 ottobre 1983*. Udine: Istituto per l'Enciclopedia del Friuli Venezia Giulia, 1983.
- Someda de Marco, Pietro: *Notariato friulano*. Udine: Arti grafiche friulane, 1958.
- Štih, Peter: Pavel Diakon (Paulus Diconus), Zgodovina Langobardov (Historia Langobardorum), [prevedli Fran Bradač, Bogo Grafenauer, Kajetan Gantar; opombe napisal Bogo Grafenauer, Kajetan Gantar; spremna besedila Bogo Grafenauer], Maribor: Obzorja 1988. 422 strani. *Zgodovinski časopis*, 43, 1989, št. 4, str. 621–627.
- Peter Štih, O vzhodni meji Italije in o razmerah ter razmerjih ob nje v zgodnjem srednjem veku. *Gestrinov zbornik* (ur. Darja Mihelič), Ljubljana: Založba ZRC (ZRC SAZU), 1991.
- Peter Štih, Glose k srednjeveškemu delu Rutarjeve zgodovine Tolminskega. *Kronika. Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 42, 1992, št. 1, str. 21–28.
- Trebbi, Giuseppe: *Il Friuli dal 1420 al 1797. La storia politica e sociale*. Udine : Casamassima editore, 1998.
- Ventura, Angela: *Nobiltà e popolo nella società veneta del Quattrocento e Cinquecento*. 2. izd. Milano: Unicopli editore, 1997.
- Zancan, Maria: Venezia e il Veneto. *Letteratura italiana. Vol. II. Storia e geografia. I. L'età moderna*. Torino: Einaudi editore, 1987, str. 619–741.

RIASSUNTO

L'opera *De restitutione patriae* dello storiografo cividalese Nicolò Canussio

Dopo una breve illustrazione della produzione storiografica e delle condizioni politiche, sociali ed economiche, che nel Quattrocento caratterizzavano il territorio friulano, segue una ricostruzione dell'orizzonte ideologico del nobile cividalese Nicolò Canussio, notaio e storiografo. L'interpretazione di questo contesto ideologico si basa sulla sua opera storiografica intitolata *De restitutione patriae*. L'attenzione viene rivolta in primo luogo al rapporto di Canussio con la popolazione slava, che non solo viveva nei dintorni di Cividale, ma

era anche presente nella città stessa. Canussio si occupò poco degli Slavi. La sua conoscenza della loro storia altomedioevale si dimostra scarsa. La scarsità di dati legati agli Slavi forse affonda le radici nel suo disinteresse per la gente semplice. Egli non trattò nemmeno di altri gruppi linguistici o etnici a lui contemporanei. Il suo campanillismo ed il suo orizzonte geograficamente assai ristretto potrebbero rappresentare uno dei motivi di questa mancanza d'interesse per la popolazione slava ed anche per la zona di Tolmino. Comunque, la ragione principale potrebbe risiedere nel fatto che nel periodo, in cui Canussio viveva, cioè nel Quattrocento, i sentimenti nazionali moderni non si erano ancora formati e le differenze linguistiche o etniche tra gli appartenenti alle classi più umili della popolazione non suscitavano alcun interesse particolare.

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala SIstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala SIstory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

Uredništvo portala Sistory nima soglasja avtorja za objavo članka

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 728.83(497.4 Ljubljana)"17"
929 Auersperg
prejeto: 3. 1. 2006**Igor Weigl**magister znanosti, raziskovalec na projektu, Oddelek za umetnostno zgodovino, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani,
Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana
e-mail: igor.weigl@siol.net

Ljubljanska palača knezov Auerspergov

IZVLEČEK

Pred 110 leti porušena palača knezov Auerspergov je bila najbolj monumentalna in gotovo ne nepomembna predstavnica profane baročne arhitekture v Ljubljani. Kljub temu je bilo védenje o njeni gradnji skromno in mnenja piscev deloma nasprotujoča si. Na podlagi računskih knjig mestne opekarne, drugih pisnih in likovnih virov, dinamike pridobivanja gradbenega prostora in arhitekturnih posnetkov je bilo mogoče rekonstruirati potek gradnje in videz palače v obdobju graditelja Wolfa Engelberta grofa Auersperga (1610–1673) in ugotoviti, da so dela postopno tekla od poznih 30. let 17. stoletja in skoraj do njegove smrti. Analiza zgodovinskih in družbenih okoliščin kaže, da je za poslikavo slavnostne dvorane najverjetneje poskrbel naročnikov brat in dedič Janez Vajkard knez Auersperg (1615–1677), saj je z upodobitvijo Faetonovega padca vizualiziral konec svoje politične kariere.

KLJUČNE BESEDE

Ljubljanska palača knezov Auerspergov, Wolf Engelbert grof Auersperg, Janez Vajkard knez Auersperg, naročništvo, arhitektura 17. stoletja, Abondio Donino ml.

SUMMARY

THE LJUBLJANA PALACE OF THE AUERSPERG PRINCES

The 110 years ago demolished palace of the Auersperg princes was the most monumental and definitely not insignificant example of the profane baroque architecture in Ljubljana. Despite these facts, the knowledge about its construction was poor and opinions of authors partly opposing. Based on accounting books of the town brickworks, other written and artistic sources, dynamics of acquisition of the building plot, and architectural replications, a reconstruction was possible of the course of the construction and of the form of the palace in the period of the constructor count Wolf Engelbert Auersperg (1610–1673). It was also established that works were in gradual process from the late 30s of the 17th century on until nearly his death. An analysis of historical and social circumstances reveals that most probably prince Johann Weikhard Auersperg (1615–1677) brother of the orderer and inheritor took care of the decoration of the festival hall as by painting the fall of Faeton he visualised the end of his own political career.

KEY WORDS

the Ljubljana palace of the Auersperg princes, Wolf Engelbert count Auersperg, Johann Weikhard prince Auersperg, patronage, 17th century architecture, Abondio Donino jr.

Wilhelm Helfer: Palača knezov Auerspergov iz Gosposke ulice, 1896. (hrani Ministrstvo za kulturo, INDOK Center)

Palača knezov Auerspergov, popularno imenovana Knežji dvorec, je bila gotovo najbolj ambiciozno zasnovana predstavnica profane arhitekture, ki so jo v obdobju baroka postavili v Ljubljani. Podoba in obseg, ki ju je monumentalna stavba dobila v času graditelja Wolfa Engelberta grofa Auersperga (1610–1673), sta se bolj ali manj intaktno ohranila vse do leta 1896, ko so jo zaradi poškodb, ki jih je leto pred tem na njej povzročil potres, in še bolj zaradi nepripravljenosti tedanjega lastnika Karla kneza Auersperga, da bi jo obnovil, preprosto podrl.¹ V nadaljevanju se bom najprej posvetil predvsem umetnostnozgodovinskim obravnavam palače knezov Auerspergov in kratki predstavitvi graditelja Wolfa Engelberta grofa Auersperga in njegovega mlajšega brata Janeza Vajkarda kneza Auersperga, saj je zadnji najverjetneje naročil poslikavo slavnostne dvorane.

Sledita historiat gradnje, kot ga je bilo mogoče sestaviti na podlagi deloma še neobjavljenih arhivalij, in rekonstrukcija videza palače, ob koncu se bom ustavil ob zgodovinskih in družbenih okoliščinah, ki so pripeljale do gradnje tako velike stavbe.

Palača na papirju

Palača knezov Auerspergov je strokovno pozornost – če izvzamem nekaj kratkih, vendar kljub temu pomembnih omemb v historiografski literaturi poznega 19. stoletja – žal pritegnila dokaj pozno, šele nekaj desetletij po tistem, ko je prenehala fizično obstajati.² Avtorji so se s pomočjo vizualnih in kartografskih virov ukvarjali predvsem z interpretacijami njene stavbne zgodovine in rekonstrukcijami njenega videza, precej manj pa so raziskovali pisne vire. France Stele je v kratkem opisu palače, vključenem v obravnavo vedute Ljubljane iz zbirke Janeza Vajkarda barona Valvasorja, datirane v šestdeseta leta 17. stoletja, opozoril na njeno postopno gradnjo. Leta 1642 postavljeno stavbo naj bi kasneje tako razširili, da je s stranskima kriloma dosegla mestno obzidje in vrh njega uredili teraso.³ Historiata gradnje se je znova dotaknil v publikaciji, ki je izšla v okviru priprav na gradnjo Narodne in univerzitetne knjižnice, in objavil leta 1890 posnet tloris drugega nadstropja palače. Kot je zapisal, so jo postavili okoli leta 1650 in jo zaradi leta 1668 izpeljane preureditve knjižnice razširili s prizidkom.⁴ Ob kopanju temeljev za Narodno in univerzitetno knjižnico so leta 1937 našli pozlačeno srebrno ploščico, ki govori o 20. aprilu 1660 kot začetku gradnje in graditelju Wolfu Engelbertu grofu Auerspergu. To pomembno najdbo, hranijo jo v Narodnem muzeju Slovenije, je objavil Rudolf Mole, ki je pregledal del arhivskih virov o graditeljevih nakupih opeke v ljubljanski mestni opekarni. Kljub temu, da je našel in objavil podatke o grofovih nakupih opeke v štiridesetih letih 17. stoletja, je zaključil, da so palačo postavili v šestdesetih letih 17. stoletja.⁵ Tipkopis Vladislava Fabjančiča Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev, ki ga hranijo v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, so kasnejši avtorji praviloma žal prezrli, čeprav je za rekonstrukcijo stavbne zgodovine palače knezov Auerspergov nadvse pomemben. Na mestu kasnejše palače je že leta 1623 Dietrich baron Auersperg kupil hišo, ki se je najverjetneje držala mestnega obzidja. Leta 1630 v grofovski stan povzdignjeni plemič je v letih 1631–1632 pridobil še

¹ Okoliščine, ki so po potresu leta 1895 privedle do podrtja palače knezov Auerspergov, je temeljito obravnaval Matija Žargi. Tukaj se mu želim zahvaliti za izjemno kolegialno gesto, saj mi je za pripravo tega besedila odstopil več neobjavljenih pisnih virov iz 17. stoletja, ki jih je našel v arhivu družine Auersperg na Dunaju. Žargi, *Potres in usoda*, str. 749–756.

² Za pregled glej Žargi, *Potres in usoda*, str. 749; Žargi, *Dvorec kot raziskovalni izziv*, str. 153.

³ Stele, *Ljubljana*, str. 94.

⁴ Stele, *Projekt biblioteke*, s. p.

⁵ Mole, *K zgodovini dvorca*, str. 48–50.

njeno sosedo na vogalu sedanje Turjaške in Gosposke ulice. Sredi petdesetih letih 17. stoletja je njegov sin Wolf Engelbert grof Auersperg najel enega izmed mestnih stolpov in del mestnega obzidja. Na notranji strani zunanjega pasu obzidja je dal postaviti pritličen arkadni hodnik – v viru imenovan galerija Auersperg, ki je segal vse do Nemških vrat in so ga deloma podrli že leta 1812, ko so urejali sedanji Trg francoske revolucije. Na začetku leta 1660 je kupil še sosednji hiši v Gosposki ulici in vse stavbe združil v palačo.⁶ Nace Šumi je palačo knezov Auerspergov datiral v šestdeseta leta 17. stoletja, med njenim opisom je navedel, da so bili arkadni hodniki postavljeni na treh straneh dvorišča, četrto krilo je bilo naslonjeno na mestno obzidje, v medzidju je bil urejen vrt.⁷ V zadnjih letih je palača pritegnila več strokovne pozornosti in vzbudila živahno diskusijo. Po mnenju Ivana Stoparja so palačo postavili v letih 1660–1662, v rizalitu v krilu ob Gosposki ulici se je skrivalo njeno srednjeveško jedro oziroma petnadstropni patrijski stolp. Arkadni hodniki naj bi bili na vseh štirih straneh dvorišča, krilo ob obzidju je bilo zasnovano kot sprehajalna galerija. Na dvorišču, natančneje med njegovim središčem in mestnim obzidjem, naj bi stal paviljon.⁸ Nace Šumi je v katalogu razstave Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem predlagal nekoliko drugačno rekonstrukcijo. Po njegovem mnenju so palačo začeli graditi leta 1660, kot priča takrat v temelje vzdana ploščica, vendar dopušča možnosti, da je na njenem mestu že pred tem bila kakšna stavba. Vrt naj bi bil po vsej verjetnosti urejen v medzidju in morda tudi na altani oziroma terasi, kot jo imenuje. Na razstavljeni maketi so izvedli arkadne hodnike na vseh štirih straneh dvorišča, nadstropje nižji trakt, naslonjen na notranji pas mestnega obzidja, je zaključen z altano in paviljonom.⁹ Matija Žargi je našel in deloma objavil dokumente o gradbenih delih, ki jih je po naročilu Wolfa Engelberta grofa Auersperga na palači leta 1642 izvedel arhitekt Abondio Donino ml. Argumentirano je opozoril na postopno gradnjo, tako naj bi bil najstarejši del palače krilo ob mestnem obzidju, ki je bilo brez arkadnih hodnikov in je stalo na mestu stavbe, ki jo je za Dietricha barona Auersperga leta 1629 postavil Abondio Donino ml. Na podlagi posnetka drugega nadstropja palače iz leta 1774 je sklepal, da so galerijo oziroma pritličen arkadni hodnik na notranji strani zunanjega mestnega obzidja postavili pred tem letom, ko naj bi povišali tudi krilo ob mestnem obzidju in ga pokrili z dvokapnico. V

medzidju je bil urejen vrt s pomarančevci in limonovci, kiosk oziroma paviljon tudi po njegovem mnenju ni stal na terasi, temveč na dvorišču palače.¹⁰ V prispevku o palači grofov Auerspergov, sedanjem sedežu Mestnega muzeja Ljubljana, se je Uroš Lubej dotaknil tudi historiata palače knezov Auerspergov. Tako naj bi bil Dietrich baron Auersperg leta 1623 kupil hišo na vogalu sedanje Gosposke in Turjaške ulice in kasneje sosednjo hišo proti mestnemu obzidju. V letih 1631–32 ju je prezidal v eno, stavba pa je obsegala severno polovico palače, ki jo je 1660 začel graditi njegov sin Wolf Engelbert grof Auersperg.¹¹

Če povzamem, se posamezne interpretacije razhajajo predvsem glede začetka in trajanja zidave ter videza palače – še najbolj je problematično krilo ob mestnem obzidju. Preden podam svoj pogled na historiat gradnje in videz palače, želim predstaviti še Wolfa Engelberta grofa Auersperga in njegovega mlajšega brata Janeza Vajkarda kneza Auersperga, saj je nastajanje palače tesno prepleteno z življenjema obeh.

O grofovskem vzponu in knežjem padcu

Leta 1610 na gradu Žužemberk rojeni Wolf Engelbert je bil najstarejši sin Dietricha barona Auersperga in njegove žene Sidonije pl. Gall-Gallenstein.¹² Njegov oče ni bil le predstavnik ene izmed najstarejših plemiških družin v deželi, ampak tudi stanovski poverjenik in deželni upravitelj na Kranjskem, ki se je ponašal z naslovoma cesarskega komornika in dvornega svetnika. Bil pa je tudi protestant, vendar je zaradi različnih pritiskov in verjetno upanja, da se bo korak obrestoval, tik pred izgonom protestantskega plemstva iz notranjeavstrijskih dežel, skupaj s prvorojencem pri ljubljanskih jezuitih leta 1625 prestopil v katoliško vero. Spreobrnitev ni ostala neopažena, saj naj bi ji bili sledili še drugi kranjski plemiči, gotovo je tudi zaradi pravovernosti Dietrichu baronu Auerspergu in njegovim potomcem cesar Ferdinand II. pet let kasneje podelil grofovski naslov. Ambiciozni in ugledni oče je seveda poskrbel za primerno izobrazbo in omiko svojih sinov – oba mlajša je poslal k jezuitom v München, prvorojeni Wolf Engelbert, ki mu je namenil službovanje Habsburžanom, je študiral pri ljubljanskih in graških jezuitih in se leta 1633 odpravil na kavalirsko popotovanje po nemških in italijanskih deželah.¹³ Po vrnitvi na

⁶ ZAL, LJU 346, Rokopisni elaborati, Fabjančič, *Knjiga hiš*, str. 499–503.

⁷ Šumi, *Arhitektura*, str. 117.

⁸ Stopar, *Ljubljana, grad in dvorci*, str. 120–129.

⁹ Šumi, *Arhitektura 17. stoletja*, str. 121.

¹⁰ Žargi, *Potres in usoda*, str. 749–750; Žargi, *Dvorec kot raziskovalni izziv*, str. 153–154; Žargi, *Knežji dvorec*, str. 278–279.

¹¹ Lubej, *Grofovska palača*, str. 36.

¹² Če ni navedeno drugače, so biografski podatki povzeti po: Preinfalk, *Auerspergi*, str. 227–230, 421, 515.

¹³ Žargi, *Knežji dvorec*, str. 277.

Kranjsko se je Wolf Engelbert grof Auersperg uspešno posvetil poklicni karieri, saj je leta 1643 postal tukajšnji deželni upravitelj in 1649 še deželni glavar, kar je ostal do smrti leta 1673.¹⁴ Kot so menili nekateri njegovi sodobniki, je v tej funkciji vzpodbudil razcvet dežele.¹⁵ Ob svoje ime je Wolf Engelbert grof Auersperg lahko postavil

Wolf Engelbert grof Auersperg, po: Galeazzo Gualdo Priorato: *Historia di Leopoldo Cesare...*, 1674 (hrani: NUK)

naslova cesarskega tajnega svetnika in komornika, po očetovi smrti je podedoval naslova vrhovnega deželnega komornika in maršala na Kranjskem in v Slovenski marki ter obsežne šumberško-žužemberške posesti.

Svoje premoženje je Wolf Engelbert grof Auersperg leta 1641 pomembno povečal z nakupom kočevskega in poljanskega gospostva, Šrajbarski turn je kupil 1653, vendar ga je takoj prodal, leta 1666 je skupaj z bratom Janezom Vajkardom knezom Auerspergom pridobil zemljiški gospostvi Belaj in Paz, dve leti kasneje je po umrlem bratu Herbardu grofu Auerspergu prevzel še Višnjo Goro.¹⁶

Vse prej kot majhno premoženje je Wolfu Engelbertu grofu Auerspergu omogočilo številna umetnostna naročila, ki v celoti niso niti raziskana, niti ovrednotena, saj so večinoma žal le še dokumentirana. K njegovi ljubljanski palači – kot bom pokazal v nadaljevanju, jo je gradil in preurejal večji del življenja – je spadal obsežen vrt na Gradišču, ki ga je kupil leta 1639 in v njem postavil več razvedrilu in kontemplaciji namenjenih stavb in ga okrasil s kamnito plastiko.¹⁷ Ob prezbitერიju cerkve ljubljanskih frančiškanov je Wolf Engelbert grof Auersperg dal postaviti kapelo sv. Antona Padovanskega z družinsko grobnico, ki so jo skupaj z oltarjem posvetili leta 1655.¹⁸ Oltarno sliko je naročil tedaj na Kranjskem precej cenej nemu Janezu Francišku Gladiču; eno izmed slikarjevih del – Parisova sodba – pa je bilo že vsaj leta

¹⁶ Smole, *Graščine*, str. 75, 222, 342, 376, 491 in 533.

¹⁷ Urejanja vrta Wolfa Engelberta grofa Auersperga so gotovo zaključili pred poznim poletjem leta 1660, ko se je po njem sprehodil cesar Leopold I. Žal je vrt že v 18. stoletju radikalno spremenil svojo funkcijo in podobo, saj ga je leta 1707 kupil Jakob pl. Schellenburg in ga skupaj s sosednjim posestvom knezov Eggenbergov namenil uršulinkam. Redovnice so del stavb takoj predelale za svoj (začasni) samostan, nekoliko kasneje, ko jim je pl. Schellenburg kupil še sosednji deželni balovž (balovž [nem. *das Ballhaus*] ni bil plesišče, kakor ga običajno prevajajo, temveč stavba za dvorano za *jeu de paume* oziroma igro, ki je bila predhodnica tenisa in je bila med plemstvom razširjena in priljubljena v zgodnjem novem veku; balovže so uporabljali tudi v druge družabne namene), so na pridobljenem prostoru začele gradnjo uršulinskega samostana s cerkvijo in spremenile funkcijo nekaterih vrtnih objektov npr. na Kunčjem (in ne Kraljevem) hribu so uredile svete stopnice s kapelo. Za Auerspergov nakup vrta: Žargi, *Potres in usoda*, str. 750; za opis vrta in cesarjev sprehod: Valvasor, *Die Ehre*, 10. knjiga, str. 379; za prodajo pl. Schellenburgu: Resman, *Uršulinski samostan*, str. 44; za igro *jeu de paume*: Weigl, *O francoskih grafikah*, str. 202–203.

¹⁸ V kapeli so leta 1660 ustanovili bratovščino sv. Antona Padovanskega. Ana Lavrič domneva, da je kapelo zgradil deželni stavbni mojster Francesco Olivieri, ki naj bi bil po njenem mnenju avtor številnih in dokaj raznolikih arhitektur iz sredine 17. stoletja na Kranjskem. Če je temu res tako, bodo pokazale prihodnje raziskave. Za kapelo pri frančiškanih: Lesar, *Frančiškanski samostan*, str. 167 in 188; Kemperl, *Romarske cerkve*, str. 20; Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 48.

¹⁴ Matija Žargi navaja letnico 1638 kot leto grofovega prevzema funkcije kranjskega deželnega upravitelja (Žargi, *Knežji dvorec*, str. 277). Lisa Fagin Davis omenja vojaško kariero Wolfa Engelberta grofa Auersperga, saj naj bi leta 1638 postal vrhovni vojaški poveljnik na Kranjskem ter predvsem varoval deželne meje in meje Svetega rimskega cesarstva nemške narodnosti pred Osmani. Recentna relevantna literatura te grofove funkcije ne omenja (Preinfalk, *Auerspergi*, str. 227–230 in 515) in tudi pogostih turških vdorov, o katerih piše avtorica, v 17. stoletju na Kranjskem ni bilo, saj so ti prenehali po sklenitvi miru med habsburškim in osmanskim imperijem po t. i. dolgi vojni (1593–1606). Fagin Davis, *Bibliofil*, str. 193–195; za prenehanje turških vpadov na Kranjsko: Simoniti, *Turški vpadi*, str. 196.

¹⁵ Tako je leta 1662 v svojo kroniko zapisal Janez Gregor pl. Dolničar. Steska, *Dolničarjeva kronika*, str. 21.

1677 del slikarske zbirke v palači knezov Auerspergov.¹⁹ Portret, ki ga je grof leta 1656 naročil Joachim von Sandrartu, kaže, da je s svojimi umetnostnimi ambicijami segel daleč čez deželne meje, saj je zaposlil enega izmed najpomembnejših srednjeevropskih slikarjev svojega časa.²⁰ V vlogi deželnega glavarja je leta 1664 na pobudo cesarja Leopolda I. deželne stanove vzpodbudil k praznovanju praznika Brezmadežne, njej na čast je skupaj s kranjskim vicedomom zaobljubil postavitev stebra pred jezuitsko cerkvijo v Ljubljani.²¹ Nedorečena ostaja grofova vloga pri gradnji in opremljanju kapele sv. Frančiška Ksaverija, ki so jo kranjski deželni stanovi postavili pri ljubljanskih jezuitih. Temeljni kamen kapele so položili 1667 in dve leti kasneje dokončali njen razkošen štukturni okras. Ob posvetitvi leta 1670 so prisotnim podarili več srebrnih prstanov, s katerimi so se v Rimu dotaknili svetnikove relikvije, zlata sta dobila le ljubljanski knezoškof in deželni glavar. Darilo bi lahko kazalo na posebno vlogo Wolfa Engelberta grofa Auersperga pri gradnji kapele, kjer je še zmeraj ohranjena upodobitev njegovega grba, žal pa je že dolgo izgubljena srebrna svetilka, ki jo je zanj podaril.²²

Nekoliko več je znanega o knjižnici Wolfa Engelberta grofa Auersperga, shranjeni v ljubljanski palači.²³ Leta 1655 in 1668 jo je uredil in popisal Janez Ludvik Schönleben, v njegovem zadnjem popisu – ohranil se je v obliki prepisa iz leta 1762 – je naštetih 3257 del, razporejenih v osemnajst razredov.²⁴ Grofova knjižnica je bila v primerjavi z ostalimi plemiškimi knjižnicami na tedanjem Kranjskem enormna, v njej so bile v veliki večini

tiskane knjige in le nekaj rokopisov.²⁵ Knjige so bile natisnjene v številnih evropskih mestih, v latinskem, nemškem, italijanskem in grškem jeziku. Največ del je bilo s politično vsebino, tesno so jim sledila dela s področja posvetne zgodovine, prava in teologije, drugih je bilo manj. Na grofovo zanimanje za umetnost in njeno teoretično podlago kaže 47 del s področja arhitekture in 39 del o slikarstvu in kiparstvu, njihovo identificiranje in poznavanje pa bo gotovo pomembno prispevalo k razumevanju njegovih umetnostnih naročil.²⁶

Čeprav je Wolf Engelbert grof Auersperg bil prvorojenec, se ni poročil, kar je bilo v obdobju, ko so bile plemiške poroke predvsem pomemben del družinskih socialnih strategij in zato praviloma dogovorjene, vsaj nenavadno, če ne sploh izjemno.²⁷ O vzrokih za njegov samski stan je mogoče le ugibati, kot kaže oporoka, ki jo je 1. junija 1654 skupaj z Janezom Vajkardom knezom Auerspergom napisal na Dunaju, se sploh ni nameraval poročiti. Dokument, s katerim sta brata recipročno uredila dedovanje, je zavezal mlajšega, da si bo nadel zakonski jarem in poskrbel za nadaljevanje od Boga mu zaupanega knežjega naslova ter imena in rodu Auerspergov.²⁸

Samski Janez Vajkard knez Auersperg (1615–1677) je določilo, ki mu je zagotovilo dedovanje obsežnega bratovega premoženja, kaj kmalu in temeljito izpolnil, saj se je že 23. novembra 1654 poročil z dvorno damo Marijo Katarino grofico Losenstein, ki mu je povila kar sedem otrok.²⁹ V

¹⁹ Lubej, *Marijin steber*, str. 209–210; Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 65–67.

²⁰ Lubej, *Donino*, str. 22.

²¹ Kemperl, *Romanje in romarske cerkve*, str. 74; Kemperl, *Romarske cerkve*, str. 20; Lubej, *Marijin steber*, str. 55.

²² Za kapelo sv. Frančiška Ksaverija: Prelovšek, *Ksaverijeva kapela*, str. 186–189; Lavrič in Resman, *Oltar sv. Frančiška Ksaverija*, str. 119–120; Jaki Mozetič, *Štukatura*, str. 43–45.

²³ O knjižnici Wolfa Engelberta grofa Auersperga oziroma posameznih sklopov del iz nje so zadnji pisali: Reisp, *O knjižnici knezov Auerspergov*, str. 37–47; Fagin Davis, *Bibliofil*, str. 193–213; Žargi, *Knežji dvorec*, str. 285–291. Opozoriti velja, da je tiskani ekslibris, ki ga je Lisa Fagin Davis identificirala kot ekslibris Wolfa Engelberta grofa Auersperga, nastal veliko kasneje, na kar ne kažejo le vsebina napisa (*FUERSTLICH AUERSPERGISCHE FIDEICOMMISSBIBLIOTHEK ZU LAYBACH*), ampak tudi formalne in paleografske značilnosti tiskanih in rokopisnih znakov. Ekslibris je mogoče datirati v drugo polovico 19. stoletja, najverjetneje v čas okoli leta 1863, ko je Peter pl. Radics urejal fidejkomisno knjižnico knezov Auerspergov, kakor se je ta tedaj imenovala.

²⁴ Do nedavna neznani prepis izgubljenega inventarja knjižnice iz leta 1668 je odkril Matija Žargi in ga deloma tudi objavil. Zaradi pomembnosti knjižnice Wolfa Engelberta grofa Auersperga, je mogoče opravičeno pričakovati, da bo dokument objavil v celoti. Žargi, *Knežji dvorec*, str. 286–291.

²⁵ Kot je na podlagi kvantitativne analize zapuščinskih inventarjev sredi 17. stoletja umrlih kranjskih plemičev zaključil Marko Štuhec, je mogoče tedanje knjižnice s 50 in več deli že označiti kot velike, tiste redke, v katerih jih je bilo 100 in več, pa kot zelo velike. Štuhec, *Plemiški zapuščinski inventarji*, str. 84.

²⁶ Po smrti Wolfa Engelberta grofa Auersperga je knjižnico podedoval njegov mlajši brat Janez Vajkard knez Auersperg, ki je verjetno tudi njo vključil v leta 1677 ustanovljeni fidejkomis. Tudi iz tega razloga je ostala bolj ali manj intaktna, le leta 1783 so iz nje prodali 38 rokopisov. Po potresu leta 1895 so jo iz ljubljanske palače preselili na grad Losensteinleiten v Gornji Avstriji in od tam leta 1951 v Montevideo v Urugvaj. Leta 1954 je Kongresna knjižnica v Washingtonu iz knjižnice knezov Auerspergov kupila 3076 del, leta 1982 in 1983 so na dveh dražbah v Londonu prodali še 550 enot. Kot kaže, so knjige prodajali tudi drugim, saj je v knjižnici na Yale University ohranjenih osem rokopisov iz knjižnice Wolfa Engelberta grofa Auersperga. Za historiat knjižnice: Fagin Davis, *Bibliofil*, str. 193–204; Žargi, *Knežji dvorec*, str. 291.

²⁷ Zvanut, *Od viteza*, str. 36–47.

²⁸ Potem ko se je Janez Vajkard knez Auersperg poročil in se mu je leta 1655 rodil še dogovorjeni naslednik rodu Ferdinand, je Wolf Engelbert grof Auersperg leta 1656 napisal nov testament in z njim mlajšega brata brezposojno določil za svojega univerzalnega dediča. AS 308, Zbirka testamentov, II, lit. A, št. 3; Žargi, *Knežji dvorec*, str. 277; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 230.

²⁹ Biografski podatki Janeza Vajkarda kneza Auersperga so povzeti po: Preinfalk, *Auerspergi*, str. 231–239 in 454.

Janez Vajkard knez Auersperg, po: Galeazzo Gualdo Priorato: *Historia di Leopoldo Cesare...*, 1670 (hrani: NUK)

tem obdobju je bil knez na vrhuncu svoje politične moči in političnega vpliva, njegov vzpon se je začel v tridesetih letih 17. stoletja, ko je stopil v službo cesarja Ferdinanda III. Vlada je sposobenemu plemiču zaupal zahtevne diplomatske naloge, ga imenoval za prvega ministra in vzgojitelja svojega zgodaj umrlega naslednika Ferdinanda IV. Za uspešno opravljene naloge je dobil prestižni red zlatega runa, službi tajnega svetnika in vrhovnega dvornega mojstra, leta 1653 ga je Ferdinand III. povzdignil v knežji stan ter mu podaril zgornjeavstrijsko grofijo Wels in pravico do kovanja lastnega denarja.³⁰ Po letu 1657, ko je zavladal

cesar Leopold I., se je začel knezov počasen zaton. Morda je izgubo dotedanje veljave želel nadomestiti s kardinalskim naslovom, stremljenje za njim ga je privedlo v spletkarjenje okoli problematične dediščine španskih Habsburžanov in povezovanje s cesarjevim rivalom, francoskim kraljem Ludvikom XIV. Knezove dejavnosti niso ostale skrite in so pripeljale do nepričakovanega zasuka in konca njegove kariere, saj ga je Leopold I. decembra 1669 z dunajskega dvora izgnal v Wels, vendar je kazen nekoliko omilil in mu dovolil, da se je z otroci izselil na Kranjsko, k starejšemu bratu Wolfu Engelbertu grofu Auerspergu.³¹ Ovdoveli knez naj bi se bil tukaj posvečal predvsem študiju, vzgoji svojih otrok in upravljanju obsežnih posesti, ki jih je 1673 bistveno povečala bratova zapuščina. Leta 1677 je nekaj tednov pred smrtjo ustanovil fidejkomis in vanj skupaj z zemljiškimi gospodvi vključil tudi palačo, ki jo je v Ljubljani postavil Wolf Engelbert grof Auersperg.

Umetnostna naročila Janeza Vajkarda kneza Auersperga so skorajda povsem neznana, dokumentirana so le dela v kočevskem gradu, ki jih je začel kmalu po prevzemu bratove dediščine. Odločil se je za temeljito prezidavo ali celo gradnjo nove palače oziroma gradu, kot so formulirali v pogodbi, sklenjeni 5. maja 1674 z deželnim stavbnim mojstrom Francescom Rosino. Ob koncu poletja 1674 so zaradi klesanja stebrov za arkadne hodnike sklenili pogodbo z ljubljanskim kamnosekom Matijo Potočnikom, ki je že leta 1668 za Kočevje izdelal mestna vrata.³² Grad je leta 1684 pogorel, vendar so ga kmalu obnovili, zaradi številnih poškodb, ki jih je utrpel med drugo svetovno vojno, so ga po njej podrli.³³

Menim, da so na pobudo Janeza Vajkarda kneza Auersperga poslikali slavnostno dvorano v ljubljanski palači, saj bi monumentalna upodobitev Faetonovega padca na njenem stropu lahko vizualizirala njegovo politično usodo. Freski in predvsem ljubljanski palači pa se posvečam v nadaljevanju.

Opeka na opeko – palača!

Historiat gradnje palače knezov Auerspergov sem večinoma rekonstruiral s pomočjo računskih knjig ljubljanske mestne opekarne, ki jih je deloma raziskal in objavil že Rudolf Mole.³⁴ Pregledal sem

³⁰ Cesar je knezu leta 1654, kmalu po smrti Ferdinanda IV, podaril vojvodstvi Münsterberg in Frankenstein v Šleziji, okoli leta 1658 so mu dolnjeavstrijski deželni stanovi poklonili palačo v središču cesarske prestolnice (sedaj palača Harrach), ki je po opisu iz leta 1660 veljala za "v višino ne prav visoko, vendar zato bolj v dolžino zgrajeno". Janez Vajkard knez Auersperg je svojo posest povečal predvsem z nakupi zemljiških gospodstev v Istri in na Kranjskem. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 235-238; Riz-

zi, *Das Palais Harrach*, str. 11; Heilingsetzer, *Die Harrach*, str. 83.

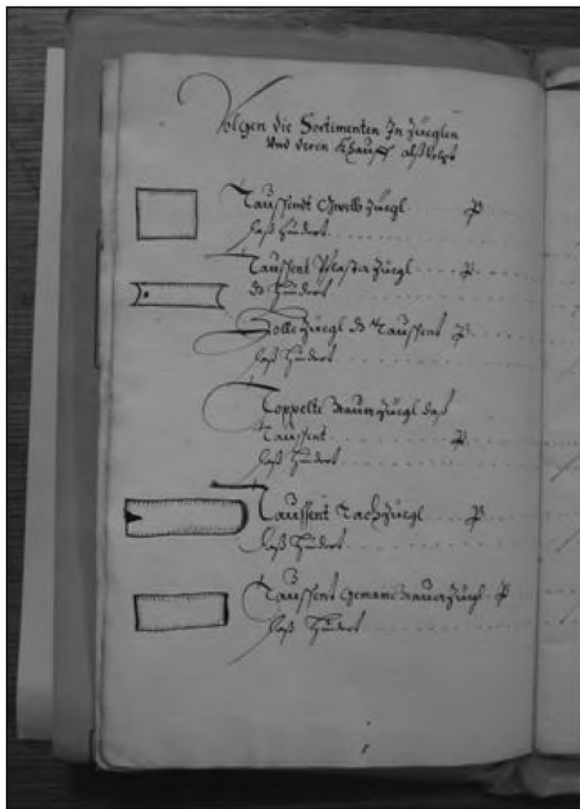
³¹ Priorato, *Historia*, str. 674.

³² Žargi, *Upodobitev Kočevja*, str. 268-271.

³³ Stopar, *Med Igom, Ribnico in Kočevjem*, str. 62-68.

³⁴ Rudolf Mole je pregledal le računske knjige za obdobji 1640-1646 in 1659-1667 ter ugotovil, da za leta 1641, 1643, 1645 in 1662, 1666, 1667 niso več ohranjene. Za iz-

jih za celotno obdobje od 1634 in do 1673, torej za čas, ko je bil njen lastnik Wolf Engelbert grof Auersperg, in tudi tista leta, ko je pripadala njegovemu mlajšemu bratu Janezu Vajkardu knezu Auerspergu (1673–1677). Čeprav se je iz tega obdobja ohranila le dobra polovica računskih knjig (22 ohranjenih in 17 izgubljenih) in zato verjetno niso dokumentirani vsi njuni nakupi opeke ter je hkrati treba upoštevati dejstvo, da je grof del opeke porabil za gradnjo stavb v letu 1639 na Gradišču kupljenem vrtu in leta 1655 posvečene kapele pri ljubljanskih frančiškanih, je mogoče trditi, da je zidava ljubljanske palače trajala precej dlje, kakor je razbrati iz strokovne literature. Seveda je zgolj na podlagi računskih knjig mestne opekarne mogoče zelo malo izvedeti o posameznih gradbenih fazah. Ta problem sem deloma razrešil z drugimi viri, predvsem s popisom del, ki jih je arhitekt Abondio Donino ml. izvedel leta 1642, in s tipkopisom Vladislava Fabjančiča, s ka-

Zidaki iz ljubljanske mestne opekarne, 1665. (hrani: ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 66, Priloge h knjigi prejemkov 1665, fol. 14')

brani obdobji se je verjetno odločil zaradi preverjanj navedb v starejši literaturi, da so palačo začeli graditi oziroma postavili leta 1642, in napisne ploščice, ki so jo leta 1937 našli v temeljih podrte palače in govori o letu 1660 kot začetku gradnje. Mole, *K zgodovini dvorca*, str. 48–50.

terim je mogoče rekonstruirati dinamiko kupovanja in najemanja posameznih stavb oziroma pridobivanja gradbenega prostora na območju, kjer je Wolf Engelbert grof Auersperg zgradil palačo. Seveda je historiat nujno bolj ali manj okviren, saj ostaja ob sedanjem poznavanju arhivskih virov in ob dejstvu, da je palača knezov Auerspergov že dolgo podrta, veliko z gradnjo in samo stavbo povezanih vprašanj brez ustreznih odgovorov.

Na ljubljanskem Novem trgu, ki je v zgodnjem novem veku dobival čedalje bolj plemiški predznak, je Dietrich baron Auersperg leta 1623 v neposredni soseščini deželne hiše in najverjetneje tik ob mestnem obzidju kupil hišo.³⁵ Po njegovem naročilu jo je Abondio Donino ml. leta 1629 zamenjal z novogradnjo, novopečeni grof pa jo je v letih 1631–1632 povečal z nakupom sosednje hiše, postavljene na vogalu sedanje sedanje Turjaške in Gosposke ulice.³⁶ Stavba, ki jo je po plemičevi smrti 1634 podedoval njegov prvorojenec Wolf Engelbert grof Auersperg, je verjetno že obsegala večji del severne polovice kasnejše palače knezov Auerspergov, vendar ni znano, koliko nadstropna je bila.³⁷ Na podlagi računskih knjig mestne opekarne žal ni mogoče natančno ugotoviti, kdaj je novi lastnik začel prezidavo palače, saj se Wolf Engelbert grof Auersperg v letih 1634 in 1635 v njih ne pojavlja kot kupec gradbenega materiala, za leto 1636 pa se ta vir ni ohranil. Leta 1637 je eden izmed grofov Auerspergov dvakrat kupil vsega skupaj 1500 strešnikov, vendar v viru ni zapisano njegovo ime.³⁸ Nedorečene so tudi računske knjige za leto 1638, ko je neki grof Auersperg iz mestne opekarne dobil 6600 zidakov, 3300 strešnikov in 2000 obočnikov.³⁹ Leta 1639 je neimenovani grof Auersperg kupil 700 zidakov, omenjena sta tudi (Janez) Andrej grof Auersperg, ki je kupil 500 obočnikov, in (Wolf) Engelbert grof Auersperg, ki jih je potreboval 3300.⁴⁰ To je prva eksplicitna omemba Wolfa Engelberta grofa Auersperga v računskih knjigah ljubljanske opekarne, ni pa mogoče izključiti možnosti, da je njegov tudi kateri izmed nakupov opeke, ki jih je pred letom 1639 opravil v viru neimenovani grof Auersperg. Na-

³⁵ ZAL, LJU 346, Rokopisni elaborati, Fabjančič, *Knjiga hiš*, str. 500.

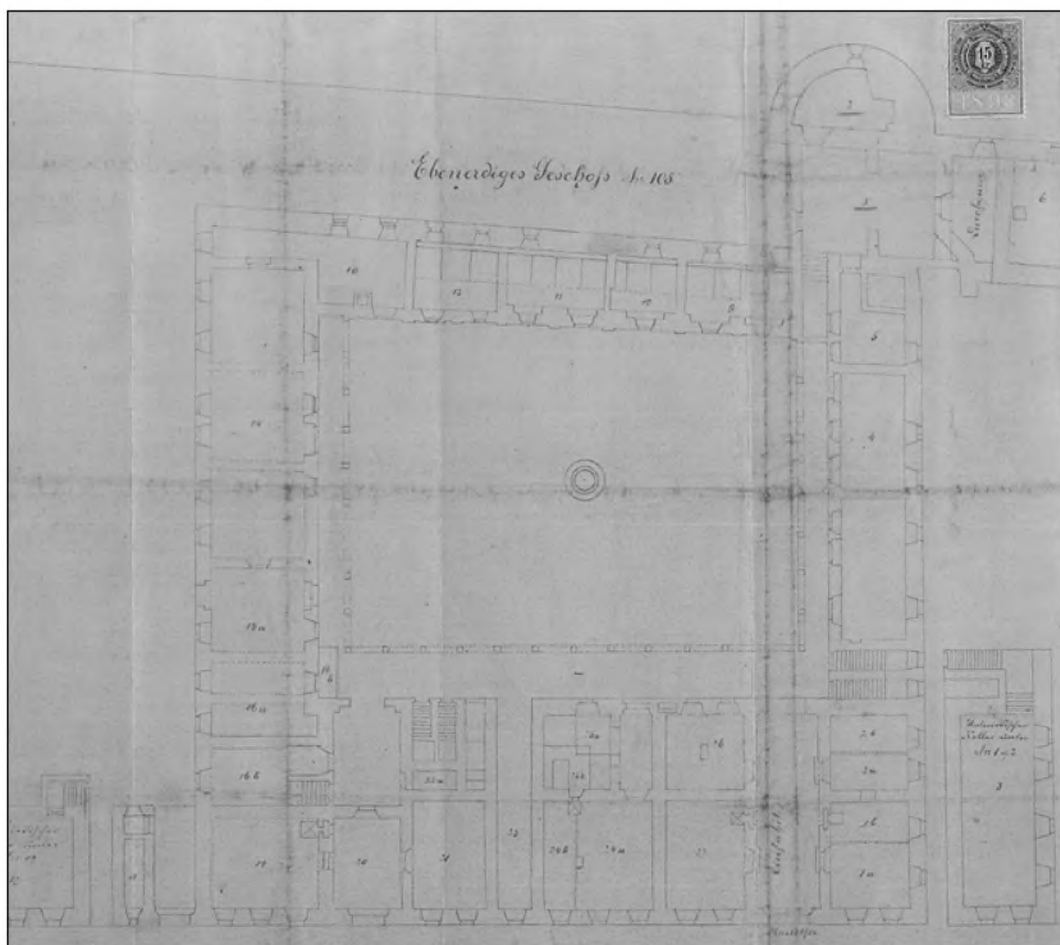
³⁶ ZAL, LJU 346, Rokopisni elaborati, Fabjančič, *Knjiga hiš*, str. 500; Žargi, *Potres in usoda*, str. 749.

³⁷ Morda je bila palača, ki jo je Dietrich grof Auersperg zapustil svojemu sinu, le enonadstropna, saj je bilo do konca 19. stoletja na stičišču glavnega krila in stranskega krila ob sedanji Turjaški ulici ohranjeno večje stopnišče, ki je iz pritličja vodilo le do prvega nadstropja.

³⁸ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 47, Priloge h knjigi prejemkov 1637, fol. 26', 27.

³⁹ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 48, Priloge h knjigi prejemkov 1638, fol. 31, 31', 32, 32', 33, 40, 41.

⁴⁰ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 48, Priloge h knjigi prejemkov 1639, fol. 20', 26', 29, 30'.

Tloris pritličja palače knezov Auerspergov, 1890. (hrani: StLA, Archiv Auersperg)

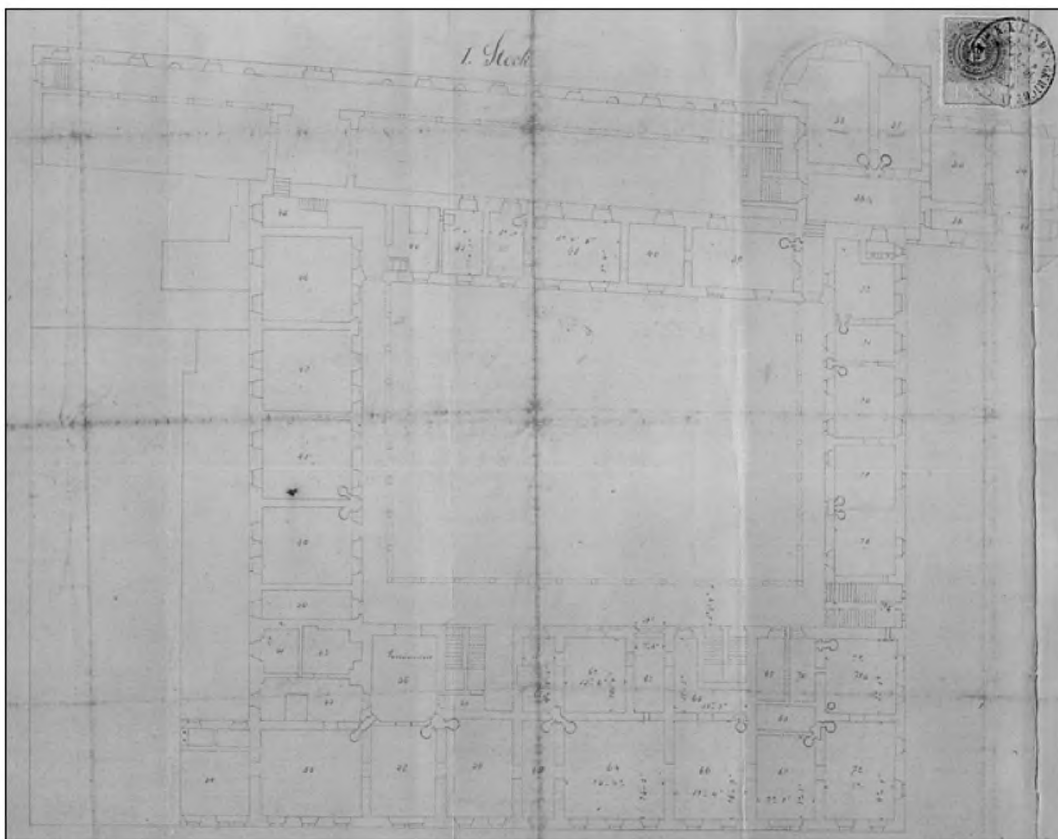
tančnejši odgovor na vprašanje, kdaj je Wolf Engelbert grof Auersperg začel prezidavo palače, bo torej treba poiskati v drugih virih, gradbena dela pa so ga gotovo zaposlovala še vrsto let, saj se kot kupec opeke – z eno izjemo – pojavlja v vseh do leta 1673 ohranjenih računskih knjigah ljubljanske opekarnice. Tako je leta 1640 kupil 2500 obočnikov, 2400 zidakov in 1000 tlakovcev, ker se ni ohranila računsko knjiga za leto 1641, ostajajo njegovi nakupi opeke v tem letu neznani.⁴¹ O prezidavah, ki jih je Wolf Engelbert grof Auersperg v palači izvedel leta 1642, se je ohranilo več pisnih virov. Tako je iz ene izmed obeh ohranjenih pogodb, sklenjenih med naročnikom in arhitektom Abondiem Doninom ml., mogoče izvesti, da je zadnji, ob nekaterih manjših gradbenih delih in obokanju novih konjskih hlevov, z zidom povezal stare konjske hleve in kovačnico, postavljene ob notranjem pasu mestnega obzidja, in jih skupaj z notranjim pasom mestnega obzidja povišal do višine ostalih delov palače. Vrh tako nastalega novega

krila je Donino ml. uredil altano, za katero je v pogodbi zagotovil, da jo bo s skupaj z vsemi stavbami – verjetno je mislil na paviljon – izvedel natančno po predloženem načrtu.⁴² Na podlagi druge pogodbe, kjer je opredeljena predvsem gradnja arkadnih hodnikov, je mogoče veliko izvesti o takratnem obsegu palače. Arhitekt je potrdil, da bodo arkadni hodniki enaki tistim, ki že stojijo, in jih bo postavil na dvoriščni strani krila v soseščini stavbe grofa Lamberga oziroma vzdolž sedanje Turjaške ulice, ter krila, ki je stalo nasproti njega.⁴³

⁴¹ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 49, Priloge h knjigi prejemkov 1640, fol. 26, 29.

⁴² Pogodba je datirana z 31. majem 1642; iz besedila je razvidno, da sta se naročnik in arhitekt o nekaterih gradbenih posegih dogovorila že 18. februarja 1642. HHStA, Fürstlich Auersperg'sches Archiv, Auersperg VII, A/14/1; dokument mi je posredoval Matija Žargi, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

⁴³ Stavbo grofa Lamberga je mogoče locirati s pomočjo Fabjančičevega tipkopisa; kot zanimivost gre omeniti, da je tudi Herbart baron Lamberg leta 1605 kupil meščansko hišo, ki se držala notranjega pasu mestnega obzidja, vendar so jo šele njegovi potomci leta 1657 razširili z nakupom sosednje hiše, postavljene na vogalu med sedanjo Turjaško in Gosposko ulico (sedaj Gosposka ulica 12). ZAL, LJU 346, Rokopisni elaborati, Fabjančič, *Knjiga hiš*, str. 505–508.

Tloris prvega nadstropja palače knezov Auerspergov, 1890. (hrani: StLA, Archiv Auersperg)

Palača je torej že leta 1642 imela štiri krila, vendar ta notranjega dvorišča še niso zapirala v celoti; ker so v pogodbi nekajkrat omenjena dela, ki jih bo Donino ml. izvedel *"in allen drey gaden"*, je mogoče sklepati, da je palača bila že vsaj takrat vsaj deloma dvonadstropna.⁴⁴

O gradbenih delih je Wolf Engelbert grof Auersperg mestnim oblastem podal poročilo, saj je z njimi posegel v mestni obrambni sistem. Kot je zapisal, je del palače zaradi ureditve altane povišal in pri tem uporabil del notranjega pasu mestnega obzidja. Na lastne stroške je dal podreti enega izmed obrambnih stolpov, vendar je obljubil, da niti sam, niti njegovi nasledniki ali drugi lastniki palače na mestnem obzidju ne bodo ničesar več spremenili, niti ga ne bodo predrli z novimi okni, v primeru nevarnosti pa ne bodo nasprotovali uporabi tega dela obzidja in palače v obrambne namene.⁴⁵

Na obsežna gradbena dela kažejo tudi grofovi

nakupi opeke, saj je leta 1642 kupil kar 15000 zidakov, 10000 obočnikov, 950 votlakov in 100 opek za večne zidce.⁴⁶ Dela na krilu ob mestnem obzidju in postavljanje arkadnih hodnikov so leta 1643 najverjetneje zaključili, saj je grof kupil 12000 obočnikov, 1000 strešnikov 500 votlakov in nobenega zidaka; 1500 velikih šesterkotnih tlakovcev in 1400 majhnih štirikotnih pa so verjetno porabili za tlakovanje altane in hodnikov.⁴⁷ Manjša gradbena dela so sledila 1644, ko je grof kupil le 900 strešnikov in 500 zidakov, podatki za leto 1645 pa niso ohranjeni.⁴⁸ Leta 1646 je spet več gradil, saj je kupil 6200 zidakov, 7500 obočnikov, 1500 dvojnih zidakov, 1000 strešnikov in 150 votlakov.⁴⁹ Žal se računske knjige mestne opekarne za naslednjih sedem let niso ohranile, leta 1654 je grof kupil

⁴⁶ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 49, Priloge h knjigi prejemkov 1642, fol. 12, 13, 14, 15, 16, 17.

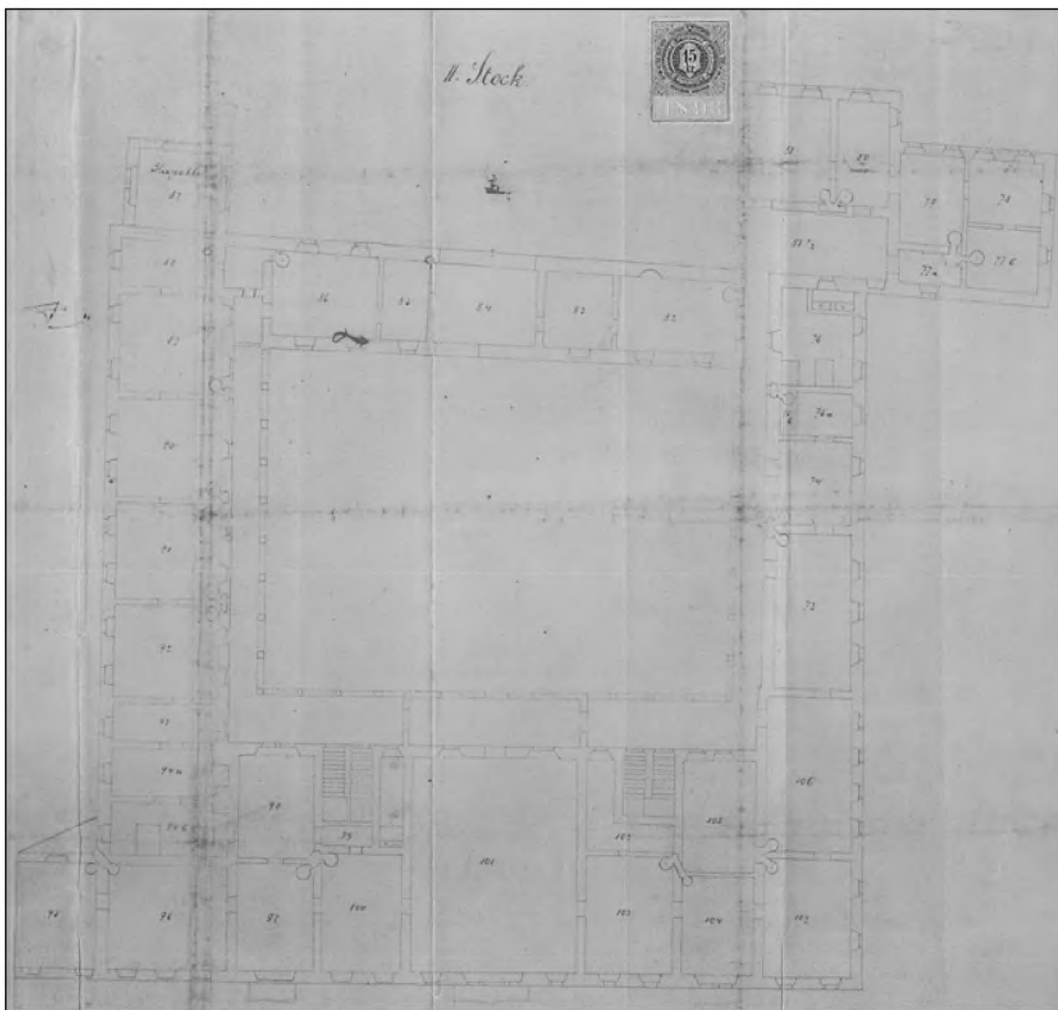
⁴⁷ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 50, Priloge h knjigi prejemkov 1643, fol. 4, 5, 7, 7', 9, 10', 11, 11', 15. Rudolf Mole navaja to računsko knjigo kot izgubljeno. Mole, *K zgodovini dvorca*, str. 49.

⁴⁸ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 51, Priloge h knjigi prejemkov 1644, fol. 63, 63', 69'.

⁴⁹ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 52, Priloge h knjigi prejemkov 1646, fol. 10, 10', 12, 13, 13', 14', 15', 19', 22. Rudolf Mole navaja, da je grof v tem letu kupil vsega skupaj 7500 opek. Mole, *K zgodovini dvorca*, str. 49.

⁴⁴ Kopija dokumenta žal ni datirana. HHStA, Fürstlich Auersperg'sches Archiv, Auersperg VII, A/14/1; dokument mi je posredoval Matija Žargi, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

⁴⁵ Grofovo poročilo je datirano s 30. majem 1642. HHStA, Fürstlich Auersperg'sches Archiv, Auersperg VII, A/14/1; dokument mi je posredoval Matija Žargi, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

Tloris drugega nadstropja palače knezov Auerspergov, 1890. (hrani: StLA, Archiv Auersperg)

5000 obočnikov in 3000 zidakov, viri za leti 1655 in 1656 niso ohranjeni.⁵⁰

Okoli leta 1656 je Wolf Engelbert grof Auersperg najel enega izmed mestnih stolpov in okoli leta 1657 še del mestnega obzidja.⁵¹ Vsaj del opeke, kupljene v naslednjih letih, je rabil za predelave obrambnega stolpa oziroma gradnjo njegove povezave s palačo in zidavo pritličnega arkadnega hodnika, ki je na notranji strani zunanega pasu mestnega obzidja tekkel od stolpa do Nemških vrat. Tako je leta 1657 kupil 42000 zidakov, 21900 strešnikov in 5100 obočnikov ter naslednje leto še 20300 zidakov, 6500 obočnikov in 6200 strešnikov.⁵² V primerjavi s to količino gradbenega ma-

teriala se nakup 1000 strešnikov leta 1659 res zdi zanemarljivo majhen.⁵³ Na začetku leta 1660 je Wolf Engelbert grof Auersperg kupil meščanski hiši, ki sta se njegove palače držali v Gosposki ulici in tako pridobil prostor za širitev proti jugu.⁵⁴ Nakup je bil zadnji in tudi mestni veljaki so ugodili njegovi prošnji in hiši osvobodili mestnih davkov, vendar je moral grof pri deželnih stanovih naložiti tako visok kapital, da so z obrestmi lahko nadomestili izgubljene prihodke. Privoljenje so pospremili z opombo, da niti grofu, niti njegovim naslednikom ne bodo več osvobodili hiš in zemljišč v mestu.⁵⁵ Še istega leta je Wolf Engelbert grof Auersperg začel palačo velikopotezno širiti, saj so postavili rizalit s slavnostno dvorano in južno polovico krila v Gosposki ulici, ki so ga

⁵⁰ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 59, Priloge h knjigi prejemkov 1654, fol. 14', 17', 28, 37'.

⁵¹ ZAL, LJU 346, Rokopisni elaborati, Fabjančič, *Knjiga hiš*, str. 502.

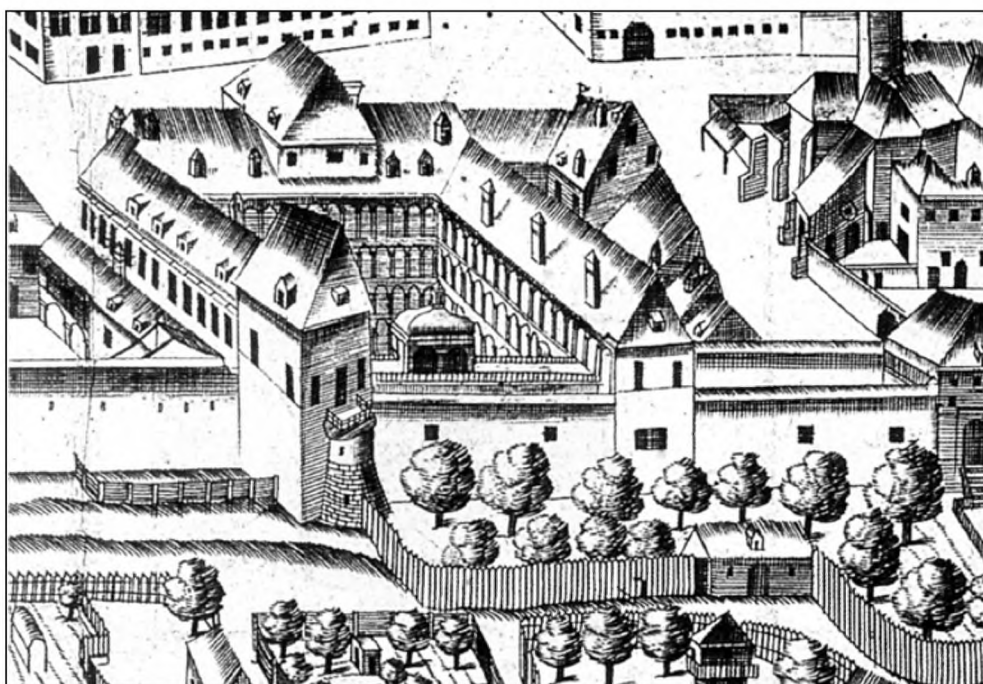
⁵² ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 61, Priloge h knjigi prejemkov 1657, fol. 3, 6', 7', 10', 13, 13', 14, 15', 16', 20', 21, 21', 22, 23', fol. 25; ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 62, Priloge h knjigi prejemkov 1658, fol. 4, 7, 8, 11, 14, 18,

18', 20, 22', 23, 24.

⁵³ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 63, Priloge h knjigi prejemkov 1659, fol. 12'.

⁵⁴ ZAL, LJU 346, Rokopisni elaborati, Fabjančič, *Knjiga hiš*, str. 499.

⁵⁵ ZAL, LJU 488, Cod. I, knjiga 31, 1660, fol. 185', 186.

*Palača knezov Auerspergov, perorisba neznanega flamskega slikarja, 1665–1666.
(po: Stopar, Ljubljana, grad in dvorci, str. 121)*

verjetno združili z južnim stranskim krilom palače. Kot priča ploščica, ki so jo leta 1937 našli v temeljih podrte palače, so dela začeli 20. aprila 1660; vendar v nasprotju z ustaljenim prepričanjem, da omenjeni datum predstavlja začetek gradnje celotne palače, menim, da se del napisa *"HAB DISES GEPEY IN GOTTES NAMEN ANGEFANGEN"* nanaša le na povečanje krila v Gosposki ulici.⁵⁶ O intenzivnosti in obsegu gradbenih del zgovorno pričajo grofovi nakupi v mestni opekarni, saj je leta 1660 kupil 65600 zidakov, 63400 obočnikov, 14400 strešnikov, 1000 opek za večne zidce, 400 votlakov in 400 polovične strešne opeke,⁵⁷ naslednje leto pa 50000 zidakov, 44000 obočnikov in 4000 strešnikov.⁵⁸ Računska knjiga za leto 1662 ni ohranjena, gradbena dela pa so zaključili v prihodnjih letih, saj je grof leta 1663 kupil 7800 zidakov, 4700 obočnikov in 1000 opek za večne zidce in leta 1664 še 6000 zidakov, 5700 obočnikov in 500 strešnikov.⁵⁹ Leta 1665 se Wolf

Engelbert grof Auersperg ne pojavlja med kupci opeke, računske knjige za leta 1666, 1667 in 1668 pa niso ohranjene. Leta 1669 je kupil 15200 strešnikov, 10400 obočnikov in 8100 zidakov; neznani ostajajo grofovi nakupi gradbenega materiala v zadnjih letih življenja, saj se računske knjige mestne opekarnice za obdobje od leta 1670 in do leta 1674 niso ohranile.⁶⁰

Leta 1668 naj bi bili palačo povečali s prizidkom h knjižnici, kot je na podlagi kratkega Valvasorjevega zapisa o povečanju knjižnega fonda in gradnji prizidka ter dejstva, da sta omenjena Schönlebnova popisa knjig Wolfa Engelberta grofa Auersperga nastala leta 1655 in 1668, sklepal France Stele.⁶¹ S pomočjo raziskanih pisnih virov pravilnosti njegove ugotovitve ni mogoče potrditi, interpretacija ohranjenih slikovnih virov pa jo sploh postavlja pod vprašaj. Perorisba s pogledom na Ljubljano iz ptičje perspektive, ki velja za delo neznanega flamskega slikarja iz let 1665 in 1666, in bakrorezna veduta Andreasa Trosta, objavljena leta 1679 v Topografiji Kranjske, dokumentirata – kljub

⁵⁶ Velja omeniti, da na področju palače leta 1937 niso opravili sistematičnih arheoloških raziskav; omenjena ploščica je bila le naključna najdba in zato ne gre izključiti možnosti, da so jih v temelje postopno grajene palače vzdali več. Za ploščico, hrani jo Narodni muzej Slovenije: Mole, *K zgodovini dvorca*, str. 48–50.

⁵⁷ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 63, Priloge h knjigi prejemkov 1660, fol. 10, 11, 12, 12', 14, 14', 15', 16, 17, 17', 23', 24, 25, 25', 26, 26', 27, 27'.

⁵⁸ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 64, Priloge h knjigi prejemkov 1661, fol. 13', 15', 17', 18', 20, 22, 24', 28', 29–29'.

⁵⁹ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 65, Priloge h knjigi prejemkov 1663, fol. 11, 12', 13, 16, 20; ZAL, LJU 488, Cod. XIII,

šk. 66, Priloge h knjigi prejemkov 1664, fol. 4, 5, 6, 6', 10', 11.

⁶⁰ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 70, Priloge h knjigi prejemkov 1669, fol. 2, 3, 4, 5.

⁶¹ Janez Vajkard baron Valvasor je v leta 1689 objavljeni Slavi Vojvodine Kranjske med opisom palače knezov Auerspergov omenil tudi odlično knjižnico, ki so jo zaradi povečanja knjižnega fonda morali razširiti s prizidkom. Ni pa navedel, kdaj se je to zgodilo. Valvasor, *Die Ehre*, 11. knjiga, str. 671; Stele, *Projekt biblioteke*, s. p.

več nedoslednostim na zadnji – enako stanje palače.⁶² Na Trostovi veduti Ljubljane v leta 1689 izšli Slave Vojvodine Kranjske je mogoče opaziti manjši dvonadstropni, dvakrat dve osi obsegajoči prizidek, prislonek k mestnemu obrambnemu stolpu na zaključku krila ob sedanji Turjaški ulici.⁶³ Prizidek je potemtakem nastal v osemdesetih letih 17. stoletja in ga je verjetno mogoče povezati z Valvasorjevo omembo povečanja knjižnice, saj naj bi ta bila že od leta 1655 urejena v njegovi neposredni bližini, v prvem nadstropju krila, naslonjenega na notranji pas mestnega obzidja.⁶⁴

Finančna plat gradnje palače ostaja žal neznana, čeprav Wolfa Engelbertu grofu Auerspergu, ki je bil lastnik več zemljiških gospodstev, verjetno ni primanjkovalo finančnih sredstev. Morda gre s pridobivanjem le-teh povezati nezadovoljstvo kočevskih podložnikov, ki so se leta 1654 cesarju pritožili, da jim grof ob rednih nalaga tudi izredne dajatve. Vladar je pritožbo zavrnil in podložnike pozval k izpolnjevanju zahtev zemljiškega gospoda, ker pa se te niso zmanjšale je leta 1662 izbruhnil upor, ki ga je grof nasilno zatrl.⁶⁵

⁶² Nedoslednosti starejših likovnih upodobitev palače je mogoče ugotoviti na podlagi primerjave s posnetki tlorisov iz 18. in 19. stoletja in fotografijami, posnetimi leta 1896. Anonimna perorisba je še najbolj natančna, saj je edino odstopanje upodobitev treh arkadnih nadstropij na dvorišni strani krila v Gosposki ulici, čeprav sta bili le dve. Če je perorisba dejansko nastala v letih 1665–1666, kot je na podlagi prezidav nekaterih hiš ugotovil Uroš Lubej, je upodobitev palače sploh idealizirana oziroma posneta po načrtih, saj je Wolf Engelbert grof Auersperg na njej gradil in pokrival še vsaj leta 1669. Andreas Trost je bil, gotovo tudi zaradi relativno majhnega formata bakroreza, precej bolj nenatančen: palačno krilo ob notranjem pasu mestnega obzidja in galerija sta izginila, paviljon je upodobljen kot arkadni stolpič, prislonek ob dvorišni strani krila v Gosposki ulici, manjka celo tako prepoznaven del palače, kot je bila stolpasta povišana slavnostna dvorana. Lubej, *Marijin steber*, str. 56–57; Valvasor, *Topographie*.

⁶³ Mlajša Trostova upodobitev palače knezov Auerspergov je bolj natančna: z okni v mestnem obzidju je nakazana galerija, ki je bila urejena v cvingerju, paviljon je lociran v neposredno bližino obzidja, vendar je upodobitev krila ob Gosposki ulici in stolpasta nadzidane slavnostne dvorane v razmerju do ostalih delov palače veliko premajhna. Kot kaže, so omenjeni prizidek kasneje še nekoliko povečali, saj je stanje na arhitekturnih posnetkih iz leta 1890 sledeče: v pritličju obsega prizidek dve osi proti sedanji Vegovi ulici, na stranski fasadi ni imel okenskih odprtin; v prvem nadstropju so proti sedanji Vegovi ulici štiri okenske osi in tri na stranski fasadi; v drugem nadstropju so proti sedanji Vegovi ulici štiri in na stranski fasadi le dve okenski osi. Valvasor, *Die Ehre*, 1689.

⁶⁴ Žargi, *Dvorec kot raziskovalni izziv*, str. 153; Žargi, *Knežji dvorec*, str. 285.

⁶⁵ Zaradi povečanja dajatev in števila dni tlake so se v začetku 18. stoletja uprli moravski podložniki Janeza Adama kneza Liechtensteina, ki je za gradnjo in opremljanje svojih razkošnih dunajskih palač potreboval čedalje večja finančna sredstva in je zato povečal pritisk na podložnike. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 230; Polleroš, *Auftraggeber*, str. 42–43.

Po smrti Wolfa Engelberta grofa Auersperga aprila 1673 je ljubljansko palačo podedoval njegov mlajši brat Janez Vajkard knez Auersperg. Zaradi neohranjenih virov ni znano, če je bil leta 1673 in 1674 med kupci gradbenega materiala iz mestne opekarne. Leta 1675 je kupil 1300 zidakov, 400 strešnikov in 32 košev apna, naslednje leto 2100 strešnikov, 1000 obočnikov in 3 koše apna in v letu svoje smrti še 500 zidakov, 200 strešnikov in 100 votlakov.⁶⁶ Količina gradbenega materiala, ki ga je knez kupil v treh letih, je precej majhna, zato je mogoče sklepati, da v ljubljanski palači in na drugih podedovanih nepremičninah ni izvajal večjih gradbenih posegov, temveč je verjetno šlo za vzdrževalna dela in manjša popravila.⁶⁷ Večje so bile le količine gašenega apna, ki kažejo, da so v njegovem času ometali še kar nekaj zidov.

Kakšna je bila palača po vseh gradbenih delih oziroma ob koncu življenja Wolfa Engelberta grofa Auersperga? Njen videz je mogoče rekonstruirati s pomočjo omenjene risbe neznanega flamskega slikarja in obeh bakrorezov Andreasa Trosta, posnetka tlorisa drugega nadstropja palače iz leta 1774, posnetkov tlorisov vseh treh nadstropij iz leta 1890 in fotografij, posnetih leta 1896.⁶⁸

Iz smeri Novega trga je palača delovala kot mogočen in dokaj nerazčlenjeni dvonadstropni blok. Iz stavbne mase je izstopal le stolpasta povišani osrednji del glavne fasade v Gosposki ulici. Členitev fasad je bila minimalizirana na najnujnejše – vogale so poudarjali šivani robovi, zaključeval jih je venčni zidec s konzolami. Okenski okvirji so bili preprosti in večinoma opremljeni z ravnimi prekladami. Glavna fasada je bila dolga petnajst osi, ob njenem južnem koncu je bil nekoliko nižji, dvoosni prizidek s polkrožno zaključenim portalom. Portala sta bila dva – levi je bil v četrti osi, desni, kjer je bil uvoz na notranje dvorišče, pa v trinajsti. Oba sta bila polkrožno zaključena in opremljena s preprostimi okvirji. V oseh nad portaloma so bile bifore, v drugem nadstropju oblikovane kot vrata, ki so se odpirala na balkona s kovanima ograjama. Osrednji, višji del glavne fasade je spominjal na rizalit in je v pritličju in prvem

⁶⁶ ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 73, Priloge h knjigi prejemkov 1675, fol. 19', 20, 27, 28', 31', 32; ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 74, Priloge h knjigi prejemkov 1676, fol. 11, 24', 33; ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 75, Priloge h knjigi prejemkov 1677, fol. 20, 38.

⁶⁷ Za popravilo grajske strehe oziroma strehe kakšnega drugega objekta bi lahko bilo namenjenih 430 strešnikov, ki jih je leta 1676 kupil upravnik na Žužemberku Filip Lipič. Velja omeniti, da naj bi bil Janez Vajkard knez Auersperg po izgonu z dunajskega dvora živel med Ljubljano in rojstnim gradom. ZAL, LJU 488, Cod. XIII, šk. 74, Priloge h knjigi prejemkov 1676, fol. 15; Žargi, *Knežji dvorec*, str. 278; Preinfalk, *Auerspergi*, str. 235.

⁶⁸ Za tloris iz leta 1774: Žargi, *Knežji dvorec*, str. 278; za tlorise iz leta 1890: StLA, Archiv Auersperg, Familie, Karton 2/Heft 63.

nadstropju obsegal štiri osi, v drugem, kjer je bila slavnostna dvorana, pa tri. Dvorano so odlikovala večja okna s trikotnimi razprtimi čeli, osrednje je nadomeščala serliana z balkonom. Nad preprostim zidcem je bil mezanin s tremi okni – zunanji sta bili slepi, osrednje ovalno je osvetljevalo visoki zrcalni obok dvorane. Rizalit sta zaključevala venčni zidec s konzolami in streha na zatrep.

S stranskima kriloma je palača segla do zunanjega pasu dvojnega mestnega obzidja. Krilo ob sedanji Turjaški ulici je bilo dolgo štirinajst osi, vanj je bil vključen tudi starejši obrambni stolp. Dvanajst osi dolgo južno stransko krilo je gledalo na dvorišča sosednjih hiš in seglo do notranjega pasu mestnega obzidja. Iz drugega nadstropja tega krila je bilo mogoče priti v manjšo kapelo Žalostne matere božje, postavljene na oboku, razpetim nad cvingerjem.⁶⁹ Obsežno notranje dvorišče palače so na treh straneh obdajali dvonadstropni arkadni hodniki; loke so v pritličju nosili slopi in v zgornjih nadstropjih toskanski stebriči. Osem osi dolgo in enonadstropno dvoriščno krilo, naslonjeno na notranji pas mestnega obzidja, je bilo brez arkad. Krilo je bilo zaključeno z altano z balustradno ograjo, na njeni sredi je stal dvoosnim stebriščni paviljon z razgibano streho.⁷⁰ Paviljon je ob poletni pripeki nudil prijetno senco, z altane se je bilo mogoče razgledovati po predmestju in notranjem dvorišču palače, nanjo so postavljali pomarančevce

in limonovce, kar je občudoval že Janez Vajkard baron Valvasor.⁷¹

Na notranji strani zunanjega pasu mestnega obzidja oziroma v cvingerju je bil arkadni hodnik, sprva verjetno speljan vse do Nemških vrat. Pod arkadami, ki so jih nosili slopi, so bile v obzidje izmenično izdobljene okenske odprtine in niše polkrožnega prereza. V cvingerju je verjetno bil urejen vrt, zaradi padajočega terena skupaj z arkadnim hodnikom dostopen iz prvega nadstropja palače. K palači je spadal še ribnik, ki ga je Wolf Engelbert grof Auersperg dal leta 1665 urediti v mestnem jarku pri Nemških vratih.⁷²

Seveda se zastavlja vprašanje, kdo je bil avtor palače knezov Auerspergov. Arhitekt Abondio Donino ml. naj bi bil na njej oziroma njeni predhodnici delal že konec dvajsetih let 17. stoletja, ko ga je zaposlil Dietrich baron Auersperg; z dvema pogodbama je njegovo sodelovanje dokumentirano leta 1642, ko je Wolf Engelbert grof Auersperg ambiciozno spreminjal videz podedovane stavbe.⁷³ Arhitekt jo je takrat vsaj deloma povišal v drugo nadstropje in povečal v štirikrilno zasno-

⁶⁹ Za patrocini: ZAL, LJU 346, Rokopisni elaborati, Fabjančič, *Knjiga hiš*, str. 504.

⁷⁰ Kot sem omenil zgoraj, se interpretacije videza tega krila izrazito razlikujejo, niti avtorji ne uporabljajo termina altana, čeprav se pojavlja tudi v citiranem popisu del Abondia Donina ml. iz leta 1642. Dvoriščno krilo so, morda tudi zaradi zamakanja ravne strehe, že pred letom 1774 dvignili v drugo nadstropje, pokrili z dvokapnico in paviljon spremenili v ložo. Po zapisu Petra pl. Radicsa je mogoče zaključiti, da so ložo v poznem 19. stoletju zaradi atmosferskih poškodb zazidali, njen obok (in morda že pred tem paviljona) je bil takrat okrašen s freskami. Zaradi milejšega podnebja so bile altane razširjene predvsem v Italiji, vendar so jih imeli tudi drugod – že na začetku 17. stoletja jo je dal bavarski vojvoda Maksimilijan I. urediti nad enim izmed kril svoje rezidence v Münchnu. Perspektivna upodobitev rezidence iz poznega 17. stoletja kaže, da je bil sredi altane vodnjak z vodomatom, na njenem robu so v posodah rasla drevesca, verjetno dragoceni limonovci in oranževci. Altane so bile tudi v bližnjih plemiški bivališčih: na ptujskem gradu so jo uredili v drugi polovici 17. stoletja in je bila dostopna iz reprezentančnih prostorov v prvem grajskem nadstropju; imeli so jo v dvorcu Zonek, zgrajenim v letih 1693–1696, saj je v zapuščinskih inventarjih njegovih lastnikov leta 1733 in 1739 pohošje popisano tudi *"In den Altan Zimmer" ter "In den grossen Zimmer an der Altan"*; na gradu Podčetrtek so altano uredili vrh leta 1722 pozidanega konjskega hleva, dostop nanjo je bil iz jedilnice v prvem nadstropju gradu. Za münchensko altano: Heym, *Kunst und Repräsentation*, str. 32 in 34; za altani na Štajerskem: Weigl, *Prenova gradu Podčetrtek*, str. 36–37; Weigl, *Große Leslieje*, str. 47–50; za altano na Kranjskem: Lubej, *Almanach in njegovi naročniki*, str. 34 in 53–54.

⁷¹ V Slavi Vojvodine Kranjske je baron namreč zapisal, da gre takoj ob vstopu v palačo (oziroma na njeno notranje dvorišče) občudovati na višini urejeni vrt s pomarančevci in limonovci (*Sobald man hineingeht muß man den in der Höhe aufgeführten Garten von Pomoranten und Citronen bewundern*), kar ustreza poziciji altane, urejeni vrh prvega nadstropja dvoriščnega, na notranji pas mestnega obzidja naslonjenega krila, ki je stalo nasproti glavnega vhoda v palačo. Valvasor, *Die Ehre*, 11. knjiga, str. 671.

⁷² Uroš Lubej meni, da so v viru omenjeni ribnik uredili v grofovih vrtovih na Gradišču; po mojem mnenju pa je ribnik *"in dem Statd graben Vor dem Theutschen Thor"* mogoče locirati le v mestni jarek pri Nemških vratih. ZAL, LJU 488, Cod. I, knjiga 34, 1665, fol. 110'; Lubej, *Marijin steber*, str. 57.

⁷³ Abondio Donino ml. (ok. 1591, Ljubljana – 1652, Ljubljana) se je rodil v gradbeniški družini, ki se je na Kranjsko priselila iz severne Italije. Ob delu na palači Wolfa Engelberta grofa Auersperga je v letih 1628–1630 postavil Črni stolp na ljubljanskem gradu, 1633–34 mestno gostišče v predmestju, leta 1634 lastno hišo (sedaj Križevniška 3), 1639–41 okrogli stolp na vicedomski palači, ki ga je zgradil po modelu goriškega arhitekta Pietra Pellegrinija in osnutku slikarja Simona Marckenpecka, leta 1642 je prezidal romarsko cerkev Marijinega oznanjenja na Rožniku, v letih 1650–52 je s Francescom Olivierijem sodeloval pri načrtovanju oziroma po nekaterih navedbah tudi gradnji cerkve in samostana klaris v Ljubljani. Ana Lavrič je ugotovila, da se je Donino ml. v začetku gradbene sezone leta 1644 zadrževal v Celju, kar bi lahko kazalo na njegovo delovanja na Štajerskem. Istega leta je pripravil načrt za popravilo starega gradu Goricane, vendar so knezoškofu Otonu Frideriku grofu Buchheimu poseg odsvetovali; kasneje se je odločil za gradnjo novega dvorca. Leta 1645 je Donino ml. začel s pripravami na obokanje ljubljanske cerkve sv. Petra, vendar so načrte opustili. Leta 1644 je začel obsežno prezidavo ljubljanske knezoškofijske palače, kjer ga je najkasneje ob smrti zamenjal Francesco Olivieri, ki je dela zaključil do leta 1655. Lubej, *Donino*, str. 557; Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 39, 40, 44, 49 in 55.

vo, vendar krila notranjega dvorišča še niso zapirala v celoti. Na dvoriščni strani obeh stranskih krilih je zgradil arkadne hodnike; kot je zahteval naročnik, so bili enaki tistim, ki jih je stavba tedaj že imela. Ob sedanjem poznavanju virov še ni mogoče ugotoviti, do kdaj je Abondio Donino ml. delal na palači, niti v kolikšni meri je načrtoval njeno prezidavo. Morda ga je gradnja zaposlovala vse do njegove smrti leta 1652.⁷⁴ Naročnikovi nakupi opeke in dinamika pridobivanja stavb v sosesčini palače kažejo, da so dela intenzivno nadaljevali tudi po tem letu. Konec petdesetih let 17. stoletja so palačo povežali z enim izmed mestnih obrambnih stolpov in vzdolž notranje strani zunanega pasu mestnega obzidja postavili pritlični arkadni hodnik. Po letu 1660 so podaljšali krilo ob Gosposki ulici in postavili njegov višji osrednji del s slavnostno dvorano ter sklenili krila okoli notranjega dvorišča palače. Žal tudi na vprašanje, kdo je bil arhitekt (ali celo več njih), ki je tako domišljeno nadaljeval delo svojega predhodnika in uresničil velikopotezne naročnikove želje, še ni mogoče najti zadovoljivega odgovora.⁷⁵ Bolj oprijemljive so okoliščine, ki so Wolfa Engelberta grofa Auersperga pripeljale do tako monumentalne prezidave palače, njim pa se posvečam v zaključku prispevka.

⁷⁴ Klepetavi Frančišek Maksimilijan Vaccano je leta 1645 v enem izmed pism ljubljanskemu knezoškofu Otonu Frideriku grofu Buchheimu zapisal, da naj bi bil Wolf Engelbert grof Auersperg z Abondijem Doninom ml. "mal content", vendar ni pojasnil, kje naj bi bil tičal vzrok za grofovo nezadovoljstvo; vsekakor ne gre izključiti možnosti, da je šlo zgolj za škodoželjno opravljivost knezoškofovega ljubljanskega zaupnika. Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 39.

⁷⁵ Iz nekaterih namigov bi bilo mogoče razumeti, da je palačo gradil tudi Francesco Rosina (u. 1675), ki je leta 1656 postal deželni stavbni mojster na Kranjskem, čeprav je bil po poklicu štukater. Matija Žargi meni, da tega ne gre izključevati, saj je sredi 17. stoletja deloval v Ljubljani, prav palača Wolfa Engelberta grofa Auersperga pa naj bi mu bila prinesla tak sloves, da so ga zaposlovali tudi drugi kranjski plemiči; Ana Lavrič je odkrila pismo, napisano verjetno leta 1656 ali 1657, ki govori o delu Francesca Rosine za Janeza Andreja grofa Auersperga "ali celo za več članov te družine". Manj oprijemljiva je trditev Ivana Stoparja (sočasnih odkritij Matije Žargija oziroma pogodbe za gradnjo kočevskega gradu iz leta 1674 še ni poznal), da je omenjeno palačo in kočevski grad postavila ista delavnica, saj so zadnjega po uničujočem požaru leta 1684 precej obnovili. Čeprav je Francesco Rosina gradil za bratranca in kasneje tudi za brata Wolfa Engelberta grofa Auersperga, puščam vprašanje njegovega sodelovanja pri grofovi ljubljanski palači odprto; razrešiti ga bo mogoče šele ob temeljitem poznavanju Rosinovega dela in na podlagi nadaljnjih arhivskih raziskav. Gotovo pa sta se kranjski deželni glavar in kranjski deželni stavbni mojster dobro poznala, če ne prej, sta se srečala leta 1657 pri polaganju temeljnega kamna za ljubljansko cerkev bosonogih avguštincev (diskalceatov), ki je Rosino zaposlovala vse do njegove smrti. Žargi, *Upodobitev Kočevja*, str. 269–271; Stopar, *Med Igom, Ribnico in Kočevjem*, str. 67–68; Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 55–56 in 59.

Zidam, torej sem!

V zgodnjem novem veku in še zlasti v 17. stoletju se je kranjsko plemstvo znašlo na dokaj neprijetnem družbenem prepihu.⁷⁶ Ob počasnem, vendar vztrajnem izumiranju starih plemiških družin in stalnem priseljevanju plemičev od drugod, je predvsem izgon protestantskega plemstva iz notranjeavstrijskih dežel leta 1628 ostro zarezal v njihove vrste in pretresel vrh toge stanovske družbe. Nastale vrzeli so zapolnili pravoverni plemiči iz predvsem italijanskih dežel in nobilitirani družbeni povzpelniki iz vrst vojakov, meščanov, trgovcev in uradnikov, ki so se s svojim premoženjem nemalokrat z lahkoto postavljali ob bok pripadnikom starega plemstva.⁷⁷ Vzporedno je tekel proces oblikovanja dežele oziroma Vojvodine Kranjske z glavnim mestom Ljubljano, kjer je bil sedež deželnega zbora in vseh z upravljanjem dežele povezanih organov. Vodilni položaji v čedalje pomembnejših deželnih službah so bili namenjeni predstavnikom višjega plemstva, delovanje v njih pa je od nosilcev zahtevalo pogosto in čedalje daljšo prisotnost v mestu.⁷⁸ Migracija kranjskega plemstva med podeželjem in mestom ter z njo tesno povezana plemiška gradbena dejavnost v deželni prestolnici žal še nista sistematično raziskana, vendar je na dlani, da so si plemiči tudi v mestu zagotovili svojemu stanu primerna bivališča.⁷⁹ Kot kaže, je bil med predstavniki starega in malo manj starega plemstva priljubljen predvsem Novi trg, kjer sta stali deželna hiša in vicedomska palača, in manj drugi deli mesta.⁸⁰ Izbor gotovo ni

⁷⁶ Za zaokroženo in temeljito predstavitev kranjskega plemstva v 17. stoletju: Štuhec, *O kranjskem plemstvu*, str. 97–121.

⁷⁷ Žvanut, *Od viteza*, str. 20–26.

⁷⁸ Za oblikovanje dežele in njenih organov v zgodnjem novem veku: Žvanut, *Od viteza*, str. 11–20.

⁷⁹ Proces naseljevanja plemstva v deželno glavno mesto in njegovo gradbeno dejavnost je mogoče primerjati z razmerami na Dunaju, ki je z ustalitvijo dvora leta 1620 dokončno postal habsburška prestolnica. Dvor absolutističnih vladarjev je s svojim službami, priložnostmi in bliščem pritegnil številne plemiče, postopno se je formiralo tudi dvorno plemstvo. Plemiči so si v mestu zgradili svojemu stanu in položaju primerna bivališča ter tako v kratkem meščanski značaj Dunaja spremenili v aristokratskega. Polleroß, *Auftraggeber*, str. 38–39; Lorenz, *Architektur*, str. 223.

⁸⁰ Ob odsotnosti kvantitativne analize relevantnih pisnih virov je ugotovitev seveda izrazito arbitrarna, vendar jo je mogoče ilustrirati z nekaterimi primeri. Ob Wolfu Engelbertu grofu Auerspergu in omenjenih grofiših Lambergih, ki so bili njegovi sosedje, je v Gosposki ulici na Novem trgu stanoval tudi v nadaljevanju predstavljeni grofov bratranec Janez Andrej grof Auersperg. Med zlahtnimi meščani gre omeniti leta 1661 umrlega Jožefa pl. Teneffla, enega izmed najbolj premožnih ljubljanskih trgovcev sredine 17. stoletja, ki je plemiško diplomo dobil tri leta pred smrtjo in se je naselil v neposredni sosesčini palače Wolfa Engelberta grofa Auersperga, kjer je kupil stavbo dedičev barona Taueffererja, jo podrl in

bil naključen, saj sta stavbi reprezentirali stanovsko in deželnoknežjo prisotnost v mestu. Seveda plemiška bivališča oziroma palače niso služile le zadovoljevanju osnovnih življenjskih potreb posameznih družin, ampak so bile zaradi vidnosti in trajnosti eden izmed pomembnejših objektov demonstrativnega konzumiranja. Menim, da je tedanje razmere v Ljubljani mogoče primerjati s tistimi v italijanskih mestih zgodnjega novega veka, kjer so druga ob drugi stanovale plemiške družine istega ranga, pripadniki starega in novega ter višjega in nižjega plemstva, neprestano konkuriranje med njimi pa je odmevalo tudi v čedalje bolj razkošnem načinu življenja. Demonstrativno konzumiranje je kazalo na visok družbeni položaj plemstva in njihovo moč ter jih obenem jasno ločevalo od drugih prebivalcev. Javnega razkazovanja premoženja – pa naj je šlo za zasebne in javne zgradbe ali bolj efemerne, a zato še zmeraj izjemno drage dobrine kot so to bile obleke, pohištvo, srebrnina, posodje in ostala stanovanjska oprema, nosilnice, kočije, poroke, pogrebi, pogostitve in druge slovesnosti, glasbene in gledališke prireditve – sodobniki praviloma niso grajali, saj je šlo za bolj ali manj pričakovani vedenjski vzorec, ki so ga določali predvsem pripadniki (starega) visokega plemstva in naj bi družbenim elitam zagotavljal tudi ugled in spoštovanje.⁸¹

zgradil novo; in prisednika ogradnega sodišča Gabrijela pl. Lukančiča, ki je v letih 1658–1663 na Novem trgu kupil tri hiše in jih oddal v najem. Za oba nobilitaranca na Novem trgu: Štuhec, *Plemiški zapuščinski inventarji*, str. 47, 70–77, 154–157 in 178–179.

- ⁸¹ Za analizo plemiškega demonstrativnega konzumiranja v italijanskih mestih 17. stoletja: Burke, *Städtische Kultur*, str. 141–164. Arhitektura je bila tudi v Ljubljani zgodnjega novega veka preveč pomemben del demonstrativnega konzumiranja, da bi bilo mogoče pritrčiti interpretaciji Ane Lavrič, po kateri naj bi se bilo tukajšnje plemstvo zgolj pridružilo "gradbeni vnemi", ki naj bi jo bila sredi 17. stoletja zanetila gradbena dejavnost diskalceatov in klaris ter nekoliko kasneje še avguštincev in jezuitov. Tezi je mogoče oporekati, ker so tudi cerkvene ustanove (lahko) bile objekt demonstrativnega konzumiranja (in seveda boguvsčinih dejanj). Plemiči niso bili zaslužni le kot ustanovitelji številnih oltarjev, ampak tudi kot graditelji in ustanovitelji pomembnejših ljubljanskih cerkva iz baročnega obdobja: avguštinske (Konrad baron Ruessenstein), diskalceatske (Janez Urh knez Eggenberg in njegov sin Janez Anton I. knez Eggenberg), križevniške (Guidobald grof Starhemberg) in uršulinske (Jakob pl. Schellenburg). Na izjemen pomen arhitekture je opozoril tudi Marko Štuhec, pronicljivi raziskovalec kranjskega plemstva 17. in 18. stoletja, ki je zapisal: "Tako kot drugod po Evropi so kranjski plemiči kot prvo samorazumevanja, samooblikovanja in reprezentiranja dojemali tudi stavbo, v kateri so živeli, in njeno opremo"; njegovo opažanje velja s stanovanjskih stavb razširiti tudi na cerkvene in javne, kjer so na naročnike in donatorje opozarjali in spominjali njihovi grbi in ustrezni napisi. Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 52–53; Weigl, *Oltarji Luke Misleja*, str. 3; Weigl, *Matija Persky*, str. 24–25; Kemperl, *Romarske cerkve*, str. 16–18; Štuhec, *O kranjskem plemstvu*, str. 109.

V okvirje dinamičnega spreminjanja strukture kranjskega plemstva in z njim tesno povezanega demonstrativnega konzumiranja je mogoče umestiti tudi gradbeno dejavnost Wolfa Engelberta grofa Auersperga. Kot mlad in premožen član ene izmed najstarejših plemiških družin na Kranjskem je konec tridesetih let 17. stoletja začel ambiciozno preurejati podedovano palačo in na Gradišču kupljen vrt. Palača je verjetno bila že v štiridesetih letih 17. stoletja ena izmed največjih v Ljubljani, grofova velikopoteznost in izjemnost zastavljenih del napeljujeta k sklepu, da ni ustvaril le svojemu stanu primerne bivališča in z njim demonstriral svoj družbeni položaj, temveč je kot premožen poznavalec in ljubitelj uresničil svoje predstave o umetnosti in arhitekturi. Gradnja palače je verjetno bila povezana tudi s poklicno kariero Wolfa Engelberta grofa Auersperga, saj ga je ta leta 1649 pripeljala na dosmrtni položaj kranjskega deželnega glavarja, vendar je sedanje poznavanje obeh še preveč okvirno, da bi bilo med njima mogoče potegniti konkretnejše vzporednice. Bolj oprijemljivi so impulzi, ki so grofa k gradnji vzpodbudili v naslednjih letih. V petdesetih letih 17. stoletja je njegov bratranec Janez Andrej grof Auersperg – stanoval je le nekaj korakov dlje po Gosposki ulici – temeljito prezidal svojo palačo.⁸² Čeprav je bila glavna fasada njegove tedaj občutno povečane stavbe nekaj let morda celo večja kot tista na palači Wolfa Engelberta grofa Auersperga, je bila po mojem mnenju za gradbeni poseg odločilna predvsem podelitev knežjega naslova njegovemu mlajšemu bratu Janezu Vajkardu leta 1653. Naslednje leto se je grof odpravil na Dunaj, kjer je s pokneženim bratom napisal testament, ki je s svojimi preciznimi in zavezujočimi določili še najbolj podoben pogodbi o medsebojnem dedovanju. Kakor hitro je knez do zadnje pike izpolnil določila oziroma se poročil in postal oče nadaljevalca rodu, ga je grof s testamentom leta 1656 brezpogojno imenoval za svojega univerzalnega dediča. Vsaj od takrat Wolf Engelbert grof Auersperg ni več gradil le zase, ampak tudi (in morda celo predvsem) za svojega mlajšega brata in njegovo družino. Palača kranjskega deželnega glavarja se je torej prelevila v (prihodnji) ljubljanski sedež knežje družine in je zato moral ustrezati njenemu visokemu družbenemu položaju. Po sredini petdesetih let 17. stoletja je Wolf Engelbert grof

- ⁸² Janez Andrej grof Auersperg je podedovano palačo povečal z nakupom sosednjih meščanskih hiš in jih prezidal v eno stavbo. Priprave na poseg je začel okoli leta 1650, leta 1654 so dokumentirani prvi nakupi opeke, zadnji 1659. Po mnenju Uroša Lubeja naj bi bil prezidavo izpeljal Francesco Rosina, deželni stavbni mojster na Kranjskem; Ana Lavrič pa je kasneje objavila arhivski vir, ki to domnevo potrjuje. Lubej, *Grofovska palača*, str. 36–43; Lavrič, *Umetnostna dejavnost*, str. 55–56.

Wilhelm Helfer: Slavnostna dvorana v palači knezov Auerspergov, 1896.
(hrani Ministrstvo za kulturo, INDOK Center)

Auersperg z najemom in nakupom sosednjih stavb pridobil prostor za gradnjo neobičajne galerije v cvingerju in podaljšanje krila v Gosposki ulici, po ureditvi monumentalne glavne fasade in obsežnega, na vseh štirih straneh sklenjenega notranjega dvorišča pa je palača dokončno zasenčila vsa ostala plemiška bivališča v mestu.⁸³

Odličnosti palače in njenih stanovalcev je ustrezalo tudi pohiše. Ob omenjeni knjižnici sta bili tukaj shranjeni slikarska zbirka in "*Kunst=Kammer*" z dragocenimi redkostmi, stene nekaterih sob so krasile tapiserije, usnjene tapete in damastni špalirji, razkošje so zaokrožila ogledala, nekaj kabinetnih omaric in miz z vložki iz marmorja in poldragega kamnja ter drugo pohištvo.⁸⁴

⁸³ Na izjemen položaj palače ne gre s klepati le zaradi njene razsežnosti, ampak tudi zaradi Valvasorjeve odločitve, da jo je kot edino ljubljansko plemiško stavbo uvrstil v Slavo Vojvodine Kranjske. Resda je njegov opis palače v primerjavi z natančno ubeseditvijo pripadajočega vrta precej bolj skop, pomenljivo pa je, da je polihistor omenil le njenega graditelja Wolfa Engelberta grofa Auersperga in ne tedaj aktualnega lastnika ter tako ohranil spomin nanj. Valvasor, *Die Ehre*, 11. knjiga, str. 671.

⁸⁴ Po smrti Wolfa Engelberta grofa Auersperga njegovega premoženja niso popisali in je zato tedanja oprema palače neznana, verjetno pa ni bila bistveno drugačna kot ob smrti njegovega mlajšega brata Janeza Vajkarda kneza Auersperga leta 1677, ko so sestavili zapuščinski inventar. Čeprav je nahajališče tega dokumenta žal neznano, je vsaj njegova vsebina v precejšnji meri ohranjena v besedilu Petra pl. Radicsa. Velja omeniti, da je za posebno dragocenost zbirke redkosti, ki se je sploh odlikovala "*mit Seltenheiten kostbarlichen Kunststücken und köstlichen Gefässen*", veljala velika posoda, sestavljena iz starih kovancev rimskih vladarjev, ki so jo

Največji prostor je bila v celoti poslikana slavnostna dvorana v drugem nadstropju krila ob Gosposki ulici. Kot je mogoče videti na fotografijah iz poznega 19. stoletja, so bile na obeh vzdolžnih stenah upodobljene iluzionistične arhitekturne vedute, na kaminski napi Vulkan pri kovanju in na vhodni steni arhitektura, ki je spominjala na bogato okrašen slavalok. Nad zidanim venčnim zidcem je bila naslikana balustradna ograja s posameznimi figurami, ki so gledalčevo pozornost usmerjale k osrednjemu prizoru na oboku – dramatični upodobitvi Faetonovega padca, posnetega po eni izmed tedaj priljubljenih izdaj ilustriranih Ovidovih *Metamorfoz* (2, 1–328).⁸⁵ V krajšem opisu fresk, nastalim leta 1896 oziroma tik preden so jih uničili, je omenjena nad vhodnimi vrati izpisana letnica 1673, ki bi lahko označevala začetek freskiranja.⁸⁶ Menim, da poslikave slavnostne dvorane ni naročil

ukradli že pred letom 1689. Valvasor, *Die Ehre*, 11. knjiga, str. 671; Radics, *Bilder*, str. 28–32; Žargi, *Knežji dvorec*, str. 279–285.

⁸⁵ Poslikava slavnostne dvorane je veljala za Almanachovo delo, vendar so zadnje raziskave to, nikoli ustrezno utemeljeno atribucijo, opravičeno zavrnile. Tudi osrednji prizor je bil, kljub prepoznavnosti, predmet različnih interpretacij, ki jih je z najdobo grafične predloge ovrgla Barbara Murovec. Kot je ugotovila, je kompozicija Faetonovega padca posneta po ilustrirani izdaji Ovidovih *Metamorfoz*, ki je bila delo Johanna Wilhelma Baurja oziroma po njeni t. i. nürnberški kopiji, ki jo je izdelal Abraham Aubry in je prvič izšla pred letom 1666, drugič 1688 in tretjič brez letnice izida. Murovec, *Grafični cikli*, str. 34, 56–59 in 61–70; Klemenčič in Murovec, *Slikarstvo druge polovice 17. stoletja*, str. 13–14; Murovec, *Stenska in stropna poslikava*, str. 201 in 205.

⁸⁶ Dom in svet, 9, 1896, str. 544.

že aprila 1673 umrli Wolf Engelbert grof Auersperg,⁸⁷ temveč njegov mlajši brat Janez Vajkard knez Auersperg, saj je osrednji prizor mogoče povezati predvsem z njegovim življenjem oziroma izgonom s cesarskega dvora. Ne le, da je predrzni Faeton veljal za simbol precenjevanja samega sebe in neizogibne kazni, ki je napuhu sledila, ampak je tudi verz pod grafiko v ilustrirani izdaji *Metamorphoz*, uporabljeni kot predlogi za fresko, več kot zgovoren komentar knezovega stremljenja po kardinalskem škrlatu, z njim povezanega spletkarjenja okoli španske dediščine ter posledičnega padca v cesarjevo nemilost in preselitev na Kranjsko: "*Zu hoch führt Phäethon die Bahn, / Richtet sich und andern unglück an*"⁸⁸ Na knezovo naročilo freskiranja slavnostne dvorane bi lahko kazali tudi omenjeni nakupi gašenega apna – materiala, potrebnega za izdelavo ometov, saj se slikanje v fresko tehniki izvaja na svež omet.

V baročnem času so bile resda bolj običajne upodobitve, ki so naročnika in njegovo življenje pompozno povelečevale, in manj tiste, ki so ga kot opomin prihodnjim rodovom kazale s treznejšo (in prepozno) (samo)kritičnostjo, vendar Janez Vajkard knez Auersperg v vizualiziranju svojega političnega neuspeha ni bil izjema. Tudi Vencelj Evzebij knez Lobkowitz, vrhovni dvorni mojster in prvi minister, ki je leta 1674 padel v nemilost cesarja Leopolda I., je v enem izmed svojih bivališč dal urediti precej nenavadno sobo: prva polovica je bila opremljena z vsem knežjim bliščem in druga kot najslabša kmečka bajta, saj je menil, da bo tako kar najbolje ponazoril svoj položaj pred političnim padcem in po njem.⁸⁹

Zaključek

Verjetno ne bo odveč, če ob koncu strnem pomembnejše ugotovitve in opozorim na nekatere deziderate, ki so se pojavili ob ukvarjanju s palačo knezov Auerspergov. Kot je mogoče zaključiti na podlagi računskih knjig ljubljanske mestne opekarne, je Wolf Engelbert grof Auersperg kmalu po prevzemu očetove dediščine oziroma najkasneje v poznih tridesetih letih 17. stoletja v podedovani palači začel gradbena dela in jih verjetno zaključil nekaj pred smrtjo leta 1673. Takšna časovna zametitev je seveda še precej okvirna in jo bo s pomočjo drugih arhivskih virov verjetno mogoče še nekoliko dopolniti in morda korigirati, vendar tudi grofovi nakupi in najemi stavb, ki so mejile na palačo, kažejo na dolgotrajnost in predvsem postopnost gradnje.

Stavba, ki jo je Wolf Engelbert grof Auersperg podedoval leta 1634, je že obsegala večji del severne polovice kasnejše palače knezov Auerspergov, vendar je bila verjetno le enonadstropna. Grof se je kmalu lotil njene širitve, saj so jo leta 1642 vsaj deloma dvignili v drugo nadstropje in postavili arkadne hodnike, ki so bili enaki tistim že obstoječim. S prezidavo manjših stavb na dvorišču palače je nastalo enonadstropno krilo, pozidano ob notranjem pasu mestnega obzidja in zaključeno z altano in paviljonom. Vsaj deloma so postavili tudi južno stransko krilo; s tem posegom je palača postala štirikrilna zasnova, čeprav krila notranjega dvorišča še niso zapirala v celoti. V drugi polovici petdesetih let 17. stoletja je Wolf Engelbert grof Auersperg najel enega izmed mestnih obrambnih stolpov in del obzidja – stolp je povezal s palačo, v cvingerju med njim in Nemškimi vrati pa je dal zgraditi pritlični arkadni hodnik, ki se je naslanjal na notranjo stran zunanega pasu mestnega obzidja. Leta 1660 je grof kupil meščanski hiši v Gosposki ulici, postavljeni ob njegovi palači. S tem je pridobil gradbeni prostor za rizalit s slavnostno dvorano in južno polovico glavnega krila palače, ki so ga združili z južnim stranskim krilom. Gradbena dela so začeli še istega leta, palača je tako dobila monumentalno glavno krilo in prostorno notranje dvorišče, tedanja podoba pa se je le z nekaj manjšimi spremembami ohranila vse do leta 1896.

Ob začetku velikopotezne prezidave palače Wolfa Engelberta grofa Auersperga je dokumentirano sodelovanje arhitekta Abondia Donina ml., ki naj bi bil že konec dvajsetih let 17. stoletja na njej delal za naročnikovega očeta. Žal še ni bilo mogoče ugotoviti, do kdaj je Donino ml. delal za grofa in kdo ga je, najkasneje ob njegovi smrti leta 1652, nasledil.

Kompleksna kot je stavbna zgodovina palače, je tudi njena vpetost v tedanje družbeno dogajanje. Wolf Engelbert grof Auersperg je gradil v obdobju, ko je plemstvo v kranjski prestolnici preživljalo čedalje več časa; zaradi trajnejše prisotnosti te, notranje izrazito razslojene družbene skupine, se je za tesnim mestnim obzidjem razcvetelo demonstrativno konzumiranje, ki je pomembno odmevalo tudi v živahni gradbeni dejavnosti. Kot član ene izmed najstarejših kranjskih plemiških družin je grof spadal v sam vrh tukajšnje družbene elite in je svoj visok položaj (in hkrati tudi položaj svoje družine) reprezentiral tudi z ambiciozno zasnovano ljubljansko palačo.

Po pokneženju graditeljevega mlajšega brata leta 1653 je gradnja postala čedalje bolj intenzivna, po mojem mnenju jo je pospešila odločitev Wolfa Engelberta grofa Auersperga, da Janeza Vajkarda kneza Auersperga imenuje za univerzalnega dediča svojega vse prej kakor majhnega premoženja. Z grofovo odločitvijo se je modificirala funkcija pa-

⁸⁷ Murovec, *Grafični cikli*, str. 61.

⁸⁸ Za verz in nekoliko drugačno interpretacijo freske: Murovec, *Grafični cikli*, str. 63–64.

⁸⁹ Polleroß, *Auftraggeber*, str. 35.

lače, saj se je ta iz mestnega sedeža deželnega glavarja pričela spreminjati v palačo knežje družine. Kaže, da je grof zaradi ambicioznih gradbenih del čedalje bolj izkoriščal svoje podložnike – tisti v Kočevju so se po neuspešnih pritožbah leta 1662 uprli, vendar je njihov gospodar upor nasilno zatrl. Kljub graditeljevim panegiričnim stremljenjem, so zidovi ljubljanske palače knezov Auerspergov varovali spomin na precej neljubi dogodek iz življenja Janeza Vajkarda kneza Auersperga. Cesar Leopold I. je namreč prvega kneza iz te družine zaradi njegovega spletkarjenja leta 1669 izgnal z dunajskega dvora, na tak razplet lastne politične kariere pa je knez prihodnje rodove opominjal z monumentalno upodobitvijo Faetonovega padca na stropu osrednjega prostora palače – slavnostne dvorane.

Enega izmed večjih dezideratov predstavlja poglobljena umetnostnozgodovinska obravnava palače knezov Auerspergov, v kateri bo treba vključiti tudi vrt na Gradišču. Palačo bo treba umestiti med (še neraziskano) profano arhitekturo 17. stoletja v Ljubljani, na Kranjskem in predvsem v širšem geografskem kontekstu, raziskati vzorec zanj – tudi s pomočjo knjig o arhitekturi in umetnosti, ki jih v knjižnici Wolfa Engelberta grofa Auersperga ni bilo malo – in seveda odmeve nanjo. Več pozornosti bo veljalo nameniti tedanji plemiški gradbeni in sploh naročniški dejavnosti v kranjski prestolnici (ter tudi drugod na nekdanjem Kranjskem in na celotnem sedanjem območju Slovenije) in jo raziskati v vsej njeni pestrosti, ne oziraje se na ohranjenost oziroma neohranjenost posameznih spomenikov. Ne navsezadnje tudi zato, ker je bila prav ta družbena skupina – pa, če nam je to po godu ali ne – v zgodnjem novem veku najpomembnejši spodbujevalec kulture in umetnosti.⁹⁰

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 308 – Zbirka testamentov

HHStA – Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien
Fürstlich Auersperg'sches Archiv, Auersperg VII, A/14/1

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv Graz
Archiv Auersperg, Familie, Karton 2/Heft 63

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
LJU 346, Rokopisni elaborati, Vladislav Fabjančič, *Knjiga ljubljanskih hiš in njih stanovalcev, II. Novi trg*, Ljubljana, 1940–1943.
LJU 488, Cod. I, *Zapisniki mestnega sveta*

1521–1786, knjige 31 (1660) – 34 (1665).

LJU 488, Cod. XIII, *Knjige prejemkov in izdatkov s prilogami 1581–1797/1844*, škatle 47 (1637) – 75 (1677).

LITERATURA

Burke, Peter: *Städtische Kultur in Italien zwischen Hochrenaissance und Barock. Eine historische Anthropologie*. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 1996.

Fagin Davis, Lisa: Wolfgang Engelbert pl. Auersperg, bibliofil 17. stoletja. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 35, 1999, str. 193–213.

Heilingsetzer, Georg: Die Harrach. Ihre Stellung in Politik, Wirtschaft und Kultur des alten Österreich. *Palais Harrach*, Wien : Universitätsverlag Rudolf Trauner, 1995, str. 81–87.

Heym, Sabine: Kunst und Repräsentation – Zur Entwicklungsgeschichte der Residenz der Wittelsbacher. *Pracht und Zeremoniell – Die Möbel der Residenz München* (ur. Brigitte Langer). München : Hirmer Verlag, 2002, str. 29–43 (katalog razstave).

Jaki Mozetič, Barbara: *Vtis obilja. Štukatura 17. stoletja v Sloveniji*. Ljubljana : Narodna galerija, 1995 (katalog razstave).

Kemperl, Metoda: *Romanje in romarske cerkve 17. in 18. stoletja v osrednji Sloveniji. Topografske študije. Gorenjska z Ljubljano*. Ljubljana: tipkopis magistrskega dela, 1999.

Kemperl, Metoda: *Romarske cerkve – novogradnje 17. in 18. stoletja na Slovenskem: arhitekturni tipi, poslikave, oprema*. Ljubljana: tipkopis doktorske disertacije, 2001.

Klemenčič, Matej in Murovec, Barbara: Almanach, slikarstvo druge polovice 17. stoletja na Kranjskem in stanje umetnostnozgodovinskih raziskav. *Almanach in slikarstvo druge polovice 17. stoletja na Kranjskem* (ur. Barbara Murovec, Matej Klemenčič in Mateja Breščak). Ljubljana : Narodna galerija, 2005, str. 9–20 (katalog razstave).

Lavrič, Ana in Resman, Blaž: Oltar sv. Frančiška Ksaverija pri ljubljanskih jezuitih – nova dognanja. *Jezuiti na Slovenskem*. Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkve Teološke fakultete v Ljubljani in Provincialat slovenske province Družbe Jezusove, 1992, str. 119–135.

Lavrič, Ana: Umetnostna dejavnost škofa Otona Friderika Buchheima v ljubljanski škofiji. *Acta historiae artis Slovenica*, 9, 2004, str. 31–69.

Lesar, Marko: Nekdanji ljubljanski frančiškanski samostan, njegova arhitektura in oprema. *Frančiškani v Ljubljani. Samostan, cerkev in župnija Marijinega oznanjenja* (ur. Silvin Krajnc). Ljubljana : Samostan in župnija Marijinega oznanjenja v Ljubljani, 2000, str. 149–200.

Lorenz, Hellmut: Architektur. *Geschichte der Bil-*

⁹⁰ Štuhec, *O kranjskem plemstvu*, str. 98.

- denden *Kunst in Österreich. Barock* (ur. Hellmut Lorenz). München–London–New York : Prestel, 1999, str. 219–234.
- Lubej, Uroš: Marijin steber v Ljubljani. *Acta historiae artis Slovenica*, 6, 2001, str. 53–66.
- Lubej, Uroš: Donino, Abondio d. J. *Allgemeines Künstler-Lexikon*. München–Leipzig : K. G. Saur, 2001, str. 557.
- Lubej, Uroš: Auerspergi in njihova grofovsko palača v Ljubljani. *Preobrazbe Turjaške palače* (ur. Taja Vovk Čepič, Martin Horvat in Irena Veselko). Ljubljana: Mestni muzej Ljubljana, 2002, str. 19–49.
- Lubej, Uroš: Janez Francišek Gladič (Reka 1635 – Reka 1663). *Almanach in slikarstvo druge polovice 17. stoletja na Kranjskem* (ur. Barbara Murovec, Matej Klemenčič in Mateja Breščak). Ljubljana : Narodna galerija, 2005, str. 209–210 (katalog razstave).
- Lubej, Uroš: Slikar Almanach in njegovi naročniki. *Almanach in slikarstvo druge polovice 17. stoletja na Kranjskem* (ur. Barbara Murovec, Matej Klemenčič in Mateja Breščak). Ljubljana : Narodna galerija, 2005, str. 21–58 (katalog razstave).
- Mole, Rudolf: K zgodovini Knežjega dvorca v Ljubljani. *Kronika*, 4, 1937, št. 1, str. 48–50.
- Murovec, Barbara: *Grafični cikli Ovidovih Metamorfoz in njihov vpliv na baročno slikarstvo na Slovenskem*. Ljubljana: tipkopis magistrskega dela, 1998.
- Murovec, Barbara: Knežji dvorec, Ljubljana – stenska in stropna poslikava v veliki dvorani. *Almanach in slikarstvo druge polovice 17. stoletja na Kranjskem* (ur. Barbara Murovec, Matej Klemenčič in Mateja Breščak). Ljubljana : Narodna galerija, 2005, str. 205 (katalog razstave).
- Polleroß, Friedrich: Auftraggeber und Funktionen barocker Kunst in Österreich. *Geschichte der Bildenden Kunst in Österreich. Barock* (ur. Hellmut Lorenz). München–London–New York : Prestel, 1999, str. 17–50.
- Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosca ZRC SAZU, 2005.
- Prelovšek, Damjan: Ksaverijeva kapela pri ljubljanskih jezuitih. *Francišek Ksaverij Ignacijev prijatelj* (ur. Jože Kokalj). Ljubljana : Župnijski urad Dravljje, 2001, str. 184–195.
- Priorato, Galeazzo Gualdo: *Historia di Leopoldo Cesare*. Vienna : Giovanni Battista Hacque, 1674.
- Radics, Peter: *Bilder Oesterreichischer Vergangenheit und Gegenwart*. Leipzig: Sacher–Masoch, s. a.
- Reisp, Branko: O nekdanji knjižnici knezov Auerspergov (Turjaških) v Ljubljani. *Zgodovinski časopis*, 43, 1989, št. 1, str. 37–47.
- Resman, Blaž: Uršulinski samostan in cerkev v Ljubljani. *Tristo let ljubljanskih uršulink: zgodovina samostana, njegovih šol in kulturne dejavnosti* (ur. Marija Jasna Kogoj). Ljubljana : Družina, 2002, str. 41–53.
- Rizzi, Wilhelm Georg: Das Palais Harrach auf der Freyung. *Palais Harrach*. Wien : Universitätsverlag Rudolf Trauner, 1995, str. 11–40.
- Simoniti, Vasko: *Turki so v deželi že. Turški vpadi na slovensko ozemlje v 15. in 16. stoletju*. Celje : Mohorjeva družba, 1990.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1982.
- Stele, France: Valvasorjeva Ljubljana. *Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo*, 9, 1928, str. 70–98.
- Stele, France: *Projekt univerzitetne biblioteke ljubljanske*. Ljubljana : J. Blasnik, 1933.
- Steska, Viktor: Dolničarjeva ljubljanska kronika od l. 1660 do l. 1718. *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, 11, 1901, str. 18–32, 69–98, 141–186.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. I. Gorenjska. Ljubljana, grad in dvorci*. Ljubljana : Viharnik, 1999.
- Stopar, Ivan: *Grajske stavbe v osrednji Sloveniji. II. Dolenjska. Med Igom, Ribnico in Kočevjem*. Ljubljana : Viharnik, 2003.
- Štuhec, Marko: *Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren. Plemiški zapuščinski inventarji 17. stoletja kot zgodovinski vir*. Ljubljana : Studia humanitatis, 1995.
- Štuhec, Marko: O kranjskem plemstvu v času Almanachovega delovanja na Kranjskem. *Almanach in slikarstvo druge polovice 17. stoletja na Kranjskem* (ur. Barbara Murovec, Matej Klemenčič in Mateja Breščak). Ljubljana : Narodna galerija, 2005, str. 97–121 (katalog razstave).
- Šumi, Nace: *Arhitektura sedemnajstega stoletja na Slovenskem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1969.
- Šumi, Nace: *Arhitektura 17. stoletja na Slovenskem. Obdobje med pozno renesanso in zrelim barokom*. Ljubljana : Arhitekturni muzej Ljubljana, 2001 (katalog razstave).
- Valvasor, Johann Weikhard: *Topographia Ducatus Carnioliae Moderna*. Wagensperg, 1679.
- Valvasor, Johann Weikhard: *Die Ehre deß Herzogthums Crain*. Laybach–Nürnberg, 1689.
- Weigl, Igor: Prenova gradu Podčetrtek v letih 1715–1723. *Kronika*, 47, 1999, št. 1–2, str. 31–42.
- Weigl, Igor: Oltarji Luke Misleja, ljubljanskega kamnoseškega mojstra, na Štajerskem. *Kronika*, 47, 1999, št. 3, str. 1–6.
- Weigl, Igor: *Matija Persky. Arhitektura in družba sredi 18. stoletja*. Ljubljana: tipkopis magistrskega dela, 2000.
- Weigl, Igor: V kaftanu k cesarju, s hajduki po Gradu in s knjižnico na Ptuj. *Grofje Leslie ter njihova mestna in podeželska bivališča v 17. in 18. stoletju* (ur. Polona Vidmar). Ptuj :

- Pokrajinski muzej Ptuj, 2002, str. 45–55 (katalog razstave).
- Weigl, Igor: O francoskih grafikah, loparjih in grofičnem strelvodu. Oprema in funkcije dvorca Dornave v 18. stoletju. *Dornava. Vrišerjev zbornik* (ur. Marjeta Ciglenečki). Ljubljana : Slovensko umetnostnozgodovinsko društvo, 2003, str. 180–249.
- Žargi, Matija: Potres v Ljubljani 1895 in usoda Auerspergovega Knežjega dvorca. *Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje* (ur. Vincenc Rajšp, Rajko Bratož, Janez Cvirn, Jasna Fischer, Walter Lukan in Branko Marušič). Ljubljana, 2001, str. 749–756.
- Žargi, Matija: Auerspergov Knežji dvorec v Ljubljani kot raziskovalni izziv. *ARGO*, 44, 2001, št. 1, str. 153–154.
- Žargi, Matija: Auerspergov knežji dvorec v Ljubljani. *Theatrum vitae et mortis humanae. Prizorišče človeškega življenja in smrti. Podobe iz 17. stoletja na Slovenskem. Razprave* (ur. Maja Lolar Štamcar in Maja Žvanut). Ljubljana : Narodni muzej Slovenije, 2002, str. 277–294.
- Žargi, Matija: Doslej neznana upodobitev Kočevja. *Kronika*, 51, 2003, št. 3, str. 267–271.
- Žvanut, Maja: *Od viteza do gospoda*. Ljubljana : Viharnik in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1994.

ZUSAMMENFASSUNG

Das Laibacher Palais der Fürsten von Auersperg

Das Palais der Fürsten von Auersperg war der monumentalste und einer der bedeutendsten unter den Profanbauten, die zur Barockzeit in Laibach (Ljubljana) errichtet wurden. Dennoch war dessen Baugeschichte wenig erforscht, und die Kenntnisse, die man über das Palais verfügte, waren eher bescheiden. Aufgrund der Rechnungsbücher der Laibacher Stadtziegelei, anderer schriftlicher und bildlicher Quellen, der Dynamik der Erwerbung von Baugründen und der Architekturaufnahmen war es möglich, die Bauphasen und die Ansicht des Palais zur Zeit des Bauherrn Graf Wolfgang Engelbert von Auersperg (1610–1673) zu rekonstruieren. Der wohlhabende und kunstsinnige Auftraggeber war

Mitglied eines der ältesten Adelsgeschlechter des Herzogtums Krain und seit 1649 Krainer Landeshauptmann. Mit dem Umbau des vom Vater geerbten Palais begann er in den späten dreißiger Jahren des 17. Jahrhunderts. Die Bauarbeiten beschäftigten ihn beinahe bis zu seinem Tod. In dieser Zeit verbrachte der Adel immer mehr Zeit in der Landeshauptstadt. Die dauerhaftere Anwesenheit dieser innerlich stark differenzierten Gesellschaftsklasse förderte den demonstrativen Konsum hinter den dicht geschlossenen Stadtmauern, der sich auch in der regen Bautätigkeit und in der ehrgeizigen Anlage des Palais von Graf Wolfgang Engelbert von Auersperg manifestierte. Wie aus den erhaltenen schriftlichen Quellen hervorgeht, begann sich der Bau bereits während der Bauarbeiten aus einem gräflichen Stadtsitz in ein Palais der Fürstenfamilie umzuwandeln. Der Graf setzte nämlich im Jahr 1654 bzw. einige Monate nach der Erhebung seines jüngeren Bruders zum Fürsten ein Testament auf, das stark an einen gegenseitigen Erbschaftsvertrag erinnert. Fürst Johann Weichard von Auersperg (1615–1677) wurde verpflichtet, sich zu verheiraten und für Nachkommenschaft zu sorgen, im Gegenzug wurde er zum Erben seines ledigen Bruders. Da der Fürst die beiden Forderungen gleich erfüllte, ernannte ihn der Graf bereits im Jahr 1656 bedingungslos zum Universalerben seines, alles andere als kleinen Vermögens. Zu Beginn des Umbaus des Palais von Graf Wolfgang Engelbert von Auersperg ist das Engagement des Architekten Abondio Donino d.J. überliefert, der bereits Ende der zwanziger Jahre des 17. Jahrhunderts für den Vater des Vaters des Auftraggebers gearbeitet haben soll. Leider konnte noch nicht festgestellt werden, bis wann Donino d.J. im Auftrag des Grafen gestanden hat, und wer ihm spätestens nach seinem Tod 1652 folgte.

Nach dem Tod des Auftraggebers erbte sein jüngerer Bruder Fürst Johann Weichard von Auersperg das Palais, der höchstwahrscheinlich den Festsaal ausmalen ließ. Durch das monumentale Deckengemälde mit dem Sturz Phaetons (Ovid, Metamorphosen 2, 1–328) visualisierte er nämlich das Ende seiner politischen Karriere bzw. seinen Ausschluss vom Wiener Hofe im Jahr 1669.

Im 18. und 19. Jahrhundert wurden im Palais nur einige geringere Veränderungen vorgenommen, leider wurde es 1896 abgetragen infolge der Beschädigungen, die ihm das Erdbeben ein Jahr zuvor zugefügt hatte, vor allem aber da der damalige Besitzer Graf Karl von Auersperg nicht bereit war, es erneuern zu lassen.

1.02. Pregledni znanstveni članek

UDK 94(497.4-11)"1850/1919"
308(497.4 Slovenske gorice)"18/19"
prejeto: 25. 7. 2005

Filip Čuček

univ. dipl. zgod., mladi raziskovalec, oddelek za zgodovino Pedagoške fakultete Univerze v Mariboru,
Koroška 160, SI-2000 Maribor
e-mail: filip.cucek@uni-mb.si

Nekaj drobcev k zgodovini dupleškega območja od srede 18. stoletja do konca prve svetovne vojne (s posebnim poudarkom na časopisu Slovenski gospodar)

IZVLEČEK

Avtor obravnava razmere na dupleškem območju med obdobjem vladanja Marije Terezije in koncem prve svetovne vojne. Še posebej je preučil časopis Slovenski gospodar in na podlagi tega analiziral dogajanje na tem prostoru po začetku avstrijske ustavne dobe. Ob pomanjkanju druge literature nam časopis omogoča rekonstruirati življenje lokalnega prebivalstva in ugotavljati, v kolikšni meri se je nacionalna diferenciacija na Spodnjem Štajerskem v 80-tih letih 19. stoletja odražala tudi na podeželju med Mariborom in Ptujem.

KLJUČNE BESEDE

Duplek, šolstvo, politične razmere, socialne razmere, društva, Slovenske gorice

SUMMARY

*SOME FRAGMENTS TO THE HISTORY OF THE DUPEK DISTRICT FROM THE MIDDLE
OF THE 18TH CENTURY TO THE END OF WORLD WAR I (WITH SPECIAL EMPHASIS
ON THE NEWSPAPER SLOVENSKI GOSPODAR)*

The author deals with circumstances in the district of Duplek in the period between the reign of Maria Theresa and the end of World War I. In particular, he studied the newspaper Slovenski gospodar and based on the study, analysed events in that region after the outset of the Austrian constitutional period. At lack of other literature, the newspaper enables us to reconstruct the life of the local population and to determine to what measure national differentiation in Lower Styria in the 80s of the 19th century reflected in rural areas between Maribor and Ptuj.

KEY WORDS

Duplek, schooling, political circumstances, social circumstances, societies, Slovenske gorice

Uvod

Sredi 18. stoletja, ko se začena naša zgodba, je Habsburško cesarstvo prvič v skoraj 500-letni zgodovini vodila ženska. Po pragmatični sankciji njene očeta Karla VI. leta 1713, ki je omogočal nasledstvo v cesarski rodbini Habsburžanov tudi ženski potomki, je leta 1740 žezlo prevzela Marija Terezija.

Sredi 18. stoletja je v Svetem rimskem cesarstvu nemške narodnosti dupleško območje sestavljalo več kmečkih naselij med Mariborom in Ptujem. Če se je popotnik v tistih časih odpravil iz Maribora (*Marburg*) proti Ptjuju (*Pettau*) čez Vurberk (*Wurmberg*), je po prečkanju Drave v Zgornjem Dupleku (*Ober Täubling*) še uspešno potoval proti Spodnjemu Dupleku (*Unter Täubling*), ker je bila pot vedno dobra in uporabna za vse. Kdor pa se je odločil in želel priti po bližnjici čez Zimico (*Wintersbach*) do Sv. Barbare (*Oberwurz*), je natekel na težave, saj so "vse ostale poti, ki vodijo po tem delu hribovja od vasi do vasi in v vinske gorice, slabe, zanemarjene, imajo ilovnata tla, vendar so vse, resda s težavo, prevozne z vozmi". Če je zbral potujoči pogum in se iz Sv. Martina (danes Dvorjane) odpravil na Vurberk, se je vzpenjal po strmi in težko prehodni, a dobri poti, ki je bila stalno vzdrževana. Iz Vurberka proti Ptjuju je bila pot dobra in prevozna. Pot proti Sv. Barbari (danes Korena) pa je mogla povzročati marsikateri problem, saj je bila "čez hribovje zelo strma in slaba". Tudi ostale nepomembne poti v okolici so bile zanemarjene kmečke poti, neuporabne za težke vozove.¹

Po cerkveni reorganizaciji župnij Jožefa II. je v osemdesetih letih 18. stoletja dupleško območje spadalo pod vikariat Sv. Martina v mariborskem okrožju, ta pa pod župnijo Sv. Petra (danes Malečnik) pri Mariboru. Vasi na tem območju so bile razmeroma majhne in so le izjemoma presegle sto prebivalcev.² Leta 1805 je sekovska škofija, kamor je tedaj spadalo dupleško območje, preuredila svoje dekanate in župnija Sv. Martina je pripadla ptujskemu dekanatu, pod katerim je ostala do leta 1859, ko je Anton Martin Slomšek prenesel sedež lavantinske škofije v Maribor. Obe sta bili nato v okviru lavantinske škofije sestavni del mariborskega dekanata.³

Z vzpostavitvijo novih krajevnih občin in v okviru teh manjših katastrskih občin so po marčni revoluciji nastala okrajna glavarstva. Tako je občina Vurberk spadala pod ptujsko glavarstvo in sodni okraj Ptuj, kjer je živelo 1428 ljudi.⁴ Ostale

občine so spadale pod glavarstvo Maribor, a bile razdeljene v dva sodna okraja, Maribor in Lenart. V mariborski sodni okraj je spadal Zgornji Duplek (v viru Gornji Duplek) s 469 prebivalci. Spodnji Duplek (Spodnji Duplek) je imel 359 prebivalcev. Sem sta spadala še Sv. Martin, kjer je prebivalo 261 ljudi, in Ciglence, ki so imele 269 "duš". Vse štiri vasi so spadale pod župnijo Sv. Martin.⁵ Župnija Sv. Barbare je spadala v lenarški sodni okraj in zajemala vasi Korena s 575 prebivalci, Zimica, kjer je živelo 355 ljudi, Jablance, ki so imele 404 prebivalce, in Žikarce s 505 ljudmi.⁶

Po vpeljavi modernih ljudskih štetij⁷ leta 1869 še lažje sklepamo o številu prebivalstva. Občina Vurberk je imela 1600 ljudi, občina Jablance 403, Žikarce 523, Korena 669, Zimica 435, Zgornji Duplek 516, Spodnji Duplek 394, Ciglence 281 in Sv. Martin 231 prebivalcev.⁸ Prvo štetje po občevalnem jeziku je bilo leta 1880 in potem vsakih deset let do propada dvojne monarhije. Ko se je s Taaffejevo dobo na Štajerskem pričela nacionalna diferenciacija,⁹ tega na dupleškem območju, ki je bilo stoodstotno katoliško, po ljudskem štetju skoraj ni bilo opaziti, saj so se le trije v Dupleku opredelili za Nemce, medtem ko je bilo več Nemcev (18) na Vurberku, gotovo zaradi vurberških graščakov. Po ostalih vaseh je bilo prebivalstvo povsem slovensko.¹⁰ Leta 1890 je imela občina Jablance 404 slovenske prebivalce, Žikarce pa ob 474 slovenskih še šest takih, ki so se deklarirali za Nemce, kar priča o tem, da je pospešen nemški nacionalizem pustil sledi tudi v tem delu Slovenskih goric. Tudi v Zimici sta se dva opredelila kot Nemca, medtem ko je bilo 470 prebivalcev, ki so vpisali pod rubriko občevalni jezik slovenščino. Korena je bila povsem slovenska in je imela 712 ljudi. Pri Sv. Martinu je prebivalo 282 slovenskih občanov. Za Zgornji Duplek ni podatkov, da bi se kdo priglasil za Nemca med 630 ljudmi, medtem ko beleži statistika enega Nemca v Spodnjem Dupleku, ki je imel 446 prebivalcev. Pač pa so v Ciglenah med 300 ljudmi štirje navedli nemški jezik kot svoj občevalni jezik. Na Vurberku se je število ljudi zmanjšalo na 1531, deset jih je vpisalo nemščino, štirje pa so bili tujci.¹¹

⁵ Prav tam, str. 8.

⁶ Prav tam, str. 18.

⁷ Popisi prebivalstva so odličen vir za ugotavljanje strukture prebivalstva. Posebej dobro je to gradivo ohranjeno za Ljubljano. Več o tem glej: Studen, *Stanovati v Ljubljani*.

⁸ *Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark*, 1872, str. 83–85, 88, 90.

⁹ O tem glej več: Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*.

¹⁰ *Special-Orts-Repertorium von Steiermark*, 1883, str. 165–167, 169–171, 205.

¹¹ *Special-Orts-Repertorium von Steiermark*, 1893, str. 237, 238, 240, 241, 245–248, 291.

¹ Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu*, str. 121.

² Ljubša, *Preureditev župnijskih mej*, str. 27–36.

³ Ljubša, *Razvoj lavantinskih župnij*, str. 142–143.

⁴ *Marburški okrog: po štetju 1850*, str. 42.

pomembno majhno filialo občutno povečali in leta 1791 je bila martinska cerkev povišana v župnijo. Do leta 1820 je imel patronat nad župnijo župnik pri Sv. Petru, od tedaj naprej pa je patronat prevzel štajerski verski sklad.¹⁴

Občino Korena je krasila na hribu župnijska cerkev Sv. Barbare pri Vurberku, katere skrbnik je bil v sedemdesetih letih 19. stoletja štajerski verski sklad. Do leta 1787 je stala na mestu poznejše cerkve kapela, prvič omenjena že leta 1558.¹⁵ Ta je bila tedaj dokončno porušena in na njenem mestu so postavili novo, ki pa ni bila obokana, pač pa prekrita z leseno streho in postala župnija leta 1806. Sekovski knezoškof Roman Zängerle jo je blagoslovil 3. oktobra leta 1841. Šele leta 1867 je bila cerkev obokana in 3. novembra jo je blagoslovil lavantinski knezoškof Jakob Maksimilijan Stepišnik.¹⁶

Nekaj besed o šolstvu

Obdobje reform Marije Terezije je bilo pomembno tudi za razvoj šolstva in izobraževanja, saj je na začetku drugega desetletja svojega vladanja okrožnim glavarjem ukazala, naj zberejo podatke o številu šol, o potrebi šol in podobno. Na Slovenskem naj bi bilo v tem času le med 70 in 80 šol, na Spodnjem Štajerskem le 22, ki jih je v mariborskem okrožju obiskovalo 0,4% prebivalstva. Nepismenost je bila tako sredi 18. stoletja še vedno izredno velika. Stanje se je pričelo izboljševati po terezijansko-jožefinskih reformah, saj je do preloma stoletja število šol naraščalo. V prvi četrtini 19. stoletja je stanje na Slovenskem toliko napredovalo, da je okrog leta 1810 šolo obiskoval približno vsak sedmi za šolo sposoben otrok.¹⁷

Na podeželju so začele rasti enorazredne šole. V tem času so se prebudili tudi na dupleškem območju. Medtem ko naj bi pri Sv. Barbari zasilna šola delovala že v drugi polovici 18. stoletja,¹⁸ naj bi bila v Sv. Martinu po šolski kroniki šola ustanovljena leta 1800, po drugi verziji pa leta 1806.¹⁹ V začetku je bil pouk v župnišču, ki ga je do leta 1812, ko je živel in deloval pri Sv. Martinu, vcepljal mladim v glavo župnik Leopold Volkmer.²⁰ Da je Volkmer dejansko posvečal šoli veliko

svojega časa, je razvidno iz poročila ptujskega okrožnega dekana Karla Jožefa Kellnerja, ki je zapisal, da je bil *"ta mož v visoki starosti dnevno, vse do zadnje ure svojega odhoda (iz Sv. Martina), več v šoli, kot kje drugje"*. Zato ne preseneča, da je za njim žalovala vsa martinska župnija.²¹ Učilnica je bila borno opremljena in nerodno pozidana. Za ves material je skrbel učitelj sam, tako da je oskrboval učence in šolo s papirjem, črnilom, peresi in klopmi, skrbeti pa je bil dolžan tudi za kurjavo in občasno za dimnikarja, kar so sicer plačevale oblasti, okraj pa mu je priskrbel šest metrov drv. Kot plačilo je prejel šolnino, 23 mer ajde, malo vina, šolnino in 12 goldinarjev denarja.²²

Leta 1812 so pri Sv. Barbari pričeli graditi novo šolo. Blagoslov gradnji je dal tedanji sekovski škof, mariborska kresija pa je za gradnjo pooblastila več zemljiških gospodstev v okolici, ki so imele pri Sv. Barbari svojo posest. Stavbno parcelo je odstopila cerkev proti odškodnini osmih goldinarjev. Do tedaj so nekateri otroci obiskovali sosednje vasi Sv. Rupert, Sv. Peter, Sv. Martin in Vurberk, ki so šolo že imele, nekateri pa šole sploh niso obiskovali. Ko je šola pričela s poukom, je bilo v kraju 60 šolo-obveznih otrok, dejansko pa jih je šolo obiskovalo le 10 do 15.²³

Kot tretjo šolo na dupleškem področju moramo omeniti še šolo na Vurberku. Začetki segajo po šolski kroniki v leto 1799, ko je prva šola dobila prostore v starem župnišču, zametki šolstva pa naj bi bili še starejši. Bila je enorazrednica za približno 18 do 24 učencev. Zasluge za ustanovitev vurberške šole naj bi imel tedanji vikar Janez Evangelist Mravnjak, ki je služboval na Vurberku med letoma 1777 in 1799 in naj bi poslopje grajske straže, torej staro župnišče, preuredil v šolske namene. Župnišče je bilo sestavljeno iz dveh sob. Večja v pritličju je služila za pouk, manjša je bila namenjena za učiteljevo stanovanje. Šolski obisk je bil v prvih letih pičel. Od 60 šoloobveznih otrok jih je leta 1806 prihajalo v šolo le sedem. Pouk je trajal dnevno štiri ure, poučevali so branje, računanje, pisanje, ob sobotah in sredah pa še *"krščanski nauk in evangelij"*. Leta 1811 je šolo obiskovalo že 22 učencev. Učitelj se je preživljal kot cerkovnik, saj za učiteljsko službo ni prejemal rednih dohodkov, tako da je bil odvisen tudi od pomoči in *"dobre volje staršev"*.²⁴

Ker Duplek v tistem času ni premogel lastne šole, so šoloobvezni otroci obiskovali šolo pri Sv. Martinu. Pouk je potekal vsak dan med deveto in enajsto uro ter med dvanajsto in drugo popoldan.

¹⁴ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon II*, 1979, str. 241–243.

¹⁵ Ožinger, Po naši občini, str. 11.

¹⁶ Janisch, *Topographisch-statistisches Lexikon III*, 1980, str. 1400, 1401.

¹⁷ Vrtnjak, Vzgoja in izobraževanje, str. 104, 105.

¹⁸ Bojc, Šole in učiteljstvo, str. 331.

¹⁹ Bojc, Šole in učiteljstvo, str. 289.

²⁰ Leopold Volkmer (živel v Sv. Martinu med letoma 1799 in 1812) je pisal in prevajal pesmi, nekaj jih je tudi uglasbil, bil je ljudski učitelj in prosvetitelj. Ker je ustvarjal v narečju Štajercev, ga sodobniki v Ljubljani niso priznavali in najbrž so ga le redki poznali.

²¹ Vrtnjak, Vzgoja in izobraževanje, str. 116, 117.

²² Bojc, Šole in učiteljstvo, str. 331.

²³ Arhiv šole Korena, Šolska kronika Korena, 1813–1960.

²⁴ Arhiv šole Korena, Šolska kronika Vurberk, 1799–1941.

Upravni nadzornik šole je bil gostilničar Matija Frajtak. Desetletje kasneje je poučeval na šoli dvajsetletni Bartol Rot. Za verski pouk sta skrbela župnika Jaka Markovič in Martin Košar. Šolski nadzornik Franc Kocmut je prevzel za Rotom poučevanje, pridružil se mu je še Jurij Ferš, veroučitelj pa je bil v njunem času Jurij Stuhec. Za kasnejše obdobje so podatki suhoparni. Omenjeni so še učitelji Miha Kajzer, ki je tod vzgajal mlade med letom 1844 in marčno revolucijo, potem Gustav Poročnik med letoma 1859 in 1863, za njim pa še Janez Muršec in Boštjan Gselman.²⁵

Z rastjo števila prebivalstva se je tudi potreba po šolah v drugi polovici 19. stoletja večala. Leta 1853 je štel šolski okraj pri Sv. Barbari že 175 šoloobveznih otrok, to pa je narekovalo širitev majhne enorazrednice. Leta 1854 se je tako šola prvič razširila, saj je postala dvorazrednica. Glavne zasluge za prvo širitev je imel župnik Tomaž Zimič, saj so na njegovo pobudo šoli nadzidali prvo nadstropje. Nadučitelj Kolarič je s tem dobil še drugega podučitelja. Leta 1870 ga je nasledil Franc Suen, ki je imel le po enega podučitelja. Tega leta so našli 212 šoloobveznih otrok. Leta 1890 je deželni šolski svet razširil šolo v trirazrednico. Tako je 254 šoloobveznih otrok v šolskem letu 1890/91 že moglo prisostvovati pouku v prenovljeni zgradbi. Leto 1897 je bilo prelomno glede vpeljave slovenščine v šolsko uradno življenje. Etbin Bojc v svoji razpravi sicer pravi, da je bila slovenščina uvedena že leta 1870, vendar sklepam, da se je po odloku krajevnega šolskega sveta uradovalo pri Sv. Barbari v slovenskem jeziku šele pred prelomom stoletja, pa tudi v šolski kroniki je slovenščina takrat prvič ugledala luč sveta.

Rast prebivalstva in s tem množitev šoloobveznih otrok je prisilila šolske oblasti, da so dve leti po prelomu stoletja pričeli širiti obstoječo triirazrednico. Kljub temu, da je bilo leta 1902 že 314 šoloobveznikov, so bile proti širitvi tri od štirih šolskih občin. Cesarsko kraljevo ministrstvo za bogočastje in uk je ugovor vseh treh občin zavrnilo in obenem ukazalo krajevni šolski svet, da izpeljati gradnjo. Ker se je stavbna komisija odločila prizidati dva nova prostora, se je načrt začel izvrševati leta 1904, prizidek pa je bil gotov naslednje leto. Obiskovalo ga je lahko vseh 345 šoloobveznih otrok.

Pred marčno revolucijo je povečano število učencev zahtevalo novo šolo tudi na Vurberku. Ker denarja ni bilo od nikoder, je morala gradnja počakati lepših časov. V petdesetih letih 19. stoletja je okolišni urad na Ptuj napravljal načrt za stavbo in proračun, ki je znašal 7665 goldinarjev in 32 krajcarjev. Znesek 2444 goldinarjev in 10 kraj-

carjev bi moral prispevati ptujski župnik Jakob Štandeker kot skrbnik vurberške šole. Ker ta projekta ni hotel podpreti, je namestništvo v Gradcu načrt preuredilo in cenejšega predložilo okolišnemu uradu v Ptuj. Ker pa župnik Štandeker tudi novega zneska ni želel plačati, je bila gradnja spet odložena. Najbolj so se približali gradnji nove šole v začetku šestdesetih let, ko je župan Peter Pesl prevzel gradnjo stavbe za 7007 goldinarjev. Toda nezadovoljnosti z graščinskim oskrbnikom Ramutom na čelu so prepričali večino posestnikov, da so gradnji nasprotovali in jo tudi preprečili.

Leta 1871 je bila šola razširjena v dvorazrednico. V tem letu je bilo vpisanih 200 otrok, a jih je k pouku prihajalo le 135. Leta 1874 je po zakonu iz leta 1869 nadučitelj prejemal 550 goldinarjev letne plače, podučitelj pa 440 goldinarjev. Vsi drugi dohodki so bili prepovedani. Službe cerkovnika, ki je učitelju do takrat največ prinesla, ni smel več opravljati, saj so jo imeli za nečastno. Leta 1887 je bila šola zaradi večjega števila otrok razširjena v trirazrednico. Šolo je v tem letu obiskovalo že 215 otrok. Leta 1889 je bila končno postavljena tudi nova šolska stavba, kamor se je šola preselila in na novo zaživela.²⁶

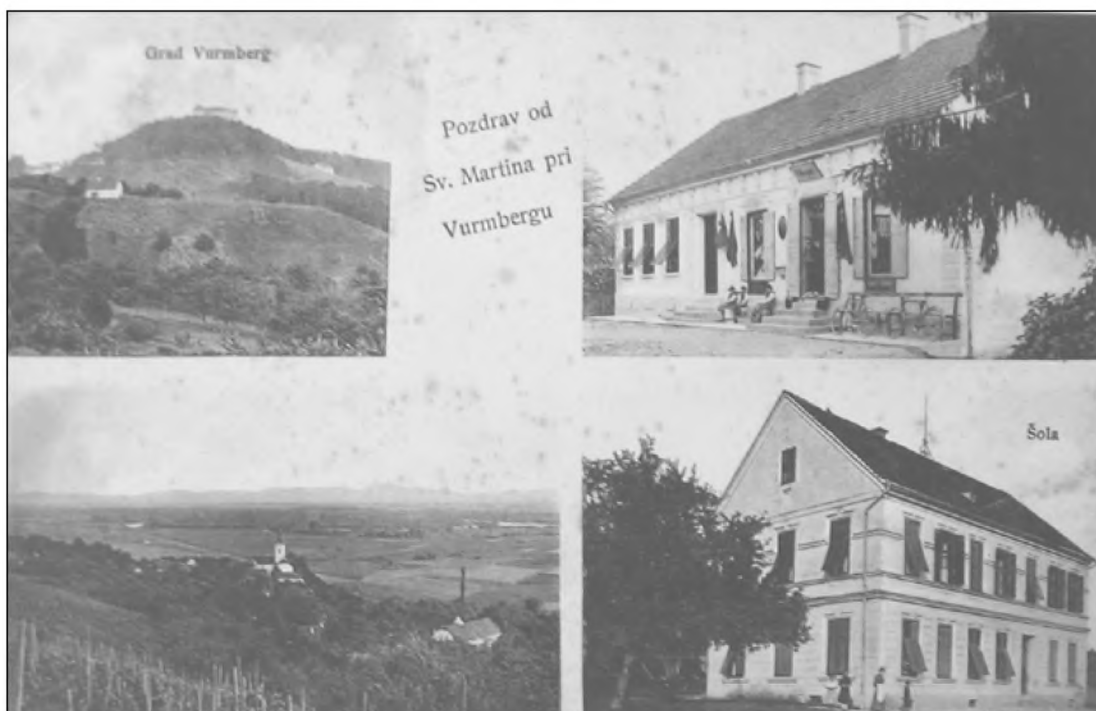
Nekaj besed iz političnega življenja v avstrijski ustavni dobi

Po Bachovem pritisku, ki je izvajal cenzuro na vseh ravneh javnega življenja, se je z ustavno dobo pričelo novo poglavje v habsburški monarhiji. V ustavi zapisane pravice narodov sicer niso bile upoštevane v skladu z njo, je pa "demokratično" politično življenje vneslo novega duha v življenje meščanov in med podeželsko prebivalstvo. Tudi med Mariborom in Ptujem se je politična razgibanost odražala pri ljudeh. Še posebej pa so k ljudski obveščenosti in politični razgledanosti prispevali novoustanovljeni časniki in časopisi. Na Spodnjem Štajerskem moremo s časnikom Slovenski gospodar od leta 1867 spremljati dopise tudi z dupleškega območja.

V osemdesetih letih, ko je nemški nacionalizem pričel dobivati širše razsežnosti, je agitacija pri volitvah posegla tudi na podeželje. Pri deželno-zbornih volitvah leta 1884 je nemški kandidat za mariborsko kmečko kurijo dr. Josef Schmiderer *"letal za volilnimi možmi, ter beračil za njihove glasove"*. Prišel je tudi v Zimico do tamkajšnjega volilnega moža, *"vrlega Slovenca"*, in ga prosil, naj mu vendar da svoj glas. Ta mu je odgovoril, da naj gre do g. kaplana, ki je bil tudi volilni mož, saj da bo sam volil tako kot on. *"Ubogi Hammer-amboss lezel je z dolgim nosom z brega nazaj, h*

²⁵ Bojc, Šole in učiteljstvo, str. 289.

²⁶ Arhiv šole Korena, Šolska kronika Vurberk, 1799–1941.

Sv. Martin ok. 1910. (iz zasebne zbirke Primoža Premzla)

gospodu kaplanu pa ni šel²⁷, ker je očitno volil slovenske kandidate. Pri volitvah v državni zbor so naslednje leto pri Sv. Martinu volili volilne može "v obilnem številu". Predvsem pa so volili "dobre narodnjake, in povsod skoraj enoglasno".²⁸ Glede na to, da se pri popisu prebivalstva nihče ni opredelil za nemščino, je razumljivo, da so podprli slovenske može, saj drugih v občini ni bilo.

Nacionalna diferenciacija je občutneje posegla v drugi polovici devedesetih let tudi na dupleško podeželje. Ko so bile leta 1895 občinske volitve pri Sv. Barbari, je bil za župana izvoljen gostilničar in mesar Ivan Markuš, sicer "precej velik liberalce, katerega geslo je: 'Korena mora biti nemška'". Zaradi nepravilnega volilnega postopka in po pritožbi nekaterih posestnikov je štajersko namestništvo v Gradcu volitve razveljavilo. Aprila 1896 so ponovili volitve in volili občinski odbor. V odbor so prišli "skoro sami nemškutarski kimovci in Markuševi privrženci, kateri so 12. maja t. l. volili občinskega predstojnika". Izmed dveh kandidatov, Ivana Markuša in posestnika Janeza Krajncja, je volitve dobil slednji. Po verziji dopisnika je rezultat Ivana Markuša zelo razburil. Zato naj bi začel razsajati in groziti, da bo vse objavil v časopisju in zahteval, da se mu pokažejo volilni listki. To naj bi prestrašilo nadučitelja Krajncja, ki da je volilne lističe raztrgal, s čimer se je pričela

ponovna volitev župana. Za župana da je bil izvoljen v drugo Markuš in "na tak način je prišla občina Korena v liberalne roke".²⁹ Po drugi verziji pa naj bi nadučitelj Krajnc korektno nadziral volitev, po njej pa naj bi se odpovedal zmagi, ker da je že 6 let občinski svetovalec, povrh pa mu tudi žena ne pusti zaradi šibkega zdravja. Tako naj bi predsedujoči Ignac Bezjak pozval k vnovičnim volitvam župana, prejšnje pa naj bi dal razveljaviti. Tako je "nemški" odbor podprl Ivana Markuša, ki je postal novi župan. Le sklepamo lahko, da stvari v občini niso bile ravno rožnate in da je že pred razpadom sloge na Štajerskem³⁰ ob približevanju nemštvu prihajalo med Slovenci na podeželju pod vplivom politike na Kranjskem do sicer nenačelne delitve na liberalce in klerikalce.³¹

Vurberk, Sv. Barbara in Sv. Martin so bili med Mariborom in Ptujem, dvema "nemškima trdnjavama",³² kraji, kamor so posegali nemški agitatorji. Še sploh je bil v tem pogledu aktiven ptujski časopis *Štajerc* pod vodstvom župana Josefa Orniga, ki je skušal pod pretvezo štajerskega lokalpatriotizma in štajercijanstva³³ lokalne veljake ponemčiti oziro-

²⁷ Slovenski gospodar (SGp), 14. 5. 1885, str. 157.

²⁸ SGp, 18. 6. 1885, str. 195.

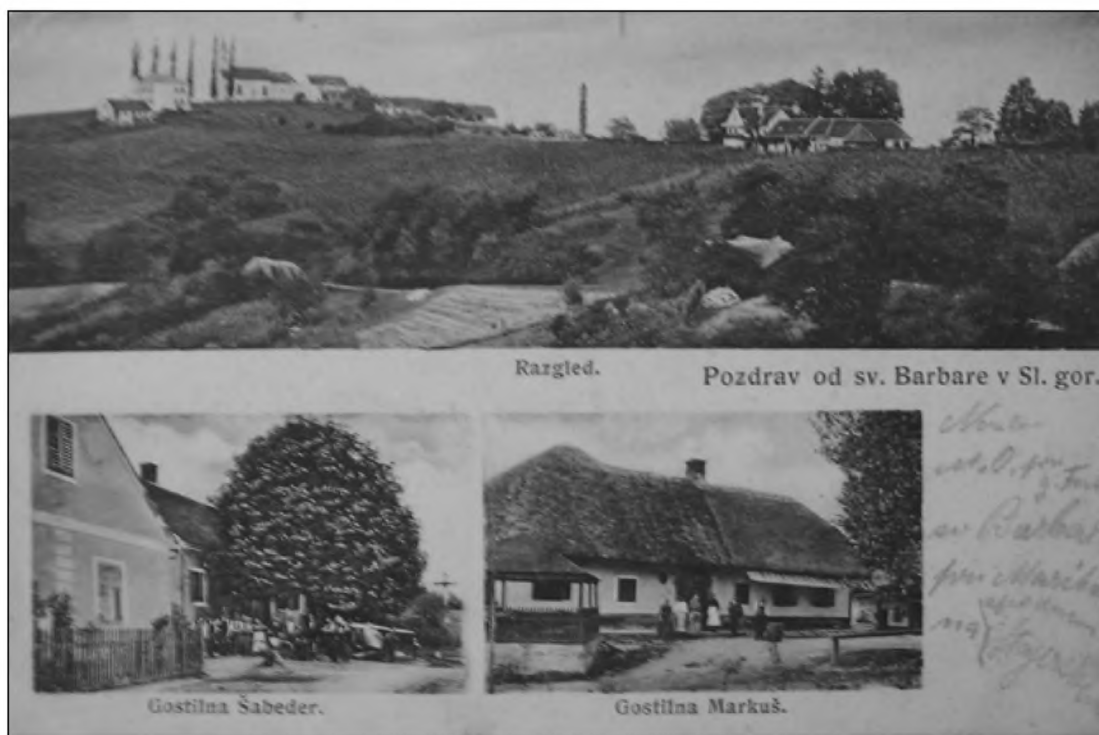
²⁹ SGp, 28. 5. 1896, str. 191.

³⁰ Več o tem glej: Goropevšek, Razpad sloge.

³¹ SGp, 4. 6. 1896, str. 199.

³² Več o tem glej: Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*.

³³ Več o štajercijanstvu glej: Cvirn, *Trdnjavski trikotnik*, str. 255–258.

Sv. Barbara, ok. 1908. (iz zasebne zbirke Primoža Premzla)

ma jih navdušiti za nemštvo. Predvsem se je list trudil prodreti k tistim, ki so bili še nekoliko politično neizobraženi. Da bi to preprečili, je pisec pozival h krepitvi narodne zavesti, saj da je liberalni duh *"živ dokaz, kako v narodnostnem merilu propadamo"*.³⁴

Slovenska politična misel je bila v okraju sicer močna. Pri občinskih volitvah na Vurberku so leta 1902 zmagali v vseh treh razredih slovenski narodni kandidati.³⁵ Pri Sv. Barbari so bile občinske volitve *"jako zanimive"*. Ker je bila občina poprej v rokah pristašev Štajerca, je bilo toliko bolj razveseljivo, da so tokrat popolnoma pogoreli. Konec julija je ponovno prišlo do zmede, ko je župan Franc Krajnc razveljavil volitve, popoldan pa so v Markuševi gostilni njegovi pristaši bentili čez volitve. Ponovno so se volivci zbrali konec septembra in na lastne stroške poklicali komisarja okrajnega glavarstva iz Maribora. Volitev je potekala mirno in brez nepravilnosti. V III. volilnem razredu so zmagali Markuš in njegovi, v II. in I. razredu pa so slavili narodnjaki. Bivši župan ni bil izvoljen niti v odbor. Sredi oktobra so sledile še volitve župana in svetovalcev. Gostilničar Markuš, ki je bil v prejš-

njem odboru drugi svetovalec, je izgubil funkcijo. *"Seveda njemu to ni šlo prav nič v glavo, mi pa smo bili v resnici veseli, da smo na tak lep način odkrižali gospodstva moža, ki je posebno letošnje leto že premnogokrat pokazal, da je hud nasprotnik duhovščine, učiteljstva in vseh krščansko in slovensko mislečih Barbarčanov"*.³⁶

Izjema je bila očitno Zimica, kjer so se *"izkazali"* pri deželnozborskih volitvah v splošni kuriji leta 1904 v sodnih okrajih Ptuj, Ormož, Lenart, Rogatec, Šmarje, Brežice, Kozje, Sevnica, Ljutomer in Gornja Radgona, ko sta bila nasprotnika slovenski kandidat dr. Miroslav Ploj in nemški ustavoverec Franz Wratschko. Izmed 60 glasov je Wratschko dobil 53, Ploj pa le 4,³⁷ vendar je na koncu Ploj z veliko večino premagal nemškega kandidata.³⁸ Določena naklonjenost nemštvu je bila tudi v Zgornjem Dupleku, kjer je gostilničar Krajnc že dve leti obljubljal, da bo napis *"Gast-Haus zum Johan Krajnc"* spremenil v slovenskega. Tako je vsak popotnik, ki je prečkal Dravo z brodom, takoj opazil nemški napis. Lokalnim narodnjakom je seveda to šlo v nos, še posebej zato, ker so radi zahajali v omenjeno gostilno.³⁹

³⁴ SGp, 28. 2. 1901, str. 4.

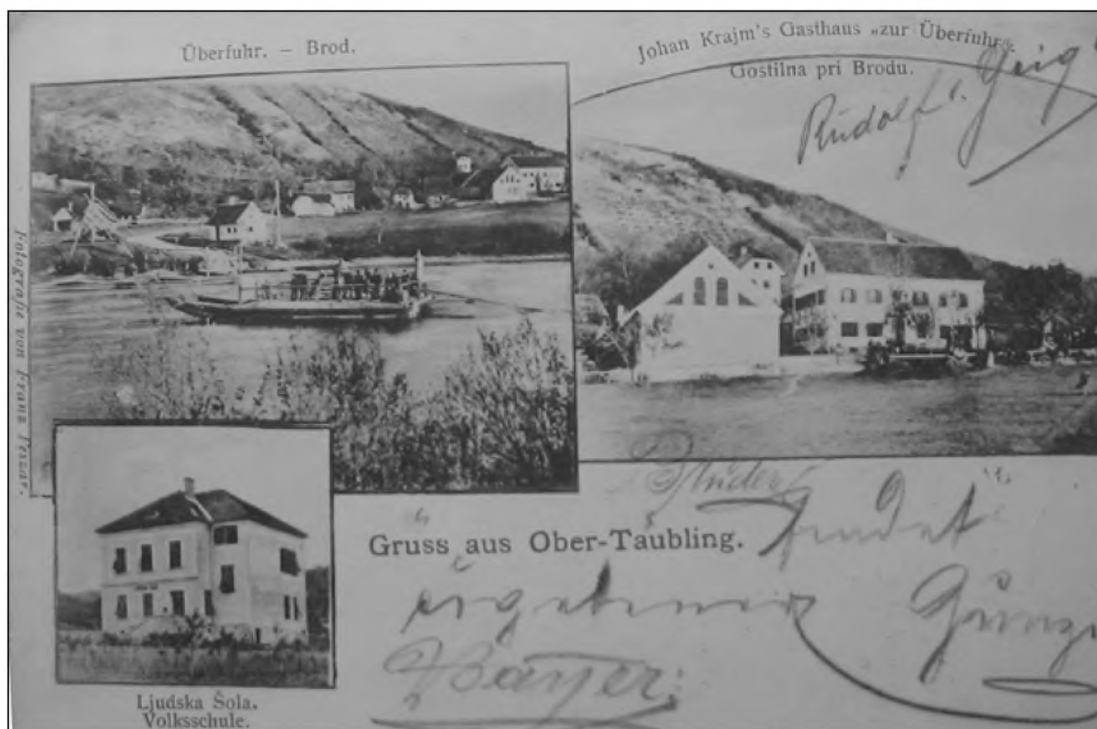
³⁵ SGp, 27. 2. 1902, str. 4.

³⁶ SGp, 6. 11. 1902, str. 3, 4.

³⁷ SGp, 6. 10. 1904, str. 3.

³⁸ Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 395.

³⁹ SGp, 16. 11. 1905, str. 2.

Zgornji Duplek, ok. 1900. (iz zasebne zbirke Primoža Premzla)

Za dvig lokalnega gospodarstva in materialnega stanja so na Vurberku septembra ustanovili posojilnico, ki je požela val navdušenja⁴⁰ in imela do konca leta slabih 26000 kron prometa.⁴¹ Ustanovitev posojilnice je zmotila "par liberalčkov" in njihovo posojilnico pri Sv. Martinu, saj jo je ustanovil vurberški župnik. Še bolj pa je po ustanovitvi druge, liberalne posojilnice, agitrala celjska liberalna zveza, ki je med ljudi pošiljala knjižice o "rajfajzenovkah" in prosila, da naj skličejo nekaj mož, ki bi ustanovili posojilnico. V času ločitve duhov na Štajerskem to ni bil osamljen primer. Pri Martinu in na Vurberku naj bi liberalni kandidati pri zadnjih volitvah delovali proti Kmečki zvezi in sodelovali s ptujskim *Štajercem*,⁴² ki je skušal očriniti svoje nasprotnike med Slovenci in pisal, "kakšni naprednjaki so njegovi naročniki in kaj vse dobrega storijo ti mestni očetje" za kmete in da so vsi ostali "sami mračnjaki, nazadnjaki, farški podrepniki". Ker pri zadnjih državnoborskih volitvah tudi vsi naročniki niso podprli Orniga, kaj šele nasprotniki, je pisec dvomil v to, da so si ptujski mestni očetje res prizadevali "za nas ubogo ljudstvo".⁴³

Konec januarja 1908 je časopis *Štajerc* sklical na Vurberku v Golobovi gostilni političen shod. Med

občinstvom je bilo največ članov Kmečke zveze. Župnik naj bi menda zahteval volitev predsednika, ki da ga političen shod potrebuje. "Štajercijanci" so se izgovarjali in trdili, da ne gre za političen, pač pa za društven shod. Ko je grozilo, da bo nekdo poklical žandarje, je stranka Kmečke zveze zapustila dvorano, ker niso hoteli poslušati "štajercijskih čenc in prismodarij". Tako se je shod neslavno hitro končal in Ptujčani so se naglo pobrali domov. Prebivalci Vurberka so bili seveda besni, da *Štajerc* agitira v njihovem kraju. Še posebej so zamerili "posili nemškemu gostilničarju Golobu" in grajskemu oskrbniku, ki da je tudi pomagal organizirati shod.⁴⁴ *Štajerc* se je kasneje na dogodek pisno odzval in obtoževal župnika Koklja, da je načrtno pripeljal ljudi, ki da naj bi motili prireditve, Kokelj pa je poudaril, da so nemir zanesli na Vurberk štajercijanci sami.⁴⁵ *Štajerc* ni odnehal in obtoževal občine, ki so bile v rokah klerikalcev, češ da gospodarijo slabo, medtem ko naj bi občine, ki so jih vodili *Štajerčevi* naprednjaki, gospodarile dobro. Na te obtožbe se je oglasila vurberška občina, ki je bila v rokah stranke Slovenske kmečke zveze. Ker da so odborniki, ki že pet let sedijo v občinskem odboru, lepo skrbeli za občino, dobro finančno poslovali in s posojilnico prispevali k dvigu kra-

⁴⁰ SGp, 19. 9. 1907, str. 4.

⁴¹ SGp, 9. 1. 1908, str. 3.

⁴² SGp, 10. 10. 1907, str. 4.

⁴³ SGp, 18. 7. 1907, str. 4.

⁴⁴ SGp, 30. 1. 1908, str. 5.

⁴⁵ SGp, 6. 2. 1908, str. 4.

Vurberk, ok. 1910. (iz zasebne zbirke Primoža Premzla)

ja.⁴⁶ Tudi na naslednji občinskih volitvah leta 1909 je zmagala ista stranka. Nasprotniki se volitev sploh niso udeležili, tako da je odbor sestavljalo "17 posestnikov, mož poštenjakov in en Čeh, ki pa tudi razume in govori slovensko".⁴⁷

Pred državnoborskiimi volitvami leta 1911 so na Vurberku priredili politični shod, na katerem se je v prostorih stare šole predstavil kandidat Slovenske kmečke zveze v ptujskem kmečkem okraju Mihael Brenčič. Ta je osvetlil svoj predvolilni program in obljubljal pomoč kmečkemu stanu, v kolikor bo izvoljen. Navzoči so bili navdušeni nad kandidatom, saj ni nihče oporekal njegovi kandidaturi.⁴⁸ Očitno takrat ni bilo zraven nadučitelja Franca Žiherja, ki je ob drugi priložnosti skoraj s solzami v očeh pozival "vse svoje bivše učence na Vurbergu, da naj grejo volit dr. Ploja. Sklicuje se povsem na svoje, pa tudi na dr. Plojevo krščanstvo". Pisec je ugotavljal, da sta oba kaj malo krščanska. Žiher se ni redno udeleževal maš, v gostilni pa da ga je bilo videti skoraj vsaki dan, "kjer govori o nezmožnosti Brenčičevi".⁴⁹ Na volitvah je Brenčič premagal Ploja, ki je kandidiral na listi Narodne stranke.⁵⁰ Oktobra je na Vurberk prišel dr. Korošec, ki je poročal o delovanju v državnem in deželnem zboru in "pobil 'Štajerca' in

nemškutarje, ki trdijo, da se Drava vsled slovenske obstrukcije ne regulira".⁵¹ Brenčič je maja naslednje leto vurberškim volivcem poročal o svojem delovanju v državnem zboru, zbrani pa so mu izrekli neomejeno zaupanje.⁵²

Avgusta leta 1913 so imeli na Vurberku občinske volitve. Te bi morale biti sicer že leto poprej, a so štajercijanci pod vodstvom Leopolda Horvata protestirali zaradi volilnega imenika pri reklamacijski komisiji, na okrajnem glavarstvu in nato v deželnem odboru. Povsod so bili sicer neuspešni, toda vse skupaj je volitve kljub temu prestavilo. Ob razpisu novih volitev so začeli hitro agitirati po občini in zahtevali, "da se mora prevrniti ves občinski odbor". Prepričali so tudi nekaj članov Slovenske kmečke zveze, da so prestopili v njihov tabor in trobili v njihov rog. Še posebej so se izkazali na dan volitev, ko so prepričevali ljudi, da volitve odpadejo. Zato je veliko volivcev ostalo doma. Kljub temu je občina ostala v rokah Kmečke zveze, ki so zmagali v vseh treh razredih.⁵³ Štajercijanci kljub temu niso mirovali in so obtoževali lokalnega župnika, ki je bil pristaš Kmečke zveze, da je nameraval v primeru njihove zmage "z občinskimi denarji zidati novo mežnarijo" in podobno.⁵⁴ Februarja leta 1914 je bil izvoljen že če-

⁴⁶ SGp, 7. 5. 1908, str. 4.

⁴⁷ SGp, 29. 7. 1909, str. 3.

⁴⁸ SGp, 27. 4. 1911, str. 3.

⁴⁹ SGp, 15. 6. 1911, str. 2.

⁵⁰ Melik, *Volitve na Slovenskem*, str. 397.

⁵¹ SGp, 5. 10. 1911, str. 3.

⁵² SGp, 30. 5. 1912, str. 4.

⁵³ SGp, 21. 8. 1913, str. 4.

⁵⁴ SGp, 28. 8. 1913, str. 5.

trtič župan Anton Preložnik, ki je najverjetneje *"dobil s tem sijajno zadoščenje za silno preganjanje od strani osebnih nasprotnikov"*.⁵⁵

Nekaj besed o društvenem življenju na prelomu stoletja

Po pozivu, da bi bilo pametno ustanoviti bralno društvo tudi pri Sv. Barbari, s čimer bi *"izginili tisti nemški napisi, katerih je vse preveč, in se s slovenskimi nadomestili"*,⁵⁶ so imeli 4. oktobra 1896 *"v lepo okrašeni šolski sobi ustanovno zborovanje"* novega bralnega društva. Društvo je očitno naredilo vtis na ljudi, še sploh, ko je o namenih društva spregovoril nadučitelj Franc Krajnc. Tako se je v društvo včlanilo več kot 40 članov, ki so skupaj prispevali 29 goldinarjev. V odbor društva so izvolili predsednika, kaplana Vaupotiča, podpredsednik je postal posestnik iz Zimice Franc Krepek, za tajniška dela je skrbel učitelj Franc Škofič, blagajnik je bil Jožef Čolnik in knjižničar nadučitelj Krajnc. Odbor je takoj naročil več časopisov, med njimi Slovenskega gospodarja, Domovino, Kmetovalca, Dom in Svet, Vrtec, Gospodarsveni glasnik in humoristični list Brivec, ob tem pa še nekaj knjig Mohorjeve družbe. Na zborovanju je bil prisoten tudi dr. Feliks Ferk, ki je za zagon društva *"pristopil k temu društvu z lepim darom"*.⁵⁷

Društvo je do preloma stoletja kazalo živahen življenjski utrip. Tako so februarja leta 1897 priredili v prostorih Janeza Majhna tombolo *"z obilnimi dobitki"*. Po tomboli je sledila zabava z društvenim petjem.⁵⁸ Novembra istega leta je imelo društvo *"svoje glavno zborovanje"*. Na dnevnem redu je bilo preimenovanje društva v Gospodarsko bralno društvo, poročila vodstva društva, pobiranje članarine in včlanitev novih članov, volitev novega odbora ter naročilo časopisov.⁵⁹ Naslednje zborovanje je bilo na novo leto 1899 v šolskih prostorih, dnevni red pa je bil podoben tistemu iz prejšnjega leta. Medtem so se pri Sv. Martinu ubadali z drugimi problemi. V kraju niso imeli nobenega društva. Da je bilo temu tako in da je v kraju vladala *"slovenska zaspanost"*, kaže tudi posestno stanje vaških gostiln. Imeli so osem gostiln, od katerih so le tri nosile slovenske napise.⁶⁰

Društveno življenje pri Sv. Barbari je bilo leta 1901 praktično mrtvo. Januarja leta 1902 je bralno društvo priredilo svoj občni zbor. Po izvolitvi no-

vega odbora so organizirali proslavo, ki je *"naše bralno društvo še ni imelo"*. Petje slovenskih pesmi in deklamacije so navdušile občinstvo. V kraju je tedaj obstajal že mešani pevski zbor, ki je dopolnjeval program. Srečanje so zaključili s šaljivim srečolovom.⁶¹ Občni zbor je očitno prebudil župnijo. Članstvo v Mohorjevi družbi se je povzpelo na 145, raslo je število naročnikov *Slovenskega gospodarja, Štajerca* pa je marsikdo opustil. Bralno društvo je napredovalo in pridobivalo vedno več članov, ljudje so prebirali knjige in *"v treh mesecih je bilo izposojenih nad 800 knjig"*. Knjižnica je premogla že 400 knjig, skoraj vsako nedeljo pa je društvo priredilo poučen shod s petjem in deklamiranjem, pa tudi društvena čitalnica je imela ob nedeljah mnogo bralcev. *"Tako se vedno bolj širi med tukajšnjim ljudstvom prava omika ter katoliška in slovenska zavest"*.⁶²

Leta 1906 je bralno društvo pri Sv. Barbari praznovalo desetletnico svojega obstoja. Na občnem zboru konec januarja so volili nov odbor in sklenili, da bodo redno prirejali pevske vaje. Ponovno so pozitivno poslovali in naročili več slovenskih časnikov in knjige pri Slovenski matici in Mohorjevi družbi.⁶³ Naslednje leto se je pri Sv. Barbari bralo manj kot leta poprej. Knjižničar društva je namreč beležil le 238 izposoj. Tudi proračunskega denarja je ostalo manj, tako da si večjih nakupov tistega leta niso privoščili. V knjižnici se je nabralo že več kot 600 knjig, odbor pa je ostal več ali manj isti kot leto prej.⁶⁴ Kljub temu pa so po štirih letih oživili gledališke predstave.⁶⁵

Leta 1907 so obrnili na Vurberku nov list. Za Vurberk je na Ptuju veljalo, da je *"črn"*, ker da ni nihče skrbel za izobrazbo med odraslimi, ljudstvo pa da razen Ornigovega Štajerca drugega ni bralo. Sredi januarja je to prekinilo novo izobraževalno društvo. Društvu na pot je ob ustanovitvi spregovoril tudi Anton Korošec.⁶⁶ Tako je pisec z veseljem in optimistično zapisal, da je bilo do junija izposojenih že več kot 800 knjig.⁶⁷

Gospodarsko-izobraževalno društvo na Vurberku je imelo v začetku leta 1909 svoj občni zbor. Šestinsedemdeset članov društva je imelo v knjižnici na voljo 345 knjig. Med letom so priredili več predavanj. Med temi *"upliv dobrega in slabega tiska na ljudstvo, pijančevanje pri starih in modernih narodih, suženjstvo pri Rimljanih in Grkih"* in več predavanj iz kmetijske tematike. Na koncu so volili še odbor, ki mu je predsedoval Janez

⁵⁵ SGp, 26. 2. 1914, str. 3.

⁵⁶ SGp, 13. 2. 1896, str. 57, 58.

⁵⁷ SGp, 15. 10. 1896, str. 357.

⁵⁸ SGp, 28. 1. 1897, str. 32.

⁵⁹ SGp, 4. 11. 1897, str. 401.

⁶⁰ SGp, 7. 9. 1899, str. 5.

⁶¹ SGp, 30. 1. 1902, str. 5.

⁶² SGp, 10. 4. 1902, str. 3.

⁶³ SGp, 8. 2. 1906, str. 3.

⁶⁴ SGp, 31. 1. 1907, str. 4.

⁶⁵ SGp, 19. 9. 1907, str. 4.

⁶⁶ SGp, 3. 1. 1907, str. 3.

⁶⁷ SGp, 13. 6. 1907, str. 4.

Sv. Barbara, ok. 1910. (iz zasebne zbirke Primoža Premzla)

Rašl.⁶⁸ Leta 1909 tamburaško društvo pri Sv. Martinu ni bilo ravno najbolj dejavno. Ustanovljeno je bilo leto poprej in kazalo je, da bo pod vodstvom organista Stanka Novaka s prirejanjem koncertov marljivo delovalo, a je potem nekoliko zaspalo.⁶⁹

⁶⁸ SGp, 14. 1. 1909, str. 4.

⁶⁹ SGp, 4. 3. 1909, str. 4.

Nekoliko politično obarvan je bil peti občni zbor vurberškega bralnega društva januarja leta 1911, kjer so svarili pred "rdečim socialdemokratskim hujskačem" in "pred največjim sovražnikom, katerega smrad se razširja iz nemčurskih šnop-sarn". O samem delovanju društva je pisec poročal, da so v preteklem letu izposodili 951 knjig in

imeli več poučnih predavanj.⁷⁰ Zborovanje je priredilo še gospodarsko izobraževalno društvo, kjer so februarja poročali o protialkoholnem shodu na Ptuj in *"vnemali srca mladine za boj proti šnopsu"* ter imeli še več kmetijskih in gospodarskih vprašanj.⁷¹ Naslednje leto je na občni zbor Gospodarskega, bralnega in izobraževalnega društva, ki je očitno strnilo svoje vrste, prišel dr. Fran Kovar iz Maribora, ki je pojasnjeval pomen društev, obenem pa svaril pred ptujskim Štajercem in pred šnopsarnami. Predsednik društva je postal Jakob Felicijan, društvo je imelo že skoraj 1000 knjig in pozitivno finančno bilanco.⁷² Leta 1913 se je občnega zbora udeležil tudi poslanec Brenčič, naraslo je število društvenih knjig, več je bilo predavanj kot leto prej, pa tudi dohodki so se povečali.⁷³

Nekaj besed iz socialnega življenja

Ko je v Sv. Martinu leta 1876 *"priletni, od farmanov spoštovani, cerkveni ključar oskrbovanje gospodarstva naložil ramam svojega sina"*, si je ta *"v sosednji fari poiskal zvesto tovarišico in skrbno gospodinjino"*. Da je ob takšnih priložnostih prihajalo do raznih nevšečnosti, seveda ni potrebno posebej poudarjati. Tako so po končanem slavu *"prilomastili predrzni nepovabljeni gostje, ter so z divjim hrupom tirjali pijače, da bi si svoje požrešne 'krofe' namočili"*. Ker jim seveda domači niso bili pripravljeni ustreči, so *"ti ponočni klateži hteli v klet vlomiti, okoli hiše streljali in šipe na oknih vbijali, da je groza in strah obišla hišne prebivalce"*. Ob porokah so obračunavali in poravnali račune tudi vaški pobalini. Ker je na dan poroke pričelo deževati, je *"viničar nevestinega očeta dežnike nesel nekaterim gostom, da bi ložej prišli na svoj dom. In ko mirno po cesti koraka, planejo 3 štekljači na njega, ter vsak z debelim hlodom po njem mahne. Le, ko so spoznali, da niso na pravega zadeli, so rekli: 'pustimo ga, nej ti pravi'. /.../ Človek, ki bi iz daljnega kraja, kjer se take surovosti ne godijo, prišel in med take razbojnike padel, bi lahko mislil, da je zašel med Pesjanarje"*⁷⁴ V naslednji številki je predstojnik občine to demantiral in trdil, da se je *"gostija pri Škofiču vršila v najlepšem redu in v prijateljskem veselju"*. Opravičeval je tiste, ki so razgrajali. Da niso bili niti iz Sv. Martina in da je sicer to pri njih stara navada. Da se je zlomila le ena šipa in podobno. Ali je pretiraval dopisnik ali pa je hotel predstojnik oprati ime svoje občine, dejstvo je, da gotovo ni šlo za povsem nedolžno zadevo.⁷⁵ Da je

bilo nasilnih dejanj več, je poskrbel učenec, ki so ga poslali iz ptujske ljudske šole k Sv. Martinu. Z velikim kamnom je ranil svojega sošolca, med drugim pa grozil, da se bo podobno zgodilo tudi g. nadučitelju in katehetu, če si ga bosta drznila kaznovati.⁷⁶

Da so bile cerkvene zadeve v tem delu Slovenskih goric skoraj na *"dnevnem redu"*, ob tolikem številu vernikov ni nič čudnega. Konec avgusta leta 1890 so priredili cerkveni shod, ki je bil *"kaj veličasten, zlasti ker so gospodje sosednji duhovniki blagovoljno svojo pomoč domačemu g. župniku poklonili in s tem slovesnost povikšali. Shod bil je pa tudi zelo obiskovan, kajti udeležila se ga je mnogobrojna množica vernega ljudstva ne samo iz domače, ampak tudi iz sosednjih župnij"*⁷⁷

V Spodnjem Dupleku je julija leta 1890 Franc Merčnik zagrešil uboj. Motiv je neznan, tako da vzroka prepira med njim in Antonom Kuharjem časopis ne omenja. Storilec je žrtev udaril s sekiro in jo pri priči ubil. Konec leta 1891 so v Zgornjem Dupleku beležili novo kriminalno dejanje. Enaindvajsetega novembra so trije kamenarji vdrli v hlev J. Schönweterja. Ko je gospodar pritekel na prizorišče pogledat, kaj da je narobe, ga je eden izmed njih udaril s kolom, tako da je drugo jutro umrl. Vlomilce je žandarmerija priprla in spravila pod ključ v Mariboru.⁷⁸ Ob kriminalu so bile prisotne tudi razne nesreče, ko je decembra leta 1891 pri Vurberku lovec pri lovu na divjad namesto zajca nastrelil šolarčka, ki je bil med gonjači.⁷⁹

Pretepi v teh krajih niso bili redkost. Za to je bilo večinoma krivo prekomerno uživanje alkohola, še posebej žganja, ki je bilo na podeželju močno razširjeno. Po vsej verjetnosti so pretepom botrovale tudi medsosedske zamere, še posebej med mladino. Aprila leta 1904 je prišlo v Zimico na strelišče proti nevihti 30 s sekirami, koli in samokresi oboroženih dupleških fantov. Navzočemu Mihi Drozgu so *"črepinjo prebili"*, Antonu Ferlincu pa so *"polovico čeljusti zlomili"*. Skupili so jih še ostali fantje.⁸⁰ Za nameček je istočasno toča uničila pridelek, tako da so nekateri razen svojih *"lizali"* še svoje premoženjske rane.⁸¹

Konec marca leta 1906 je faro Sv. Barbare pri zadela izguba člana *"krajnega šolskega sveta"*, sicer posestnika v Jablancah Janeza Štandekerja. V gostilni F. Sokola se je sprl z nekim fantom, ki ga je v pretepu spravil na tla. Štandeker je pri tem tako nesrečno padel, da si je zlomil rebro, ki je predrlo

⁷⁰ SGp, 12. 1. 1911, str. 3.

⁷¹ SGp, 2. 2. 1911, str. 4.

⁷² SGp, 11. 1. 1912, str. 3.

⁷³ SGp, 16. 1. 1913, str. 3.

⁷⁴ SGp, 10. 8. 1876, str. 300, 301.

⁷⁵ SGp, 31. 8. 1876, str. 324, 325.

⁷⁶ SGp, 8. 3. 1883, str. 75, 76.

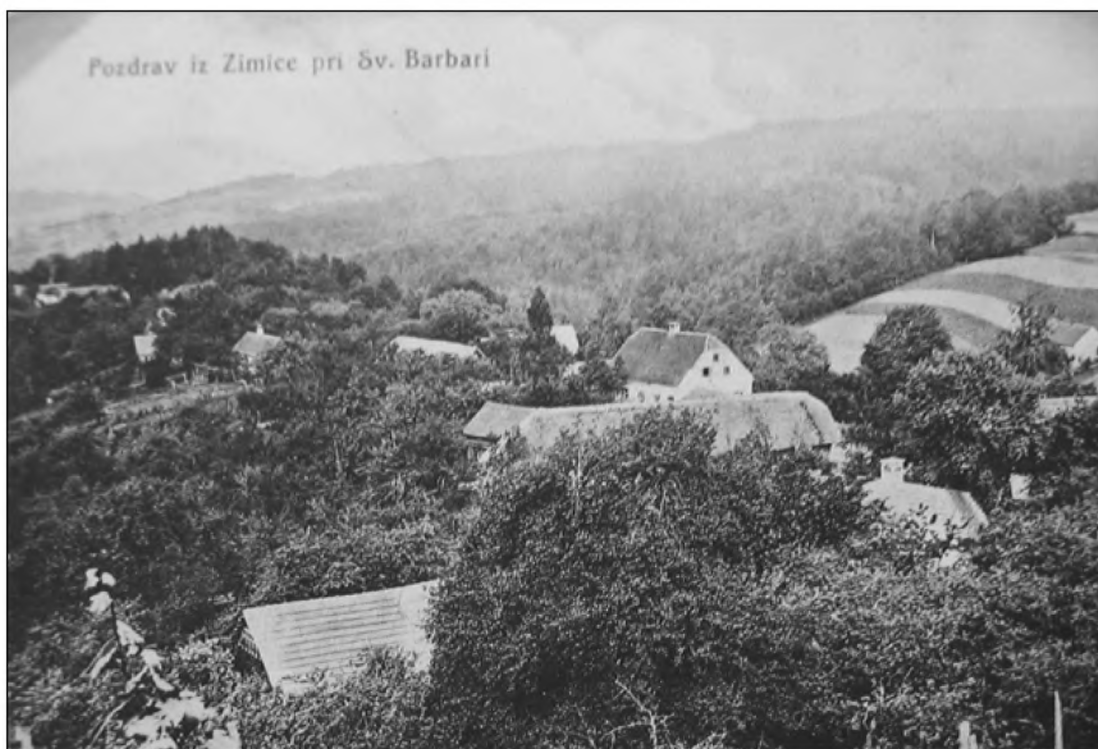
⁷⁷ SGp, 2. 10. 1890, str. 316, 317.

⁷⁸ SGp, 3. 12. 1891, str. 398.

⁷⁹ SGp, 24. 12. 1891, str. 423.

⁸⁰ SGp, 7. 4. 1904, str. 4.

⁸¹ SGp, 14. 4. 1904, str. 4.

Zimica, ok. 1910. (iz zasebne zbirke Primoža Premzla)

pljučno mreno in je za posledicami umrl.⁸² Brez smrtnega izida se je končal pretep aprila v Spodnjem Dupleku. V Gmeinerjevi gostilni so se nek večer sprli gostje. Posestnik Jurij Maček je v pretepu z Janezom Ferličem zaradi razžalitve svoje žene pomotoma udaril krčmarja s palico po glavi. To je slednjega tako razkačilo, da je odšel po puško in Mačka ustrelil v nogo. Ranjenega so prepeljali v bolnišnico.⁸³ Ker je marsikateremu prepiru botroval alkohol, je dopisnik iz Vurberka opozarjal starše, da naj dobro vzgajajo svoje otroke. Še posebej da naj jih nikakor ne navajajo na opojne substance, kot so žganje, tobak in podobno. Alkoholizem je bil tedaj pogost pojav. *"Sramujejo se naj starši, ki jemljejo svoje otroke v krčmo, jih napajajo ter se smejejo, ako se ubožčki valjajo pijani po tleh"*.⁸⁴

Prometna povezanost iz Ptuja preko Vurberka proti Mariboru je bila še vedno slaba. Najkrajša povezava je bila okrajna cesta, ki jo je v Zgornjem Dupleku dopolnjeval *"slavni brod, kateri navadno počiva, ker mu manjka vode"*. Tako so morali uporabiti brod pri Sv. Martinu in se peljati v Maribor preko Sv. Marjete. To je bilo seveda povezano z večjimi stroški, zaradi česar si marsikdaj niso mogli privoščiti niti zdravnika, ampak so si

morali pomagati *"z raznimi mazači"*. Zaradi broda so imeli celo težave pri transportu poljedelskih pridelkov na mariborski trg. Cesta iz Spodnjega Dupleka do broda je bila taka, *"da se moraš sezuti in hlače lepo do kolen podsukati, drugače se ti lahko pripeti, da škornje v blatu pustiš"*.⁸⁵ Ob tem jim niti naravne nesreče niso prizanesle. Avgusta leta 1909 je lilo kot iz škafe in povzročilo veliko škode predvsem mlinarjem v Spodnjem Dupleku. Tako je mlinarju Lešniku *"splav popolnoma odtrgalo, v mlinu je voda strašansko visoko nastopila; pri posestniku Majeriču je narastla voda v mlinu 1½ m visoko in odnesla veliko gnojščica in drv, tudi nekaj kokoši, razen tega še kos splava; pri Fažmonu v Sp. Dupleku je tudi splav odtrgalo, v mlinu je bilo vode čez 2 m visoko"*. Velika škoda je bila tudi na njivah in travnikih. Starejši občani niso pomnili *"tako strašne noči, kakor je bila ta"*.⁸⁶

Prva svetovna vojna

Izbruh prve svetovne vojne in kasnejši dogodki so pustili pečat tudi v podeželskih občinah. Koliko fantov in mož je odšlo na bojišča iz dupleškega območja, bi težko natančno ocenili. Ob dejstvu, da je avstrijska vlada mobilizirala moške med 21. in 42. letom, lahko upravičeno sklepamo, da so tudi

⁸² SGp, 29. 3. 1906, str. 3.

⁸³ SGp, 12. 4. 1906, str. 3; 19. 4. 1906, str. 3.

⁸⁴ SGp, 3. 5. 1906, str. 3.

⁸⁵ SGp, 1. 4. 1909, str. 3.

⁸⁶ SGp, 19. 8. 1909, str. 3.

tamkajšnje občine prispevale svoje fante v obrambo domovine. Z njihovo usodo se lahko fragmentarno seznanimo preko poročil, ki so jih pošiljali domačim iz bojišč, celotna slika pa bi zahtevala celovito in obsežno študijo, v kolikor je arhivsko gradivo sploh ohranjeno in dostopno.

Ko so torej imperialistične države pahnile Evropo v največje klanje v njeni dotedanji zgodovini in terjale ogromne žrtve, med katerimi so bili tudi možje med Mariborom in Ptujem, so na Vurberku pokazali veliko srce in že septembra leta 1914 nabrali čez 330 kron za Rdeči in Beli križ.⁸⁷ Nova vloga je v vojnih vihratih doletela tudi vurberški grad, ki je postal begunski center na tistem območju. V njem so bili nastanjeni begunci iz Galicije, Poljaki, Rusini in Judje. Domači otroci so začudeno gledali *"te gališke jude z njihovimi črnimi lasmi in dolgimi suknjami"*. Očitno Judom grad ni bil povšeči, saj so hitro odšli, drugi so pa ostali. Velika večina je bila Poljakov, ki so zahajali v lokalno cerkev in naprošali domačine, če lahko prisrbijo kakšne poljske knjige in časopise, pa tudi poljski duhovnik da bi jim prav prišel.⁸⁸ Konec leta je v gradu stanovalo 250 beguncev,⁸⁹ poljska dekleta pa so zaposlili razni gospodarji v okolici.⁹⁰

Prvo pismo, ki ga je objavil Slovenski gospodar, je poslal Ivan Ornik iz Sv. Martina, ki je zmrzoval v Galiciji proti Rusom. Pisal je, da je z njim na bojišču samo še en znanec iz kraja, o ostalih, Fažmonu, Jakoliču, Žlahtiču in Mulecu, ki so bili prav tako v Galiciji, pa da nima nobenih podatkov. Sam je poročal, da ga je skoraj zadela topovska krogla in da je imel *"preklete srečo"*, da jo je odnesel s celo kožo.⁹¹ Manj sreče je imel tajnik vurberške posojilnice, ki je padel v Galiciji septembra leta 1914.⁹²

Na bojišču se je izkazal Franc Potrč iz Sv. Barbare, dragonec nekje v Karpatih. Ko je dobil ukaz, da mora oprezati za sovražniki, ki bi lahko ogrozili njihove čete, je na obhodu na vrhu nekega hriba zapazil štiri Kozake. Neslišno se jim je približal in preden so mogli reagirati, jih je razorožil in odpeljal k svojemu oddelku, *"kjer sem bil z začudenjem veselo sprejet. Moj ponos je bil tako velik, da bi bil najraje zavriskal. Moj poveljnik me je takoj pohvalil in pozneje sem dobil hrabrostno svetinjo"*.⁹³

Z italijanskega bojišča se je oglasil Jakob Felician iz Vurberka, *"znan kot govornik na naših mladeniških shodih"*, ki je bil pri domobranskem

pešpolku.⁹⁴ Dva meseca kasneje se je javil iz Soške fronte, kjer so že dva meseca branili svoje postojanke *"skoraj 2000 metrov visoko v goriških planinah, kjer nas polentarji obstreljujejo s topovi različnih vrst, toda z malim uspehom"*.⁹⁵ Proti Italijanom se je boril tudi poddesetnik Ivan Kramberger iz Sv. Barbare, ki je poročal, da *"dajejo naši slovenski vojaki Lahu za njegovo nezvestobo prav pridno zobat svinčen bob"*.⁹⁶ Sreče pa ni imel Martin Potočnik, ki je padel na italijanskem bojišču, ko mu je granata sprva težko ranila nogo, zaradi česar je kasneje umrl.⁹⁷ Udeležencev prve svetovne vojne, vojnih žrtev, ranjencev in ostalih, ki so utrpeli izgube med vojno, je bilo seveda več. Žal nimamo za dupleško področje študije, ki bi se ukvarjala s tem obdobjem, tako da ne vemo, koliko padlih je bilo s tega območja, niti tega, koliko jih je moralo pod cesarsko zastavo braniti svojo domovino.

Da je vojna vihra prinesla draginjo in nemogoče življenjske razmere, se lahko prepričamo tudi na primeru šole v Žitečki vasi. Ker jim je primanjkovalo drv za kurjavo, so bili prisiljeni zapreti šolska vrata. Zaradi istega razloga se je prekinilo šolanje tudi na dvorazrednici pri Sv. Martinu. Tako je dopisnik pisal, da je res *"škoda za mladino, ki je letos kljub neugodnemu vremenu in drugim težavnim razmeram do zadnjega nepričakovano marljivo prihajala v šolo"*.⁹⁸ Po koncu vojne in po razpadu dvojne monarhije leta 1918 se je za šolstvo pričelo novo obdobje. Tudi prebivalstvo na dupleškem območju je zaživel v drugih razmerah in v drugih državnih okvirih. A to je že druga zgodba.

Zaključek

Naša zgodba v veliki meri temelji na slovenskem katoliškem časopisu *Slovenski gospodar*. Ob pomanjkanju drugih virov in literature je namreč ta časopis eden redkih, ki omogoča rekonstrukcijo življenja lokalnega prebivalstva in omogoča ugotovitve, v kolikšni meri se je nacionalna diferenciacija na spodnjem Štajerskem v osemdesetih letih 19. stoletja in kasneje odražala tudi na podeželju med Mariborom in Ptujem.

Območje, ki danes spada v občino Duplek, ni v ničemer izstopalo iz takratnega okolja. V času Marije Terezije so ga sestavljale majhne vasi, od katerih so le redke premogle sto ljudi. Ljudje na tem območju so se ukvarjali in preživljali večinoma z živinorejo. Število prebivalstva je ob vpeljavi mo-

⁸⁷ SGp, 17. 9. 1914, str. 5.

⁸⁸ SGp, 26. 11. 1914, str. 5.

⁸⁹ SGp, 31. 12. 1914, str. 5.

⁹⁰ SGp, 21. 1. 1915, str. 5.

⁹¹ SGp, 24. 12. 1914, str. 2.

⁹² SGp, 21. 1. 1915, str. 5.

⁹³ SGp, 29. 4. 1915, str. 2.

⁹⁴ SGp, 24. 6. 1915, str. 1.

⁹⁵ SGp, 5. 8. 1915, str. 2.

⁹⁶ SGp, 28. 10. 1915, str. 5.

⁹⁷ SGp, 2. 12. 1915, str. 6.

⁹⁸ SGp, 8. 2. 1917, str. 6.

dernih ljudskih štetij ostalo skoraj nespremenjeno vse do prve svetovne vojne. Mladina je obiskovala šolo pri sv. Barbari, pri Sv. Martinu in na Vurberku.

Po desetletju Bachovega absolutizma je nova ustavna doba tako kot drugod v Avstriji tudi na dupleškem območju omogočila časopisje in nastajanje društev, ki pa so se na omenjenem območju razvila razmeroma pozno. Tako je bilo šele sredi devetdesetih let 19. stoletja pri Sv. Barbari ustanovljeno prvo bralno društvo. Kasneje so se bralna društva ustanovila še drugod, še posebej na Vurberku, ki je bil zaradi bližine Ptuja na udaru tamkajšnjega štajercijanskega političnega gibanja in časnika *Štajerc*.

Področje je bilo prizorišče raznih lokalnih političnih napetosti, ki pa niso vplivale na širše razvojno polje nemško-slovenskih odnosov.

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISNI VIRI

Slovenski gospodar

ARHIVSKI VIRI

Arhiv šole Korena, Šolska kronika Korena, 1813–1960.

Arhiv šole Korena, Šolska kronika Vurberk, 1799–1941.

LITERATURA

Bojc, Etbin: Šole in učiteljstvo na slovenskem Štajerskem pred sto leti. *Časopis za zgodovino in narodopisje (ČZN)*, 45, 1974, št. 2, str. 310–340.

Bojc, Etbin: Šole in učiteljstvo na slovenskem Štajerskem pred sto leti. *ČZN*, 43, 1972, št. 2, str. 275–297.

Cvirn, Janez: *Trdnjavski trikotnik*. Maribor : Založba obzorja, 1997.

Gemeindelexikon von Steiermark. Wien : K. und k. statistische Central-Commission, 1905.

Goropevšek, Branko: Razpad sloge na slovenskem Štajerskem v letih 1906-1907. *Celjski zbornik*, Celje, 1993, str. 143–161.

Janisch, Josef Andreas: *Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark, II., III. Band*. Graz : Verlag für Sammler, 1979, 1980.

Ljubša, Matija: Preureditev župnijskih mej in ustanovitev novih župnij na levem bregu Drave ob času Jožefa II. *ČZN*, 20, 1925, št. 1, str. 21–52.

Ljubša, Matija: Razvoj lavantinskih župnij na levem bregu Drave od Jožefa II. do danes. *ČZN*, 20, 1925, št. 1, str. 120–144.

Rajšp, Vincenc: *Slovenija na vojaških zemljevidih 1763-1787, Zvezek 6*. Ljubljana : ZRC SAZU, Arhiv RS, 2000.

Marburški okrog: po štetju 1850. Domoznanski oddelek UKM, 1851.

Melik, Vasilij: *Volitve na Slovenskem 1861-1918*. Ljubljana : Slovenska matica, 1965

Ožinger, Anton: Po naši občini. *Novice občine Duplek*, 2, 1997, št. 2, str. 8–12.

Orts-Repertorium des Herzogthumes Steiermark. Graz : K. und k. statistische Central-Commission, 1872.

Special-Orts-Repertorium von Steiermark. Wien : K. und k. statistische Central-Commission, 1883.

Special-Orts-Repertorium von Steiermark. Wien : K. und k. statistische Central-Commission, 1893.

Studen, Andrej: *Stanovati v Ljubljani*. Ljubljana : ISH, 1995.

Vrbnjak, Viktor: Vzgoja in izobraževanje na Slovenskem Štajerskem v Volkmerjevem času. *Volkmerjev zbornik, referati s simpozija v Destrniku* (ur. Jože Lipnik). Maribor : Slavistično društvo, 1998, str. 103–124.

ZUSAMMENFASSUNG

Einige Beiträge zur Geschichte des Raums Duplek von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zum Ende des Ersten Weltkriegs (mit besonderer Berücksichtigung der Zeitung *Slovenski gospodar*)

Das Gebiet, das heute die Gemeinde Duplek (Täubling) umfasst, bestand zur Zeit Maria Theresias aus kleinen Dörfern zusammen, von denen nur einige wenige mehr als 100 Einwohner zählten. Die Verkehrsverbindungen zwischen ihnen waren äußerst erschwert, waren doch die Landstraßen dort vernachlässigt und mit Wagen beinahe unfahrbar. Die Straße zwischen Ptuj (Pettau) über Vurberk (Wurmberg) und weiter nach Maribor (Marburg) war in gutem Zustand, über die Drava (Drau) verkehrte bei Zgornji Duplek eine Fähre. Die Existenzgrundlage der dortigen Einwohner bildeten Landwirtschaft und Viehzucht. Die Einwohnerzahl blieb nach der Einführung der modernen Volkszählungen nach 1869 bis zum Ersten Weltkrieg beinahe unverändert, d.h. sie wies keine großen Schwankungen auf.

Die Jugend des Raumes Duplek besuchte die Schule in St. Barbara, in St. Martin und in Vurberk, wo in jedem Ort auch eine Kirche stand. Das Schulwesen nahm seinen Anfang an der Wende zum 19. Jahrhundert, in Vurberk und bei St. Barbara sogar einige Jahre früher. Dabei handelte es sich zunächst um einklassige Schulen, die mit der Zeit durch Anbauten erweitert wurden. Die Zahl der schulpflichtigen Kinder war damals natürlich größer als die der regelmäßigen Schulgänger.

Nach dem Jahrzehnt des Bach-Absolutismus brachte die neue Verfassungsära auch ein neues Zeitungs- und Vereinswesen. Das Vereinsleben wurde verhältnismäßig spät ins Leben gerufen, und erst Mitte der 90-er Jahre wurde in St. Barbara der erste Leseverein gegründet. Lesevereine, aber auch verschiedene Bildungsvereine, entstanden später auch anderenorts, besonders in Vurberk, das im Visier der Ptujer (Pettauer) Zeitung *Štajerc* lag, die durch einen auf dem Landesrecht beruhenden Lokalpatriotismus Unruhe unter den Slowenen in

Vurberk stiftete und diese für das Deutschtum zu begeistern versuchte.

Das politische Leben in diesem Gebiet wurde durch allerlei lokale Auseinandersetzungen, Konflikte mit der Ptujer Zeitung *Štajerc* und Reden der slowenischen Abgeordneten bei besonderen Anlässen und in Wahlkämpfen gekennzeichnet. Derartige Reden wurden vor allem in Vurberk gehalten, wo Dr. Anton Korošec, Dr. Fran Kovačič und mehrere Abgeordnete der *Slovenska Kmečka zveza* (Slowenischer Bauernverband) auftraten. Die *Kmečka zveza* hatte nach dem Scheitern der Politik der Eintracht in der Steiermark das absolute Primat in Vurberk.

Der Erste Weltkrieg setzte auch dem Duplek-Gebiet stark zu. In den unruhigen Zeiten, die allgemeine Teuerung und Not mit sich brachten, kamen auch mehrere Männer aus dieser Gegend an die Front. Einige kehrten heim, andere fielen. Ihr Schicksal ist den Nachrichten an ihre Angehörigen zu entnehmen.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 7.041:235.3
252:929 Janez Nepomuk
Prejeto: 16. 12. 2005

Ana Lavrič

dr. umetnostnozgodovinskih znanosti, znanstvena svetnica, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU,
Novi trg 4, SI-1000 Ljubljana
e-mail: lavric@zrc-sazu.si

**Sv. Janez Nepomuk, varuh dobrega imena
in zaščitnik pred zlobnimi jeziki
Pridiga na god sv. Janeza Nepomuka leta 1813
v Ljubljani**

IZVLEČEK

Prispevek sestavljajo trije deli: ikonografska predstavitev sv. Janeza Nepomuka, predstavitev pridige iz fonda Arhiva Republike Slovenije na temo Nepomukovega patronata in prepis celotnega besedila pridige.

KLJUČNE BESEDE

Ikonomografija, homiletika, sv. Janez Nepomuk, Valentin Metzinger, Antonio Paroli, Anton Jožef Lerchinger, Ljubljana, zbirka pridig, obrekovanje, spovedna molčečnost

SUMMARY

ST. JOHN NEPOMUCENE, GUARDIAN OF REPUTATION AND PATRON BEFORE WICKED TONGUES SERMON ON NAME DAY OF ST. JOHN NEPOMUCENE IN 1813 IN LJUBLJANA

The contribution is composed of three parts: iconographic presentation of St. John Nepomucene, presentation of the sermon kept in the Archive of the Republic of Slovenia based on theme of Nepomucene's patronage, and a transcript of the entire text of the sermon.

KEY WORDS

Iconography, homiletics, St. John Nepomucene, Valentin Metzinger, Antonio Paroli, Anton Josef Lerchinger, Ljubljana, a collection of sermons, slander, confession secrecy

Janez Nepomuk, teolog in doktor cerkvenega prava, je bil rojen okoli leta 1350 v Pomuku (današnjem Nepomuku) na Češkem. Leta 1389 je postal generalni vikar praške nadškofije, umrl pa je mučeniške smrti leta 1393, ko ga je češki kralj Venčeslav IV. po hudem mučenju dal zvezanega vreči s slovitega praškega mostu v Vltavo. Čeprav je bil vzrok njegove usmrtitve politične narave, saj je v sporu, ki se je vnel med češkim kraljem in praškim nadškofom Janom Jenštejnom, neustrašno branil pravice Cerkve in zato prišel pri kralju v nemilost, ga je hagiografija dolgo prikazovala kot žrtev spovedne molčečnosti in kot tak kljub poznejši kritični reviziji biografije ostaja v naših predstavah še danes. Legendarno izročilo, ki pa najbrž ni povsem brez zgodovinske podlage,¹ pravi, da je kralj Venčeslav na vse načine skušal iz Janeza izvleči, kar mu je pri spovedi zaupala kraljeva žena Ivana, vendar sveti mož ni prelomil dolžne molčečnosti. To krepost pred vsemi drugimi poudarja tudi svetnikova ikonografija.

Češčenje Janeza Nepomuka je bilo po nekaterih deželah nemškega cesarstva razširjeno že dolgo pred razglasitvijo njegovega svetništva, postopek za uradno potrditev mučeništva pa se je začel šele leta 1697.² K srečnemu koncu ga je privedel praški nadškof Ferdinand Kuenburg, ki je zasedel tamkajšnjo katedro leta 1711, potem ko je ljubljansko prepustil svojemu nasledniku Francu Karlu Kaurizju. Ko je bil Nepomuk leta 1721 beatificiran in 1729 kanoniziran, se je njegov kult splošno razširil in se uveljavil tudi na naših tleh. Ukoreninil se je v vseh družbenih plasteh, med plemstvom, meščani in preprostimi ljudstvom. Kakor drugod po katoliški Evropi sodi tudi pri nas med najbolj priljubljene baročne svetnike. Njegove podobe srečujemo po cerkvah, grajskih kapelah, parkih in vrtovih, na trgih, križpotjih in mostovih, po vaških kapelkah in domovih, kvaliteta izdelkov pa sega od preprostih ljudskih del do vrhunskih umetniških stvaritev. Posvečenih mu je veliko kapel in oltarjev, cerkva pa le skromno število: v Rakuliku (ž. Hrenovice), Šentjanžu pri Radljah (ž. Radlje ob Dravi), Novi Oselici, Razkrižju, Bukovcu (ž. Gornja Polskava) in na Volčjem (ž. Sromlje).

Umetniška dela predstavljajo sv. Janeza Nepomuka kot cerkvenega dostojanstvenika: oblečen je v talar in roket ter ogrnjen v kožnato (hermelinasto) moceto, glavo mu pokriva biret in obdaja venec iz petero zvezd, v rokah drži križ in palmovo vejo (včasih tudi biret). Podobe večkrat likovno ponazarjajo tudi njegovo spovedno molčeč-

Kip sv. Janeza Nepomuka v kapelici, Laško, 2. pol. 18. stol. (Laško, str. 69)

nost. Najbolj tipično znamenje omenjene kreposti je simbolna drža prsta, ki si ga svetnik polaga na usta.

To svetnikovo kretnjo opažamo predvsem pri poljudnejših upodobitvah, pri umetniško ambicioznejših pa zapoved molka ponavadi prevzema eden od statistik, največkrat puto oziroma angelski mladenič, izjemoma tudi kaka alegorična figura. Tak primer je alegorija spovedne molčečnosti oziroma katoliške Cerkve na sliki Mihaela Reinwaldta iz Spodnje Drage pri Stični (1731), ki si s kazalcem prekriva usta in jo kot institucijo označujejo papeške insignije,³ skoraj identično pa jo je že pred Reinwaldtom v prizoru kraljčine spovedi predstavil tudi Valentin Metzinger na sliki za novomeške frančiškane.⁴ Cerkev je bilo mogoče ponazoriti tudi z likom sv. Petra, kakor si jo je simbolično zamislil goriški slikar Antonio Paroli (Fratta pri Romansu, ok. 1735), ki je apostola v papeški vlogi posedel na katedro, s katere, držeč kazalec na

¹ Seibt, Johannes von Nepomuk, str. 23–24.

² V drugi polovici 17. stoletja se je zvrstilo več poskusov za beatifikacijo in kanonizacijo Janeza Nepomuka (Herzogenberg, Zum Kult des heiligen Johannes, str. 26–28).

³ Sliko je objavil S. Mikuz, *Umetnostna topografija*, str. 329, sl. 260.

⁴ Cevc, Valentin Metzinger, str. 331–332.

ustnicah, potrjuje Nepomukovo spovedno molčečnost.⁵

Kazalec prek ust kot preprosto znamenje, s katerim so ljudje že od staroegipčanske umetnosti dalje vizualno ponazarjali molk (*silentium, taciturnitas*),⁶ je bil seveda splošno razumljiv, simbolna govorica podob pa je bila lahko tudi bolj zapletena in brez razlage težko razumljiva. Med tovrstne primere sodi venec, ki Janezu obdaja glavo in ga sestavlja pet zvezd. Ta nimb mu daje poseben status med svetniki, ker ima paralelo v vencu iz dvanajstih zvezd, ki krase Brezmadežno Devico Marijo in iz njenih rok ga na upodobitvah večkrat tudi prejema. Zvezde ne ponazarjajo le plamenov, ki so, kakor pravi legenda, v Vltavi lebdeli nad njegovim truplom, ampak so tudi nekakšen kriptogram, saj vsaka od njih predstavlja črko, te pa skupaj sestavljajo besedo *TACUI – molčal sem*.⁷ Riba,⁸ ključavnica in ključ so kot simboli molka razvidnejši, dasi zadnja dva aludirata tudi na Nepomukovo ječo⁹ in se ključ sam običajno povezuje z odvezo grehov. Na svetnikov molk nemalo krat neposredno kažejo tudi napisi na podobah, največkrat kaligrafsko izpisani na kaki knjigi ali zvitku. Na baročnih podobah pogosto zasledimo devizo *Pro sigillo confes[s]ionis (za spovedni pečat)*, ki pove, da je Janez daroval življenje, ker ni prelomil pečata spovedne skrivnosti.¹⁰ Valentin Metzinger, ki je svetnika kar štiriindvajsetkrat upodobil,¹¹ ni vztrajal le pri tej devizi, ampak je večkrat ponovil tudi svetopisemski citat iz Lukovega evangelija *Conservabat omnia verba haec [et] conferens in corde suo*, ki se nanaša na Marijo in poudarja njeno kontemplativno držo, ker je vse besede, izrečene ob Jezusovem rojstvu, *shranila in jih premišljevala v svojem srcu* (Lk 2, 19).¹² Uporabil je tudi citat *Posui ori meo custodiam. Psalm 38 v. 2*, prevzel pa ga je od psalmista, ki se je, da

bi krotil grehe jezika, spodbujal z besedami *svoja usta bom obvaroval z uzdo* (Ps 39 (38), 2).¹³

Poleg legende, ki pripoveduje o Nepomuku kot spovedniku kraljice Ivane in o njegovi junaški držbi pred kraljem,¹⁴ pa je slavo njegove nepodkupljive, svetniške molčečnosti v svet ponesla tudi relikvija, ki naj bi izpričano krepot čudežno potrdila. Ko so namreč leta 1719 v praški stolnici sv. Vida odprli Nepomukov grob in v njem našli njegov nestrohnjeni jezik, je svetnik, h kateremu so se ljudje poslej množično zatekali v najrazličnejših potrebah, postal še posebej varuh dobrega imena in zaščitnik pred zlobnimi jeziki. Tudi v Ljubljani, kjer so maja 1722 začeli slovesno obhajati njegov spominski dan, so ga vernikom predstavili kot *čudodelnika, izrednega priprošnjika v vseh težavah, predvsem pa kot patrona dobrega imena*.¹⁵ Potem ko je posebna komisija leta 1725 v Pragi Janezov jezik znova uradno pregledala in potrdila njegovo ohranjenost, so v spomin na to relikvijo, ki je kmalu postala predmet češčenja, tudi v ljubljanski stolnici januarja 1729 uvedli posebno pobožnost.¹⁶

Relikvijo jezika so umetniki dodajali podobam svetnika kot njegov atribut ali pa so jo vključevali kot integralni del v vsebino likovnega dela, običajno v prizor, ko Janez Nepomuk jezik izroča Mariji,¹⁷ ali pa, ko z njim premaguje obrekljivost.¹⁸ Za ilustracijo posezimo v bogato zakladnico Metzingerjevega opusa. Poglejmo si njegovo sliko sv. Nepomuka z Žalostne gore pri Preserju (ok. 1740), na kateri svetnik v iztegnjeni desnici drži jezik in ga izroča Mariji z Detetom, ki se mu prikazuje na oblakih.¹⁹ Kot par izjemoma nastopa v dogajanju tudi angel varuh, ki z Nepomukom sicer ni v neposredni vsebinski zvezi,²⁰ a povezavo vendarle vzpostavlja dejstvo, da je svetnik predstavljen v značilni vlogi varuha dobrega imena.

⁵ Šerbelj, *Antonio Paroli*, str. 64–65.

⁶ Prim. J. Mikuž, *Nema zgovornost podobe*, str. 7–12, kjer v poglavju "Molčite!" analizira Metzingerjevo podobo Sv. Janeza Nepomuka iz Sajeveca pri Ribnici in ob njej razlaga značilno gesto, ki zapoveduje molk (prim. Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 214).

⁷ Zvezde so zaradi lažjega razumevanja simbolike ponekod označene s črkami (Matsche, *Die Darstellungen des Johannes*, str. 41–42, 58; Bachmann, *Zur Symbolik*, str. 96); za povezavo Nepomukovega in Marijinega kulta glej Matsche, *Die Darstellungen des Johannes*, str. 55–56, 60.

⁸ Matsche, *Johannes von Nepomuk*, str. 144.

⁹ Matsche, *Die Darstellungen des Johannes*, str. 49.

¹⁰ Tak napis srečamo na Metzingerjevih slikah v Novem mestu (kapiteljska cerkev), Ribnici (iz Sajeveca) in Šmartinu pri Kranju (Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 214–215, 344, 397).

¹¹ Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 344.

¹² Tak napis srečamo na Metzingerjevih slikah v Samoboru, Hruševem pri Dobrovi (iz ljubljanske stolnice), Vipavi, St. Veitu am Vogau in Passauu (Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 348–349, 392–393, 409, 419–420).

¹³ Tak primer je Metzingerjeva slika v cerkvi sv. Petra v Ljubljani (Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 358).

¹⁴ Seibt, *Johannes von Nepomuk*, str. 18.

¹⁵ NŠAL, ŠAL/ Šk. prot., fasc. 16, št. 31, pg. 317–318, 13. maj 1722: *...fest des wundertätigen, vnd sonderbahren Patron in allen schwern anligenheiten forderist die guetten Nahmens, des Heyl: Martyrs Joannis Nepomuceni*.

¹⁶ NŠAL, ŠAL/ Šk. prot., fasc. 16, št. 33, pg. 273–274, 25. jan. 1729.

¹⁷ Matsche, *Die Darstellungen des Johannes*, str. 41, 49, 56, 59–60, op. 18. Upodobitve Nepomuka, ki kleči pred Marijo in drži jezik z napisom *TACUI*, se vzorčujejo po oltarni sliki, ki jo je za svetnikovo kapelo v lateranski baziliki daroval Benedikt XIII. in se pripisuje Sebastianu Conci (prim. Matsche, *Johannes von Nepomuk*, str. 156).

¹⁸ Matsche, *Die Darstellungen des Johannes*, str. 49, 56, 59–60. Avtor poudarja, da so kiparske upodobitve jezika precej manj pogoste od slikarskih.

¹⁹ Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 174–175.

²⁰ Cevčeva poudarja, da je ikonografska povezava sv. Janeza Nepomuka in angela varuha izjemna, vzrok zanjo pa išče v domnevnem naročniku, Bratovščini angelov varuhov (Cevc, *Valentin Metzinger*, str. 174).

Zelo podoben žalostnogorskemu, le brez angela varuha, je prizor na slikah iz Vipave (1754)²¹ in iz Dola pri Ljubljani (ok. 1754).²² Tudi na sliki iz Sajevca pri Ribnici (1744) Nepomuk kleči pred Marijo, ker pa je vklečen v verige, je jezik kot ikonografsko dopolnilo vkomponiran v atiko.²³ Metzingerjeva slika z Brega pri Litiji (1749) je prav tako svojska v kombinaciji motivov, saj združuje Nepomukovo smrt v Vltavi in z gloriolo ter puti obdan jezik, ki se prikazuje na nebu.²⁴

Valentin Metzinger: Sv. Janez Nepomuk in angel varuh, Žalostna gora pri Preserju, p. c. Žalostne Matere Božje, ok. 1740. (Cevc, Valentin Metzinger, str. 175)

Valentin Metzinger: Sv. Janez Nepomuk, Breg pri Litiji, p. c. sv. Katarine, 1749. (foto: Blaž Resman)

Jezik pa ni upodobljen vedno le preprosto kot poseben telesni organ, ampak je večkrat predstavljen v monštranci kot izpostavljena relikvija, ki jo drže angeli.²⁵ Lep primerek bogatega relikviarja srečamo v atiki Nepomukovega oltarja v Okonini (ok. 1723).²⁶ Nekakšna inverzna različica kompozije Nepomukovega izročanja jezika Mariji z Detetom je ikonografsko posebno zanimiva slika Antonija Parolija iz Svetega pri Komnu (1743). Kaže sv. Notburgo in Janeza Nepomuka z vizijo Marije in Jezuščka; ta svetniku izroča zvonček,²⁷ ki je videti kot likovno sicer skoraj izenačen, vsebinsko pa kontrasten povračilni dar (simbol zvoka) za svetnikov jezik (simbol molka).²⁸

²¹ Cevc, Valentin Metzinger, str. 409.

²² Cevc, Valentin Metzinger, str. 411.

²³ Cevc, Valentin Metzinger, str. 214–215.

²⁴ Cevc, Valentin Metzinger, str. 393.

²⁵ Matsche, Die Darstellungen des Johannes, str. 49. Oblika monštrance se običajno zgleduje po praškem relikviariju.

²⁶ Nepomukova slika je signirana Venetcia T. Q. fecit (Stegenšek, Dekanija gornjegrajska, str. 57–58; Curk, Topografsko gradivo, str. 68).

²⁷ Prim. Chevalier, Gheerbrant, Slovar simbolov, str. 712–713.

²⁸ Šerbelj, Antonio Paroli, str. 130–131.

Antonio Paroli: Sv. Janez Nepomuk in Notburga z vizijo Marije in Deteta, Sveto pri Komnu, p. c. sv. Egidija, 1743. (Šerbelj, Antonio Paroli, str. 130)

Kot smo videli, je jezik v kultu Janeza Nepomuka dobil več različnih vsebinskih poudarkov: prvi je bil povezan z njegovo spovedno molčečnostjo, drugi z njegovo slavno relikvijo, tretji pa se je preobrnil na grehe jezika, pred katerega strupom naj bi svetnik varoval obrekovane. Predvsem v grafiki srečamo Janeza Nepomuka pogosto upodobljenega kot zmagovalca nad Obrekljivostjo, in sicer po zgledu nadangela Mihaela, ki premaguje hudobnega duha, ali zmage kreposti nad pregrehami. Svetnik stoji ali kleči na oblakih in dviga jezik proti simbolu Božje previdnosti, ki jo predstavlja v žareče sonce vrisani trikotnik; ob njegovih nogah leži premagana Obrekljivost, personificirana kot grda, razgaljena ženska ostudnega obraza z ostrim kačastim jezikom, ki v eni roki drži nož, v drugi baklo, iz katere švigajo strele.²⁹

²⁹ Sv. Janeza Nepomuka kot zmagovalca nad Obrekljivostjo je ok. sredine 18. stoletja v lavirani perorisbi in grafiki upodobil Gottfried Bernhard Götz, varianto z nekaj dodatki pa je po njem izdelal Johann Balthasar Probst (Matsche, *Johannes von Nepomuk*, str. 159–160, 172, sl. 52/53, 85).

Gottfried Bernhard Götz: Sv. Janez Nepomuk premaguje Obrekljivost, sreda 18. stol. (Matsche, *Die Darstellungen des Johannes*, str. 52/53)

Takšne upodobitve so se razširile zlasti potem, ko so jezuiti leta 1732 izbrali Nepomuka za drugega zavetnika Družbe Jezusove, ki je bila neprestano pod udarom klevetanja in obtožb.³⁰ Z grafiko je ta motiv gotovo zašel tudi na naša tla, kaže pa, da so ga posnemali le fragmentarno, predvsem kot vzorec za lik svetnika z jezikom v roki (prim. svetnika na sliki z Žalostne gore pri Preserju). Zanimivo aluzijo na zgoraj opisano Obrekljivost, ki jo karakterizira dolg zašiljen jezik, pa bi lahko prepoznali na poznobaročni sliki iz Razkrižja *Sv. Janez Nepomuk spoveduje kraljico*, ki je datirana A. D. 1780.³¹ Njen avtor ni znan, po slogovnih značilnostih pa bi jo mogli pripisati An-

³⁰ Herzogenberg, *Zum Kult des heiligen Johannes*, str. 31; Matsche, *Die Darstellungen des Johannes*, str. 48–49.

³¹ Slika, ki je bila pred kratkim restaurirana, je bila v strokovni literaturi doslej nepoznana.

Anton Jožef Lerchinger (pripisano): Sv. Janez Nepomuk spoveduje kraljico, Razkrižje, ž. c. sv. Janeza Nepomuka, 1780. (foto: Ana Lavrič)

tonu Jožefu Lerchingerju.³² Gre za individualno formulacijo standardnega prizora, v katerem je prisluškujočega kralja Venčeslava v kompoziciji nadomestil lik hudiča, ki z razprtimi kremplji in iztegnjenim jezikom snuje zle nakane.³³

Barok, ki je ljubil kontraste in družil nasprotja, je s sv. Janezom Nepomukom povezoval sv. Antona Padovanskega, katerega jezik je prav tako ostal nestrohnjen, in sicer po zaslugi njegovih pridig, s katerimi je vneto častil Boga in tudi druge v nemal za Božjo čast.³⁴ Nasprotno si je

Nepomuk svetništvo prislužil z molkom, seveda pa je tudi on, ki je v sebi združeval oba protipola,³⁵ slovel po elokvenci, zato ga je baročna umetnost predstavljala tudi kot pridigarja. Obema skupen pridigarski dar in relikvija jezika sta bila povod, da na slikah in oltarjih marsikje nastopata v paru. V slovenskem spomeniškem gradivu (dolej) ne poznamo tako tipičnih primerkov, kakor jih najdemo na tujem, kjer ju včasih srečamo upodobljena ob Mariji, vsakega s svojim jezikom; Janezov je zaznamovan z napisom *TACUI* (*molčal sem*), Antonov z *LOQUEBAR* (*govoril sem*).³⁶ Naše gradivo se z manj domišljije omejuje predvsem

³² Za atribucijo slike se zahvaljujem kolegu dr. Blažu Resmanu.

³³ Na sliki je še več drugih odstopanj od običajne formulacije motiva. Zanimivo je predvsem, da je slikar opustil motiv odloženih vladarskih insignij in pustil kraljici krono na glavi, v roke ji je dal rožni venec, ambient je razširil in ga dodatno opremil z oltarjem, povsem nenavadno pa je naslikal razgaljenega mladeniškega angela, ki se je v zraku zavihtel proti baldahinu in ga privzdignil s pišem svojih kril, s prstom pa kaže nazaj, na razpelo, stoječe na oltarni menzi.

³⁴ Schmidt, Die volkstümliche Verehrung, str. 102.

³⁵ Matsche, Die Darstellungen des Johannes, str. 52.

³⁶ Najbolj tipičen primer te vrste je gotovo slika iz Gersthofna pri Augsburgu, delo Johanna Wolfganga Baumgartnerja iz ok. 1754; kaže Marijo z Detetom, ob njem pa klečita Janez Nepomuk in Anton Padovanski, ki držita v rokah vsak svoj jezik, zaznamovan z ustreznim napisom (Matsche, *Johannes von Nepomuk*, str. 153, sl. 69).

Jožef Staner (pripisano): Oltar sv. Janeza Nepomuka, Okonina, p. c. sv. Jakoba, ok. 1723. (foto: Ana Lavrič)

na skupno prezentacijo obeh svetnikov z običajnimi atributi, kakor ju na primer kaže slika Antonija Parolija *Sv. Janez Nepomuk in Anton Padovanski z vizijo Marijinega kronanja* iz braniške podružnične cerkve na Taboru.³⁷ Podobno kakor Anton, vendar precej manj pogosto, se postavlja v zvezo z Nepomukom tudi sv. Janez Krizostom, Zlatousti imenovan zato, ker je veljal za najboljšega krščanskega govornika. V Okonini stoji na oltarju svojega soimenjaka prikazan kot patriarh, ki s kazalcem desnice kaže na usta (ok. 1723).³⁸ Njegov gib ima obraten pomen od Nepomukovega, ki naznanja molk, a ju hkrati kot govornika tudi povezuje.

³⁷ Slika iz ok. sredine 18. stoletja kaže sv. Janeza Nepomuka s palmovo vejo in križem ter sv. Antona Padovanskega z Detetom Jezusom in lilijo (prim. Šerbelj, *Antonio Paroli*, str. 58–59; Šerbelj, *Baročno slikarstvo*, str. 126–127. Avtor domneva, da je bila slika prvotno najbrž v Pedrovem).

³⁸ Stegenšek, *Dekanija gornjegrajska*, str. 57; Curk, *Topografsko gradivo*, str. 68. Oltar se pripisuje Jožefu Stanerju (Vrišer, *Baročno kiparstvo*, str. 87–88, 233).

Janez Nepomuk je s svojim zgledom in varuštvo postal podučna pridigarska tema,³⁹ pri kateri je bilo mogoče hkrati izpostaviti dobro in zlo, ki ju povzroča človekov jezik. Jezik namreč lahko hvali Boga in spodbuja k dobremu, skriva pa v sebi tudi hudobijo, pred katero Sveto pismo svari: *jezik [je] majhen del telesa, a se ponaša z velikimi rečmi. Poglejte, kako majhen ogenj, pa vžge tako velik gozd! Tudi jezik je ogenj; med deli našega telesa je jezik vesolje krivice, ki omadežuje vse telo in razvne krog nastajanja, njega pa razvne peklenska dolina. Vsakršna živalska narava – zveri, ptice, plazilci in morske živali – se človeški naravi daje ukrotiti in ta jo tudi res ukroti, le jezika ne more ukrotiti noben človek; nestanovitno zlo je in poln smrtonosnega strupa* (Jak 3, 5–8). Nepomuk kot zavetnik pred obrekovanjem, to univerzalno človeško slabostjo, ki je bila tudi v naših deželah vedno aktualna, bi se verjetno znašel v zbirki hagiografskih pridig Janeza Svetokriškega (1647–1714), ko bi bil tedaj že uradno potrjen svetnik,⁴⁰ le malo mlajši redovni sobrat Rogerij Ljubljanski (1667–1728) pa je njegovo beatifikacijo dočkal in pridigo za njegov god uvrstil v prvi del knjige *Palmarium empyreum* (izšla postumno leta 1731). Za temo je vzel misel iz knjige Pregovorov *Mors et vita in manu linguae* (*Smrt in življenje sta v oblasti jezika*. Prg 18, 21), predstavitev godovnika pa je prepletel s številnimi primerjavami iz antične zgodovine.⁴¹ Potem ko je bil svetnik tudi kanoniziran, so verniki 16. maja leto za letom s prižnic poslušali, kako je znal molčati. Tako tudi maja 1813, ko je kot glavna oseba nastopil v pridigi, ki še nosi nadih baročnega časa in bomo o njej spregovorili v nadaljevanju. Od piscev, ki so sledili, je potrebno omeniti predvsem Antona Martina Slomška, ki je leta 1829 za Nepomukov god spisal pridigo z naslovom *Jezik je vir dobrega in zla*.⁴²

³⁹ Prim. Cornides-Kinsky, *Predigt en*, str. 130–137.

⁴⁰ Seveda pa v zbirki pridig Janeza Svetokriškega srečamo slavnega čudodelnika Antona Padovanskega, o katerem pravi: *Oh shegnani, inu S. Jesik, kateri li vŕlelej tvoja Boga, inu Stuarika zhaŕtil, inu ŕturil de tudi drugi ŕo ga zhaŕtili, satoraj G. Bug neperpu ŕti de bi ta ŕveti Jesik ŕterhnil, inu pepel ratal [...] Truplu tudi S. Antona je pepel ratalu, ali je ŕlik nemore pepel ratat, sakaj je v ŕlelej polnu bilu zhaŕti, inu huale Boshje* (*Sacrum promptuarium*, str. 305–306).

⁴¹ *Palmarium empyreum*, str. 431–441.

⁴² Originalni naslov pridige se glasi: *Godvanje sv. Janeza Napomucena. Jezik človeški dvojna žila dobrega ino hudega napravila* (Slomšek, Faganel, *Tri pridige*, str. 38–61; Slomšek, Faganel, Ogrin, *Tri pridige* [Elektronski vir]. Za opozorilo na pridigo se zahvaljujem dr. Matiju Ogrinu.

Kako je pridigar, ki nam ga doslej še ni uspelo izluščiti iz anonimnosti, na svetnikov god leta 1813 (ob 420. obletnici Nepomukove smrti) v Ljubljani (morda v stolnici) poslušalcem goreče priporočal skrb za dobro ime sočloveka in jim postavljaj Janeza za življenjski zgled, nam razkriva doslej neznan, v Arhivu Slovenije ohranjena rokopisna pridiga, ki jo v celoti objavljamo v tretjem delu tega prispevka.⁴³ Avtor se je oprl na svetnikovo biografijo, ki jo je sestavil jezuit Bohuslav Balbin in so jo bolandisti leta 1680 vključili v temeljno hagiografsko delo *Acta Sanctorum* ter jo tako razširili po vsem katoliškem svetu,⁴⁴ zgodovinsko-legendarni predlogi pa je dal krepak moralizirajoči poučarek in jo spretno aktualiziral, ko jo je apliciral na sodobno družbo, v katero je z jožefinsko dobo začel vdirati liberalni duh. Pridiga ima običajno retorično strukturo; sestavljajo jo trije deli: uvod (*exordium*), jedro, razdeljeno na prvi in drugi del (*pars I.*, *pars II.*) ter sklep (*epilogus*). Avtor jo je zgradil na kontrastu dveh elementov: Nepomukove goreče zgornosti za Božjo čast in njegovega vztrajnega molka, kadar je šlo za čast in poštenje bližnjega.⁴⁵ Osnovno misel je v različnih zvezah večkrat ponovil, da bi poslušalcem kar najbolj vtisnil v zavest, kdaj je pravi čas govorjenja (*tempus loquendi*) in kdaj čas molčanja (*tempus tacendi*).⁴⁶ Iz načina pripovedi je čutiti, da ga je vsebina tudi močno osebno zadevala, saj je družba, katere moralno izpričenost obsoja, pod vplivom liberalnega duha z vse bolj kritičnimi očmi gledala na duhovščino, zlasti na redovnike.

⁴³ AS 1073, Zbirka rokopisov I/ 148r: Rokopis je sestavljen iz šestih v snopice sešitih in v trde platnice vloženi pridigi. Videti je, da so jih v platnice namestili sekundarno, zato te niso nujno povezane s samo provenienco pridige, vsekakor pa kažejo na njihovo nahajališče pred uvrstitvijo v arhivski fond. Na naslovnici je več različnih zapisov, ki so zelo zabrisani in skorajda nečitljivi, dobro je mogoče razločiti le letnico 1923. Na notranji strani platnic sta odtisnjeni dve identični, precej zabrisani štampiljki; centralna podoba kaže konjenika, ki bi utegnil biti sv. Jurij ali, še verjetneje, sv. Martin, njegov lik pa obteka napis, od katerega je mogoče razločiti le nekaj črk: [ŽUPNIJ]SKI URAD. [...]LJAK. Pridige so nastale v letih 1787–1826. Poleg pridige za god sv. Nepomuka so še naslednje: *Pro festo Annuntiationis B. M. V. in Mynkendorff Anno 1787, 1789, et 1791; De S. Francesco de Paula. Ad S. Michaellem. 8. J. I. 1804; Pro D[omi]n[i]ca 6.ta post Pentecosten. L[aba]ci 14. Julii 1811; Pro Feria 4.ta Rogationum. Labaci 6. Maji 1812, 1826; Pro Festo S. Aloysii Conf. D[omi]n[i]ca 5.ta post Pentecosten. Labaci 21. Junii 1812.*

⁴⁴ Tretji zvezek *Acta Sanctorum*, v katerega je bila uvrščena Nepomukova biografija, je izšel v Antwerpnu leta 1680 (prim. Herzogenberg, *Zum Kult des heiligen Johannes*, str. 27; Matsche, *Die Darstellungen des Johannes*, str. 42–43, 50).

⁴⁵ Nepomukovo pridigarsko zgornost in njegovo spovedno molčečnost obenem naglašata tudi slovenska ljudska pesem "od svetega Janeza" (Kuret, *Praznično leto*, str. 320–321).

⁴⁶ Prd 3, 7.

Na to kritiko se bržčas nanaša njegova graja svetohlincev, ki opravljajo dolge pobožnosti, a vendar venomer neusmiljeno grizejo svoje bližnje. Citate, z izjemo naslova, navaja le v slovenščini in večinoma prosto, sklicuje pa se na Sveto pismo in cerkvene učitelje (Janez Krizostom, Hieronim, Avguštin, Bonaventura idr.). Pridiga je tudi jezikovno zanimiva, a o tem bodo morali svoje povedati jezikoslovci, vendar pa tudi nepoznavalcem jezikovnih posebnosti in odtenkov nazorno razkriva, da Slovencem obrekljivost nikoli ni bila tuja.⁴⁷

Sermo Pro Festo S. Ioannis Nepomuceni Mart. D.nca 4.ta post Pascha.

Curam habere de bono nomine. Eccl. 41. *Imej lkerb la dobru imè.* Labaci 16. Maji 1813.⁴⁸

/Exordium/ Ena rezh, ktira je lhlahтна, draga, inu imenitna, poterbuje velika lkerb, inu aku je ta rezh toku ushafana, de le lna lohku, inu hitru lgubiti, poterbuje ena polsebnu velika lkerb. Med usim zhalnim dobrotami pa nar drashji, nar lhlahtnishi rezh pa je postenje, inu dobru imè, lakaj S. Duh lkus modriga pravi, bolshi je dobru imè, koker ulse bogastvu, kir bogastvu le le u' lhiulenju ushiva, po limeri ne vezh, dobru imè le pa tudi u' grob nelse, inu lhe po limeri lhivy. Ja zhe jest dobru imè pergliham is lhivlenjam, ne bom falil, lakaj pišsanu je, de postenje, inu lhiuljenje je u' eni zeni, inu urednosti; inu morbit bi le vezhkrat eden, al drugi lnajdil, llasti zhe je imenitniga ltanu, ktirnu bi blu lubshi limer lriti, kry preliti, koker postenje inu dobru imè lgubiti. Al kar je lhalostnu, je to, desglih toku draga rezh je dobru imè, le vender hitru lna lgubiti, le hitru ubije, koker glash, kir k' temo ny drusiga potreba, koker ena, al druga neprevidena belseda, ktira bres premiselka is vust llety; en jesizhen zhlouk lna u' eni minuti podreti, kar le je veliku lejt varvalu, inu kir is jesikam le ulsaki hitru lspotakne, la to je postenje lmiram u' nevarnosti lgublenu biti. Zhe je pa temo toku, tok ja vidite, koku nuzna, ja potrebna je aifra pouna andoht prut S. mashniku, inu zhastitlivimu marterniku Joannesu Nepom. ktirga lpomin kath. Zirku raunu na danashni dan obhaja. Dal je Bog ulsi-gamogozhni fueitu Joannesa Nepom. deb' bil en varih, lkerbni varih postenja, inu dobriga imena, la

⁴⁷ Problematiko obrekovanja na Slovenskem raziskuje dr. Mojca Ramšak (prim. Ramšak, *Zmuzljive diskretne nediskretnosti*, str. 143–169; Ramšak, "Včasih znam tudi molčati ...", str. 121–138).

⁴⁸ AS 1073, Zbirka rokopisov I/ 148r, str. 43–49. Zapis letnice je nekoliko poškodovan, zato je zadnja številka težje čitljiva, vendar je ob primerjavi z drugimi številčnimi zapisi v manuskriptu mogoče dovolj zanesljivo razbrati letnico 1813.

to nash dobru imè nekir ny bel lhranenu, koker u' rokah tega S. marternika: ja, Xt.ni.⁴⁹ my imamo nad nym enga toku mogozhnika, ktir lamore naš ne le lamo od zhašniga, ampak tudi od vezhniga spota odreshit, zhe negou isgled posnemamo, inu ga u' nashimu lživlenju is pravo andohtjo zhastimo. Relsnizhna andoht pa, pravi S. X.tom,⁵⁰ le lamo u' temo obstoji, de se mujamo nashe ladershanje rounati po isgledu negoviga ladershanja, de lkerbimo ladobiti taista zhednost, ktira je tulkajn lubil na lemli. Zhe pa Joannesa premislamo, tok' najdemo nad nym, de je pred ulsim drugim veliku lkerbel is zhast lojga Boga, inu la postenje lojga blishniga, is ktirga se lklene, de le takrat lnamo vupati negove pomozhi deleshni biti, kader bomo lkerbeli, koker on, la boshja zhast, inu la postenje nashiga blishniga. Glejte lapopadik moje pridige, inu la valš potreben nauk, ktirga toku resdelim: aifral je Joannes la zhast lojga Boga, kader je lhlul la to, ny mouzhal, ampak je bres lstrahu, lerzhnu govoril, toku moremo tudi my ltriti, pokashem u' pervimu dejli; aifral je Joannes la postenje inu dobru imè lojga blishniga, kader je lhlul la to, je terdnu, ny belsede govoril, toku moremo tudi my ltriti, pokashem u' drugimu dejli. Preden obduje na dalej resloshim, poterpote.

[str. 44] /Pars I./ Kdur lhely Joannesa Nepom. prou posnati, ta ne lme mislit, koker deb' bil on foy perst lmiram na vustih dershal, inu mouzhal, ampak kader je bla perloshnost, al kader je blu is doushnosti potreba varvat, inu pogmerat zhast lojga Boga, ny mouzhal, se ny bal, ampak je govoril is lerzhnostjo, bres ulsiga lstrahu. Preden pa pregledamo negou ogneni aifer, ktirga je imel la boshja zhast, je treba popret vedit, kaj la ene lestnosti more imeti aifer la zhast boshja, de je Bogu perjeten, inu zhloveku k' isvelizhanju. S. Aug., S. Bonav. inu drugi vuzheniki pravjo, de aifer la boshja zhast drusiga ny, koker ena ognena, gorezha lubesen prut Bogu, la volo ktire lubesni en Xt.n nezhtulkajn ne lhely, koker to, deb' zhast boshja poušod, inu od ulsih ltuary reshirjena, pogmerana, hvalena, inu lposnana bla; inu aku se dergazhi gody, koker en tak aifra pouni Xt.n voshi, aku namrezh zhast boshja bo lkus ulse forte pregrehe majnshana, lanezhvana, reshalena, inu toku rekozh poteptana, tok to enga Xt.na ktir aifra, inu se obnasha la boshja zhast, toku u' serze spezhe, inu laboly, de li persadene lkerb, inu mujo na ulse vishe, to ubranit, suariti, inu mashuati. Pole! is tega se vidi, de pravi aifer la boshja zhast ima due lestnosti, pervizh ima gorezhe lbele, deb' zhast boshja pogmerana bla, drugizh ima pravizhna jeso, ulse taistu odverniti, lkus kar lamore zhast boshja pomajnshana biti. Inu takshen aifer la boshja zhast

je doushan imeti ulsaki Xt.n, kir perva, inu narvezhi lapoud ulsaziga veshe, de namrezh lubiti imamo Boga is zeliga lerza, iz zeledushe, is zeledpameti, iz zeledmozhy, zhes ulse; Boga pa na to visho lubiti, se pravi, de my ulse glide trupla, ulse mozhy dushe moremo nuzati zhes taiste, ktiri se podstopjo, kej govorit, ltriti, al pilšati zhes boshja zhast. Vlsaki Xt.n tedej je doushan la zhast boshja aifrat, to je, persadeti li ulse, kar je u' negovi mozhi, de zhast boshja ne bo nigdar lanezhvana, inu poteptana, ampak lmiram bel reshirjena, inu pogmerana. To pogirje lubesen, ktira ulsaki pravi, de ima prut Bogu. Zhe lubish tojga ozheta, o zhlouk! guishnu ne bosh mouzhal, inu myrnu gledal, al zel h' temo se lmejal, aku bi vidil, de ga eden preklina, lanezhuje, is blatam luzha, al mu zel u' lobe pluje, ti se bosh la zhast tojga ozheta amusel, ga bosh branil, se lsuperstavil, se mashval nad tim, ktir se podstopi nega lanezhvati, h' temo te pergajna lubesen, ktira prut ozhetu imash; kolku vezh li doushan obnashat se, inu pokasat loj aifer, kader vidish, de bo lanezhvana, poteptana zhast ne enga zhloveka, ampak zhast lamiga vezhniga, neumerjozhiga, ulsigamogozhniga Boga. Ta doushnost zhe kdu nad labo ima, tok' njo pred ulsim drugim imajo lstarishi, naprejpostauleni, gospodari, inu gospodine, lakaj kir lety po belsedah S. Paula bodo mogli enkrat la volo lojih otruk, inu podloshnih dati ojstra rajtenga, kir lety lo na lemli prvi namestniki boshji, kir na mejsti Boga te loje vishajo, tok' se po pravizi lklene, de velika je nyh doushnost, lkerbnu mirkati, de per nyh otruzih, inu podloshnih nigdar ne bo pomajnshana, ampak ulselej pogmerana boshja zhast. Palšite, pravi ulsim takim S. Pet. zhedo, ktira vam je lavupana, lkerbite la taisto, po voli boshji, kir Bog bo is vashih rok, o lstarishi, inu naprejpostauleni, dushe vashih otruk, inu podloshnih tirjal. Is tega kdu ne vidi, de ulsakiga lmed naš, veshe doushnost po ulsi mozhi aifrat, inu obnashati se la boshja zhast. [str. 45] Zhe pa toku velika je doushnost aifrat la boshja zhast, tok resglejmo en malu, koku na tanku je njo lpounil S. Joannes Nepom., koku mozhnu, lerzhnu, inu lstanovitnu je aifral la njo. Leto obilnu pokashe taisti ogen, ktir per negovimu roystvu je zela hisho is plemenam prepregel, k' enmu lnaminu, de Joannes ima la zhast boshja vus ognen postati; prez u' pervih lejtah loje mladosti je mogel pokasati Joannes loj aifer, kir zhast boshja bo narbel pogmerana u' zirkuah, per andohtih, u' lhlushbi boshji, per SS. Sakramentih. Sa to pravi negovu lhiulenje, de on lke koker en mladenzh je per temo ulse loje velselje imel; kdur je ofel Joannesa najti, ga je mogel le u' zirkuah, u' SS. krajih iskati; tam se je on zel po gostim lnajdil is tako andohtjo, is takim ladershanjam, de zel lstaril ludje lo se imeli nad nym isgleduati. Inu desglih to je blu veliku, vender la nega lke ny blu ladosti, de je le lam lojga Boga

⁴⁹ Kristjani.

⁵⁰ Krizostom.

vednu zhastil, nemu shlushil, negova zhast pogmeral, ampak on je sraven tega tudi lérzhnu lhel, inu li ulsa mujo dal, deb' mogel pershgati tudi per drugih raunu tak aifer la boshja zhast. Zhe pa lhe u' mladosti je pokasal Nepomucen tak aifer la zhast boshja, kolku se je reshiril lhe le ta negou S. ogen takrat, kader je postal mashnik, pridigar, spoudnik, inu korar, to li lamoremo le domishluvati, dopovedati se ne da. V' zajtu Joannesa je blu med ludmy lila slabu, inu malupridnu ladershanje, lhivelu se je takrat, pravi Bolland, koker u' nashih zajtih, u' frajosti, u' nelmašnih piazah, u' offerti, u' gnušobi, u' nezhistih grehih ulsih fort, le po nagnenju, po melši, po ferderbani naturi. Inu zhes to se ny blu zhudit, lakaj gmejn pregovor je, kakershen je pastir, taka je zhedo, kral Wenzel pa je bil malupriden, u' vlsih hudobiah lapopaden, la to je tudi gmejn ludstvu la nym potegnili, inu isgled negove hudobie polsnemalu; majnshala se je tedej is ulsakim dnevam boshja zhast, ja je ozhitnu lanezhvana, inu skorej popolnoma poteptana bla. Joannes pridigar u' meistu, kje to vidil, ga je vezh u' lérzu peklu, inu bolelu, koker ulse nemu naprej ltojezhe martre, tedej napounen is aifram preroka Elia stopi vezhkrat na kanzel, govory, vuzhy, previsha, prolsi, opomina, suary, lhuga boshja jeso, inu pravizhna strafengo. On je lzer veliku popravil, veliku pobolshal, dosti greshnikou perpelal na pravo pot, brumne poterdil u' brumnosti, vender to la negou aifer lhe ny blu ladosti: k' je vidil, de raunu kral je urshoh vezhtala pregreh, de aku on ne da nad labo isgled lpreobernenja, pokure, inu brumnosti, je per gmejn ludstvu labstojn pobolshanje vupati. Stopi tedej vezhkrat pred nega, koker en Jo. Kerstnik pred Herodesha, ga suary, inu ojstru popade. Kral! to ti ny perpushenu, to ti je lapovedanu, gorje tebi, lakaj Bog je, k' lhuga tim, veliku terplenje, ktiri so drugim naprejpostauleni. Joannes je lthuril tudi is sojo apostolsko sgovornostjo kralu Wenzelnu tak strah, de pravi Bolland, de kral je od lazhetka na belsedo Joannesa veliku lthuril. Desglih je Nepomucen previdil nevarnost, ktira mu je naprej litala, de namrezh lamiro per kralu bo urshoh negove smerti, vender, kje lhlu la boshja zhast, se ny bal lamire, ne lhpota, ne marter, ne finerti, kir u' lojmu aifru drusiga ny lhelel, koker boshja zhast pogmerat, inu odverniti ulse to, lkus kar bi zhast boshja lamogla pomajnshana, lanezhvana, al zel laterta biti. [str. 46] Glejte, Xt.ni! to je pravi aifer la boshja zhast, ktir lhely, inu ozhe, inu se muja ulse latreti, ubraniti, inu odverniti, lkus karkol bi lnala zhast boshja pomajnshana biti. Al lposnati morem, de redki so u' nashih zajtih taki Nepomuceni, ktiri bi se la boshja zhast is taka lkerbjo, is tako lérzhnostjo obnashali; strah pred zhloveska lamiro, ktir je oslepil Pilatusha, oslepy lhe dan danashni ulse forte Xt.ne, naprejpostaulene, ltarishe, inu gospodarje, de ratajo mutasti takrat, kader bi blu

potreba govoriti la boshja zhast. Zhast boshja bo u' vlse forte krajih, na vlse forte vishe pomajnshana, lkus ulse forte pregrehe lanezhvana, inu resharena, inu h' temo gledajo is luhim ozheksam, iz mouzhanjem taki, ktire veshe pod lgbuzhkom nyh isvelizhanja doushnost, deb' mogli govorit, opominat, strafat. Leto kje premislil Cardin. Hugo, je ldihval, inu rekel: o naprejpostauleni! Glejte, kaj delate, Jesus bo pred vashim ozhmy na novu krishan, inu vy lhe mezh is noshenze ne potegnete? koker deb' bil otel rezhi, naprejpostauleni, inu ltarishi! ktiri la druge lkerb imate, al ne vidite, ne veste, koku se od vashih podloshnih Bog lhal, inu Jesus krisha, na plazu, na galsah, po hishah, po kotih lkus vlse forte resvojsdanosti, opraulanje, kletu, inu klafanje, inu vy is luhim ozhmy gledate, mouzhite, ne branite, desglih imate doulshnost, mozh, inu oblast to striti? Glejte, ulsi Xt.ni, kaj la ena kriviza Bogu delate, vy vidite, koku u' tej, u' vuni hishi, u' temo, u' vunimu kraju bo zhast boshja teptana, Bog lhalen, inu vy, keb' lohku branili, la volo ltrahu zhloveske lamire imate mezh u' noshenzah, dershte jesik la lobmy, se bojite govoriti, opominat, luariti, ltrafati, kir vender bi se mogli ulselej obnashati, vlselej dobri llati la boshja zhast. Ky je per takih aifer Joannesa Nepomucena? Vlsim takim Xt.nam, ktiri aku lamorejo, ne branjo, kader gre zhes boshja zhast, S. pilsmu osnanuje, de pershal bo en dan, k' jim bo gorje! Gorje meni, je jamral, inu ldihval prerok Isaj. Gorje meni, k' sem mouzhal; vidil je ta S. prerok, koker prizha S. Hieronym, de kral Ozias se je enkrat u' tempelnu lnajdil, inu je lazhel malikam offrurati, inu prerok je h' temo mouzhal, ga ny luaril, ga ny nasaj dershal, ny govoril, la volo tega se je bal, inu tresil, deb' greh malikvanja nemu larahtan ne bil, la to je toku milu ldihval, gorje meni, k' sem mouzhal. Raunu toku bodo enkrat jamrali ulsi taisti, ktiri li ne so vupali govorit, kader se je blu treba obnashat la boshja zhast; lakaj relsnizhen ostane lklep, ktirga je lthuril Jesus u' S. Evang., kje rekel, kdur se bo mene framval pred ludmy, tega se bom framval tudi jest pred mojim ozhetam, koker deb' bil otel rezhi, kdur la volo ltrahu pred zhlovesko lamiro se bo framval obnashati se la boshja zhast, taista pogmerat, tega se bo framval tudi Jesus na lodni dan, postavil ga med isvolene. O Xt.ni! lhalostnu bi blu leto, to bi bil prevezh velik lhpot, ktirga se bo framval Jesus, zhe tedej nozhmo u' ta lspot priti, tok moremo ldej u' lhiulenju po isgledu Joannesa ulsa lkerb imeti la pogmeranje boshje zhasty; ne mouzhimo, kader se tepta boshja zhast, ampak isderimo mezh is noshenze, odprimo jesik, govorimo, opominvajmo, luarimo bres ltrahu pred zhlovesko lamiro. Koker pa moremo is Joannesam govoriti, kader gre la boshja zhast, toku moremo tudi is Joannesam mouzhati, kader gre la zhast, inu postenje nashiga blishniga, kar bomo vidili u' drugimu dejlu.

[str. 47] /Pars II./ Jesus nash odreshenik, kader nam je lapovedal, de imamo Boga is zeliga serza lubiti, je fraven perstavil te belsedu, de koker la Bogam lamy lebe lubimo, raunu toku moremo tudi nashiga blishniga lubiti; koker tedej nolsimo lkerb la nashe lestnu postenje, inu dobru ime, raunu taka lkerb fimo doushni imeti tudi la postenje, inu dobru ime nashiga blishniga. Vlsaki zhlovak pa je od nature toku ushafan, de shely soje falerje, inu pomankanje skriti, inu skritu dershati, de pred drugim le ne suedo, inu ozhitni ne ratajo, tedej moremo raunu leto dershati prut nashimu blishnimu, de lakrivamo negovu pomankanje, de mouzhimo od tega, kar govoriti perpushenu ny. Ta lapoud je dal Bog lhe u' starimu testamentu, kje rekel lkus modriga, li lhlisal kej zhes tojga blishniga, nej umerje u' tojmu serzu, koker deb' bil otel rezhi, aku li kej hudobniga zhes tojga blishniga lhlisal, al morbit zel lam vidil, de je falil, inu drugi la to ne vedo, tihu bodi, mouzhi, per lebi ohrani, nikar vun ne trobentej, ampak nej negovu pomankanje umerje u' tojmu serzu, posabi ga, inu ga ne povej takim, ktirim nezh am ne gre. Ta lapoud, ktira je bla dana u' starimu testamentu, je poterdil lam Jesus is lojim lestnim isgledam, lakaj S. Evang. pove, de k' je enkrat Jesus is lojim jogri lhal prut mejstu Samaria, inu k' je pershal k' eni stirmi funej mejsta, le je vuls truden doli usedil, jogri pa, pravi S. pilsmu, so lhlil, u' mejstu shivesh kupvati, deb' napasli lamy lebe, inu lojga mojstra Jesusa, zhudna pergodbo! Sakaj so ulsi jogri u' meistu lhlil, inu Jesusa lamiga popustili, lej bi blu ladosti, deb' bla le dua lhla, inu drugi bi bli per Jesusu ostali, lakaj so shly ulsy? Mendoza, islagar S. pilisma urshoh pove, inu pravi, de k' stirmi je pershla is mejsta ena lheni, po vodo, inu ta je bla ena velika greshniza, kir pa Jesus je otel tej lheni nje pregrehe naprej postavil, njo luariti, inu pobolshati, je ulse jogre prezhlal, deb' od nje pregreshniga lhlivenja nezh ne bi luedili, deb' njo per postenju ohranil. Glejte, kaj la ena lkerb je imel Jesus lam, la postenje, inu dobru ime zel ene velike greshnize, kir je mouzhal, k' je lhlil la nje zhast. Po temo navuku, inu isgledu le je na tanku ladershal S. Jo. Nepom. inu desglil je imel globoku u' serze lakopane ulse navuke Jesusove, je vender tega pred drugim otel polsebnu spouniti. Zel fueit ve, lakaj je Joannes mogel umreti, namrezh la volo mouzhanje, k' ny otel resodeti, inu is spoudi povedati, kar le mu S. kraliza Joanna spoveduala, k' je mouzhal takrat, k' ny smel govoriti, kje lhlil la dobru ime, inu postenje lojga blishniga, to je bil zel urshoh negove smerti, de je mogel u' vodi Moldavi u' toplen biti. Kral Wenzel, neulsmileni tyran, Diocletianu enak u' foji grosovitnosti, otel je na ulse vishe luedit, kaj le negova kraliza toku po gostim spouduje, tazih Wenzelnou je lhe ldej dosti, Bog jim bodi milostliu. Kral tedej od tega fimbiza noter uset nima ne po dnevi, ne po nozhi

pozhitka, dokler bi fuejdl soje kralize spoud; obeta Joannesu velike gnade, vilsoka zhast, al Joannes nozhe lastopit, kar Wenzel uprasha; kir tedej vidi, de is lepo nezh ne opravi, lazhe lhgat jezho, martro, limer, Joannes le mouzhy; kir tedej is nega ne spravi ene belsedu, lapove kral Joannesa llezhi, respeti, is ognenim baklami lhgati, Joannes terpy, inu mouzhy.

[str. 48] Kir tedej vidi kral, de is Joannesam nezh ne opravi, de spoudnik is spoudi ne lna govoriti, ga pusty prostiga, de lna jiti, kamer ozhe. Wenzel je vupal, Nepomucen le bo premislil, inu per eni drugi perloshnosti povedal, kar kral luedit lhely. Joannes pride iz jezhe, is martre u' lojo frajost, le nima nezh bati, kaj ltry? poshlushajte uprashanje, ktiru ldej postavim, jest uprasham, kam le je podal Joannes? je lhal morbit k' arzatu, deb' mu negove rane osdravil? je lhal morbit med ludy, deb' toshil zhes grosovitnost, inu hudabia neulsmileniga krala, ktir ga je pustil lapreti, inu martrati?

Xt.ni! poshlushajte, inu le lazhudite nad mouzhanjam tega S. spoudnika, inu marternika, negovu lhlivenje pravi, de is jezhe le je podal u' loja kamro na tihim, ny zhloveka k' lebi pustil, lamo la to, deb' hudobni kral la volo soje grosovitnosti per ludjeh u' lhpot ne pershal, deb' per podloshnih postenje, inu dobru ime ne lgubil; nej terpy jest, pravi Joannes, nej terpy moje truplu, de le Wenzel per postenju ostane. Al tyran lkus ulse to ny bil utolashen. Klizhe lpet pred le S. mashnika, ga lpet lili, de mu ima resodeti, kar le je kraliza spouduala; al kir Joannes mouzhy, koker popret, ga lapove urezhi u' vodo Moldava, u' ktiri je ladobil krono boshjih marternikou, inu postal patron ulsih spoudnikou, inu polsebnu pomozhnik ulsih taistih, ktiri od opraulivih jesikou na lojmu postenju, inu dobrimu imenu nedoushnu veliku terpe. Xt.ni! pomislite ldej en malu, kaj la ena lkerb imel je Nepomucen la dobru ime, inu postenje lojga blishniga, ja zel la zhast lojga nar vezhiga sourashnika, kir je rajshi otel mouzhat, ja la volo mouzhanja u' vodi umreti, koker Wenzelna vun dati. Kdu lna la kunst? Kdu ltry po temo isgledu? per ledajnih zajtih bi blu voshit, deb' ulsi Nepomuceni bli, tok' bi en lam Jerni bil, bi ne hodilu po fuejtu tulku odertih. Toki delezh je pershlu, de lkorej enu kolsilu le ne lme narihtat, zhe le tudi zhloveske, llasti farshke, inu menishke kosty fraven ne glojajo; ja ktir ne lna glodat, nozhe stih dershati opraulizam, bo dershan, lalsmehvan la tepza, ktir govoriti ne lna. Ja kar je sous urednu, je to, de zel dushe, ktire le med brumne ltejejo, ta vezhi tal dneva u' zirkvah dopernefo, lila po gostim SS. lakramente ushivajo, vender jesika ne lnajo krotiti, ampak gajshlajo blishniga bres ltrahu, ga grisejo bres ulsmilenja, resnashajo pomankanje, ja hudobnu linishlene lashy bres vesty, bres tega deb' otle

lastopit, kar pravi S. Jac., de kdur meni, de je brumen, inu luet, pa ne lina lojga jesika krotiti, postenje, inu dobru imè lojga blishniga varvati, tega brumnost, inu luetost nezh ne vela, je hinaustvu, je llepa golfia pred lueitam. Al gorje ulsim takim na taisti ltrashni dan, kader ta, kje blishniga glodal, inu ta, kje glojen bil, bosta litala pred lodnikam Jesusam, kir bo konz ulsiga natouzvanja, ulsiga greshniga domishluvanja, ulsih ferbeshnih lodba, ulsiga hudizhoviga opraulanja, k' bo ulse ozhitnu pred nebam, inu pred lueitam, k' se bo ulsaki pokasal, kokershen je, pamet, inu vyro jim lhuja vezhnu gorje, kir la grehe lojga jesika nigdar ne bodo ladosti ltrili. Tat poverne, kar je ukradil, goluf popravi lkodo, ktira je blishnimu ltril, postane pred Bogam lpet nedoushen, greh mu bo odpushen, al en opraulivi jesik dobru imè nigdar ny u' ltani popolnoma poverniti, lkodo nigdar popravit, la to mu greh ne more odpushen biti, la to je u' ozhitni nevarnosti negovu isvelizhanje. [str. 49] Lubi moji! pomislite le en malu lkodo, ktira pride is pomankanja mouzhanja, od kod pride, de ny luestobe, ne lubesni med lakonskim, med posli, med solsesko, med ludmy? od kod pride, de eden drugimu nezh ne lavupa, de eden drusiga gerdu gleda, inu fourashi? od lamiga pomankanja mouzhanja; zhe mosh per lheni, al lhena per moshu lamirka kej poredniga, morejo to prez drugi luedit, zhe gospodar per lojih podloshnih kej vidi, zhe podloshni od lojih naprepostaulenih kej llabiga lhlshjo, more prez med ludy vun lnelshenu, vun llobentanu biti; en polsu drugimu nezh ne lavupa, ne losed losedu, ne blishni blishnimu, pravjo, ne lina mouzhati, ima hud jesik, ulse resnelse, lazhe tedej eden drusiga gerdu gledati, eden drusiga se ogibat, grenku govoriti, dokler fourashtvu ustane; kaj je urshoh tega? lamo to, k' se ne lina mouzhati. Inu toku la volo pomankanja mouzhanja prejde l' zhalam ulsa luestoba, myr, lubesen, inu se gode neisrezhene pregrehe. O ulsi taki Xt.ni! ne lem jest postaulen, deb' vals dones suaril, ampak suary vals S. Joannes is lojim isgledam, rajshi je otel on lghan, martran, utoplen biti, koker blishnimu na dobrimu imenu lkoduati, rajshi je otel umreti, deb' le postenje blishniga obvarvanu blu; raunu la to ga ldej zhasty zel kath. lueit, koker enga patrona la postenje, inu dobru imè, la ktiru je lkerbel, inu aifral noter do kryvy. Kir pa ldej Xt.ni ne lnajo mouzhati, kader gre la zhast, inu postenje lojga blishniga, latorej nad Joannesam ne morejo imeti pomozhnika, temuzh le ojstriga mashvauza. Enga mashvauza, lem rekel, kir ne vem, deb' bil ktir luetnik, ktir bi se imel vezh bati, koker S. Joannes; drugi luetniki, kader enmu, al drugimu ena dobroto lkashejo, je le taistimu k' nuzu, ktir njo prejmè, inu drugim ny nezh k' lkodi; toku vidimo, de S. Rochus kugo ldravi, S. Ulrich merselzo, S. Peregrin rane, inu lkus to osdraulanje obenimu ne lkodvajo, al S.

Nepomucen raunu la to, kir je en patron la postenje, ne more enmu postenje varvati, deb' to drugimu lkodlivu ne blu, temuzh kader ozhe enmu obvarvati postenje, inu dobru imè, tok more oprauliuze udariti, osramotit, inu k' lhpotu ltriti, koker se je lhe vezhkrat lgodilu. Zhe je tedej temo toku, tok' komu ima brambo, inu pomozh Joannesa na tal priti, koker lem rekel, lamo taistim, ktiri se mujajo lkerb imeti la zhast lojga Boga, inu la postenje lojga blishniga. Aifral je Joannes la boshja zhast, kir ny mogel vidit, deb' taista lkus pregrehe pomajnskana, lanezhvana, reshalea, poteptana bla, temuzh je govoril, opominal, suaril bres lstrahu, k' se ny bal martre, ne zhloveske lamire, koker lmo u' pervimu dejli vidili. Aifral je pa Joannes tudi la postenje lojga blishniga, kir je mouzhal, inu lakrival, kar mu je blu pod luestobo resodetu, je lakrival falerje zel lojga narvezhiga fourashnika, hudobniga krala, inu je toku terdu mouzhal, de je rajshi, koker deb' bil govoril, kar lem vam u' drugimu dejli reslagal. Strimo tudi my po negovimo isgledu, govorimo ferzhnu, kader gre la boshja zhast, mouzhimo terdu, kader je treba mouzhati la obvarvati postenje nashiga blishniga. Proslimo ga pa tudi, de bo ldravil, vishal, inu regiral nash jesik, kir u' temo je negova oblast; kar zhe ladobimo, se lnamo troshtat, de lkus negova pomozh, inu proshno bomo u' temo lhiulenju od zhalasniga, inu po smerti od vezhniga lhpota resheni.

[str. 50] /Epilogus/ Lubi Jesus! la ktirga zhast povikshati, reshirit, inu pogmerati, je S. Jo: Nep. tulkajn ltril, tulkajn prestal, dej nam lkus negovu lashlushenje gnado, de, kader bo lhlh la pogmerat toja zhast, se ne bomo ustrashili obenga dela, obene muje, ja ne martre, ne smerti, ker ta nam la volo tebe lhugana bla; kar je od nashe platy, oblubimo, de ozhmo laurezhi, nezh porajtati vuls ltrah pred zhloveska lamiro, ne ustrashit se obenga lanezhvanja, obenga pregajnanja, de le toja zhast ne bo pomajnskana, ne laterta, ampak poulsod, inu od ulsih ltuary lposnana, zheshena, inu povikshana. Kar pa ladene dobru imè, zhast, inu postenje nashiga blishniga, dej nam, lubi Jesus, zhednost tojga isvoleniga perjatla S. Jo. Nep. de, kader bo u' nevarnosti nashiga blishniga postenje, inu dobru imè, bomo po negovimu isgledu terdu mouzhali, ja rajshi lamy terpeli, koker deb' dobru imè nashiga blishniga imelu lgublenu biti. Zhe je pa toja volo perpustiti, de my postanemo offer hudobnih, opraulivih jesikou, o dej gnado ltanovitne poterpeshlivosti do taistiga zajta, k' nalš bosh poklizal pred lodbo, inu plazhal po lashlushenju ulsaziga lmed nalš. Le gnado toja ne odrezi nam, tok' imamo vupanje, de bomo imeli ulselej ladosti ferzhnosti la toja zhast se obnashati, postenje blishniga varvati, opraulanje ne porajtati, inu toku po nashi smerti priti u' drushina tojga perjatla, nashga patrona Joannesa, is ktirim, koker lshelimo,

raunu toku vupamo gledati, ushivati, lubiti te, zartani Jesus! Ikus zela dougla [!] vezhnost! Amen.⁵¹

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 1073 – Zbirka rokopisov

NŠAL – Nadškofijski arhiv Ljubljana
ŠAL/ Šk. prot.

LITERATURA

- Bachmann, Erich: Zur Symbolik der Johannes von Nepomuk-Kirchen. *Johannes von Nepomuk. Ausstellungskatalog*. Passau : Verlag Passavia, 1971, str. 88–96.
- Cevc, Anica: *Valentin Metzinger 1699–1759. Življenje in delo baročnega slikarja*. Ljubljana : Narodna galerija, 2000.
- Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain: *Slovar simbolov. Miti, sanje, liki, običaji, barve, števila*. Ljubljana : Založba Mladinska knjiga, 1993.
- Cornides-Kinsky, Eleonore: Predigten zu Ehren des heiligen Johannes von Nepomuk in einer barocken Predigtsammlung. *Johannes von Nepomuk. Ausstellungskatalog*. Passau : Verlag Passavia, 1971, str. 130–137.
- Curk, Jože: *Topografsko gradivo V. Sakralni spomeniki na območju občine Mozirje*. Celje 1966.
- Herzogenberg, Johanna: Zum Kult des heiligen Johannes von Nepomuk. *Johannes von Nepomuk. Ausstellungskatalog*. Passau : Verlag Passavia, 1971, str. 25–34.
- Janez Svetokriški: *Sacrum promptuarium* (ur. Pogačnik, Jože, Benedik, Metod, Gantar, Kajetan, Faganel, Jože), Razred za filološke in literarne vede SAZU, Dela 49/3. Ljubljana : SAZU, 1998 (faksimile).
- Kuret, Niko: *Praznično leto Slovencev*, 1. Celje : Mohorjeva družba, 1965.
- Laško. Laško : Zveza kulturnih organizacij, 1991.
- Matsche, Franz: Die Darstellungen des Johannes von Nepomuk in der barocken Kunst – Form, Inhalt und Bedeutung. *Johannes von Nepomuk. Ausstellungskatalog*. Passau : Verlag Passavia, 1971, str. 35–62.
- Matsche, Franz (ur.): *Johannes von Nepomuk. Ausstellungskatalog*. Passau : Verlag Passavia, 1971, str. 138–205.
- Mikuž, Jure: *Nema zgovornost podobe. Telo in slovenska umetnost*. Ljubljana : Založba Domus, 1995.
- Mikuž, Stane: *Umetnostna topografija grosupeljske krajine*. Ljubljana 1978.
- Ramšak, Mojca: Zmuzljive diskretne nediskretnosti (1. del). *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 39, št. 1–2, 2003, str. 143–169.
- Ramšak, Mojca: "Včasih znam tudi molčati, čeprav se zdi to malo verjetno". Pripombe k mizoginim stereotipom o ženskem opravljanju. *Etnolog*, 14, 2004, str. 121–138.
- Rogerij Ljubljanski: *Palmarium empyreum, seu Conciones CXXVI. de sanctis totius anni ...Pars I.*, (ur. Jože Pogačnik, Kajetan Gantar, Jože Faganel). Razred za filološke in literarne vede SAZU, Dela 55/1. Ljubljana : Fundacija dr. Bruno Breschi, 2001 (faksimile).
- Schmidt, Leopold: Die volkstümliche Verehrung des heiligen Johannes von Nepomuk. *Johannes von Nepomuk. Ausstellungskatalog*. Passau : Verlag Passavia, 1971, str. 98–106.
- Seibt, Ferdinand: Johannes von Nepomuk – ein schweigender Märtyrer. *Johannes von Nepomuk. Ausstellungskatalog*. Passau : Verlag Passavia, 1971, str. 16–24.
- Slomšek, Anton Martin, Faganel, Jože: *Tri pridige o jeziku*. Celje : Mohorjeva družba, 2001.
- Slomšek, Anton Martin, Faganel, Jože, Ogrin, Matija: *Tri pridige o jeziku* [Elektronski vir], Ljubljana: Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, 2004 (<http://nl.ijs.si/e-zrc/slomsek/data/eSlomsek.html>).
- Stegenšek, Avguštin: *Dekanija gornjegrajska. Cerkevni spomeniki lavantinske škofije*, 1. Maribor 1905.
- Šerbelj, Ferdinand: *Antonio Paroli 1688–1768*. Ljubljana, Knjižnica Narodne galerije. Monografije, 1996.
- Šerbelj, Ferdinand: *Baročno slikarstvo na Goriškem*. Ljubljana : Narodna galerija, 2002.
- Vrišer, Sergej: *Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1992.

⁵¹ Zamenjava črk a in o, ki je predvsem posledica pridigarjevega dialekta, je zaradi podobnosti zapisa črk v transkripciji na nekaterih mestih vprašljiva. Za nasvete pri transkripciji se zahvaljujem dr. Matiju Ogrinu.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Hl. Johannes Nepomuk, Wahrer des guten Rufs und Beschützer vor bösen Zungen.

Die Predigt am Tag des Hl. Johannes Nepomuk im Jahr 1813 in Ljubljana

Die ikonographische Darstellung des Hl. Johannes Nepomuk beruht auf dem slowenischen Kunstmateriale, sie konzentriert sich auf Szenen und Symbole in Zusammenhang mit der Wahrung des Beichtgeheimnisses durch den Heiligen, der Zungenreliquie und dem Sieg über die Verleumdung. Aus der Reihe der Standardwerke stechen ikonographische Meisterwerke hervor, wie z.B. das Gemälde Antonio Parolis aus Sveto bei Komen (1743), wo das Jesuskind dem Hl. Nepomuk ein Glöckchen (Klangsymbol) überreicht, in der Tat eine Inversion der üblichen Komposition, wo der Hl. Johannes Nepomuk der Maria mit dem Kind seine Zunge (Symbol der Verschwiegenheit) überreicht. Von Interesse ist auch die Formulierung der Beichte der Königin auf dem Gemälde von Razkrižje (1780), wahrscheinlich ein Werk Anton Jo-

seph Lerchingers, wo der Teufel mit langer zugespitzter Zunge an die Personifikation der Verleumdung illudiert. Der kunstgeschichtliche Teil des Beitrags bildet die Grundlage für die Vorstellung der Predigt zum Thema Nepomuk als Patron der Verleumdeten, die von einem anonymen Autor im Jahr 1813 in Laibach (Ljubljana) verfasst wurde. Die Predigt mit einem Hauch des Barock weist die charakteristische rhetorische Struktur (*exordium, pars I, pars II, epilogus*) auf und beruht auf dem Kontrast zwischen Nepomuks Eloquenz zu Ehren Gottes (*tempus loquendi*) und seiner Verschwiegenheit zur Erhaltung der Ehre des Nächsten (*tempus tacendi*). Der Verfasser stützte sich dabei auf die in den *Acta Sanctorum* veröffentlichte Biographie des Heiligen von Bohuslav Balbin, er beruft sich aber auch auf die Heilige Schrift und auf die Kirchenväter (Johannes Chrysostomus, Hieronymus, Augustinus, Bonaventura u.a.). Er aktualisierte das Thema, applizierte er es doch auf die zeitgenössische Gesellschaft, in welche in der josephinischen Ära der Geist des Liberalismus einzudringen begann. Er verurteilt ihre Verderbtheit und greift besonders die üble Nachrede der Scheinheiligen an. Der Wortlaut der Predigt wird im dritten Teil des Beitrags in seiner Gesamtheit veröffentlicht.

1.01. Izvirni znanstveni članek

UDK 622.363.1(497.4 Koper)"1847"
prejeto: 11. 7. 2005**Zdenka Bonin**prof. zgodovine in geografije, višja arhivistka, Pokrajinski arhiv Koper, Kapodistriasov trg 1, SI-6000 Koper
e-mail: zdenka.bonin@guest.arnes.si

Kataster koprskih solin leta 1847

IZVLEČEK

Predsedstvo konzorcija koprskih solin je dalo leta 1847 popisati koprške soline, ki so obsegale obrežni pas severovzhodno in južno od mesta. Nastal je obsežen kataster lastnikov in najemnikov solnih fondov. Celotne soline so bile razdeljene na 218 solnih fondov s 3.827 solnimi kavedini. Ankaransko-srminski del solin, ki je obsegal predele Oltra, Polje, Rižana, Srmin in Ariol, je bil večji kot semedelski del solin in je na 135 solnih fondih imel kar 63,7% vseh solnih kavedinov. Solni fondi so bili večinoma v privatni lasti pomembnejših koprskih družin, opazen pa je bil tudi delež koprškega Urada domen in drugih pravnih (predvsem cerkvenih) oseb.

KLJUČNE BESEDE

Koper, solinarstvo, koprške soline, kataster, solni fond, solni kavedin

SUMMARY

THE CADASTRAL REGISTER OF THE KOPER SALT WORKS IN THE YEAR 1847

The presidency of the Koper salt pans consortium ordered in 1847 a listing of the Koper salt pans that included the coastal zone northeast and south of the town. An extensive cadastre of owners and leaseholders of the salt funds was composed. The entire salt works were divided into 218 salt funds with 3.827 salt ponds (kavedin). The Ankaran-Srmin part of the salt works, which comprised the parts of Oltra, Polje, Rižana, Srmin and Ariol, was larger than the Semedela part of salt works and had on 135 salt funds as much as 63,7% of all salt ponds. The salt funds were mainly in private property of important Koper families; also noticeable was the share of the Koper Bureau of domains and other legal (mainly Church) persons.

KEY WORDS

Koper, salt panning, the Koper salt works, cadastre, salt fund, salt pond

UVOD

Razvoj koprskih solin od konca beneške oblasti do srede 19. stoletja

Medtem ko je istrsko solinarstvo ob koncu beneške uprave doživljalo krizo, je s prehodom pod avstrijsko oblast in s tem razširitvijo trga po letu 1797 ponovno oživel. Nova oblast je ukinila limit, povečala ceno (30 lir na modij¹ soli) in vzpodbujala k obnavljanju in graditvi novih solnih kavedinov.² V času prehoda pod francosko oblast (1806) so bile najbolj vzdrževane piranske soline. Miljske soline so bile zaradi poplav v prejšnjih letih poškodovane, zaradi večkrat naraslih vod Rižane pa so bile v slabem stanju tudi koprške soline.³ Francozi, ki so uvedli številne reforme na področju uprave, šolstva, družbenih odnosov ter v Kopru ukinili 4 samostane in 58 bratovščin (njihovo premoženje so podržavili), so začeli spreminjati zunanjo podobo mesta. Pri urejanju in posodabljanju mesta se je izkazal zlasti prefekt Angelo Calafati. Porušili so dele starega mestnega obzidja in utrdb ter okoli otoka začeli graditi obodne ceste. Mesto je dobilo vodo, začeli pa so osuševati tudi močvirje. V načrtu so, poleg oživljanja trgovine, kmetijstva in gospodarstva, imeli tudi širitev solin, vendar za to ni bilo dovolj časa ne pravih možnosti.⁴ Cena soli je ostala enaka do leta 1808, ko so vpeljali tudi nove mere (milanski kvintal – *quintale di Milano*, po letu 1812 pa *quintale metrico*⁵).⁶

Leto	1799	1801	1805	1806	1810	1812	1813	1814	1816	1818
Soline										
Koper	2740					2150	3065			
Milje				483	294		907			
Piran		4484	4637		4704		4776	4856	6363	7034
Skupaj					4998		8748			

Tabela 1: Število solnih kavedinov po letih za posamezne soline.⁷

Leta 1813 so koprške, miljske in piranske soline imele 8.748 solnih kavedinov, pri čemer je kar 54,6% vseh kavedinov odpadlo na piranske, 35% na koprške in le 10% na miljske soline.

S ponovnim prihodom pod avstrijsko oblast je zaradi bližine Trsta postajal Koper čedalje bolj provincialno mesto. Pomembna je bila priobalna plovba in prevažanje poljščin v Trst⁸ in Benetke ter povečana pridelava soli. V letih 1818–1820 je bil v mestu ustanovljen Solni konzorcij, v predelu Vrat sv. Martina pa je bilo zgrajeno novo skladišče za sol. Najvišji inšpektor solin je postal Albert Patzowsky, dvorni komisar za ekonomska in upravna vprašanja. Z načrtnim rušenjem nekaterih stavb (leta 1819 je bil porušen Levji grad) in gradnjo novih (leta 1822 je bila v predelu Zubenaga zgrajena mogočna kaznilnica) ter izgradnjo nasipa s cesto, ki je otoško mesto povezala s Semedelo, je bila spremenjena tudi zunanja podoba mesta.⁹ Še vedno pa je pomembno vlogo imelo pridobivanje soli. Leta 1814 so v t. i. Ilirskem Primorju na tržaškem ozemlju delovale soline v Škednju in Žavljah, v Istri pa soline v Miljah, Kopru in Piranu (glej tabelo 2).

Od skupne površine tržaških in istrskih solin, ki je znašala okoli 11,3 milijona klafter, so skoraj 90% površin pokrivalo istrske soline, dobro desetino pa tržaške soline. Največje piranske soline so zavzele skoraj 46% površin (soline v Sečovljah, Luciji in Strunjanu), koprške 37%, škedenjske skoraj 8%, miljske 5%, najmanjše žaveljske pa okoli 3% celotnih površin. V tem obdobju je bilo od skupnega števila 12.199 kavedinov obdelanih 82%, neobelanih 2,8%, v pripravi pa je bilo 15,2% kavedinov.

Semedelske soline konec 18. stoletja še niso segale povsem do mesta, temveč so na južnem delu zavzele le obalni (kopni) del, kasneje (do sredine 19. stoletja) pa so se razširile vse do otoškega mesta.¹⁰

Medtem ko so leta 1829 zaprli soline v Škednju, Žavljah in Miljah, so koprške in piranske soline v naslednjih nekaj desetletjih povečevale solno proizvodnjo. Piranske so se že leta 1818 ustalile na 7.034 kavedinov,¹¹ koprške pa so po podatkih katastra leta 1847 imele 3.827 kavedinov.

¹ Utežna mera (približno 801 kg soli).

² Solni fond sestavljajo izparevalni in kristalizacijski bazeni. Fond ima praviloma 5 stopenj izparevanja (bazeni prvih štirih stopenj izparevanja so navadno imenovani *morarji*, bazeni pete stopnje izparevanja pa *servidorji*) in kristalizacijske bazene, imenovane *kavedini*.

³ Nicolich, *Saline di Pirano*, str. 56–59.

⁴ Bonin, *Oris zgodovine Kopra*, str. 16–17.

⁵ 100 kg.

⁶ Nicolich, *Saline di Pirano*, str. 59.

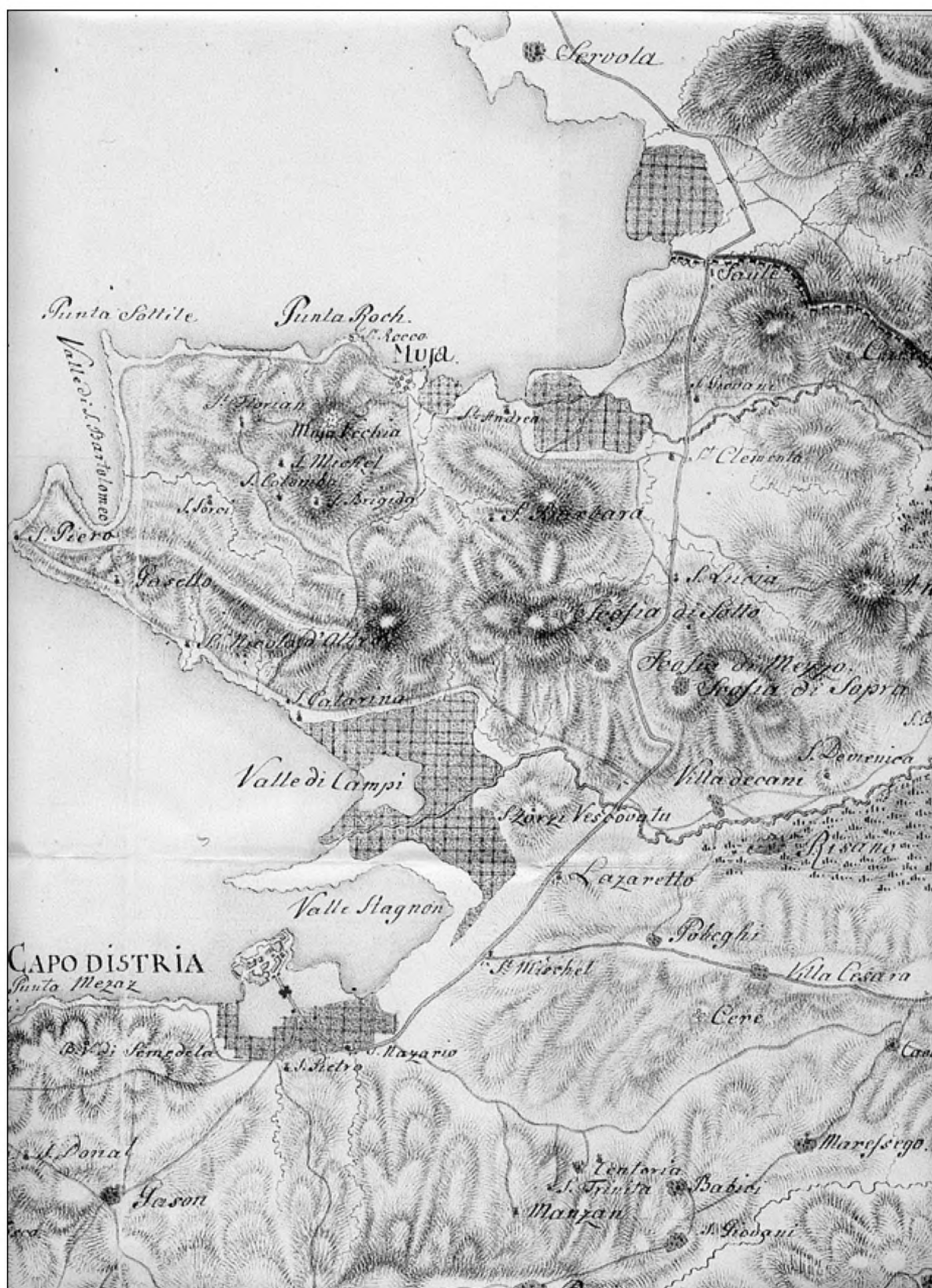
⁷ Nicolich, *Saline di Pirano*, str. 56–60.

⁸ Več o gospodarski vlogi severozahodne Istre v odnosu do Trsta v 2. polovici 19. stoletja v delu N. Terčon, *Z barko v Trst*, Koper, 2004.

⁹ *Koper*, Monografija, str. 62–63; Bonin, *Oris zgodovine Kopra*, str. 17.

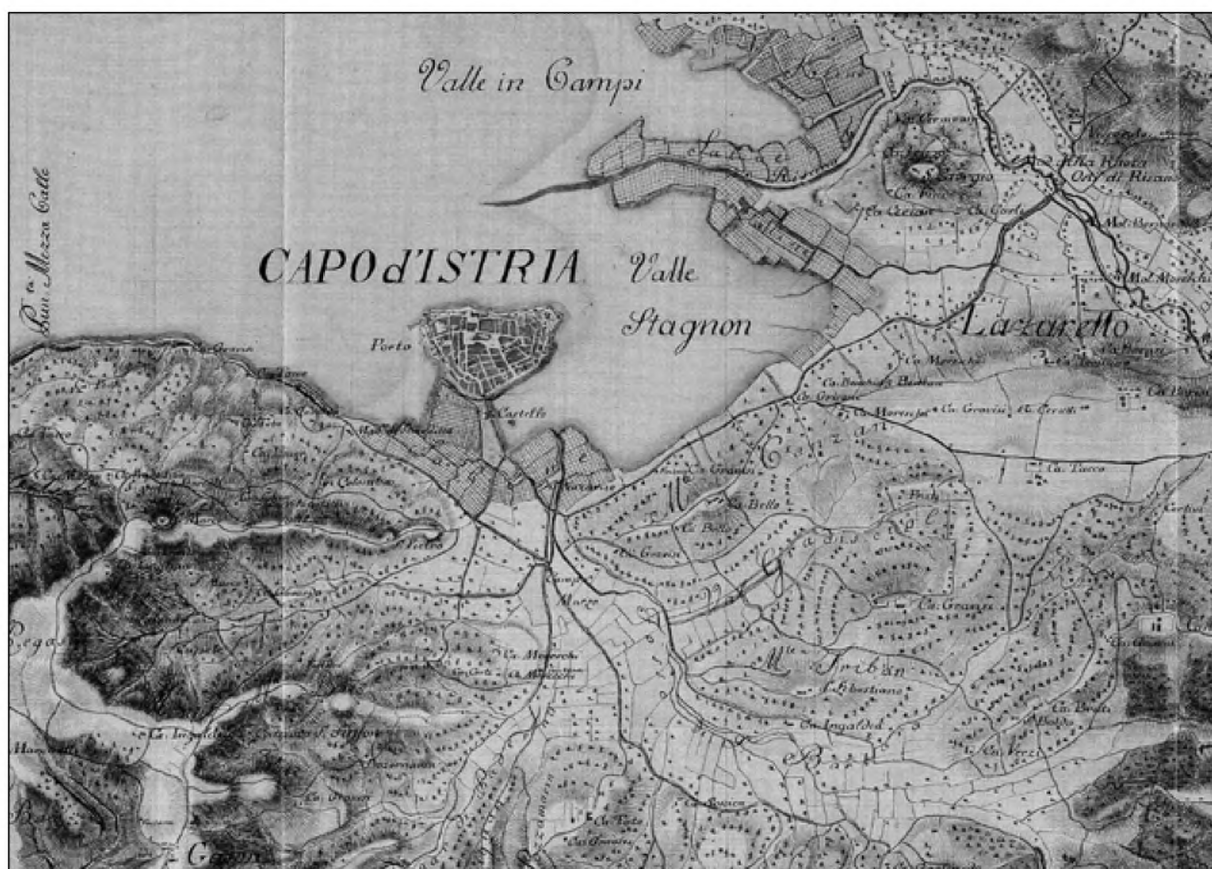
¹⁰ Primerjaj slike 1, 2 in 3.

¹¹ Nicolich, *Saline di Pirano*, str. 60.

Koprške, miljske in del tržaških solin konec 18. stoletja (Rajšp – Trpin, Slovenija
na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804), Karte, 3. zvezek, col. I, sect. I).

Soline	Površina (v klaftah) ¹²	Površina (v %) ¹³	Število kavedinov			
			obdelani	neobdelani	v pripravi	skupaj
Koper	4243200	37,5	3270	317	560	4147
Sečovlje	4860000	43,0	4092	30	1200	5322
Milje	600000	5,3	907		100	1007
Žavlje	400000	3,5	881			881
Škedenj	884375	7,8	162			0 ¹⁴
Fazana (Lucija)	202500	1,8	318			318
Strunjan	120000	1,1	362			362
Skupaj	10510075 11310075	100	9992	347	1860	12037 12199 ¹⁵

Tabela 2: Površine in število kavedinov v tržaških in istrskih solinah.¹⁶

Karta koprskih solin iz časa prve avstrijske uprave (Rajšp – Trpin, Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787 (1804), Karte, 3. zvezek, sekcija XIX 15).

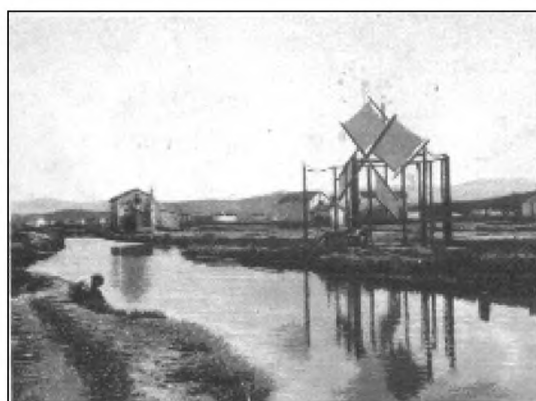
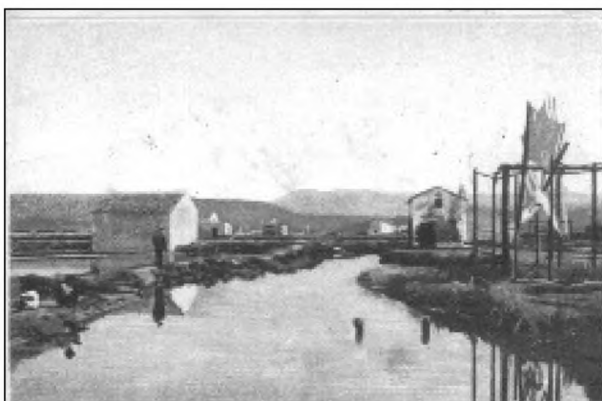
¹² 1 klafta = 1,896 m, 1 kvadratna klafta = 3,596 m² (Stanisci, Apunti di metrologia, str. 86, 88). Podobne vrednosti navaja tudi Benussi: 1 klafta = 1,9 m, 1 kvadratna klafta = 3,6 m² (Bennussi, Ragguaglio delle monette, str. 235). V dokumentu je seštevek skupne površine napačen (zgornje krepko izpisano število pomeni zapis v dokumentu, spodnje pa dejansko površino).

¹³ Odstotki so računani glede na dejansko površino, ki zanaša 11.310.075 klaft er.

¹⁴ V originalnem dokumentu ni vpisanih 162 škedenjskih kavedinov.

¹⁵ Ker je pri vpisovanju skupnega števila vseh kavedinov pri Škedenju verjetno pomotoma izpadlo 162 dejavnih kavedinov, bi skupno število kavedinov v vseh solinah moralo biti 12.199.

¹⁶ AST, I.R. Direzione delle fabbriche. Archivio Piani, busta N° 316. Dokument ni datiran, vendar se zdi, da prinaša stanje za drugo desetletje 19. stoletja (verjetno po letu 1813 in pred letom 1818).

Solinarske hiše v koprskih solinah (SI PAK KP 344, t. e. 1, Koper).

Načrt koprskih solin iz časa avstrijske uprave¹⁷ (PMK, Zbirka muzealij, leto 1896).

KATASTER KOPRSKIH SOLIN LETA 1847

Predsedstvo konzorcija koprskih solin je dalo sredi 19. stoletja popisati koprške soline in 20. marca 1847 je bil narejen kataster lastnikov in najemnikov solnih fondov. Kataster obsega 27 strani. Narejen je po abecednem vrstnem redu lastnikov solnih fondov, pri čemer so najprej vpisani lastniki fondov (ime in priimek), nato pa priimek in ime vodje solnega fonda, število kavedinov na posamezen solni fond ter v zadnji rubriki skupno število

solnih kavedinov na posameznega lastnika solnega fonda. Na koncu katastra je narejena statistika solnih fondov, kavedinov, števila solinarskih in nadzornih hiš, mostičkov za nakladanje soli ter lastnikov in delavcev na solnih fondih.

¹⁷ Načrt je datiran 21. maja 1896. Zdi se, da so s temnejšo barvo označeni fondi koprskega Urada domen. Na karti je tako označenih 36 fondov, v času izdelave katastra leta 1847 pa je Urad domen imel v lasti 34 fondov in pol (v solastništvu je bil fond številka 14), medtem ko fond št. 40 takrat ni bil v lasti Urada domen.

Razporeditev solnih fondov in kavedinov po posameznih predelih koprskih solin

Koprške soline, ki so na severovzhodnem (ankaransko-srminskem) in južnem (semedelskem) obrežnem delu obdajale mesto, so se v grobem delile na 10 predelov, in sicer: *Oltra*, *Campi* (Polje), *Risano* (Rižana), *Sermin* (Srmin), *Ariol*, *S. Girolamo*,¹⁸ *S. Nazario* (sv. Nazarij),¹⁹ *S. Leone*, *Gorne* in *Semedella* (Semedela).

Po katastru leta 1847 je bilo v celotnih koprskih solinah 218 solnih fondov s skupno 3.827 solnimi kavedini. Večje so bile ankaransko-srminske soline (po velikosti so zlasti izstopali predeli ob reki Rižani (*Fiume*), Polje (*Campi*) in Srmin), na južni strani pa so bile manjše semedelske soline. Kataster žal ne prinaša podatkov niti o površini solnih fondov niti solnih kavedinov, na osnovi števila kavedinov na posamezen solni fond pa so fondi v povprečju imeli okoli 17,5 kavedinov. V povprečju je bilo najmanj kavedinov na posamezni solni fond v Oltri (le 13), na Srminu pa celo nad 21,5 kavedinov. Ob upoštevanju povprečnega števila kavedinov na solni fond, ki je bilo značilno tudi za sosednje piranske soline, kjer so navadno manjši solni fondi imeli po 18, normalni pa po 24 ali 28 kavedinov, je v koprskih solinah relativno veliko manjših solnih fondov, saj je kar 54% (oz. 118) fondov imelo manj kot 18 kavedinov, precej pa jih je bilo tudi večjih. Nad 29 kavedinov na solni fond je imelo kar 16 fondov (7%), dva pa sta imela celo po 40 in eden 44 kavedinov.

Predel ²⁰	Solni fondi	Solni kavedini	Povprečno št. kavedinov na solno polje
Oltra	13	208	13
Campi	34	594	17,47
Risano	49	847	17,28
Sermin	28	540	19,28
Ariol	11	237	21,54
S. Girolamo	9	172	19,11
S. Nazario	18	288	16
S. Leone	14	258	18,43
Gorne	6	96	16
Semedella	36	587	16,30
Skupaj	218	3827	17,55

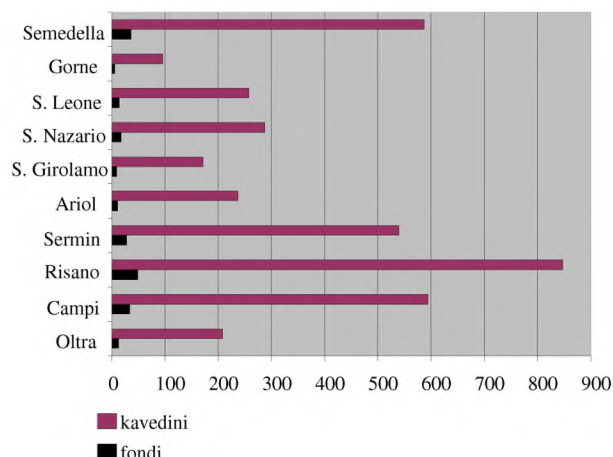
Tabela 3: Število solnih fondov in solnih kavedinov po posameznih predelih v koprskih solinah leta 1847.²¹

¹⁸ Solinarsko področje se je razprostiralo severno od Škocjana (Gravisi, I nomi locali, str. 230).

¹⁹ Področje južno od mesta (Gravisi, I nomi locali, str. 230).

²⁰ Imena predelov so v celotnem članku izpisana kot v popisu zapisovalca.

²¹ Podatki so izpisani iz sumarnega seštevka, ki ga je

Graf 1: Število solnih fondov in solnih kavedinov po posameznih predelih v koprskih solinah leta 1847 (po statistiki zapisovalca).

Statistični podatki zapisovalca o številu fondov in kavedinov po posameznih predelih zbrani na koncu katastra pa se nekoliko razlikujejo od podatkov, ki so dejansko zapisani v samem popisu.

V popisu katastra koprskih solin je razvidno, da so bili solni fondi od zaporedne številke 1 do 15 v predelu Oltra,²² od 16 do 46 v predelu Campi,²³ od 47 do 95 v predelu Fiume, od 96 do 123 na Srminu,²⁴ od 124 do 135 v Ariolu, od 136 do 144 v Fiumisinu,²⁵ od 145 do 162 v predelu S. Nazario, od 163 do 176 S. Leone, od 177 do 182 Gorne in od številke 183 do 218 v Semedeli. Ob upoštevanju podatkov iz dejanskega popisa in podatkov iz statistike, ki je narejena konec popisa, so pri nekaterih predelih manjša odstopanja (glej tabelo 4).

naredil zapisovalec (SI PAK KP 12, t. e. 106, a. e. 165, str. 22–23).

²² V katastru naj bi po zapisu zapisovalca v predel Oltra sodili še fondi pod zaporedno številko 21, 24, 29 in 32, ki pa bi po umestitvi zaporednih števil fondov bolj sodili v predel Campi.

²³ Po katastru naj bi v ta predel sodil še fond št. 50, ki pa po umestitvi zaporednih števil fondov bolj sodi v predel Fiume.

²⁴ V ta predel naj bi spadala še fonda s številko 210 in 211, ki pa sta po zaporednih številkah fondov umeščena sredi semedelskega predela.

²⁵ Sem naj bi sodil še fond št. 149, ki naj bi bil po umestitvi zaporednih števil fondov v predelu S. Nazario.

Št. fonda	Predel	Št. kav.	Št. fonda	Predel	Št. kav.	Št. fonda	Predel	Št. kav.	Št. fonda	Predel	Št. kav.
1	Oltra	18	60	Fiume	13	117	Ara Santorio	22	173	S.Leone	19
2	Oltra	10	61	Fiume	24	118	Sermin	26	174	S.Leone	15
3	Oltra	12	62	Fiume	16	119	Sermin	29	175	S.Leone	13
4	Oltra	13	63	Fiume ²⁶	12	120	Sermin	35	176	S.Leone	10
5	Oltra	15	63	Fiume	12	121	Sermin	18	177	Gorne	18
6	Oltra	18	64	Fiume	17	122	Sermin	17	178	Gorne	18
7	Oltra	40	65	Fiume	8	123	Sermin	28	179	Gorne	17
8	Oltra	16	66	Fiume	25	124	Ariol	22	180	Gorne	14
9	Oltra	15	67	Fiume	26	125	Ariol	26	181	Gorne	15
10	Oltra	15	68	Fiume	34	126	Ariol	20	182	Gorne	14
11	Oltra	20	69	Fiume	26	127	Ariol	12	183	Semedella	12
12	Oltra	10	70	Fiume	22	128	Ara Fiera	14	184	Semedella	12
13	Oltra	6	71	Fiume	18	128	Ariol	12	185	Semedella	10
14	Oltra	7	72	Fiume	18	129	Ariol	32	186	Semedella	9
15	Oltra	7	73	Fiume	12	130	Ariol	32	187	Semedella	14
16	Campi	24	74	Fiume	12	131	Ariol	18	188	Semedella	14
17	Campi	17	75	Fiume	11	132	Ariol	29	189	Semedella	18
18	Campi	16	76	Fiume	18	133	Ariol	12	190	Semedella	17
19	Campi	20	77	Fiume	10	134	Ariol	20	191	Semedella	16
20	Campi	11	78	Fiume	10	135	Ariol	20	192	Semedella	9
21	Oltra	10	79	Fiume	13	136	S.Girolamo	14	193	Semedella	24
22/23 ²⁷	Campi	26	80	Fiume	23	137	Fiumisin	12	194	Semedella	22
24	Oltra	15	81	Fiume	11	138	S.Girolamo	14	195	Semedella	15
25	Campi	15	82	Fiume	12	139	Fiumisin	24	196	Semedella	5,5
26	Campi	23	83	Fiume	20	140	Fiumisin	52	197	Semedella	5,5
27	Campi	22	84	Fiume	11	141	Fiumisin	10	198	Semedella	7
28	Campi	30	85	Fiume	11	142	Fiumisin	26	199	Semedella	26
29	Oltra	10	86	Fiume	12	143	Fiumisin	10	200	Semedella	20
30	Campi	15	87	Fiume	11	144	Fiumisin	10	201	Semedella	10
31	Campi	25	88	Fiume	16	145	S.Nazario	22	202	Semedella	12
32	Oltra	25	89	Fiume	16	146	S.Nazario	24	203	Semedella	24
33	Campi	34	90	Fiume	40	147	S.Nazario	25	204	Semedella	21
34	Campi	26	91	Fiume	7	148	S.Nazario	8	205	Semedella	20
35	Campi	12	92	Fiume	22	149	Fiumisin	23	206	Semedella	20
36	Campi	11	93	Fiume	8	150	S.Nazario	18	207	Semedella	20
37	Campi	13	94	Fiume	8	151	S.Nazario	9	208	Semedella	5
38	Campi	13	95	Fiume	19	152	S.Nazario	10	209	Semedella	15
39	Campi	13	96	Sermin	15	153	S.Nazario	29	210	Sermin	20
40	Campi	13	97	Sermin	24	154	S.Nazario	15	211	Sermin	20
41	Campi	10	98	Sermin	8	155	S.Nazario	15	212	Semedella	7
42	Campi	44	99	Sermin	19	156	S.Nazario	11	212	Semedella	13
43	Campi	30	100	Sermin	13	157	S.Nazario	15	205	Semedella	20
44	Aro Rozzi	9,5	101	Sermin	11	158	S.Nazario	9	206	Semedella	20
45	Campi	9,5	102	Sermin	12	159	S.Nazario	9	207	Semedella	20
46	Aro Rozzi	26	103	Sermin	16	160	S.Nazario	11	208	Semedella	5
47	Fiume	12	104	Sermin	16	161	S.Nazario	12	209	Semedella	15
48	Fiume	7	105	Sermin	27	162	S.Nazario	23	210	Sermin	20
49	Fiume	7	106	Sermin	9	163	S.Leone	21	211	Sermin	20
50	Campi	18	107	Santorio	27	164	S.Leone	21	212	Semedella	7
51	Fiume	17	107	Fiume	9	165	S.Leone	21	212	Semedella	13
52	Fiume	32	109	Sermin	12	166	S.Leone	21	213	Semedella	20
53	Fiume	17	110	Sermin	12	167	S.Leone	21	214	Semedella	20
54	Fiume	17	111	Sermin	16	168	S.Leone	21	215	Semedella	20
55	Fiume	28	112	Sermin	22	169	S.Leone	21	216	Semedella	10
56	Fiume	20	113	Sermin	34	170	S.Leone	20	217	Semedella	22
57	Fiume	20	114	Sermin	18	171	S.Leone	7	218	Semedella	22
58	Fiume	32	115	Sermin	18	171	S.Leone	15			
59	Fiume	13	116	Sermin	20	172	S.Leone	12			

Tabela 4: Seznam solnih polj po številkah fondov, predelih in številu solnih kavedinov (po zapisu v katastru).²⁸

²⁶ Krepko so izpisani fondi, pri katerih je vpisano dvojno lastništvo.

²⁷ Omenjena solna fonda (št. 22 in 23) naj bi imela skupno 26 kavedinov, žal pa ni zabeleženo število kavedinov za posamezen fond.

²⁸ SI PAK KP 12, t. e. 106, a. e. 165, str. 2–21.

Predel	Solni fondi – statistika	Solni fondi – popis	Solni kavedini – statistika	Solni kavedini – popis
Oltra	13	15	208	222
Campi + Aro Rozzi	34	31	594	568
Fiume	49	49	847	844
Srmin + Ara Santorio	28	28	540	533
Ariol + Ara Fiera	11	12	237	269
S. Girolamo + Fiumisin	9	9	172	172
S. Nazario	18	18	288	288
S. Leone	14	14	258	258
Gorne	6	6	96	96
Semedela	36	36	587	577
Skupaj	218	218	3827	3827

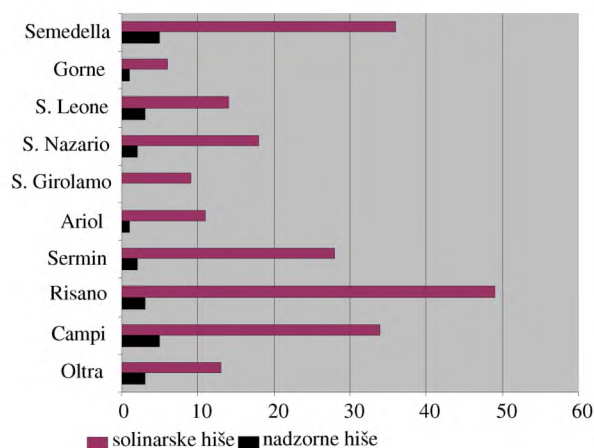
Tabela 5: Primerjava števila solnih polj in kavedinov po posameznih fondih po dejanskem popisu in po statistiki, ki je narejena ob koncu popisa.

Na splošno pa vendarle velja, da so bile severovzhodne oz. ankaransko-srminske soline bistveno večje. Po zapisu v katastru so obsegale 15 solnih fondov v predelu Oltra, 31 v predelu Campi, 49 v predelu Fiume ob reki Rižani, 28 na Srminu in 12 v Ariolu (skupaj z delom Ara Fiera). Ankaransko-srminske soline so skupaj imele 135 solnih fondov z 2.436 solnimi kavedini. Precej manjši je bil južni oz. semedelski del solin. Predel S. Girolamo s Fiumisinom ob Badaševici je imel 9, predel S. Nazario 18, predel S. Leone 14, predel Gorne 6 ter Semedela 36 solnih fondov. Celotni južni del koprskih solin je tako imel 83 solnih fondov s 1.391 solnimi kavedini.

Koprške soline so imele tudi 218 solinarskih hiš in 25 nadzornih hiš. Očitno je vsak fond imel svojo hišo,²⁹ saj je število fondov enako številu hiš po posameznih predelih.³⁰ Po zbirnih statističnih podatkih na koncu popisa so bile razporejene (glej tabelo 6).

Predel	Hiše	Nadzorne hiše
Oltra	13	3
Campi	34	5
Risano	49	3
Sermin	28	2
Ariol	11	1
S. Girolamo	9	
S. Nazario	18	2
S. Leone	14	3
Gorne	6	1
Semedella	36	5
Skupaj	218	25

Tabela 6: Število solinarskih hiš in nadzornih hiš po posameznih predelih v koprskih solinah leta 1847.

Graf 2: Število solinarskih hiš in nadzornih hiš po posameznih predelih v koprskih solinah leta 1847.

²⁹ Hiše ob solnih fondih so bile verjetno zgrajene v času avstrijske uprave, saj fondi še leta 1745 (verjetno zaradi bližine mesta) niso imeli pripadajočih hiš (SI PAK KP 191, Soline Piran, t. e. 9, vol. 51, str. 91).

³⁰ Za nekatere predele je enako število hiš moč zaslediti tudi v kasnejšem popisu, ki ga je Cesarsko kraljeva centralna statistična komisija na Dunaju izdelala na osnovi popisa prebivalstva leta 1890. Tako je v tedanji občini Srmin v predelu Ariol zabeleženih 11 hiš, v predelu Srmin 27 (po katastru 28), v predelu *Ai Casoni* 13, *Bocca Fiume* 2, *Fiume* 13, *Ghebo dei Gorghi* 19, *Sartorio* 2, oz. skupaj 49, kar najverjetneje v katastru odgovarja številu hiš v predelu *Risano* (zabeleženih je 49 hiš). V občini Škocjan (*S. Canziano*) je bilo v predelu *Colonna alle Gorne* 6 hiš (enako v katastru), v predelu *S. Girolamo* 3 (v katastru 6), v občini *S. Marco* v predelu *Semedela* 45 (v katastru 36), v predelu *Saline Nove* pa 14 (*Special Orts-Repertorium*, str. 72–74).

Predel	Kanali in reke	Mostički za nakladanje		
		last Urada domen	privatni	skupaj
Oltra	Malacarne			
	Ghiajo	1	2	3
Campi	Ara di Mezzo	1	1	2
	Ara Rozzi	1		1
Risano	Fiume	1		1
Sermin	Ara Gorgi	1		1
	Ara Santorio		2	2
Ariol	Ara Fiera	2	1	3
S. Girolamo	S. Sebastiano			
S. Nazario	Fiumisin	2		2
S. Leone	S. Leone			
	Ara Carri	2		2
Gorne	Gorne	1		1
Semedella	Ara Grande	1		1
	prope la Citta	1		1
SKUPAJ		14	6	20

Tabela 7: Število mostičkov za nakladanje soli po posameznih kanalih in rekah.

Lastniki	Vodje fondov – moški	Vodje fondov – ženske	Solinarji – moški	Solinarji – ženske	Otroci	Skupaj – delavci
64	170	48	279	240	69	806

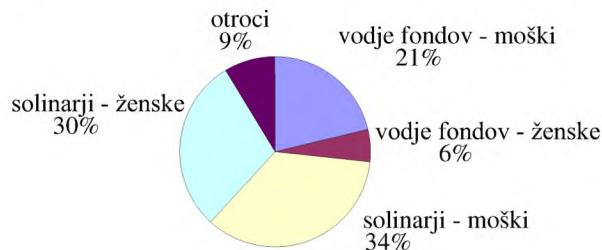
Tabela 8: Število lastnikov in število delavcev v koprskih solinah leta 1847.

Solna polja so med seboj povezovali številni kanali (*are*) in reke. Da so sol lahko prepeljali v državna skladišča, so za nakladanje soli na ladje imeli tudi 20 mostičkov, in sicer: 14 mostičkov za nakladanje soli je bilo v lasti Urada domen,³¹ 6 pa privatnih.

Lastniki solnih fondov in število solinarskih delavcev

Na solnih fondih je v letu 1847 delalo 806 delavcev. Med vodji fondov so prevladovali moški (78%), delež ostalih solinarjev pa je bil po spolu enakomerno razporejen. Čeprav je bila več kot po-

lovica (55,7%) vseh delavcev moških, pa je bil opazen tudi delež žensk (35,7%) in delež otrok (9%) (glej tabelo 8).

Graf 3: Deleži delavcev v koprskih solinah leta 1847.

V koprskih solinah je bilo skupno 64 lastnikov solnih fondov. Večina fondov je bilo v lasti posameznih koprskih družin, opazen pa je bil delež koprškega Urada domen in drugih, zlasti cerkvenih pravnih oseb.

Ob upoštevanju podatkov zapisovalca katastra je bilo od skupnega števila 218 solnih fondov več kot $\frac{4}{5}$ fondov v privatni lasti,³² ostali fondi pa so bili v lasti koprškega Urada domen (glej tabelo 9).

³¹ Po ukinitvi Beneške republike je francoska oblast razpustila nekatere samostane in bratovščine ter podpržavila njihovo lastnino. S podpržavljeno lastnino (državna posest ali *domena*) je upravljal poseben urad demanija (*Ragioneria del Demanio di Capodistria*), ki se je kasneje preimenoval v Urad domen Koper (*I. r. Ufficio Demaniale di Capodistria*), okoli leta 1860 pa v Solni in Domenski urad v Kopru (*Ufficio Sali e Demanio in Capodistria*) (Kontestabile Rovis, *Urad domen Koper*, str. 43–50). Med fonde Urada domen je prav gotovo sodilo tudi 5 solnih fondov, ki so bili še leta 1795 last minoritskega samostana sv. Frančiška iz Kopra. Tedaj so po en fond imeli v Semedeli (fond z 21 kavedini), v starem (18 kavedinov) in novem Srminu (24 kavedinov), v Ariolu (14 kavedinov) ter v predelu Fiume (fond z 8 kavedini). Skupno so na vseh fondih pridelali 2 modija in 3 stare soli (Pusterla, *I Rettori di Egida*, str. 119).

³² Med privatne fonde so všteti vsi fondi pravnih oseb, razen fondov Urada domen.

Predel	Kanali in reke	Fondi			Kavedini			Hiše			
		Urada domen	privat- ni	skupaj	Urada domen	privat- ni	skupaj	Urada domen	privat- ne	skupaj	nad- zorne
Oltra	Malacarne		13	13			208		13	13	3
	Ghiajo										
Campi	Ara di Mezzo	5	29	34	68	526	594	5	29	34	2
	Ara Rozzi										3
Risano	Fiume	7	42	49	122	725	847	7	42	49	3
Sermin	Ara Gorgi	4	24	28	80	460	540	4	24	28	
	Ara Santorio										2
Ariol	Ara Fiera	3	8	11	61	116	237	3	8	11	1
S. Girolamo	S. Sebastiano	4	5	9	58	114	172	4	5	9	
S. Nazario	Fiumisin	4	14	18	52	236	288	4	14	18	2
S. Leone	S. Leone		14	14		258	258		14	14	3
	Ara Carri										
Gorne	Gorne		6	6		96	96		6	6	1
Semedella	Ara Grande	7	29	36	93,5	493,5	587	7	29	36	5
	prope la Citta										
SKUPAJ		34	184	218	534,5	3232,5	3827	34	184	218	25

Tabela 9: Podatki o lastništvu solnih fondov, kavedinov in solinarskih hiš po posameznih predelih koprskih solin leta 1847.

Delo na koprskih solnih fondih okoli leta 1910 (OKSVK, Domoznanski oddelek, Zbirka starih razglednic, Slovenska obala, Koper – soline, sig. 12345/2000).

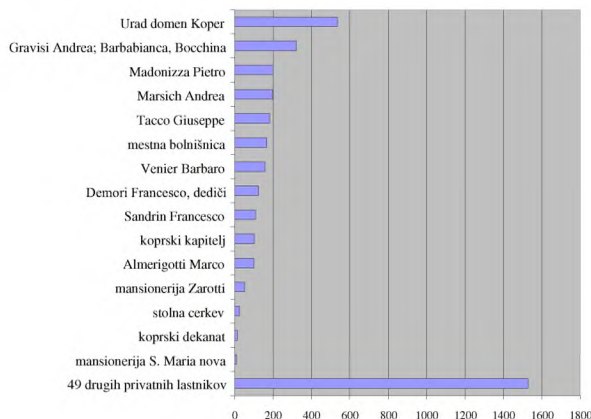
Lastniki	Št. kavedinov	Delež lastništva v %	Št. žensk
Urad domen Koper ³³	534,5	14	
Gravisi Andrea, markiz Barbabianca Bocchina	320,5	8,4	
Madonizza Pietro	200	5,2	
Marsich Andrea	199	5,2	
Tacco Giuseppe, grof	182	4,7	
mestna bolnišnica	167	4,3	
Venier Barbaro	159	4,1	
Demori Francesco, dediči	124	3,2	
Sandrin Francesco	110	2,9	
koprski kapitelj	102,5	2,6	
Almerigotti Marco	101	2,6	
Totto Michiel, grof	99	2,5	
Totto Gregorio, grof	85	2,2	
Baldini Cattarina	81	2,1	1
Godigna Niccolo	74	1,93	
Totto Giovanni, grof	74	1,93	
Bratti Andrea	69	1,8	
Grisoni Marianna, vdova, grofica	67	1,75	1
mansionerija ³⁴ Zarotti	52	1,36	
Petronio Benedetto	50	1,30	
Brutti Barnabo, grof	49	1,28	
Madonizza Giovanni	45	1,17	
Madonizza Antonio	44	1,15	
Demori Domenico	41	1,07	
Godigna Giacomo	40	1,04	
Giovannini Alberto	36	0,94	
Genzo, bratje	34	0,88	
Gravisi Elio, markiz	33	0,86	
Rin Vittoria, vdova	33	0,86	1
Bello Pietro	30	0,78	
Crevata Antonia	30	0,78	1
Sardolich Paolo	30	0,78	
Gravisi Sigismondo, markiz	27	0,69	
Soranzo, dediči ? Venier	27	0,69	
Baseggio Giorgio	26	0,67	
stolna cerkev	25	0,65	
Parovel Andrea	25	0,65	
Lugnani Antonio, dediči	24	0,62	
Norbedo Giulio	23	0,60	
Cadamuro Bortolo	22	0,57	
Almerigotti Orsola	20	0,52	1
Barega Giuseppe	20	0,52	
Bortolomeo Niccolo	20	0,52	
Divo Maria, vdova	19	0,49	1
Musich Antonio	19	0,49	
Almerigotti Francesco	18	0,47	
Basilisco Teresa	18	0,47	1
Cadamuro Marco, dediči	16	0,42	
Gavardo Antonio	16	0,42	
Bergamasco Maria	14	0,36	1
koprski dekanat	14	0,36	
Baseggio Bortolo, dediči	13	0,34	
Corazza Benedetto	13	0,34	
Petronio Giorgio	13	0,34	
Baseggio Pietro	12	0,31	
Descovich Antonio	12	0,31	
Borisi Scipione, grof	11	0,28	
Condorich Giorgio	11	0,28	
Fonatanot Andrea	11	0,28	
Gorzalini Giorgio	10	0,26	
mansionerija S. Maria Nova	9,5	0,23	
Manzini Niccolo	9	0,23	
Cobal Biaggio	7	0,19	
Zanetti Gaetano, grof	7	0,19	
SKUPAJ	3827	100	8

Tabela 10: Lastniki solnih polj s številom kavedinov, delež lastništva solnih kavedinov ter število žensk lastnikov solnih polj v koprskih solinah leta 1847.

³³ Krepko so poleg Urada domen izpisane tudi vse druge pravne osebe.

³⁴ Nadarbina.

Med skupno 64 lastniki solnih fondov, je bilo 57 privatnih lastnikov, od tega 8 žensk. Lastništvo nad solnimi fondi je imelo tudi 7 pravnih oseb. 11 največjih lastnikov, ki so imeli nad 100 solnih fondov, je imelo v svojih rokah skoraj $\frac{6}{10}$ vseh koprskih solnih fondov.

Graf 4: Lastniki solnih kavedinov (osem največjih privatnih lastnikov, 7 pravnih oseb in 49 drugih privatnih lastnikov) leta 1847.

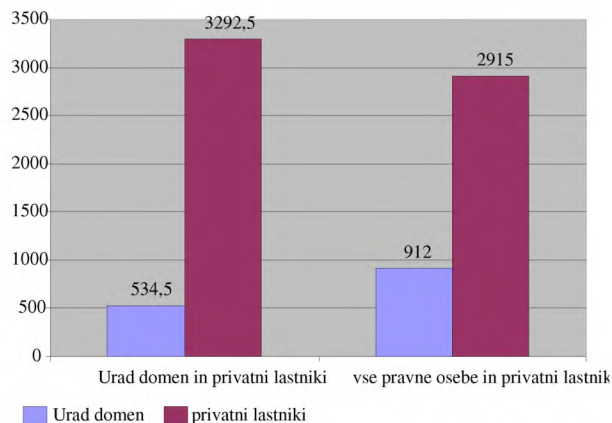
V koprskih solinah je bilo skupno 3.827 solnih kavedinov. Po številu kavedinov so med pravnimi osebami izstopali Urad domen s 534, mestna bolnišnica s 167 in koprski kapitelj s 102 fondi, med privatnimi lastniki pa markiz Andrea Gravisi (skupaj z Barbabianco in Bocchino) s 320, Pietro Madonizza z 200, Andrea Marsich s 199 in grof Giuseppe Tacco s 182 fondi. Nad 100 fondov so imeli še Barbaro Venier, dediči Francesca Demorija, Francesco Sandrin in Marco Almerigotti.

Solni kavedini pravnih oseb		Privatni solni kavedini		Skupaj
število	delež v %	število	delež v %	
Urada domen		3292,5 ³⁵	86,03	3827
534,5	13,97			
Vseh pravnih oseb skupaj		2915	76,17	3827
912,0	23,83			

Tabela 11: Lastništvo solnih kavedinov v koprskih solinah leta 1847.

Dejansko pa so pravne osebe, kamor je poleg Urada domen moč šteti še mestno bolnišnico, koprski kapitelj in dekanat, stolno cerkev ter obe mansioneriji, imele v lastništvu 912 solnih kavedinov oz. skoraj 24% vseh solnih kavedinov.

³⁵ Po podatkih zapisovalca.

Graf 5: Število solnih kavedinov glede na lastništvo v koprskih solinah leta 1847 (fondi Urada domen in privatnih lastnikov³⁶).

KOLIČINA PROIZVEDENE SOLI

Po propadu Beneške republike so avstrijske oblasti že leta 1797 odpravile limitizirano solno proizvodnjo³⁷ in povišale ceno soli. Tako kot v piranskih solinah, kjer so v obdobju 1810 do 1818 skoraj podvojili število kavedinov, se je število kavedinov povečalo tudi v koprskih solinah. Avstrijske oblasti so kasneje ponovno limitizirale solno proizvodnjo.³⁸

Za leto 1840 je bila kot letna kvota za celotne koprške in piranske soline določeno 52.300 ton proizvedene soli. Skoraj $\frac{4}{5}$ celotne količine je odpadlo na piranske, manj kot petina pa na koprške soline.

Soline	Letna kvota proizvedene soli	Izredno bela sol	Bela sol
Piranske	43.274,7	30.697,8	12.576,9
Koprške	9.025,3	6.402,2	2.623,1
Skupaj	52.300,0	37.100,0	15.200,0

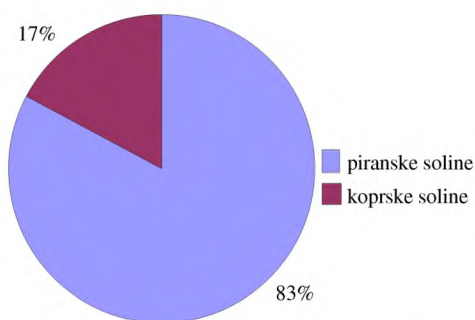
Tabela 12: Predvidena letna kvota proizvedene soli v piranskih in koprskih solinah za leto 1840 (v tonah).³⁹

³⁶ V prvem stolpcu so med privatne lastnike vs tete tudi cerkvene in druge pravne osebe, v drugem pa so te prištete k Uradu domen (pravnim osebam).

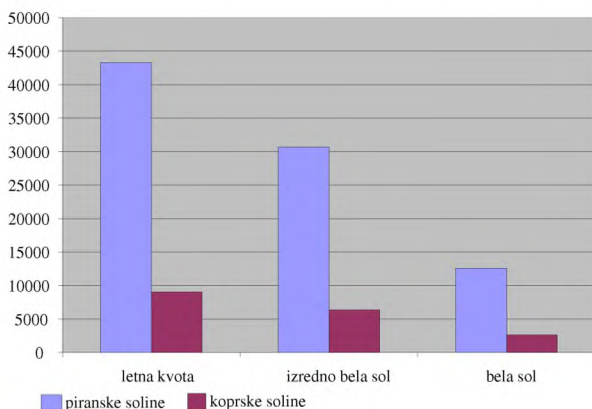
³⁷ SI PAK KP 7, Občina Koper, t. e. 372, spis št. 1846 in SI PAK KP 221, Konzorcij koprskih solin, 1899, str. 1.

³⁸ Solno proizvodnjo naj bi limitizirali leta 1842 (SI PAK KP 7, Občina Koper, t. e. 372, spis št. 1846), po razpoložljivih arhivskih podatkih pa verjetno že prej.

³⁹ SI PAK KP 12, Urad domen Koper, t. e. 57, a. e. 120, spis št. 20.

Graf 6: Delež predvidene letne kvote proizvedene soli v piranskih in koprskih solinah za leto 1840.

Graf 7: Predvidena letna kvota proizvedene soli (celotna kvota in kvote soli po kvaliteti) v piranskih in koprskih solinah za leto 1840 (v tonah).

Za leto 1841 je bila za Koper določena nekoliko manjša letna količina proizvedene soli. Skupna določena kvota je bila 8.316 t, od tega naj bi na fondih Urada domen pridelali okoli 1.102 t soli, ker pa jo je v skladiščih ostalo še 180,8 t, naj bi jo v novi sezoni skupno pridelali le še okoli 921 t.

Količina soli	Izredno bela sol	Bela sol	Skupaj
Dovoljena letna kvota (na vseh fondih – skupaj)	1.723,700	6.592,300	8.316,000
Dovoljena letna kvota (na fondih Urada domen)	228,746	873,825	1.102,571
Uskladiščena sol iz leta 1840 ⁴⁰	85,655	91,551	180,806
Za proizvodnjo	143,091	778,674	921,765

Tabela 13: Predvidena letna kvota proizvedene soli v koprskih solinah (skupna količina in količina proizvedena na fondih Urada domen) za leto 1841 (v tonah).⁴¹

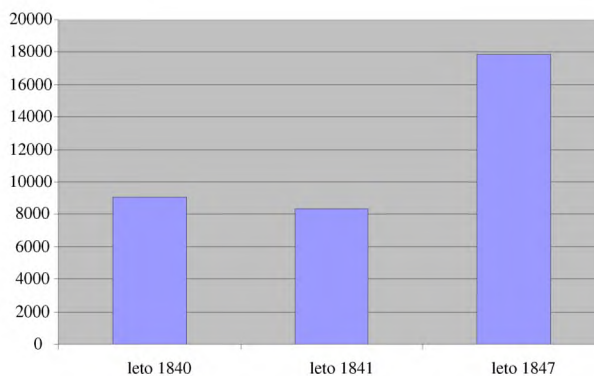
⁴⁰ Podatki o uskladiščeni soli in o proizvodnji (spodnja vrstica) veljajo za fonde Urada domen.

⁴¹ SI PAK KP 12, Urad domen Koper, t. e. 58, a. e. 120, spis št. 281.

V letu izdelave katastra je bila dovoljena letna proizvodnja bistveno višja, in sicer je bila limitirana na 17.980,92 t soli.

Količina soli	Bela sol	Siva (manj bela) sol	Skupaj
Dovoljena letna kvota (vsi fondi skupaj)	16.753,050	1.155,415	17.908,920
Dovoljena letna kvota (fondi Urada domen)	2.362,634	162,936	2.525,570

Tabela 14: Predvidena letna kvota proizvedene soli v koprskih solinah (skupna količina in količina proizvedena na fondih Urada domen) za leto 1847 (v tonah).⁴²

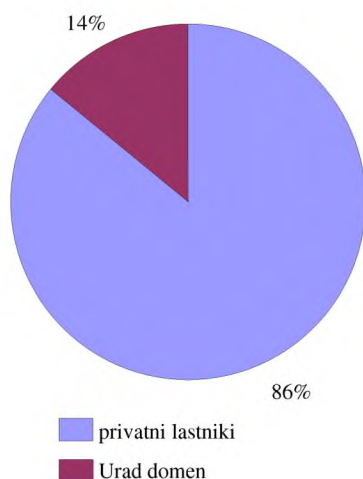
Graf 8: Količina dovoljene proizvodnje soli za leta 1840, 1841 in 1847 v koprskih solinah (v tonah).

Ob primerjavi deleža lastništva solnih kavedinov Urada domen (534,5 od 3.827 solnih kavedinov oz. 18%) in dovoljene solne proizvodnje z deležem privatnih lastnikov in njihove dovoljene proizvodnje je moč ugotoviti, da naj bi na fondih Urada domen pridelali okoli 14% dovoljene letne kvote. Delež je skoraj sorazmeren z deležem lastništva solnih kavedinov.

Količina soli	Skupaj	Št. solnih kavedinov
Skupna dovoljena letna kvota – skupaj	17.908,920	3.827
Dovoljena letna kvota (Urad domen)	2.525,570	534,5
Privatni lastniki	15.383,35	3.292,5

Tabela 15: Količina dovoljene proizvodnje soli in število kavedinov na fondih Urada domen in privatnih lastnikov v letu 1847 (v tonah).

⁴² SI PAK KP 12, Urad domen Koper, t. e. 90, a. e. 141, spis št. 588.

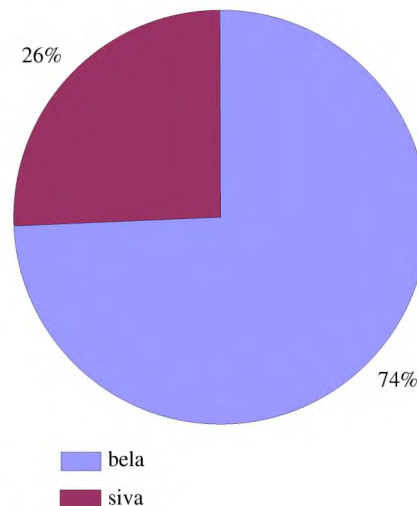
Graf 9: Deleža (Urada domen in privatnih lastnikov) dovoljene letne kvote proizvedene soli v letu 1847.

V sezoni 1847/1848 so koprsko sol skladiščili v 10 solnih skladiščih, in sicer: v velikem skladišču pri pristanišču (*Magazzino al Porto grande*), v dveh skladiščih v pristanišču sv. Petra (*Magazzino al Porto S. Pietro*), v novem skladišču (*Magazzino Nuovo*), v majhnem skladišču pri pristanišču (*Magazzino piccolo al Porto*), v skladišču (narejenem) iz desk (*Magazzino di Tavola*), pri izolskih vratih (*Magazzino a porta Isolana*), pri sv. Ani (*Magazzino a S. Anna*) in dveh privatnih skladiščih (*Magazzino Depanghar Giovanni* in *Magazzino Flego*⁴³).

Leta 1848 je bila (maloprodajna) cena soli 3 goldinarje in 47 krajcarjev za cent (če so jo prodajali za prehrano v Istri in na Kvarnerskih otokih) oziroma 5 goldinarjev in 54 krajcarjev (če so jo prodajali v avstrijskem delu Ilirije).⁴⁴ Odkupna cena⁴⁵ bele soli pa je bila 26, cena sive pa 18 krajcarjev za cent. V koprskih solinah so leta 1849 pridelali 16.645,841 t soli in zanjo zaslužili 66.403 goldinarjev⁴⁶ 33 krajcarjev in 3 denariče. Od skupne količine soli so pridelali 12.351,032 t bele in 4.294,809 t sive soli.

Sol	Količina pridelane soli (v centih)	Cena (za cent soli)	Zaslužen denar (v goldinarjih: krajcarjih: denaričih)
Bela	123510,32	26	53521 : 08 : 1
Siva	42948,04	18	12884 : 25 : 2
Skupaj	166458,41		66405 : 33 : 3

Tabela 16: Količina pridelane in uskladiščene soli leta 1849.⁴⁷

Graf 10: Delež bele in sive soli v koprskih solinah proizvedene leta 1849.

Po podatkih za leto 1851 je 61 lastnikov solnih fondov na skupni površini 709.134 kvadratnih klafter na 218 solnih fondih s 3.816 solnimi kavedini pridelalo 8.204,5 t bele in 920,1 t sive soli oz. skupaj 9.133,6 t soli. Na solnih fondih je tedaj skupno delalo 765 ljudi, in sicer: 315 moških, 250 žensk in 200 otrok.⁴⁸ V tem obdobju so piranske soline zavzemale površino 1.745.861 kvadratnih klafter.⁴⁹

⁴³ Prvega je imel v najemu Urad domen, drugega pa Solni konzorcij (SI PAK KP 12, t. e. 106, a. e. 165, Registro Magazzini per l'anno Militare 1848).

⁴⁴ AST, I. R. Governo del Litorale in Trieste, N° 2429/1849.

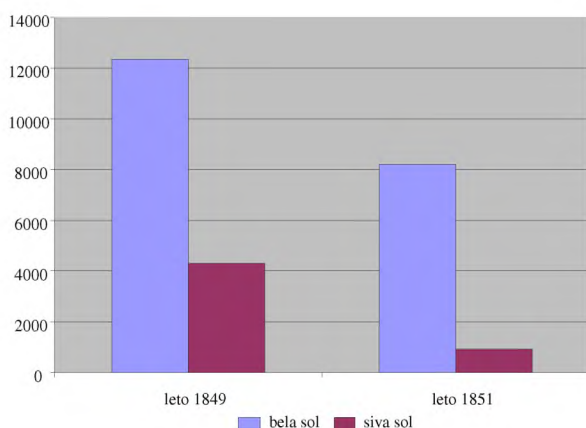
⁴⁵ Podatki so za leto 1849, vendar je bila enaka cena tudi leta 1851.

⁴⁶ En goldinar je imel 60 krajcarjev oziroma 240 denaričev. Vrednost krajcarja je bila 4 denariče (Scolari, *Prontuario Manipolazione Daziaria*, Biblioteca Marciana 78 c. 46, tab. I, str. 9–10.)

⁴⁷ SI PAK KP 7, t. e. 19, spis št. 8, 31. 12. 1849.

⁴⁸ SI PAK KP 7, t. e. 29, spis št. 1298, 31. 8. 1852.

⁴⁹ Skupno so torej koprške in piranske soline obsegale 2.454.995 kvadratnih klafter. Deležu površine (71,1 proti 28,9%) je bil sorazmeren tudi delež (dovoljene količine) proizvedene soli. V PAK je med spisom za leto 1852 ohranjen sicer nedatiran podatek o količini (verjetno limitu) proizvedene soli, in sicer Piran: 49.780,3 bele in 7.111,4 sive (skupno 56.891,7 t); Koper: 20.219,7 bele in 2.888,6 sive (skupno 23.108,3 t) soli oziroma skupna količina v koprskih in piranskih solinah naj bi bila 70.000 t bele in 100.000 t sive soli (SI PAK KP 7, t. e. 29, št. spisa 1298, leto 1852).

Graf 11: Količina proizvedene soli v letu 1849 in 1851 v koprskih solinah (v tonah).

ZAKLJUČEK

Koprške soline, ki so se raztezale ob spodnjih tokovih rek Badaševica in Rižane na celinskem delu obale južno in severovzhodno od otoškega mesta, so dolga stoletja mestu prinašale izdaten vir dohodkov. Po manjšem zatonu ob koncu beneške oblasti, so sredi 19. stoletja dosegle ponoven vzpon. Državna oblast je pospeševala širjenje solnih fondov in večjo proizvodnjo soli. Ob ukinitvi Beneške republike so koprške soline imele 2.740 kavedinov, leta 1813 že 3.065 in leta 1847, ko je bil narejen tudi kataster solin, s popisom vseh solnih fondov, njihovih lastnikov in najemnikov, pa kar 3.827 kavedinov. Koprške soline so bile leta 1847 v lasti 64 lastnikov, razdeljene pa so bile na 218 solnih fondov. Na solnih fondih je delalo 806 delavcev. Med solinarji je bilo več kot polovico moških, tretjino žensk in skoraj desetino otrok. Večina fondov so imele v lasti koprške premožnejše družine, opazen pa je bil delež koprškega Urada domen in cerkvenih pravnih oseb. Avstrijska oblast je kot dovoljeno letno kvoto določila okoli 18 tisoč ton proizvedene soli.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

PAK KP – Pokrajinski arhiv Koper

SI PAK KP 7, Občina Koper, t. e. 372, spis št. 1846, leto 1899.

SI PAK KP 7, t. e. 19, spis št. 8, leto 1850.

SI PAK KP 7, t. e. 29, spis št. 1298, leto 1852.

SI PAK KP 12, Urad domen Koper, t. e. 106, a. e. 165, Catastico de'Proprietari e Capo Salineri dello Stabilimento Salino di Capodistria pro' 1847.

SI PAK KP 12, t. e. 106, a. e. 165, Registro Magazzini per l'anno Militare 1848.)

SI PAK KP 12, t. e. 57, a. e. 120, spis št. 20.

SI PAK KP 12, t. e. 58, a. e. 120, spis št. 281.

SI PAK KP 12, t. e. 90, a. e. 141, spis št. 588.

SI PAK KP 221, Konzorcij koprskih solin, Dopis dunajskemu finančnemu ministrstvu o nujnosti in vzrokih za povišanje cene soli, 1899.

SI PAK KP 288, Družinski arhiv de Belli, t. e. 3, a. e. 6.

SI PAK KP 344, Zbirka fotografij in razglednic, t. e. 1, Koper.

PAK PI – Pokrajinski arhiv Koper, enota Piran

SI PAK PI 191, Soline Piran, t. e. 9, vol. 51.

AST – Archivio di Stato di Trieste (Državni arhiv Trst)

AST, Luogotenenza del Litorale in Trieste, I.R. Direzione delle fabbriche (1754–1868). Archivio Piani, busta N° 316, Saline di Trieste e dell'Istria (calcolo comparativo delle superfici), s.d.

AST, I. R. Governo del Litorale in Trieste (1814–1850), N° 2429/1849.

OKSVK – Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper

OKSVK, Domoznanski oddelek, Zbirka starih razglednic, Slovenska obala, Koper – soline, sig. 12345/2000.

PMZ – Pokrajinski muzej Koper, Zbirka muzealij.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

Bennussi, Bernardo: Ragguaglio delle monette, dei pesi e delle misure per servire alla storia delle nostre provincie. *AMSI*, XL. fascicolo 1. Parenzo : Società istriana di archeologia e storia patria. Tipografia Gaetano Coana & figli, 1928, str. 227–336.

Bonin, Zdenka: Oris zgodovine Kopra. *Arhivi in arhivsko gradivo v času tranzicijskih sprememb*. InfoArh. Koper : Arhivsko društvo Slovenije, Pokrajinski arhiv Koper, 2003, str. 7–18.

Gravisi, Giannandrea: I nomi locali del territorio di Capodistria. *Paggine istriane*, letnik 9, št. 10–11, Capodistria : Carlo Priora, 1911, str. 227–233.

Koper: Monografija (urednik Salvator Žitko). Koper : Skupščina občine Koper, Izvršni svet, 1992.

Kontestabile Rovis, Mirjana: *Urad domen Koper 1806 – 1878 s priključenimi spisi. Pomorska sanitetna deputacija Koper 1819–1850*. Koper : Pokrajinski arhiv Koper, 2001.

Nicolich, Emanuele: *Cenni storico-statistici delle saline di Pirano*. Consorzio delle saline di Pirano. Trieste : Stabilimento tipografico B. Apollonio, 1882.

Pusterla, Gedeone: *I Rettori di Egida "Giustinopoli Capo d'Istria". Cronologie, elenchi, genealogie, note ed appendice*. Capodistria : Tipografia Cobol & Priora, 1891.

Rajšp, Vincenc – Trpin, Drago: *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787* (1804). Karte, 3. zvezek, Ljubljana : Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1997.

Special Orts-Repertorium des Österreichisch-illyrischen Küstenlandes = Repertorio speciale dei luoghi nel Litorale Austro – Ilirico = Specialni repertorij krajev na Avstrijsko-Ilirskem primorju = Posebni popis mjesta u Austro-Ilirskom primorju. Wien : Alfred Hölder, 1885.

Stanisci, Mario: *Appunti di metrologia. Cenni sulla misurazione del tempo, dello spazio, del peso e del rapporto economico con brevi cenni di numismatica*. Udine : Università degli studi di Udine, 1984.

Terčon, Nadja: *Z barko v Trst : pomorstvo v Piranu, Izoli in Kopru ter gospodarska vloga severozahodne Istre v odnosu do Trsta (1850–1918)*. Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Piran : Pomorski muzej "Sergej Mašera" (Knjižnica Annales Majora), 2004.

RIASSUNTO

Il catasto delle saline di Koper-Capodistria del 1847

Mentre l'attività salinifera alla fine dell'amministrazione veneziana stava vivendo una crisi, con il passaggio all'autorità austriaca ed il conseguente ampliamento del mercato, dopo il 1797 conobbe un nuovo slancio. La nuova autorità tolse il limite di produzione, aumentò il prezzo e incentivò il rinnovamento e la costruzione di nuovi bacini di cristallizzazione.

Nel 1814 in territorio triestino, nel cosiddetto Litorale Illirico erano attive le saline a Servola e Aquilina, in Istria le saline a Muggia, Koper-Capodistria e Piran-Pirano. Della superficie totale delle saline triestine ed istriane, che nel secondo decennio del XIX secolo sfioravano gli 11,3 milioni di pertiche, quasi il 90% della superficie era coperto dalle saline istriane, più del 10% dalle saline di Trieste. Le maggiori saline piranesi rappresentavano il 46% della superficie (saline a Sečovlje-Sicciole, Lucija-Santa Lucia e Strunjan-Strugnano), quelle capodistriane (saline del comprensorio Ankaran-Ancarano Srmin-Sermino e Semedela-Semedella) il 37%, quelle di Servola l'8%, di Muggia il 5%, le più piccole, quelle di Aquilina circa il 3% della superficie totale. Nel 1829 furono chiuse le saline di Servola, Aquilina e Muggia, quelle capodistriane e piranesi invece nei decenni successivi aumentarono la produzione di sale.

La guida del consorzio delle saline capodistriane a metà del XIX secolo fece fare un censimento delle saline stesse. Così nel 1847 fu effettuato il catasto dei proprietari e dei locatari dei fondi saliferi, in base al quale risulta che nel totale delle saline capodistriane ci fossero 218 fondi saliferi con 3827 bacini di cristallizzazione, 218 case dei salinari e 25 del personale di controllo. Le saline più grandi del comprensorio Ankaran-Ancarano/Srmin-Sermino avevano 135 fondi saliferi con 2436 bacini di cristallizzazione, la parte più piccola della salina, quella meridionale di Semedela-Semedella, comprendeva 83 fondi saliferi con 1391 bacini di cristallizzazione. I campi di sale erano collegati tra loro da numerosi canali (*are*) e fiumi.

I proprietari dei fondi saliferi delle saline di Koper-Capodistria erano in tutto 64. La maggior parte dei fondi erano di proprietà di singole famiglie capodistriane, ma notevole era anche la parte di proprietà dell'Amministrazione di Koper-Capodistria e di altre persone giuridiche, soprattutto ecclesiastiche. Tra i 57 proprietari privati c'erano anche 8 donne. Nei fondi saliferi nel 1847 lavoravano 806 salinari. Tra i capi dei fondi prevalevano gli uomini (78%), mentre tra gli altri salinari la presenza maschile e femminile era equivalente. Nonostante più di metà (55,7%) di tutti i lavoratori fossero uomini, è notevole anche la percentuale delle donne (35,7%) e dei bambini (9%).

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 929.5 Roschütz
316.343.32(497.4)
prejeto: 8. 11. 2005**Miha Preinfalk**dr. zgodovinskih znanosti, znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-mail: mpreinfalk@zrc-sazu.si

Družina Roschütz – baroni, ki to niso bili

IZVLEČEK

V zadnji četrtini 19. stoletja je na Kranjskem izbruhnila afera, v katero je bila vpletena družina barona Roschütza s Podsmreke pri Višnji Gori. Izkazalo se je namreč, da družina sploh ni plemenita, ampak si je plemstvo preprosto prisvojila na lastno pest. Baron Emil Roschütz, eden največjih in najbolj priznanih čebelarjev na Kranjskem, je bil prisiljen opustiti baronski naziv in priimek, ki ga je zamenjal z nevtralnimi priimkom Ravenegg. Po njegovi smrti je njegovo čebelarsko podjetje propadlo, družina pa se je izselila v Gradec.

KLJUČNE BESEDE

Ro(th)schütz, Lichtenberg, Ravenegg, Podsmreka, plemstvo

SUMMARY

THE ROSCHÜTZ FAMILY – BARONS WHO THEY WERE NOT

In the last quarter of the 19th century, an affair broke out in Carniola in which the family of the baron Roschütz from Podsmreka near Višnja Gora was involved. It turned out that the family was not highborn at all and that they simply arrogated the title on their own. Baron Emil Roschütz, one of the biggest and most acknowledged apiarists in Carniola, was compelled to waive the baron title and family name; he replaced it with a neutral surname Ravenegg. After his death, his beekeeping enterprise fell in ruins and the family moved to Graz.

KEY WORDS

Ro(th)schütz, Lichtenberg, Ravenegg, Podsmreka, nobility

Nekoč je živel mlad baron. Bil je bogat in njegov rod se je ponašal s častitljivo starostjo. Njegovi starši so bili ugledni plemiči in med okoliškim prebivalstvom zelo priljubljeni. V cvetu mladosti se je mladi baron zagledal v lepo in mlado grofico in se z njo kmalu poročil. Njuna ljubezen je bila močna in je desetkrat obrodila sad. Družina je prebivala v krasnem dvorcu in srečno živela do konca svojih dni.

Tako bi lahko zvenela pravljica o baronu Nikolaju Emilu Roschützu (tudi Rothschtütz) in grofici Antoniji Lichtenberg z dvorca Podsmreka pri Višnji Gori. Njuno skupno življenje je bilo sprva morda res podobno pravljici, toda baron je imel strašno in temno skrivnost, ki je, ko je bila razkrita, v cesarstvu dvignila mnogo prahu. Baron pravzaprav sploh ni bil – baron.

Pravljica se je začela 5. maja 1859, ko sta se na gradu Praproče pri Grosupljem poročila triindvajsetletni Nikolaj Avgust Emil baron Roschütz in Antonija Cecilija Filomena grofica Lichtenberg, ki je istega dne dopolnila osemnajst let.¹ Nevestina družina je sodila med najuglednejše in najstarejše plemiške rodbine na Kranjskem, katere prve omembe segajo vsaj v 13. stoletje. Družina Lichtenbergov je bila v preteklih stoletjih zelo razvejana in premožna, v 19. stoletju pa se je njeno premoženje zaradi nespretnih poslovnih potez posameznih družinskih članov močno skrčilo, to pa je posledično prineslo tudi počasen propad družine. Nevestin oče Sigfrid je pripadal tisti rodbinski veji, ki se je imenovala po gradu Smuk pri Semiču, sam pa je imel v lasti graščini Praproče pri Grosupljem in Podsmreka pri Višnji Gori. Tudi mati neveste, grofica Nina Auersperg (njen brat je bil Anton Aleksander grof Auersperg oz. pesnik Anastasius Grün), je izhajala iz vrst najuglednejšega kranjskega plemstva, ki je po starosti, premoženju in ugledu še prekašalo Lichtenberge.²

Na Kranjskem manj znana, a menda nič manj ugledna pa je bila tudi ženinova družina – družina baronov Roschütz. Polni naziv moških članov družine je bil baron Roschütz pl. Rothschtütz ali tudi baron Roschütz pl. Bybentschitz. Njihov rod naj bi v zgodovino dokumentirano vstopil leta 1147, ko se kot udeleženec križarskih vojn omenja vitez Jordan Roschütz. Središče njihove prvotne posesti naj bi bil istoimenski grad na Moravskem, h kateremu je sodilo tudi bližnje mesto Ivančice (nem. Eibenschitz oz. Bybentschitz) jugozahodno od Brna. Leta 1358 naj bi moravska veja rodu od avstrijskega vojvode Alberta prejela grb – kentavra z napetim lokom v zlatem polju. Približno sto let

kasneje (1450) naj bi bili Roschützi povzdignjeni med barone, ta naziv pa je bil s posebno diplomom potrjen še leta 1530. V versko nemirnem 16. stoletju naj bi družina izgubila celotno posest in se razpršila po cesarstvu – Nikolaj naj bi se izselil na Hrvaško, njegov brat Peter pa na Kranjsko. Poleg teh dveh linij je obstajala tudi t. i. saško-meissenska linija, ki je izumrla leta 1822 s smrtjo Terezije baronice Roschütz, poročene pl. Hobe. Takrat naj bi se tudi grb omenjene linije (razcepljen; desno bivolji rog z v desno obrnjenim ustnikom v zlategem; levo pokončno stoječa polovica jelenjega rogovja s petimi "krajčki" v rdečem) združil z grbom še obstoječe kranjske linije. Tako naj bi se do prve polovice 19. stoletja obdržala le linija na Kranjskem, katere šef je bil v tistem času baron Filip, oče našega Nikolaja Emila.

Pogojnik pri opisu zgodovine baronov Roschützov je nujen, saj so bili podatki o družini, kot se je izkazalo kasneje, v večji meri izmišljeni. Glavni krivec za afero, ki je zaradi tega izbruhnila proti koncu 19. stoletja, je bil prav baron oz. "baron" Filip Roschütz, čigar spretnost in iznajdljivost sta preslepili celo tako ugledne ustanove, kot sta bila znamenita "Gotha"³ in Wurzbachov Biografski leksikon avstrijskega cesarstva.⁴ Filipovo pravo poreklo je ostalo nerazkrito, a po nekaterih podatkih naj bi izviral iz obrtniške družine iz okolice Dolenjskih Toplic. To bi morda lahko celo držalo, saj je bil sam, še bolj pa njegov sin Nikolaj Emil, zaradi svojega težko izgovorljivega priimka med Kranjci znan kot baron Rožič. Filip ni bil zadovoljen s svojim skromnim poreklom, zato se je odločil, da ga nekoliko priredi po svoje. Očitno mu ni ostalo skrito, da je v šlezjski kneževini Ratibor (Racibórz) obstajala stara plemiška družina Raschütz ter da so tudi na Saškem, v Meissnu, živeli plemiči s podobnim imenom – Rothschtütz. Utrnila se mu je ideja, da bi združil imeni in grba obeh plemiških družin, zraven pa dodal še grb moravskega mesta Ivančice. Tako je v prvi polovici 19. stoletja nastala "fantomska" družina baronov Roschütz-Rothschütz, ki je s spretnimi manevri svojega utemeljitelja Filipa našla svoje mesto med tedanjim avstrijsko aristokracijo.

³ *Gothaischen Genealogischen Taschenbücher des Adels* oz. *Almanach de Gotha* ali na kratko *Gotha* je ime za serijo publikacij, ki je med letoma 1763 in 1944 izhajala pod pokroviteljstvom dvora v nemški kneževini Saxe-Coburg-Gotha. *Gotha* je vsebovala genealoške prikaze plemiških rodbin, ki so morale skozi strog postopek preverjanja, preden so bile dejansko vključene na seznam. *Gotha* je skozi desetletja svojega obstoja postala prava inštitucija, ki je dejansko odločala oz. potrjevala, katera družina je res plemenita in katera ne.

⁴ *Biographisches Lexikon des kaiserthums Österreich* je med letoma 1856 in 1891 na Dunaju izdal Constant pl. Wurzbach. V 35 letih je izšlo 60 zvezkov, v katerih so biografsko predstavljene najpomembnejše družine in posamezniki v Avstrijskem cesarstvu tistega časa.

¹ Schiviz, *Krain*, str. 346.

² O Auerspergih gl: M. Preinfalk: *Auerspergi*. O Lichtenbergih gl: L. Slana: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem.

Delni rodovnik grofov Lichtenbergov s Praproč

Filipova spretnost pri potvarjanju zgodovinskih dejstev je naravnost osupljiva. Očitno je imel precejšnje znanje in sposobnost, da mu je uspelo ponarediti dokumente (krstni list, plemiško diplomo, pregled preverjanja prednikov (*Ahnenprobe*)), ki so bili potrebni za dokazovanje plemiškega po-

rekla. Sredi 19. stoletja so njegovo "rodbino" vključili tudi v priznane in po strogih merilih izdelane genealoške prikaze plemstva, tudi, kot že rečeno, v slavno "Gotho". Filip je tudi sicer dobro poskrbel za svojo uveljavitev v tedanji družbi. Postal je častni doktor filozofije in častni član več znanstvenih družb. Tudi poročil se je v skladu s svojim novim statusom – leta 1835 je za ženo vzel Frideriko Petronelo pl. Hungs iz rodu plemenitih Hund zum Busch, ki so najverjetneje izvirali iz Šlezije.⁵ Naslednjega leta se jima je v Ahnu rodil edini sin, ki sta ga poimenovala Nikolaj Avgust Emil. Zaradi neoporečnih dokazil o plemiškem poreklu obeh staršev je bil mali Nikolaj Emil krščen kot baron in tega dejstva ni bilo mogoče prezreti niti 73 let kasneje, ko je Nikolaj Emil, takrat že kot Emil Ravenegg, umrl. V osmrtnici so sorodniki eksplicitno izpostavili njegov baronski naziv, ki mu je pripadel ob krstu (*Emil Ravenegg, taufrechtlich Baron Roschütz*).⁶

Filip Roschütz je večino življenja preživel v Šleziji, zasidral pa se je tudi na Kranjskem, kjer je leta 1859 od Katarine Rischaneck kupil gradič Zavrh v Dolah pri Litiji.⁷ Tu se je začel ukvarjati s čebelarstvom in s tem, kot bomo videli, tlakoval življenjsko pot svojemu sinu Nikolaju Emilu. Kot izobražen mož je skušal navezati stike s kranjskimi intelektualci, med njimi tudi s Karlom Dežmanom. Na novega leta dan leta 1860 mu je npr. pisal o

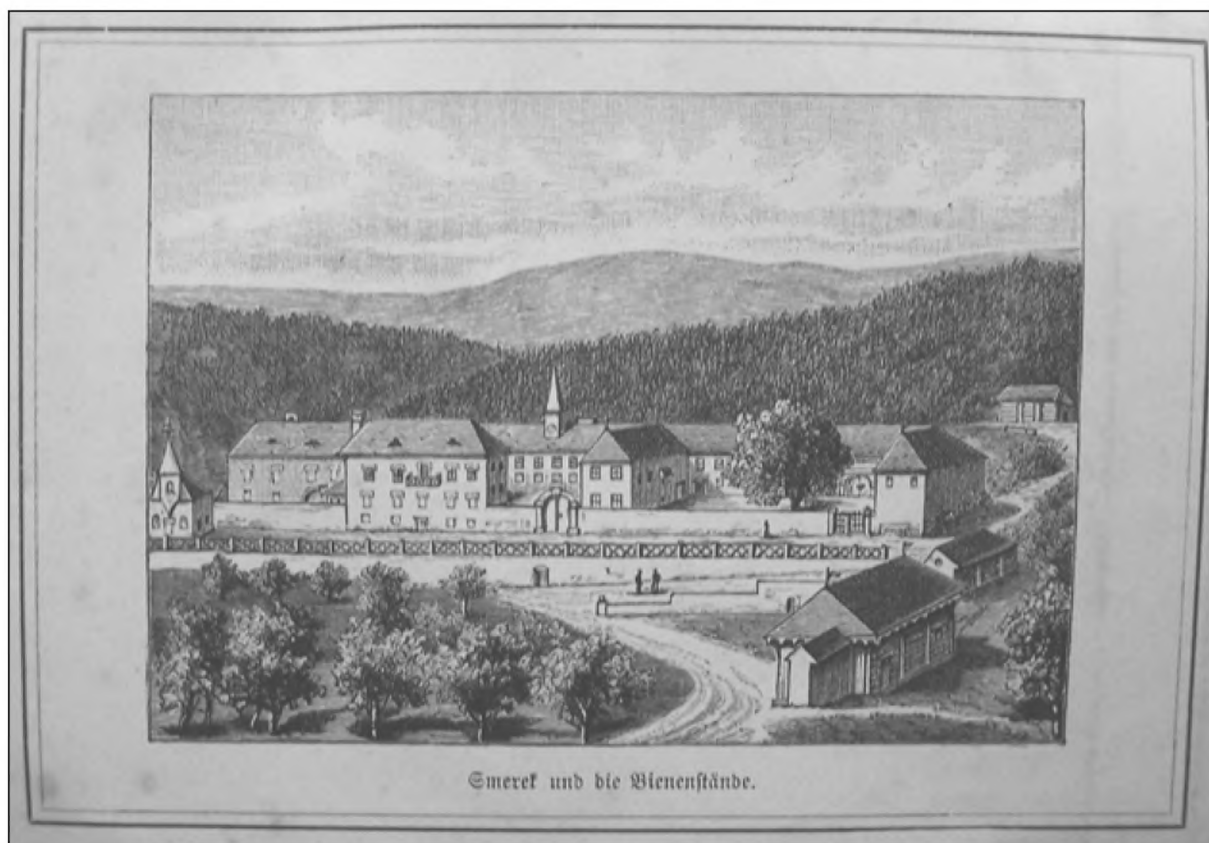

Grb Rothsčützev iz Meissna iz leta 1605 (Johann Siebmachers Wappenbuch, str. 174).

⁵ Friderika Petronela je bila očitno v zelo dobrih odnosih z družino svoje snahe, saj je svoje ime "posodila" kar nekaj članicam družine Lichtenberg – nečakinji svoje snahe Petroneli Lichtenberg, poročeni Schumi (1880–1923), njeni hčerki Petroneli Schumi (1909–2005) in sestrični slednje Petroneli Lichtenberg (roj. 1918), ki je bila umorjena maja 1942.

⁶ ZAL, LJU 340, LGZ, šk. 16.

⁷ AS 315, *Deželna deska*, knjiga 5, pg. 461. Gradič, imenovan tudi Nova vas (Neudorf), Lazarini (ZAL, LJU 340, LGZ, šk. 16) napačno postavlja v prusko Šlezijo.

Dvorec Podsmreka pri Višnji Gori s čebelnjaki v drugi polovici 19. stoletja (E. Rothschütz' Illustrierter Bienenzuchtsbetrieb, 1892).

tem, da bi bil profesor Jehrich s kraljevske gimnazije v takrat šlezijskem Görlitzu⁸ pripravljen zamenjati "nekaj dvojnikov kranjske flore s severnonemškimi rastlinami". V istem pismu se navdušuje tudi nad dolskim lehnjakom, iz katerega so narejeni oboki v tamkajšnji župnijski cerkvi Marijinega vnebovzeta.⁹

Zanimivo pa je, da Filip Roschütz kljub vsemu ni bil aktivno prisoten v takratni kranjski družbi. V zapuščinah oz. korespondenci ostalih Kranjcev iz sredine 19. stoletja njegovih morebitnih pisem namreč ni mogoče zaslediti. Edina izjema, ki pa ni znanstvene narave, temveč je najverjetneje povezana s preurejanjem gradiča Zavrh, je pismo iz leta 1860, v katerem je za gradič preko nekega M. Potošina iz Zidanega Mosta pri celjskem trgovcu Rakušu naročil ploščo za štedilnik (*Sparherdplatte*), dolgo in široko tri čevlje (en čevlj je meril 31,6 cm) ter z dvema odprtinama.¹⁰ Morda bi lahko vzrok za njegovo relativno šibko povezanost s

Kranjsko iskali prav v njegovem domnevnem kranjskem izvoru oz. bojazni, da bi ga tu nemara kdo prepoznal in razkril. Vsekakor se je Filip kmalu umaknil v Šlezijo, kjer je živel do smrti.

Vezi s Kranjsko so pripomogle tudi k temu, da je njegov edinec Nikolaj Emil spoznal kranjsko grofico Antonijo Lichtenberg in se z njo leta 1859 poročil. Mladoporočencema sta nevestina starša prepustila dvorec Podsmreka pri Višnji Gori, kjer sta si zakonca v naslednjih letih ustvarila udoben dom in številčno družino (10 otrok). Nekaj let pozneje (1862 oz. 1863) pa je Filip Roschütz sinu in snahi prepustil tudi Zavrh, ki je bil v njuni lasti deset let. Leta 1873 sta ga prodala Vincencu Pesiju.¹¹

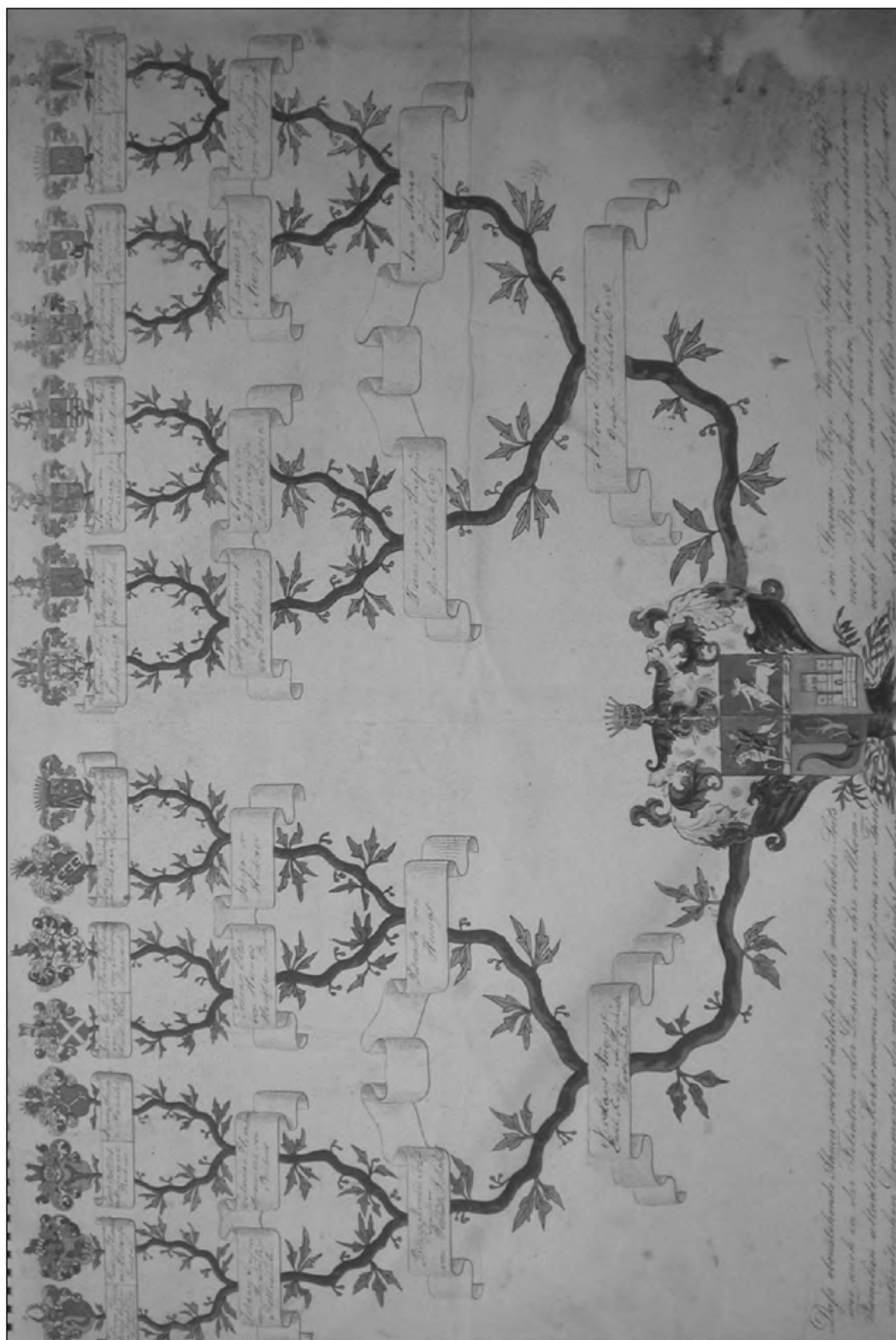
Nikolaj Emil je imel v sebi podjetniško žilico, ki jo je uspešno združil s svojim zanimanjem za čebelarstvo. Bil je prvi, ki je govoril o kranjski avtohtoni pasmi čebele in velja za enega od utemeljiteljev modernega čebelarstva na Slovenskem. Doma na Podsmreki si je uredil pravi čebelarški center – postavil je čebelnjak s 1000 panji, delavnico, v kateri je 35 zaposlenih delavcev izdelovalo

⁸ Danes najvzhodnejše nemško mesto s poljskim imenom Zgorzelec.

⁹ AS 854, *Karl Dežman*, šk. 4.

¹⁰ NUK, Ms. 51/78. Pismo ni datirano, najverjetneje pa ne gre za leto 1869, kot je bilo to pripisano naknadno, temveč za leto 1860, ko je Filip Roschütz šele postal lastnik gradiča.

¹¹ AS 315, *Deželna deska*, knjiga 5, pg. 461, 608.

Genealoška preglednica (Ahnenprobe) z grbom baronov Roschütz-Rothschütz (AS 1075, Zbirka rodovnikov, št. 213).

Čeprav je afera z baroni Roschützi dvignila mnogo prahu, pa je potrebno priznati, da takšno prisvajanje plemiških atributov ni bilo v avstrijskem cesarstvu (verjetno pa tudi v drugih državah) nič nenavadnega oziroma izjemnega. Ker je bilo plemstvo dolga stoletja privilegirani stan, je marsikoga zamikalo, da bi postal del elite, četudi za to ni imel pravne podlage. Tu ni šlo zgolj za neupravičeno prisvajanje plemstva (t. i. *Adelsanmaßung*), temveč je bil spekter tovrstnih zlorab zelo širok. Pogosto se je npr. zgodilo, da so "pravi" plemiči podlegli skušnjavi in se predstavljali z višjim nazivom, kot jim je bil dejansko dodeljen. Ali pa se zavistni člani neke družine niso mogli sprijazniti z dejstvom, da je bil njihov sorodnik plemeniten, in so si zato "uzurpirali" pravico do uporabe plemiškega naziva, čeprav formalnega povzdiga v plemiški stan sami niso bili deležni. Ne tako redko se je tudi zgodilo, da je okolica uglednim ljudem neplemiškega stanu iz vljudnosti (dejanske ali zgolj navidezne) pri titulaciji dodala plemiške naslove, ki so se obdržali kljub pomanjkanju pravne podlage. Zanimivi so tudi primeri, ko so izvenzakonski otroci plemiških staršev ali zgolj nezakonski otroci plemkinj s tihim privoljenjem okolice brez zadržkov uporabljali plemiške nazive, čeprav do tega niso bili upravičeni oz. so potrebovali izrecno vladarjevo dovoljenje.¹⁸

¹⁸ Jäger-Sunstenau, *Über die unberechtigte Führung*, str. 5–6.

Ni naključje, da so se začeli primeri neupravičenega prisvajanja plemiških nazivov množično pojavljati od druge polovice 18. stoletja, ko je z reformami Marije Terezije in njenim uvajanjem t. i. sistematiziranega plemstva število plemiških družin hitro naraščalo.¹⁹ Ambiciozni posamezniki, katerih glavni cilj je bil takšen ali drugačen vstop v plemiško družbo, so s spretnim manevriranjem in ponarejanjem dokumentov dosegli, da jih je družba sprejela kot plemiče. Oblasti, ki so skrbele za preverjanje plemiškega porekla, so takšne primere običajno sankcionirale,²⁰ pogosto pa se je zgodilo, da so se jim posamezniki izmuznili skozi prste in se skrili v naraščajoči množici novega plemstva. Prevladujoč način, po katerem so se neplemiči "infiltrirali" v plemiško družbo, je bil ta, da so se (običajno zaradi podobno zvenečega priimka) "priklopili" kateri od starih in uveljavljenih plemiških rodbin kot njena stranska veja. Ali pa so si plemenite prednike enostavno izmislili in svojo rodbino poplemenitili kar sami. Na tem mestu lahko omenimo v Avstriji precej razvpito družino Küffer pl. Asmansvilla, ki se je imela za potomce grofov iz Isengaua iz 10. stoletja,²¹ ter nenazadnje tudi naše "barone" Roschütze, katerih dejanski izvor ni bil nikoli raziskan.

Če se ponovno vrnemo k Roschützem oz. Raveneggom na Podsmreko, lahko ugotovimo, da se je po razkritju afere z njihovim prisvojenim baronstvom začel njihov počasen zaton. K temu je nedvomno nekaj prispeval omenjen škandal, še toliko bolj pa boleanost Emila Ravenegga, njegova menda razvajena družina²² ter pojav drugih podobnejših čebelarskih obratov, ki so izpodrinili podsmreškega. Aprila 1908 je oče Emil prepustil celotno podjetje najmlajšemu sinu Francu, ki pa se

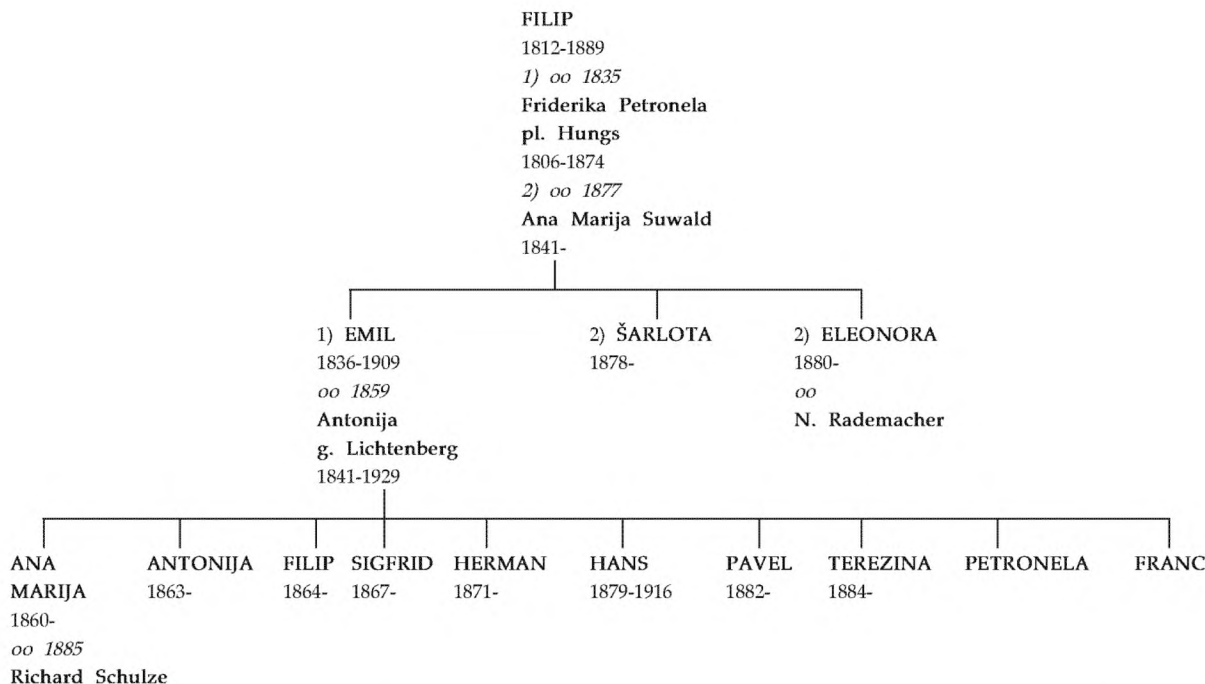
¹⁹ O pridobivanju plemstva in različnih vidikih plemiškega prava gl. Preinfalk, *Auerspergi*, str. 21–38.

²⁰ Odlok dvorne pisarne iz leta 1827 je npr. odredil 20 do 100 goldinarjev denarne kazni oz. 3 do 14 dni zavora za vse, ki "uporabljajo plemiški naslov ali grb, ne da bi dejansko pridobili plemstvo ali tisto stopnjo plemstva, ki si jo prisvajajo". Za tiste, ki se kljub plačani ali odse-denim kazni niso bili pripravljeni odreči prisvojenemu plemstvu, je bila zagrožena kazen od 100 do 1000 goldinarjev ali 14 dni do 6 tednov zavora (Pace, *Ernst Mayrhofer's Handbuch*, str. 148–149).

²¹ Družina neplemiškega porekla je izvirala iz okolice Koblenza ali Trierja. V začetku 19. stoletja je Janez Peter Küffer s spretnimi mahinacijami dosegel, da so mu v Redu zlatega runa izdali listino, s katero so mu potrdili "stari" plemiški naziv Küffer pl. Asmansvilla in očitno ponarejen rodovnik družine (v njem je priimke svojih meščanskih prednikov enostavno poplemenitil kar sam (npr. Moßweiler v Mos zu Weiler)). Z vztrajanjem pri starem plemiškem poreklu družine so kljub protestom nekaterih genealogov vztrajali tudi potomci Janeza Petra, tako da so konec 19. stoletja oblasti družini tudi uradno dovolile uporabljati plemiški naziv (Jäger-Sunstenau, *Die Küffer von Asmansvilla*, str. 106–114).

²² SBL III, str. 143.

Rodovnik baronov Roschütz

ni izkazal kot dober gospodar. V manj kot letu dni, januarja 1909 je šlo podjetje "*Krainer Handels-bienestand Baron Rotschütz*" v stečaj. Stari in bolni Emil Ravenegg ni dočakal razprodaje premoženja, ki ga je ustvarjal skoraj pol stoletja. Umrli je mesec dni kasneje, 21. februarja na Podsmreki.²³ Tri dni kasneje so ga pokopali na višnjegorskem pokopališču, a njegov grob bi danes tam iskali zaman. Dne 22. novembra istega leta je *Laibacher Zeitung* objavil oglas, da so na gradu Podsmreka "zaradi selitve" naprodaj "velika, zelo dobro ohranjena štirisedežna kočija, posoda, gospodarsko vozilo, železni plug itd. nadalje velik glasbeni avtomat (*Musikwerk*) "Calliope",²⁴ klavir, knjižnica, pohištvo, velike železne peči in druge stvari". Čebelarški "imperij" barona Roschütza je tako dočakal neizogibni konec.

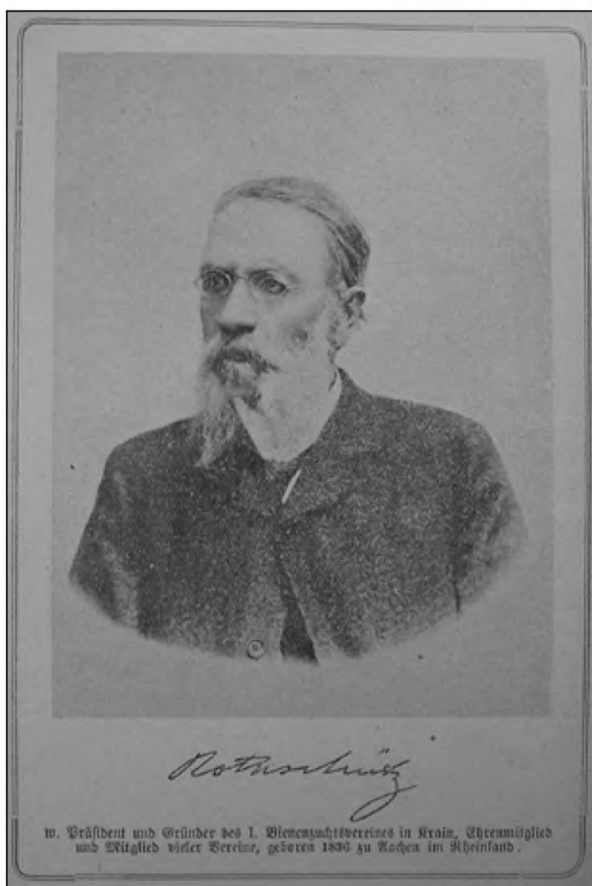
Družina se je odselila v Gradec in se kasneje razkropila. Najstarejša hči Ana Marija oz. Nina, je bila edina od otrok, ki je bila v času očetove smrti že poročena (njen mož je bil Rihard Schulze). Njeni potomci še danes živijo v Marburgu a. d.

Lahn in nosijo dvojni priimek Schulze-Ravenegg. Sin Hans je kot stotnik v pehotnem polku padel junija 1916 na vzhodni fronti. Ostali otroci v zgodovini niso pustili opaznejših sledi. Edina izjema je sin Sigfrid, ki je očitno podedoval nekaj prevrantskega značaja svojega dedka Filipa, saj se je njegovo ime večkrat pojavilo v črni kroniki. Kot trgovec z znamkami je živel v Gradcu in se večkrat zapletel v sumljive posle. Aprila 1908 se je znašel na sodišču, ker je bil od nekega polkovnika prevzel znamke v vrednosti 780 kron z namenom, da jih komisijsko proda. Ker pa je bil Sigfrid takrat na tesnem z denarjem, je znamke zastavil za 400 kron, ki jih seveda ni mogel odplačati in znamke so bile izgubljene. Zaradi poneverbe je bil obsojen na dva meseca zapora in plačilo odškodnine v višini 500 kron. Štiri leta kasneje se je Sigfrid znova znašel na zatožni klopi. Tokrat so bile obtožbe še hujše – prevara in goljufiv stečaj. Proces je razkril, da si je bil Sigfrid sposojal večje vsote denarja za domnevne nakupe dragocenih albumov za znamke. Njegove žrtve so bile vedno ženske, ki so mu šle naivno na limanice. Sigfrid albumov ni nikoli kupil in tudi denarja ni vrnil. Obtožnica ga je bremenila, da je z goljufijo nabral več kot 8000 kron. Težek gmotni položaj, ki ga je v obrambo navedel Sigfridov branilec, ni prepričal sodišča. Sigfrid je bil obsojen na tri leta težke ječe.²⁵

²³ Zanimivo je, da se Emilov naslednik Franc v osmrtnici za očetom ne omenja, pač pa lahko njegovo ime zasledimo v osmrtnici za bratom Hansom leta 1916. Franc je naveden na zadnjem mestu, iz česar lahko sklepamo, da je bil najmlajši.

²⁴ Glasbilo, namenjeno za igranje na prostem, je bilo sestavljeno iz več piščali različnih velikosti, ki so bile pritrjene na majhen parni grelec (neke vrste orgle oz. klavir na paro). Šlo je za zelo zanimivo, a nekoliko nerodno in v naših krajih zelo redko glasbilo. Za pomoč pri identificiranju glasbila se zahvaljujem Metodi Kokole in Edu Škulju (gl. tudi <http://mmd.foxtail.com/Calliope/>).

²⁵ Povzeto po Grazer Tagblattu (16. april 1908) in graškem Tagespostu (19. oktober, 3. november in 21. november 1912) (ZAL, LJU 340, LGZ, šk. 16).

Baron Nikolaj Emil Roschütz leta 1902 (Br. Rothschild's Illustrierter Bienenzuchtsbetrieb für Anhänger, 1902) in njegova osmrtnica (ZAL, LJU 340, LGZ, šk. 16).

Tako se je končala zgodba o še eni povzpetniški družini, ki je visoko letala in nizko padla. Njenemu padcu sta botrovala dva dejavnika: prevelika želja po pripadnosti družbeni eliti, ki jih je stala baronskega naziva in dobrega imena, in nesposobnost potomcev očeta Nikolaja Emila, da bi obdržali tisto, kar je oče uspešno ustvarjal več desetletij. Kdo ve, ali je o čem takem zagrenjeno premišljevala tudi Antonija Ravenegg, nekdanja grofica Lichtenberg in baronica Roschütz, preden je 13. marca 1929 v Gradcu za vedno zatisnila oči.²⁶

²⁶ ZAL, LJU 340, LGZ, šk. 16.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

- ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 315, *Deželna deska za Kranjsko*.
AS 854, *Karl Dežman*.
AS 1075, *Zbirka rodovnikov*, št. 213.
NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica Ljubljana
NUK, Ms. 51/78.
ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana
ZAL, LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka.

ČASOPISI

Grazer Tagblatt.
Laibacher Zeitung.
Tagespost.

LITERATURA

Adamič, France: Naši velečebelarji. Ob stoletnici čebelarske postaje v Podsmreki pri Višnji gori. *Zbornik občine Grosuplje. Gospodarska, kulturna in zgodovinska kronika. III. zvezek*. Grosuplje 1971, str. 127–132.

Br. Rothschild' *Illustrierter Bienenzuchtsbetrieb für Anfänger. Erster Band*. In Commission bei Kr. Handelsbienenstand zu Weixelburg in Krain : Selbstverlag, 1902.

E. Rothschild' *Illustrierter Bienenzuchtsbetrieb. Hilfs- und Handwörterbuch*. Wien : Verlag "Imkers Rundschau" Weixelburg, 1892.

Enciklopedija Slovenije, 10. zvezek (geslo Rothschild'), str. 293.

Gothaisches Genealogisches Taschenbuch der Freiherrlichen Häuser. Gotha : Justus Perthes, 1891.

Jäger-Sunstenau, Hanns: Die Küffer von Asmansvilla. Eine selbstgeadelte Familie. *Genealogie*, 4, 1986, str. 106–114.

Jäger-Sunstenau, Hanns: Über die unberechtigte Führung von Adelstiteln. *Adler. Monatsblatt der Vereine für Sippenforschung in der Ostmark*, 5, 1943–1944, str. 5–23.

Johann Siebmachers *Wappenbuch von 1605*. Herausgegeben und mit einem Nachwort von Horst Appuhn. München : Orbis Verlag für Publizistik, Sonderausgabe 1999.

Kneschke, Ernst Heinrich: *Neues allgemeines Deutsches Adels-Lexikon*, 7. Band, Ossa-Ryssel. Leipzig : Friedrich Voigt's Buchhandlung, 1867.

Pace, Anton: *Ernst Mayrhofer's Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern*, 5. Band. Wien : Manz'sche k. u. k. Hof-Verlags- und Universitäts Buchhandlung, 1901.

Preinfalk, Miha: *Auerspergi. Po sledih mogočnega tura*. ZRC SAZU, Thesaurus memoriae, Dissertationes 4. Ljubljana : ZRC SAZU, 2005.

Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, str. 20–41.

Slovenski biografski leksikon, III. del (geslo Rot(h)schild'), str. 143–144.

Schiviz v. Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken des Herzogtums Krain*. Görz, 1905.

Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*, 27. Theil, Rosenberg-Rzikowsky. Wien : Druck und Verlag der k. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1874.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Familie Roschütz – Freiherren, die keine waren

Fälle von unrechtmäßiger Aneignung von Adelstiteln mehrten sich seit der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts, als infolge der Reformen Maria Theresias und deren Einführung des sogenannten systemmäßigen Adels die Zahl der Adelsfamilien stark zunahm. Ehrgeizige, deren Hauptziel es war, sich auf die eine oder andere Art und Weise Zugang zur Adelsgesellschaft zu verschaffen, brachten es durch geschicktes Manövrieren und Verfälschen von Urkunden dazu, als Adelige von der Gesellschaft akzeptiert zu werden. Von den Behörden, denen die Überprüfung der adeligen Herkunft oblag, wurden solche Fälle in der Regel sanktioniert, nicht selten geschah es aber, dass sich Einzelne ihrer Kontrolle entzogen und in der wachsenden Menge des neuen Adels aufgingen.

Einen solchen Fall stellen auch die Freiherren Roschütz dar, die in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts in Krain lebten. Dem Begründer der Familie, Philipp Roschütz, gelang es offensichtlich durch ziemlich großes Wissen und Geschick, Urkunden zu verfälschen, die zum Nachweis der adeligen Herkunft vonnöten waren. Mitte des 19. Jahrhunderts trug man sein "Adelsgeschlecht" in anerkannte und nach strengen Maßstäben aufgestellte Stammtafeln des Adels ein. Seinem Sohn Nikolai Emil gelang es auch, sich durch Heirat mit den Grafen von Lichtenberg, einer der ältesten Familien in Krain, zu verbinden.

In den letzten Jahren des 19. Jahrhunderts wurde das Täuschungsmanöver schließlich aufgedeckt. Vater Philipp Roschütz beging Selbstmord, sein Sohn Nikolai Emil, einer der größten und angesehensten Imker in Krain, war gezwungen, auf Adelstitel und Familiennamen zu verzichten. Den letzteren tauschte er gegen den neutralen Familiennamen Ravenegg. Nach seinem Tode ging das Imkerunternehmen zugrunde, die Familie siedelte nach Graz über.

1.02. Pregledni znanstveni članek

UDK 630*232(497.4 Kras)"19"
prejeto: 8. 9. 2005**Liubina Debeni Soravito**

upokojena vzgojiteljica, Via Gozzi 5/1, Gorica (Italija)

Konrad Rubbia, gozdarski inženir*

IZVLEČEK

Konrad Rubbia je živel na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Zaradi ljubezni do narave se je odločil za poklic gozdarja oziroma gozdarskega inženirja. Delovni izzivi so ga vodili iz domače Gorice v druge kraje monarhije in izven nje (danes so nekateri na področju Slovenije, drugi Hrvaške, tretji v Italiji), kjer se je ukvarjal predvsem s pogozdovanjem in v tem dosegal velike uspehe. Za vzgojo dreves na Goriškem je bil pomemben že njegov ded Pompej, ki je prvi začel z vzgojo macesnov. Med njegovimi sorodniki najdemo še enega pomembnega moža, Karla Rubbio, Nobelovega nagrajenca za fiziko leta 1984.

KLJUČNE BESEDE

Konrad Rubbia, gozdarstvo, pogozdovanje, Kras

SUMMARY

KONRAD RUBBIA, A FORESTRY ENGINEER

Konrad Rubbia lived at the turn of the 19th to the 20th century. Because of his fondness for nature, Rubbia decided for the vocation of a forester or forestry engineer. Working challenges lead him from the home Gorica to other places in the monarchy and outside it (today, some of those places are in Slovenia, other in Croatia and in Italy) where he was engaged mainly in afforestation, and achieved in it great success. Important for the cultivation of trees in Goriško was Rubbia's grandfather Pompeus who was the first to cultivate larch trees. We find among his relatives another important man, Karl Rubbia, Nobel Prizewinner for physics in 1984.

KEY WORDS

Konrad Rubbia, forestry, afforestation, Karst

* Sestavek je dopolnjen prevod članka "Corrado Rubbia, un forestale tra '800 e '900", objavljenega v *Borc San Roc*, N. 16-2004, str. 44-54. Prevedla: mag. Darija Mavrič.

Uvod

Konrad Rubbia je bil po rodu Goričan, ki je svoje življenje posvetil naravni krajini in pogozdovanju. Deloval je na Goriškem, v Istri, v Ljubljani in na Krasu, ter s svojim znanjem ponovno vračal naravi delček tistega, kar ji je človek odvzel. Njegovo življenje in delo sem uspela spoznati po zaslugi njegove vnukinje gospe Gemme Maroni, ki hrani dokumente, zapiske in publikacije svojega deda.

Portret Konrada Rubbia iz leta 1911 (last gospe Gemme Maroni).

Kratka predstavitev rodovnika Konrada Rubbia

Priimek Rubbia je sorazmerno nov: prvi si ga je nadel leta 1804 neki Jožef Romanini,¹ ko se je spreobrnil od židovske h katoliški veri. Krščen je bil 11. novembra v goriški stolnici ter ob tem prevzel ime: Pompej Jožef Ernest Rubia². Njegova krstna botra sta bila grof Pompej Coronini iz

Rubije in grofica Ernestina Attems Santa Croce, vdova Königsbrunn. Tako dve imeni (Pompej in Ernest) kot tudi priimek (Rubbia oz. slovensko Rubije – ena izmed posesti grofa Coroninija) so bili povzeti po botrih. Jožef (1786–1847) je bil sin židovskega kirurga Samuela Vita Romaninija, ki je opravljal svojo službo v San Vitu al Tagliamento, in Teodore Caravaglio. Po smrti staršev³ ga je posvojil grof Pompej Coronini in mu omogočil študij. Tako je postal goriški meščan.

Leta 1818 se je Pompej Rubbia poročil z Ano Marijo de Lara (1799–1862)⁴, hčerko vojaškega uradnika Vincenca in Uršule Longarolli iz Aiella.⁵ Imela sta osem otrok: Vincenca Janeza Frančiška (1819–1892), ki je postal duhovnik leta 1842 in je pokopan na pokopališču na Sveti gori; Karolino Ano Frančiško (1822–1873), ki se je poročila z Dominikom Nardinijem; Kristino Kamilo Jožefo (1823–1834); Pompeja Antona (1825–1866), ki se je poročil z Jožefo Casagrande; Angela Filipa (1829–1883), ki je postal deželni blagajnik v Gorici in se je poročil s Pavlino Sartori; Jožefa Filipa Marijo (1830–1885), ki se je poročil s Katarino Kofler; Klotildo Ano Marijo (1833–1902), ki se je poročila s Klemnom Kerpanom-Polijem, lekarnarjem v Gorici; Jožefo Ano Marijo Karolino (1834–1835). Nas zanima predvsem Jožef Filip Marija, ki je postal oče Konrada in še osmih otrok.⁶ Emilije (1857–1923), ki je postala učiteljica; Konrada (1858–1931); Jožefa (1859–1919), ki je postal agronom in administrator Coroninijev na Vogrskem in se je poročil z Marijo Mrevle; Rudolfa (1861–?)⁷, vojaka v Trstu, poročenega z Gizelo Weibmann; Otona (1862–1905), lekarnarja v Gradežu, poročenega z Matildo

³ Neki Samuel Romanin, zdravnik, umrl 16. 10. 1798, je pokopan na židovskem pokopališču v San Vitu al Tagliamento. Cusin–Zorattini, *Friuli Venezia Giulia*, str. 101–103.

⁴ Njen priimek najdemo zapisan v različnih oblikah: deLara, Delara, Dolara, Dellara. Tudi rojstni podatki se razlikujejo: v matični knjigi je zapisano, da je bila rojena 29. 9. 1801, v mrliški knjigi cerkve svetega Ignacija pa, da je Ana Marija Dellara umrla 18. 3. 1862 v starosti 63 let. Po drugih podatkih je bila rojena 29. 9. 1797, kar je malo verjetno, ker se je 31. 3. 1798 rodil Lovrenc Jožef Anton, drugi sin Vincenca Delara in Uršule Longarolli, medtem ko se je 11. 4. 1801 rodila še ena hčerka Felicita Antonija.

⁵ V krstni knjigi za leta 1742–1774 župnije v Aiellu je zapisano, da se je Uršula (Orsola) Elena Magdalena, hčerka plemiča Antona, sina Jožefa Longarolli, in plemenite Lucije, hčerke Andreja Martinellija, rodila 22. 3. 1764 in bila krščena dva dni pozneje. V župniji v Aiellu pa ni ohranjena poročna knjiga, ki bi bila povezana s poroko Vincenca Delara. Uršula Longarolli, vdova po Delaru, je umrla v Gorici, 22. decembra 1820. ŽUI GO, mrliška knjiga III, 1812–1844.

⁶ Nekateri so že zgodaj umrli. O družini Rubbia glej: La famiglia Rubbia, *Il Nostro Borc*, aprile 1987.

⁷ Datum smrti ni znan, ker je bil zaradi selitve v Maribor izbrisan iz popisa prebivalcev v Gorici za leto 1931.

¹ Jožef (Giuseppe) Romanini se je rodil 14. 2. 1786 v San Vitu al Tagliamento; ŽUS GO, krstna knjiga 1784–1811, str. 447.

² Zanimivo je, da je to edinkrat, ko je priimek zapisan kot Rubia in ne Rubbia, kot se je uporabljalo pozneje.

Gravner; Klemna (1867–1922), ki je bil sprva urar, nato brat kapucin v Gorici, z redovnim imenom fra Saba;⁸ Marije (1870–1928), ki je bila učiteljica in ravnateljica osnovne šole Elise Frinta; Karla (1873–1931), učitelja in pozneje šolskega inšpektorja, poročenega z Ivano Bisiach iz Svetega Roka ter starega očeta Karla Rubbia, dobitnika Nobelove nagrade za fiziko leta 1984; Klotilde (1879–1930), poročene z Albertom Viktorjem.

Pompej Rubbia, začetnik rodu, se je po poroki naselil v severnem delu mesta. Leta 1830 je kupil hišo in zemljišče za grajskim obzidjem⁹ ter zemljišča na Pristavi (Rafut),¹⁰ kjer je leta 1841 nasadil različna drevesa; med drugim tudi macesne, ki so bili nekaj novega na Goriškem.¹¹ Istočasno je bil lastnik trgovine s kolonialnim blagom, ki jo je po smrti leta 1847 zapustil sinu Pompeju.¹²

Jožef, tudi trgovec, je postal mešetar.¹³ Njegova družina je večkrat zamenjala bivališče, a ni nikdar zapustila severnega predela Gorice. Tam je leta 1885 v ulici Caserma 5 tudi umrl.

Življenjepis

Konrad Rubbia, drugorojeni izmed devetih otrok Jožefa Filipa Marije Rubbia iz Gorice in Katarine Kofler iz Beljaka, se je rodil v Beljaku, 3. maja 1858.¹⁴ Po desetletju bivanja v Beljaku in

Vidmu se je družina preselila v Gorico.¹⁵ O Konradovem otroštvu ni veliko znanega: od leta 1870 obiskoval realko v Gorici, na kateri je maturiral leta 1876.¹⁶ Nato je eno leto študiral na Politehniki na Dunaju ter tri leta na Visoki šoli za poljedelstvo (področje gozdarstva) ravno tako na Dunaju. Študij je zaključil leta 1880.

Še istega leta je bil sprejet v službo kot gozdarski pomočnik v Gozdni upravi Gorica s sedežem delovanja v Motovunu¹⁷, že februarja 1882 pa je kandidiral za gozdarja prav tam. Po nekaj mesecih je bil imenovan za gozdarskega pripravnika v Gorici, kjer je zaprisegel 20. maja 1884. Isto leto je opravil praktični izpit na Ministrstvu za poljedelstvo na Dunaju.

Leta 1885 je za nekaj mesecev delal kot gozdni asistent v Strignu (Valsugana, v bližini Tridenta), nato pa je odšel v Volosko, kjer je deloval od decembra 1885 do januarja 1894 kot komisar-inšpektor (naziv mu je bil dodeljen marca 1892). V tem obdobju si je tudi ustvaril družino. Poročil se je s Frančiško Cipriani, imenovano Fanny (1861–1942), Goričanko iz predela svetega Roka.¹⁸ Poročila sta se v cerkvi svetega Roka 4. marca 1886. Takoj zatem sta se preselila v Volosko, kjer je Konrad delal. Tam so se jima rodili trije otroci: Gualtiero (1888–1944), Marija Karmela (1890–1975) in Alfreda (1893–1977).

Voloska leži blizu Opatije, ki je v tistem obdobju postajala vse pomembnejše klimatsko in turistično letovišče cesarstva, zato so pospešeno gradili vile, hotele, urejali vrtove in sprehajališče ob morju. Pomembno vlogo sta imela Združenje za lepšanje Opatije in Zdraviliška komisija (*Comissione di Cura*), katere član je bil tudi Rubbia,¹⁹ ki

⁸ Klemen Rubbia je bil znana osebnost Gorice. Kot laik je bil cenjen urar: od leta 1890 je izvajal svojo dejavnost na Korzu, nato pa v Semeniški ulici. Ko je postal kapucin, je prevzel ime fra Saba, vendar je nadaljeval z urarstvom, čeprav se je posvetil tudi svojim novim dolžnostim. Znan je bil tudi v bližnjih krajih, kamor je odhajal po nabirke žita in koruze. Med prvo svetovno vojno je v Gorici delil hrano revežem, zato ga je cesar Franc Jožef septembra 1917 odlikoval s srebrno medaljo za za-sluge. Dokument hrani GM. V zadnjih letih življenja je bil vratar v kapucinski cerkvi. Glej: *Il Friuli*, 21 julij 1922.

⁹ Kupoprodajna pogodba med Dvorno komisijo za prodajo državnega imetja in Pompejem Rubbia iz 15. junija 1830. AS GO, Stati provinciali, Sez. II, b. 600, f. 10.

¹⁰ AS GO, Tavolare Teresiano, Libri strumenti tavolari, reg. 152, T. 190, št. pogodbe: 838.

¹¹ Njegov nasad macesnov je pritegnil pozornost goriške kmetijske družbe. Po njegovem zgledu so jih v letih 1846 in 1847 nasadili v Panovcu in na Sabotinu. Ker so bili z rezultatom zasaditve zadovoljni, so pozvali Goričane, naj tudi sami poskusijo z vzgojo in razširjanjem macesnov. Prvi se je odzval ravno Pompej Rubbia, ki je ustanovil posebno drevesnico za vzgojo macesnov, da bi jih lahko razširili po okolici. Glej: Hugues: I larici al Rafut nel 1841, *Corriere Friulano*, 29. dicembre 1910, str. 2.

¹² Iz dokumentov je razvidno, da je imel pokojnik brate, s katerimi pa ni imel stikov. ASP GO, Tribunale circolare di Gorizia, Archivio generale (154–1897), fasc. 156, mapa 91, segn. IV., 1854, št. 38, Rubbia Pompeo.

¹³ AS GO, Stati provinciali, Sez. II, b. 648.

¹⁴ Samo zadnja dva izmed njegovih bratov in sestra, Karel (1873–1931) in Klotilda (1879–1930), sta bila rojena v Gorici.

¹⁵ O bivanju družine v Vidmu lahko sklepamo na osnovi pohvale, ki so jo mestne šole (*scuole civiche a Udine*) izdale Konradu Rubbii za njegove učne uspehe v 3. razredu osnovne šole (izvirnik z datumom 7. marec 1869 hrani GM). Že tri mesece pozneje, 16. maja 1869, je bil birman v goriški stolnici. V 1. knjigi *Continens confirmatos parocchia S. Hilarii Goritia*, str. 183 (hrani ŽUS GO) je zapisan kot prebivalec Gorice, na osnovi česar lahko domnevamo, da se je družina marca 1869 preselila v Gorico, pohvala pa je bila izdana kot neke vrste priporočilo za sprejem v novo osnovno šolo v Gorici.

¹⁶ *Jahresbericht* 1870, str. 74; *Jahresbericht* 1871, str. 63; *Jahresbericht* 1872, str. 73; *Jahresbericht* 1873, str. 81; *Jahresbericht* 1874, str. 72; *Jahresbericht* 1875, str. 77; *Jahresbericht* 1876; str. 83.

¹⁷ Rokopis K. Rubbia, *Stato di servizio*, str. 5 (GM). Vsi osebni podatki, za katere vir ni posebej naveden, so prevzeti iz tega življenjepisa. Za biografijo o Konradu Rubbiji glej *SBL* 3, str. 154; *Šumarska enciklopedija* 2, str. 391; *PSBL* 13, str. 227.

¹⁸ Prvorojena izmed šestih otrok Raimonda in Frančiške Garzarolli, plemenite Thurnlak, je živela je v ulici Parcar 2, v hiši, ki jo je njen oče kupil leta 1862.

¹⁹ Decembra 1891 je Županstvo Voloske imenovalo Konrada Rubbijo za člana Zdraviliške komisije. Dokument je last GM.

Konrad Rubbia (prvi z desne) z nadvojvodinjo Štefanijo, majordomom in dvorno damo pri koči na Učki 10. oktobra 1890 (last gospe Gemme Maroni).

sta se zavzemali za lepšanje tega, pri aristokraciji priljubljenega, letoviškega kraja ter da bi bilo bivanje in zdravljenje v njem čimbolj prijetno. Po njegovi zaslugi so ponovno zasadili drevesa pri Veprincu, ki jih je pred tem uničil požar,²⁰ za Heinrichom Gintolom in dr. Alfredom Manussijem je dokončal ureditev obalne sprehajalne poti, ki je povezala Opatijo z Volosko,²¹ pa še v marsikaterem zasebnem in javnem parku bi našli sledove njegovega dela.

Veljal je za odličnega poznavalca Kvarnerja in njegovih naravnih lepot, zato ni presenetljivo, da je bil večkrat izbran za vodnika posebej spoštovanim gostom: 10. oktobra 1890 je vodil na Učko nadvojvodinjo Štefanijo, vdovo po pokojnem prestolonasledniku Rudolfu Habsburškem. Septembra 1893, ob XVI. generalnem kongresu Gozdarske zveze za Kranjsko in Primorje v Opatiji, pa je tja odpeljal udeležence kongresa.

O tem, kako so cenili njegovo znanje, kaže tudi dejstvo, da so ob izdaji vodnika po Opatiji²² izbrali njega za strokovnega recenzenta.²³ Njegov vodnik po naravnih lepotah v okolici Opatije z natančnim zemljevidom lastne izdelave pa je izšel leta 1894 v okviru serije, ki jo je urejal Julius Glax *Aertzliche Mittheilungen aus Abbazia*.²⁴

Januarja 1894 je bil premeščen v Gorico. Družina se je naselila v hiši na ulici Barzellini 6, nato pa na številki 8; naslednje leto se mu je rodila zadnja hčerka Lavra Klotilda (1895–1976).

Ob tem je bil deležen vedno novih priznanj in napredovanj za uspehe na področju gozdarstva. 15. julija 1901 so ga na Ministrstvu za poljedelstvo razglasili za Višjega gozdarskega komisarja 8. stopnje. Pod njegovim strokovnim vodstvom so utrdili in pogozdili gradeške sipine. Svojo metodo dela je tekstovno in s fotografijami predstavil v delu *Die Dünen von Grado, ihre Festlegung und*

²⁰ O tem poroča Heinrich Noe v članku *Wintertage in Abbazia*.

²¹ Rabl, Silberhuber, *Wintercurort*, str. 50.

²² Rabl, Silberhuber, *Wintercurort*, str. 50.

²³ Rabl, Silberhuber, *Wintercurort*, str. IX.

²⁴ Njegovemu prispevku *Abbazia als Terrain-Curort* je bil namenjen celoten snopič: *Aertzliche Mittheilungen aus Abbazia*.

Aufforstung, ki je izšlo leta 1902 na Dunaju, pa tudi na XXV. letnem kongresu Gozdarskega združenja istega leta, katerega glavni organizator²⁵ je bil. Mesto Grado mu je že leta 1898 zaupalo vodenje pogozdovanja.²⁶ Delo se je odvijalo v dveh fazah: najprej je bilo potrebno utrditi peščine starejšega nastanka, ki so obdajale in varovale obdelovalna področja in hiše od Svetega Petra do kanala Primero in so bile zaradi odvoza peska, ki so ga uporabljali za gradnjo, pa tudi valov in vetrov, poškodovane. Stabiliziral jih je s pomočjo morskih alg, ki jih je razvrstil v vzporednih pasovih pravokotno na prevladujoč veter (burjo) ter jih nato prekril s peskom. V zahtevnejših primerih so bile razvrščene v obliki mreže. To se je izkazalo kot genialna rešitev. Po nekaj mesecih utrjevanja so nekatere rastline (*Festuca unguis*, *Medicago media*) posejali, medtem ko so se druge (solinke)²⁷ posejale same. Tudi trave (*Ammophila arenaria*) so razporedili v vzporednih in pravokotnih vrstah glede na smer prevladujočega vetra. Sledilo je načrtno pogozdovanje ob upoštevanju terenskih posebnosti: na dvignjenih in zato bolj suhih peščinah so nasadili akacije; na bolj ploščatih pa različne vrste pinij (*Pinus maritima*, *P. paroliniana*, *P. halapensis*, *P. pinea*) in macesnov; v vlažnih depresijah, ki niso bile izpostavljene poplavljanju, pa topole, jelše in jeseni; na vodo prepustna tla pa tamariske in platane. Tako zaradi eksperimenta kot tudi zaradi estetskih razlogov so sadili posebne iglavce in listavce po izboru Konrada Rubbia.

Po večletnem eksperimentiranju se je izkazalo, da se najbolje obnesejo iglavci, medtem ko listavci slabo prenašajo zmrzal in slanost. Pri delu mu je pomagala najeta delovna sila: moški za kopanje, ženske in otroci za zasajevanje.²⁸ Med leti 1898 in 1906 so bile utrjeni in deloma izsušeni nasipi v gradeški laguni na površini 80 hektarjev od predela Monti della Rotta do kanala Primero. Med leti 1906 in 1912 so se dela omejila na ohranjanje in kulturnih in hidravličnih objektov. Pogozdovanje nasipov, lagun in tudi močvirij spodnje Furlanije (močvirna področja v okolici Ogleja) se je nadaljevalo v naslednjih letih in jih je inženir večkrat opisal v svojih tehničnih poročilih.²⁹

²⁵ Glej: *Corriere Friulano*, 5 giugno 1902, str. 1, *Corriere Friulano*, 14 giugno 1902, str. 1; *Il Gazzettino Popolare*, 7 giugno 1902, str. 3; *L'Idea del Popolo*, 19 agosto 1921, str. 3.

²⁶ Rubbia, *Il consolidamento e rimboscimento delle dune di Grado*, rokopis (GM).

²⁷ Solinka (lat. *salsola*) je rastlina iz rodu slanuš (halofitov) iz družine melikovk. Kaljeva solinka (*salsola kali*) je 25–60 cm visoka slanuša z drobnimi mesnatimi listi, ki se zaključujejo s trni in neopaznimi cvetovi. Raste na morskih obrežjih in peščinah ob sladkih vodah.

²⁸ Ena ženska je posadila 500 iglavcev ali 200 listavcev.

²⁹ Rubbia, *Relazione tecnica sugli imboscimenti delle dune di Grado*, str. 75–80.

Naslovnica Rubbijevega dela *Die Dünen von Grado, ihre Festlegung und Aufforstung* (lastnik: Biblioteca statale isontina v Gorici).

Leta 1900 se je začelo poskusno pogozdovanje močvirnega oglejskega polja z listnatimi drevesi (platane, hrasti, bresti, breze, jeseni, topoli) in z iglavci (*Taxodium*, *Chamaecyparis*), vendar je bil poskus zaradi neugodnih klimatskih pogojev zaključen že leta 1904.

Za svoje delo je bil Konrad Rubbia, višji komisar za gozdarstvo, 19. decembra 1905 odlikovan z nazivom viteza reda cesarja Franca Jožefa. Aprila 1906 je bil imenovan za deželnega gozdnega svetovalca in inšpektorja za deželo Kranjsko s sedežem v Ljubljani. Zato se je z družino preselil v Ljubljano.³⁰ Njegovi otroci so tu obiskovali osnovno šolo. Gualtiero je pozneje diplomiral v Gradcu.³¹ Karmela je postala učiteljica, ravno tako

³⁰ *Corriere Friulano*, 20 maggio 1906, str. 2.

³¹ Gualtiero Rubbia, funkcionar, pozneje pa tudi direktor trgovinske zbornice v Trstu, strokovnjak za železnice, pristanišča in veleblagovnice, svetovalec in član različnih komisij, je po prvi svetovni vojni živel v Trstu in umrl v letalskem napadu junija 1944. Glej: *Il piccolo delle ore 18*, str. II. Eno izmed njegovih del je: *La tutela della proprietà industriale nelle nuove Provincia, privative, industriali, marchi di fabbrica, modelli*, Trieste-Monfalcone 1923.

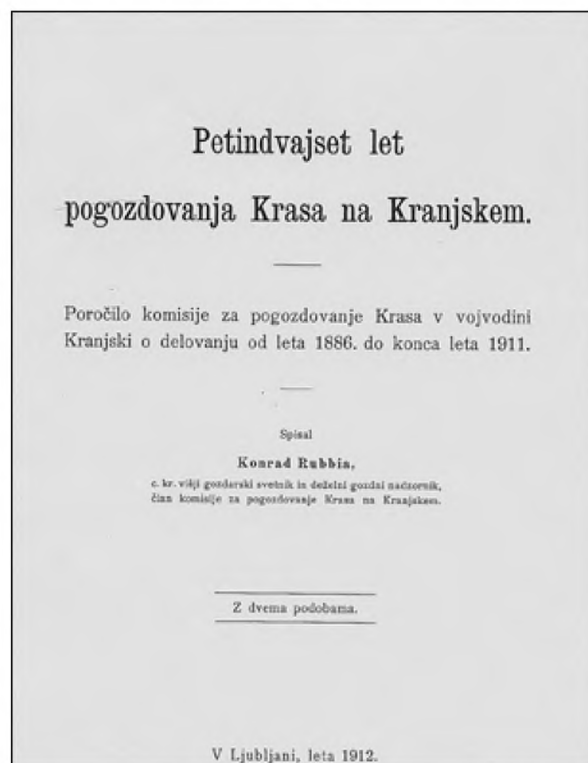
tudi Alfreda in Lavra, čeprav slednji nista ostali v svojih poklicih.

V času svojega bivanja in delovanja v Ljubljani je resno preučil stanje in se lotil revitalizacije gozda Tivoli.³² V svoji viziji mu je pripisal posebno vlogo za življenje mesta, saj je bil pomembni del gozdnatega obročja, ki je obdajal Ljubljano in v čemer se je slednja bistveno razlikovala od ostalih mest monarhije. Vendar je menil, da je gozd preveč prepuščen samemu sebi, da je njegova sečnja odvisna od tega, koliko dreves zlomijo veter, sneg, starost ali bolezen, ne pa od načrtnega vzdrževanja. Zato je predlagal, naj se z jasno strategijo lotijo sečnje starih in nasajanja novih dreves. Poleg tega je menil, da bi gozd vsebinsko lahko razdelil na dva dela: na parkovni (*der Parkwald*) in na gospodarski (*der Wirtschaftswald*). Pomembnost gozda Tivoli je cenil tudi tedanji župan Ivan Hribar.

Zaradi svojega dela je veliko potoval, tako zaradi preverjanja stanja kot tudi zaradi inšpekcije, na osnovi česar so nastala tehnična poročila. Nekatera so bila natisnjena v informativnih knjižicah, druga v specializiranih revijah, tako v nemškem kot tudi v slovenskem jeziku.³³

Leta 1907 je bil na Dunaju VIII. mednarodni poljedeljsko-gozdarski kongres, posvečen pogozdovanju Krasa,³⁴ v okviru katerega so udeleženci prišli na ogled Krasa, tu pa jih je kot gostitelj sprejel in vodil nihče drug kot Konrad Rubbia,³⁵ ki se je dolga leta ukvarjal s pogozdovanjem na postonjskem in logaškem okraju. Spoznanja in rezultate tega velikega podviga je leta 1912 objavil v delu, ki je izšlo tako v slovenskem kot tudi v nemškem jeziku z naslovom *Petindvajset let pogozdovanja Krasa na Kranjskem: poročilo komisije za pogozdovanje Krasa v vojvodini Kranjski o delovanju, od leta 1886 do konca leta 1911 / Fünf- und zwanzig Jahre Karstaufforstung in Krain: Be-*

richt der Aufforstungskommission für das Karstgebiet des Herzogtums Krain über die Tätigkeit vom Jahre 1886 bis Ende 1911. Delo zajema natančno predstavitev problematike (terena, hidroloških, klimatskih in drugih pogojev, ki so pomembno vplivali na življenje in delo na Krasu) ter zakonodajo,³⁶ ki je bila sprejeta na pobudo deželnega zbora za Kranjsko – vse z namenom, da bi delo bolj nemoteno potekalo. Ob tem so se srečevali z različnimi težavami: razpršenost zemljišč, pomanjkanje delovne sile, problem stroškov in še marsikaj, med drugim tudi različna primernost dreves. Po petindvajsetletnem pogozdovanju Rubbia ugotavlja, da so se najbolj obnesli iglavci, med njimi najbolj črni bor, ki potrebuje za svojo rast sorazmerno malo vlage in dobro uspeva na apnenčastih tleh, poleg tega zaradi velikih iglic pripomore k izboljšanju kvalitete tal. Dokaj primerna je tudi smreka, v kombinaciji s prej imenovanim; domačini so vzljubili macesen, predvsem zaradi nagle rasti, medtem ko pogozdovalci nad njim niso

Naslovnica enega izmed najpomembnejših Rubbijeve del Petindvajset let pogozdovanja Krasa na Kranjskem... (last gospe Gemme Maroni).

³² Rubbia, *Der Stadt Laibacher Tivoliwald*.

³³ V osebni arhivu Konrada Rubbie, ki ga hrani njegova vnukinja Gemma (Alfredina hčerka), so njegovi rokopisi, v glavnem v nemškem jeziku, in različne publikacije. Med njimi: *Excursionwahrnehmungen auf Insel Veglia*, v: *Mittheilungen der Forst*, 1907. V besedilu opozarja, da je glavni namen pogozdovanja Krasa, da omogoča rast različnih kultur. Napisal je tudi knjižico z naslovom *Ödlandaufforstungen-Mittel zu ihre Förderung*, ki je bila morda sestavni del obsežnejšega dela več udeležencev kongresa, in isti rokopis v nemščini na 160 straneh.

³⁴ Izvirni naslov kongresa se je glasil *Die Karstaufforstung in Krain, nach Stande mit Ende des Jahres 1906*. Na njem so se ukvarjali z rezultati dvajsetletnih naporov za ponovno pogozditev.

³⁵ *Karstexcursion der forstwirtschaftlichen Sektion des VIII. internationalen land = und forstwirtschaftlichen Kongresses Wien 1907 und Wanderversammlung des krainisch = küstenländischen Forstvereins*, v: *Österreichische Forst- und Jagd-Zeitung*, n. 28, 12. Juli 1907, str. 229.

³⁶ Zakon o pogozdovanju Krasa v vojvodini Kranjski z dne 9. marca 1885, dež. zak. št. 12; Razglasilo c. kr. deželnega predsednika za Kranjsko z dne 10. februarja 1886, št. 491/Pr., dež. zak. št. 7; Razglasilo c. kr. deželnega predsednika za Kranjsko z dne 11. maja 1886, št. 1136/Pr., dež. zak. št. 10.

Konrad Rubbia z ženo Frančiško Cipriani ob petindvajseti obletnici poroke, 4. 3. 1911 (last Gemme Maroni).

bili najbolj navdušeni. Listnata drevesa pa, vsaj na začetku, niso bila primerna: zanje je bilo potrebno najprej pripraviti teren z iglavci (torej izboljšati kvaliteto zemlje) in šele nato so se bolje prijeli dobi, gradni, jeseni, beli ali gorski javorji, lipe in črne jelše. Po 5. členu Zakona o pogozdovanju Krasa so sadike dobivali iz državnih gozdnih drevesnic³⁷ brezplačno, pa tudi brezplačno so jih dostavljali po c. kr. priv. južni železnici. Rubbia ugotavlja, da so pozitivni učinki pogozdovanja Krasa vidni tudi na drugih področjih življenja, ali vsaj:

...da se je sedanjemu rodu kraških prebivalcev, privzetih k pogozdovalnim delom, vcimila ljubezen do gozda, da je spoznal njega blagodejen vpliv in se naučil, ceniti ga kot plodonosnega. S tem spoznanjem se je takorekoč prostovoljno usta-

*vilo nadaljno razširjanje krasine ter se je otelo še obsotječe ali ogrožene kraške gozde pretečega jim pogina in jih dovedlo dobremu oskrbovanju.*³⁸ Ob tem spodbuja k pogozdovanju tudi drugih delov dežele (kočevskega, novomeškega in črnomeljskega okraja) ter za sprejem zakonov o zavarovanju in ponovni oskrbi nasadov.

20. avgusta leta 1909 je postal višji gozdarski svetnik VI. stopnje, 7. maja 1913 dvorni svetnik, leta 1916 je napredoval na V. stopnjo. Vojna leta je preživel v Ljubljani, nato pa se je vrnil v Gorico k ostalim članom družine ter se naselil sprva v ulici Barzellini 12, nato v ulici Dante 8, leta 1923 pa v ulici Pacar 2 v četrti svetega Roka, v stavbi, ki je bila rekonstruirana po prvi svetovni vojni.

Kot aktiven človek z veliko znanja in izkušnjami se ni želel predčasno upokojiti. Imenovan je bil za vodjo Oddelka za gozdarstvo pri Državnem komisariatu za področje Tridenta,³⁹ kamor se je sam preselil za čas med leti 1920 in 1921. Zapri-

³⁷ Državne gozdne drevesnice, ki so oskrbovale Kras s sadikami, so bile v Gradišču pri Ljubljani, v Logatcu, Bršljinu in Komnu. Ker pa te drevesnice niso zadostovale, je sčasoma komisija za pogozdovanje Krasa ustanovila lastne, in sicer leta 1902 v Osojnici v občini Kal, leta 1908 v Vrhpolju v Vipavski dolini, v Grobšah pri Postojni, v Logatcu pa so podpirali dve zasebni drevesnici. Rubbia, *Petindvajset let pogozdovanja Krasa*, str. 46–54.

³⁸ Prav tam, str. 1.

³⁹ *Ufficio forestale del Commissariato Generale Civile per Venezia Tridentina*.

segel je 26. oktobra 1920.⁴⁰ Čeprav je bil tam malo časa, je bil zelo cenjen zaradi svojih človeških in intelektualnih kvalitet. Kot je ob njegovem odhodu iz mesta objavil mestni časopis *Il nuovo Trentino*,⁴¹ je bil zaslužen za reorganizacijo povojne gozdarske dejavnosti na področju Tridenta. Poleg tega je bil predsednik izpitne komisije na prvem tečaju za gozdne čuvaje, ki se je odvijal v juniju 1921.⁴² To je bila najverjetneje njegova zadnja zadolžitev, saj se je že julija 1921 upokojil. Zadnja leta svojega življenja je preživel v hiši na ulici Pacar 2, v kraju svojih prednikov v Gorici, vendar je ohranjal stike s svojimi nekdanjimi sodelavci in prijatelji.⁴³ Umrli je v Gorici, 17. julija 1931.⁴⁴

Zaključek

Namen tega članka je predvsem predstaviti življenjsko zgodbo Konrada Rubbije, ki se je v zgodovino te dežele zapisal predvsem s svojo strastno predanostjo naravi, gozdu in pogozdovanju, ter spodbuditi nadaljnje raziskave. Njegov prispevek k ovrednotenju in ohranjanju gozdnih površin na ljubljanskem območju je nesporen. Ravno tako je pomembno prispeval k procesu pogozdovanja Krasa, ki je predstavljal temeljno izkušnjo ne zgolj za avstrijske dežele, temveč tudi izven.⁴⁵ Tudi za probleme v gradeški laguni je že zgodaj našel učinkovite rešitve.

Raziskava še ni zaključena. Ob preučevanju gradiva o Konradu Rubbiji sem spoznala, da je bil doslej po krivem nekoliko pozabljen in premalo predstavljen javnosti. Vendar prepuščam bolj kompetentnim, da se mu posvetijo in ga umestijo na tisto mesto, ki ga je s svojim delovanjem zaslužil. Njegova vnukinja hrani še veliko dokumentov, ki jih nisem uspela vključiti v ta prispevek, so pa pomembni za boljše razumevanje njegovega delovanja.

⁴⁰ Zapisnik zaprisege v pisarni Glavnega komisariata za področje Tridenta pred Glavnim državnim komisarjem vitezom Luigi-jem Credanom z datumom 26. 10. 1920 (hrani GM).

⁴¹ *Il nuovo Trentino*, 11. luglio 1921.

⁴² *La Libertà: giornale del Trentino e dell'Alto Adige*, 8. 6. 1921.

⁴³ Leta 1928 je Konrad Rubbia poslal Državni gozdni direkciji dokumentacijo o svojih raziskavah gozdov na področju Postojne in Motovuna, ki se je nanašala na izsuševanje Quieta in na mline vzdolž reke.

⁴⁴ Sin Gualtiero je sicer očeta preživel za trinajst let, vendar je umrl brez otrok, zato je z njegovo smrtjo konec te veje družine. Danes živi še nekaj Konradovih vnukov, otrok njegovih hčera. Ena izmed njih je tudi gospa Gemma Maroni, varuhinja njegove dediščine.

⁴⁵ Predstavnik Rusije na VIII. mednarodnem poljedeljsko-gozdarskem kongresu na Dunaju Edvard von Kern-Petersburg, je dejal, da predstavlja izkušnja pogozdovanja Krasa temeljni kamen pri iskanju rešitev za pogozditev pustih pokrajin v ostalih državah (prim. op. 35).

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ASP GO – Zgodovinski arhiv v Gorici (Archivio storico provinciale di Gorizia)
Tribunale circolare di Gorizia, Archivio generale (154–1897)

AS GO – Državni zgodovinski arhiv v Gorici (Archivio statale di Gorizia)
Stati provinciali, Sez. II
Tavolare Teresiano, Libri strumenti tavolari, reg. 152, T. 190, št. 838.

GM – Zasebni arhiv gospe Gemme Maroni:

Pohvala Konradu Rubbiji za uspehe v 3. razredu osnovne šole, izdale Mestne šole Vidmu (*Scuole civiche Udine*), 7. marca 1869.

Rubbia, Konrad: *Stato di servizio e carriera nel servizio statale*, rokopis, brez datacije.

Imenovanje Konrada Rubbie za člana Zdraviliške komisije, december 1891.

Rubbia, Konrad: *Il consolidamento e rimboschimento delle dune di Grado*, rokopis, Gorica, 24 novembre 1927.

Zapisnik zaprisege v pisarni Glavnega komisariata za področje Tridenta pred Glavnim državnim komisarjem vitezom Luigi-jem Credanom z datumom 26. 10. 1920.

Noe, Heinrich: *Wintertage in Abbazia*, izrezek iz neznanega časopisa.

Rubbia, Konrad: *Program ekskurzije v gozdarski okraj Pressbaum, predvidene za 25. in 26. oktober 1904*, rokopis v nemškem jeziku;

Rubbia, Konrad: *Die Aufforstung des Karstes in Österreich*, rokopis v nemškem jeziku.

ŽU A – Župnijski urad v Aiellu
Krstna knjiga za leta 1742–1774

ŽUS GO – Župnijski urad stolnice v Gorici
Continens confirmatos parocchia S. Hilarii Goritia descriptos ordine alphabetico ab anno 1819 usque ad anno 1871, knjiga 1, str. 183.
Krstna knjiga 1784–1811.

ŽUI GO – Župnijski urad cerkve svetega Ignacija v Gorici
Mrliška knjiga III, 1812–1844.

ČASOPISI

Corriere Friulano, 1902, 1906.

Il Friuli, 1922.

Il Gazzettino Popolare, 1902.

L'Idea del Popolo, 1921.

La Libertà: giornale del Trentino e dell'Alto Adige, 1921.

Il nuovo Trentino, 1921.

Il piccolo delle ore 18, 1944.

LITERATURA

Codellia, Luisa in Debeni, Liubina: Storia e ricordi di una casa a San Rocco, *Borc San Roc*, št. 15, november 2003, str. 35–42.

Cusin, Silvio G., Ioly Zorattini, Pier Cesare: San Vito al Tagliamento. *Friuli Venezia Giulia: Itinerari ebraici. I luogi, la storia, l'arte*. Venezia 1998, str. 102–103.

Glax, Julius (urednik): *Aertzliche Mittheilungen aus Abbazia*. Wien - Lipsia, 1894.

Jahresbericht der k. k. Ober Realschule in Görz. Gorizia, 1870–1876.

La famiglia Rubbia. *Il Nostri Borc*, aprile 1987.

Rabl, Josef, Silberhuber, A.: *Wintercurort und Seebad Abbazia. Ein Führer durch die Küstengegenden und auf den Inseln des Quarnero*. Wien : Verlag des Oesterreichischen Touristen-Club, 1890.

Rubbia, Corrado: Excursions Wahrnehmungen auf der Insel Veglia. *Mittheilungen der Forstverreine für Niederösterreich, Steiermark, Krain-Küstenland, Kärnten*, št. 3, Wien 1894, str. 99–112.

Rubbia, Corrado: Die Bestendenspflege und zukünftige Bewirtschaftung der Karstkulturen und regenerierten Karstwälder. *Mittheilungen der Forstverreine für Niederösterreich, Steiermark, Krain-Küstenland, Kärnten*, Laibach 1907.

Rubbia, Corrado: Der Stadt Laibacher Tivoliwald und dessen zukünftige Bewirtschaftung. *Mittheilungen der Forstverreine für Niederösterreich, Steiermark, Krain-Küstenland, Kärnten*, 1911.

Rubbia, Corrado: *Die Dünen von Grado, ihre Festlegung und Aufforstung*. Wien 1902.

Rubbia, Konrad: *Petindvajset let pogozdovanja Krasa na Kranjskem : poročilo komisije za pogozdovanje Krasa v vojvodini kranjski o delovanju, od leta 1886 do konca leta 1911*, Ljubljana 1912.

Rubbia, Konrad: *Fünfundzwanzig Jahre Karstaufforstung in Krain : Bericht der Aufforstungskommission für das Karstgebiet des Herzogtums Krain über die Tätigkeit vom Jahre 1886 bis Ende 1911*, Laibach 1912.

Rubbia, Corrado: *Relazione tecnica sugl'imboschimenti delle dune di Grado e gli sperimenti di piantagione nelle paludi di Aquileia, effettuati nell'anno 1904 in relazione alla Dieta provinciale della Principesca Contea di Gorizia e Gradisca sulle gestione della Giunta provinciale*, Gorizia 1905, str. 75–80.

Rubbia, Corrado: XXII. *Tätigkeitsbericht der Karstaufforstungs-Kommission für die gefürstete Görz und Gradisca für das Jahr 1905*, 1906.

Rubbia, Corrado: *Ödlandaufforstungen-Mittel zu ihre Förderung in VIII Internationale Landwirtschaftliche Kongress in Wien, 1907, Sektion VIII, Referat 3*, str. 22.

Savnik, Roman: Rubbia Konrad, *Primorski slovenski biografski leksikon*, 13. snopič. Gorica : Mohorjeva družba, 1987, str. 227. (PSBL)

Šivic, Anton: Rubbia Konrad. *Gozdarski vestnik*, XX, 1962, št. 1–2, str. 60.

Šivic, Anton: Rubbia Konrad. *Slovenski biografski leksikon*, vol. 3. Ljubljana 1960–1971, str. 154. (SBL)

Sevnik, Franjo: Rubbia Konrad. *Šumarska enciklopedija*, vol. 2. Zagreb, 1963, str. 391.

Zahvala

Avtorica se zahvaljuje za sodelovanje gospe Gemmi Maroni, dr. Giampaolu Berniju iz Trsta in gospodu Giulio Costantinu. Slikovno gradivo je ljubeznivo prispevala ga. Gemma Maroni.

R I A S S U N T O

Corrado Rubbia, ingegnere forestale

Nell'articolo si presenta la storia personale e professionale di Corrado Rubbia (1858–1931), un goriziano, la cui carriera in ambito forestale portò a soggiornare ed operare in diverse località dell'Impero asburgico. Nato a Villacco, vissuto ad Udine per pochi anni, giunse a Gorizia per ricongiungersi al proprio nucleo familiare che qui risiedeva già dall'inizio dell'800. Qui studiò, specializzandosi però a Vienna nel 1880 presso la scuola Superiore per la Coltura del Suolo, sezione forestale.

Corrado Rubbia iniziò la carriera in Istria, quindi a Gorizia, per trasferirsi in seguito in Val-sugana. Un trasferimento in Istria, a Volosca, lo vedrà portare la propria sposa goriziana e qui nasceranno i suoi primi tre figli. Località quelle del litorale, così care al turismo *d'élite* dell'epoca, lo

vedranno partecipare, proporre, dirigere rimboschimenti, passeggi lungo il mare, itinerari naturalistici – attività che continuerà nel Goriziano, quando nel 1894 ritornerà a vivere a Gorizia e qui nascerà la sua ultima figlia.

Suo è il merito del sistema adottato per il consolidamento e rimboschimento delle dune di Grado, seguito ed illustrato in molte sue pubblicazioni sia in lingua tedesca che italiana. Nel 1906 venne nominato Consigliere ed Ispettore Forestale Provinciale della Carniola con sede a Lubiana e nuovamente la famiglia si trasferì. Il grande lavoro di rimboschimento della Carniola lo vedrà impegnato per molti anni. Lavoro venne documentato nella pubblicazione *Venticinque anni di rimboschimento del Carso in Carniola – Rapporto della Commissione per il rimboschimento per il territorio del Carso dal 1886 al 1911*, pubblicato nel 1912 sia in lingua slovena che tedesca. Rimasto a Lubiana durante il periodo bellico, ritornerà poi a Gorizia. L'ingegnere Corrado Rubbia terminerà la sua carriera professionale negli anni '20 in Trentino, per ritirarsi, ormai pensionato, a Gorizia, dove morirà nel 1931.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 1.22(497.4)"1904/1934":374.73
prejeto: 10. 8. 2005**Tatjana Hojan**

bibliotekarska svetovalka v pokoju, Topniška cesta 70, SI-1000 Ljubljana

Akademija, ljudsko izobraževalno društvo (1904–1934)

IZVLEČEK

Društvo Akademija je pričelo delovati leta 1904 z namenom razširjati splošno izobrazbo s predavanji, ustanavljanjem knjižnic in tečajih. Do leta 1914 je delovalo neprekinjeno. Predavatelji so delovali po vsej Sloveniji s predavanji iz zdravstva, literature in gospodarstva. Leta 1907 je društvo skupaj z društvoma Sokol in Prosveta ustanovilo v Ljubljani knjižnico Simona Gregorčiča. Za predavanja je pridobilo tudi zagrebške univerzitetne profesorje. Po prvi svetovni vojni je društvo v letih 1918 in 1919 poleg predavanj organiziralo tudi tečaje iz higiene, astronomije, matematike, francoščine in srbohrvaščine. V drugi polovici leta 1919 je društvo prenehalo z delovanjem, čeprav je bilo uradno ukinjeno šele 23. maja 1934.

KLJUČNE BESEDE

Akademija, društvo, izobraževanje odraslih, zagrebška univerza

SUMMARY

THE ACADEMY, PEOPLE'S EDUCATIONAL SOCIETY (1904–1934)

The society Academy began to operate in 1904 with an intention to spread general education by lectures, founding libraries and by courses. Until 1914, the society was active continually. Lecturers were active across Slovenia with lectures on health care, literature and economy. In 1907, the society founded in Ljubljana together with the societies Sokol and Prosveta the Library of Simon Gregorčič. For lectures, they acquired university professors from Zagreb as well. After World War I, in the years 1918 and 1919, the society organized besides lectures courses on hygiene, astronomy, mathematics, French and Serbo-Croatian languages. In the second half of the year 1919, the society ceased its activities although it was officially cancelled as late as May 23rd 1934.

KEY WORDS

the Academy, society, educating of adults, Zagreb University

Leta 1904 je v Ljubljani družba izobražencev ustanovila društvo, ki je imelo namen širiti splošno izobrazbo. Društvo naj ne bi bilo politično, njegov cilj pa je bil *"uveljavljati med Slovenci naprednejše misli, ki dokazujejo svojo narodnost s tem, da so z umskega in нравnega stališča boljše od doslej odločujočih"*¹

V pravilih društva je bilo navedeno, da ta svoj namen izvršuje:

1. s sklicevanjem javnih shodov in sestankov,
2. izdajanjem izobraževalnih časopisov in spisov,
3. z razširjanjem spisov in knjig med člane
4. s čitalnicami in knjižnicami
5. z znanstvenimi in strokovnimi predavanji
6. s peticijami in spomenicami
7. s slavnostmi, veselicami itd.

Sredstva pa društvo pridobiva s prispevki posameznih članov in z darovi, prebitki zabav, slavnosti, zbirk in pod.²

V pravilih je bil določen delokrog društva, ki *"se razteza po Kranjski, Štajerski, Koroški, Goriški, Trstu z okolico in Istri"*. Pravila društva so bila odobrena 15. oktobra. Ustanovni občni zbor je bil 26. oktobra 1904. Predsednik društva je bil pravnik in politik dr. Vladimir Ravnihar, podpredsednik zdravnik dr. Ivan Robida, tajnik pa pravnik dr. Anton Dermota. Ta je objavil kratek prispevek o novem društvu v *Omladini*, glasilu narodno-radikalnega dijaštva, ki jo je takrat urejal Gregor Žerjav. Napisal je, da je društvo nujno potrebno, kajti mladi intelektualci, ki so ga ustanovili, menijo, da je treba delovati ne samo na političnem, ampak tudi na kulturnem in prosvetnem področju.³

Članek iz *Omladine* je v *Popotniku* omenil učitelj Ivan Šega, ki je prav tako bil v društvenem odboru. Napisal je, da si je Akademija postavila prekrasno nalogo in naj se je slovensko učiteljstvo najtesneje oklene, kajti *"naša naloga in naloga tega društva sta tako slični, da se ne dasti ločiti. Kjer neha ljudskošolska izobrazba, tam zastavi Akademija svoje delo in dobili bomo harmonično celoto v najblažjem in najlepšem smislu"*.⁴

Anton Dermota je naloge društva predstavil tudi v reviji *Naši zapiski*.⁵

Ustanovitelji društva so že poleti leta 1904 priredili po Sloveniji nekaj javnih predavanj, da bi ugotovili, kako se bodo obnesla. Obširneje je o njih in o delu društva pisal Anton Dermota v reviji *Naši zapiski*. V letniku 1903/4 je izšel njegov prevod članka češkega pedagoga Františka Drtine *Vseučiliška ljudska predavanja*, ki je izšel tudi v knjižni obliki. V *Dodatku* temu članku pa Anton Dermota piše o tem, kako so mladi izobraženci pripravljali novo društvo, ki se je lahko oprlo *"samo na mlajše in najmlajše inteligente; starejša generacija se je pokazala bodisi trhljena ali pa porasla z mahom, tako da je bila neporabna"*. Piše tudi, da se klic po univerzi na Slovenskem vedno ponavlja in da jih nihče ne more ovirati v prizadevanju, da pričnejo pripravljati vse za *"bodočo učeno univerzo za sedaj z ljudsko univerzo"*. Za tem poda statistiko predavanj, ki jih je še neustanovljeno društvo do sedaj pripravilo. S ciklom predavanj so pričeli v Logatcu 7. februarja 1904 in do 8. maja imeli skupaj sedem predavanj. Predavali so: dr. Anton Dermota, dr. Vladimir Ravnihar, dr. Fran Novak, dr. Josip Stojc, Robert Kenda, dr. Ivan Robida in Ivan Franke. Poslušalci so bili kmetje in obrtniki, največ (80) jih je bilo na predavanju Roberta Kende, ki je predaval o Japoncih, najmanj (25) pa na predavanju Antona Dermote o sodišču (o isti temi je predaval še 19. marca v Dražgošah).

Drugi ciklus petih predavanj je potekal v Selcah nad Škofjo Loko med 10. aprilom in 19. junijem. Poleg prejšnjih predavateljev je predaval še pravnik dr. Konrad Vodušek.

Tretji ciklus treh predavanj je bil v Zagorju na Notranjskem, in sicer med 10. aprilom in 29. majem. Dr. Fran Novak je predaval o kaznih, dr. Vladimir Ravnihar o prisegi pred sodiščem in dr. Josip Stojc o tem, kako oskrbeti poškodbe. To zadnje predavanje je imelo rekordno število obiskovalcev, kar 130.

V Zagorju ob Savi je 23. maja predaval profesor Ivan Franke o poeziji za proletarce, in sicer o pesmih Ade Negri. Obiskovalci so bili *"organizirani delavci"*, bilo jih je 100.

8. maja je predaval še ljubljanski učitelj Frančišek Gärtner o državljanskih pravicah. Skupno je bilo na predavanjih povprečno 65 poslušalcev.

Članek konča Dermota z obljubo, da bodo z delom nadaljevali in tako *"imeli svoje domače slovensko vseučilišče, čigar duševni zakladi bodo vsem odkriti in pristopni. To pa bodi in bode uvod za novo akcijo, da nam bo država prisiljena dati slovensko univerzo"*.⁶

¹ Dragotin Lončar, "Akademija" ljudsko izobraževalno društvo v Ljubljani. *Učiteljski tovariš*, 1907, (13. 12.), št. 50, str. 590.

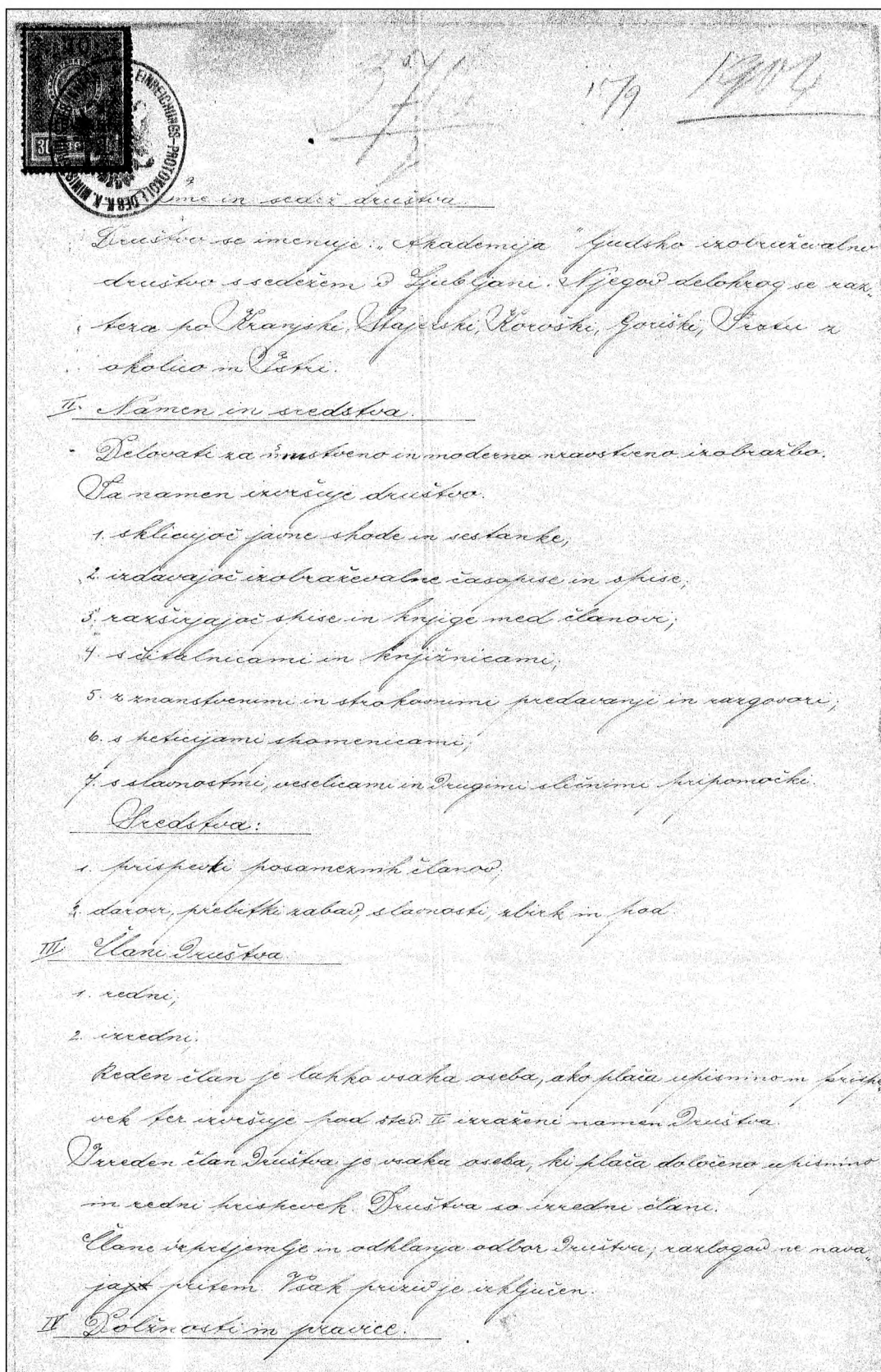
² AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, upravni oddelek. Serija društvenih pravil, t. e. 10, št. 1079.

³ Anton Dermota, Akademija. *Omladina* 1904/05, str. 119–120.

⁴ Ivan Šega, Pedagoški utrinki. *Popotnik*, 1904, str. 379.

⁵ Anton Dermota, Akademija, izobraževalno društvo. *Naši zapiski* 1904/5, št. 2, str. 21–23.

⁶ Anton Dermota, Vseučiliška ljudska predavanja. Dodatek. *Naši zapiski* 1903/4, št. 8, str. 116–122.

Pravila društva Akademija 1904. (AS 68, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, upravni oddelek. Serija društvenih pravil, t. e. 10, št. 1079)

O teh predavanjih je pisal v *Omladini* Adolf Ribnikar. Menil je, da so bila slabo obiskana in so pokazala, da je treba tematiko predavanj prilagoditi našim razmeram in posameznim krajem. Za naše kraje bi po avtorjevem mnenju morali kot podlago upoštevati program meščanske šole, s predavanji pa naj bi izpopolnjevali "odraslim praktično znanje in iskustvo".⁷ Vendar menim, da je bila ta njegova sodba prestroga, saj je bilo v sicer manjših krajih na večini predavanj dovolj poslušalcev.

O vsebini predavanj običajno niso pisali in le redka predavanja so bila kasneje objavljena v časopisu. Prav tako so časopisi le redkokdaj poročali o obiskovalcih in njihovih odzivih.

V prvem letu delovanja je društvo organiziralo 65 predavanj z zdravstveno, socialno, gospodarsko in literarno vsebino. Takoj po sprejetju društvenih pravil so pričeli s prvimi predavanji. Prvi je predaval 19. novembra dr. Anton Dermota v Trbovljah o svetovnem gospodarstvu. Za njim sta predavala dr. Vladimir Ravnihar na Jesenicah o sokolstvu in dr. Ivan Robida v Ljubljani o higieni.⁸ Zadnji je imel največ predavanj in je pripravil tečaj iz higiene. Snov iz predavanj je objavljala tudi v *Ljubljanskem zvonu* in *Slovenskem narodu*. Zanimivo je bilo tudi predavanje dr. Ivana Prijatelja na predvečer odkritja Prešernovega spomenika v Ljubljani 9. septembra 1905 o drami Prešernovega duševnega življenja. Predavanje je bilo objavljeno tudi v posebni številki 10. in 11. letnika 1904/5 *Naših zapiskov*, ki je bila posvečena Prešernu. V predavanju je opisal razmere na Slovenskem v Prešernovem času, podrobneje opisal njegov *Krst pri Savici* in poudaril, da pesmi *Pevcu* in *Ribič* največ povesta o pesnikovih stiskah.

Predavanja društva so v prvem letu potekala na Kranjskem, Štajerskem in Primorskem. Poslušalci so bili delavci, dijaki in kmetje, skupaj je bilo 14.800 obiskovalcev. Cena za eno predavanje je znašala 20 kron, za pet predavanj pa 60 kron. Imeli so tudi tri družabna srečanja (*four-fixe*). Na prvem občnem zboru, ki ga je društvo imelo 18. oktobra 1905, so govorili o ustanovitvi javne knjižnice in čitalnice v Ljubljani in o jezikovnih tečajih.

Novo društvo je časnik političnega katolicizma *Slovenec* označil kot brezbožno in tudi Fran Erjavec v svoji knjigi o zgodovini katoliškega gibanja na Slovenskem o tem piše: "Dr. Dermota, ki je še kolebal med liberalci in socialisti, je ustanovil v zvezi z dr. Ravniharjem in s podporo radikalcev meseca oktobra l. 1904 v Ljubljani društvo Akademija, ki naj bi prirejala v mestih in na deželi ljudska predavanja brez metafizičnih primesi, kar

jo je kmalu zapletlo v ostre boje s katoličani."⁹

Novembra 1905 je bilo v *Učiteljskem tovarišu* objavljeno, da je imela Akademija v preteklem poslovnem letu 65 predavanj. Obvestilo zato poziva "občine, čitalnice, bralna društva – sploh vse korporacije, ki imajo tudi namen pospeševati izobrazbo ljudstva, naj prijavijo pri predsedstvu društva Akademije, ako žele, da jim preskrbi predavanj."¹⁰

Največ je o delu društva pisal tednik *Naš list*, ki je leta 1906 napisal tudi tole: "Akademiji očitajo, da se njeno delovanje ne more prav razvijati. To je resnica. A kje tiče vzroki? Klerikalci jo sovražijo iz dna duše. Škof jo je dal na indeks... A hujše kakor nasprotstvo s strani klerikalcev je pasivna resistenca naprednih krogov slovenskih."¹¹

8. maja 1906 je *Slovenski narod* objavil notico, da je odbor narodno-napredne stranke izjavil, da je Akademija del organizacije te stranke. Odbor je na to odgovoril in 10. maja objavil izjavo, da je Akademija nepolitično društvo. Ta trditev pa ni mogla biti prepričljiva, saj so se vodilni člani društva zelo politično udejstvovali.

Na poziv čitalnicam, bralnim in akademskim društvom, naj postanejo redni člani društva Akademija, so se odzvala društva v Gradcu, Pragi, Trstu, Laškem, Zagorju, Cerknem, Trzinu, Ljubljani, Nabrežini, Spodnji Šiški in Kranju. K sodelovanju so vabili tudi Zavezo slovenskih učiteljskih društev in Društvo slovenskih profesorjev.¹²

Drugo leto je postal tajnik društva znani zgodovinar in politik dr. Dragotin Lončar. V tem letu je društvo priredilo 22 predavanj, in sicer 8 v Idriji, 7 v Ljubljani, 3 v Novem mestu, po eno pa v Cerknici, Laškem, Radovljici in Sodražici. Bila so iz zemljepisa, naravoslovja, prava in sociale. Med drugim so predavali: dr. Anton Dermota o socializmu, dr. Vladimir Ravnihar o družbah z omejeno odgovornostjo in dr. Franc Novak o reformi civilne poroke. Poslušalci so bili iz vseh slojev prebivalstva, obisk predavanj pa je bil zelo različen. Društvo je imelo v tem letu eno družabno srečanje, odbor pa je imel 7 sej. V tem letu je odbor začel uresničevati zamisel o ustanovitvi javne knjižnice, tako da se je povezal z dijaškim društvom Prosveta in telovadnim društvom Sokol. Dr. Lončar je v spisu o delu Akademije tudi napisal, da je društvo pričelo akcijo, da bi postalo "centrala vsega naprednega poljudno-izobraževalnega dela na Slovenskem" in bi združilo vsa napredna izobraževalna društva.

⁹ Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja*, str. 95.

¹⁰ "Akademija." *Učiteljski tovariš* 1905, (17. 11.), št. 46, str. 401.

¹¹ *Naš list*, 1906, (17. 3.)

¹² ZAL, LJU 270, *Društva*, Akademija 1904–1908, št. 1.

⁷ Adolf Ribnikar, Doneski k našemu ljudskemu vseučilišču. *Omladina* 1904, str. 137.

⁸ Akademija. *Naši zapiski* 1904/5, št. 1, str. 16.

Prosvetnemu društvu v Vrabčah pri Vipavi so darovali 20 kron podpore za nabavo knjig. Knjižnica je bila ustanovljena maja 1907. Sklenili so pošiljati poročila o delu odbora v *Slovenski narod*, *Edinost*, *Sočo*, *Mir*, *Domovino*, *Narodni list*, *Naš list*, *Gorenjca* in *Rdeči prapor*.¹³

Z društvom Akademija je bilo povezano leta 1905 ustanovljeno delavsko izobraževalno društvo Ljudski oder v Trstu. V prvem letu je društvo pripravilo 17 predstav, od tega so jih 7 pripravili člani Akademije.

V tretjem letu delovanja se je glavni odbor spremenil. Podpredsednik je postal profesor Janez Franke. Predavanj v tem letu je bilo 32, in sicer 17 v Ljubljani, 4 v Trstu, 3 v Nabrežini, 2 v Idriji in Kranju ter po eno v Škofji Loki, Celju, Ribnici in Zagorju ob Savi. Predavanja so bila literarne, naravoslovne, socialne in zemljepisno-zgodovinske vsebine. Med drugimi je ing. Jakob Turk predaval o hrani in hranjenju rastlin v Ljubljani in Ribnici, dr. Fran Novak pa je imel predavanje *Cerkev in država*, nekaj iz zgodovine in sedanosti. Rasto Pustoslemšek je imel v tem letu ciklus predavanj o Turčiji, zlasti o Carigradu. Pri ljubljanskih predavanjih so prevladovalе ženske poslušalke.

V tem poslovnem letu je društvo s pomočjo profesorja dr. Frana Ilešiča, ki je bil večkrat navzoč na sejah odbora, in vseučiliškega profesorja iz Zagreba dr. Vjekoslava Klaića organiziralo predavanja hrvaških vseučiliških profesorjev. O teh predavanjih je več pisal dr. Fran Ilešič v razpravi, objavljeni v posebni številki revije *Misel in delo*, ki je izšla ob dvajsetletnici Jugoslavije.¹⁴ Predavanja so bila februarja in marca ob nedeljah in praznikih, običajno ob petih popoldne v Mestnem domu v Ljubljani. Predavali so: dr. Albert Bazala o etiki in politiki, dr. Lazar Car o vzroku smrti, dr. Dragutin Gorjanović – Kramberger o diluvialnem človeku in njegovem razmerju do modernega človeka, dr. Anton Heinz o obliki in življenju bakterij, dr. Gustav Janeček o metalurgiji z elektrolizo in o alumino-metalurgiji, dr. Isidor Kršnjavi o prosvetnem delovanju frančiškanov na Hrvaškem, dr. Fran Marković o Simonu Gregorčiču, dr. Ferdo Šišić o nastanku današnjega zemljepisnega pojma Dalmacije in o vprašanju združitve Dalmacije s Hrvaško. Predavanje dr. Alberta Bazale z naslovom *Etika in politika* je ponatisnila Slovenska gospodarska stranka v posebni brošuri.

Prvi je predaval dr. Ferdo Šišić. Pred njegovim predavanjem je predsednik Akademije Ravnihar poudaril, da se s tem polaga temelj slovenski univerzi. Zadnji v tem ciklu predavanj pa je bil dr. Gustav Janeček, ki se je na koncu v imenu univerzitetnega dekanata zagrebske filozofske fakul-

tete zahvalil poslušalcem in dejal, da so ta predavanja Slovincem nadomestila univerzo. Hrvatje so se morali za svojo univerzo zelo truditi in tudi Slovenci jo bodo s požrtvovalnostjo dosegli.

Dr. Fran Ilešič je posebej pozdravil predavanje dr. Franja Markovića o Simonu Gregorčiču in v *Slovenskem narodu* med drugim napisal: "Marković bo predaval o Slovincu in zato bo jutri velik dan. Slovenci bomo jutrišnji večer posvetili Gregorčiču in Markoviću, Slovincu in Hrvatu. In tako mora biti."

Dr. Fran Ilešič v svojem sestavku nadalje piše tudi o obisku teh predavanj. Na prvih dveh predavanjih dr. Šišića in dr. Carja je bila dvorana "polna ukažljivega občinstva iz vseh slojev in stanov. Gorjančevo predavanje so tudi ženske v obilnem številu počastile. Bazalovo predavanje je bilo jako dobro obiskano, Heinzovo predavanje je poslušal mnogoštevilni publikum, ki je po svojem številu in s svojo pozornostjo imponiral tudi g. predavatelju."

Navedel je tudi odlomke o zagrebških predavateljih v *Omladini*, na primer: "Predavanja zagrebske modroslovne fakultete so velik napredek v hrvatsko-slovenskem duševnem prometu", in v *Novi dobi*, kjer so zapisali, da s temi predavanji "na najsolidnejši način gradimo temelj slovenskemu vseučilišču v Ljubljani."

Predavanja so bila torej po poročilih v časopisju dobro obiskana in povsod so jih tudi pohvalili kot izjemen slovenski kulturni dogodek. Dnevnik *Slovenec* je pisal samo o predavanju dr. Kršnjavija in še to ironično. Pisal je, da predavanje ne pove nič novega, pač pa je bilo marsikaj treba razjasniti "tisti liberalni buržuaziji, ki hodi k predavanjem Akademije, ker o takih splošnih kulturnih slikah navadno nobenega pojma nima".¹⁵

Med drugimi sta o predavanjih zagrebških profesorjev leta 1907 pisala tudi dr. Anton Dermota in pesnik Anton Aškerc, in sicer v praškem listu *Slovanský Přehled*. Prvi je v številki 5. aprila 1907 napisal, da je Akademija izvedla lep načrt, ko je pripravila predavanja zagrebških profesorjev in da se jih ljubljanska publika "z vnejo udeležuje." Anton Aškerc pa je svoj prispevek objavil v številki 10. maja. Del Aškercovega članka je bil objavljen tudi v listu *Nova doba* 22. maja 1907. Piše, da so prvič v Ljubljani predavali zagrebški profesorji in sicer v hrvaškem jeziku in da so ta predavanja za nas Slovence nekaj "čisto novega in epohalnega ... Marsikdo se je bal, da bo razlika med slovenskim in hrvatskim jezikom morda ovirala razumevanje. Pokazalo se je, da je bil strah odveč." Aškerc je tudi poudaril, da so zagrebški profesorji opravili v Ljubljani pozitivno kulturno delo. O obisku na

¹³ ZAL, LJU 270, *Društva*, seja 16. 1. 1907 in 15. 5. 1907.

¹⁴ Ilešič, *Ekstenza zagrebske univerze*, str. 115–136.

¹⁵ Prav tam, str. 118.

Dermota:

Akademija.

Razmere v slovenski javnosti same so priča, da je bilo to društvo potrebno, opravičeno. Dokazuje nam pa to potrebo tudi ves razvoj našega narodnega življenja od dob naših buditeljev pa do danes.

Le primerjajte! Naši buditelji so začeli delo na celi črti, so skrbeli za vse. Vsem tedanjim in novo nastajajočim potrebam so hoteli in izkušali ustreči. Če niso mogli zadoščati povsodi, ni bila vselej le njih napaka... Niso bili samo beletristi, samo znanstveniki, samo politiki, samo ekonomski — hoteli so biti vsak vse. Takrat je bilo to stremljenje opravičeno in mogoče; zakaj takrat je bilo življenje Slovenstva skromno, tako, da ga je lahko obsegla moč posameznikovih sil.

Čas se je izpremenil; naše narodne potrebe so postale drugačne, so se pomnožile in izraznovrstile. Slovenstvo je postalo vkljub vsem obupujočim klicem in pozivom mogočnejše in širše, jedrovitejše; ima vedno več življenske moči v sebi. Posameznik ne more več biti kos vsem nalogam, ki jih stavlja novodobno komplikovanejša narodno življenje. Razdelimo si delo: jaz tu, ti ondi, tretji zopet drugje, — a vsi vedno sub specie totius t. j. vedno z ozirom na to, da smo vsi člani ene in iste narodne celote, da moramo delovati vsi za eno in isto narodno celoto. Čeprav po raznih potih in načinih: cilj in smoter nam je skupen in enak: Vedno višje se dviguj kulturna stopinja Slovencev!

Kultura... Ta beseda vsebuje ves naš narodni program. Pomenja nekaj drugega, nego civilizacija. Nekaj višjega. Kultura obsega vse naše narodno življenje. Ali vsaj obsegaj to!

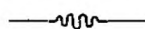
Zato se mladim ljudem, ki so snovali Akademijo, izobraževalno društvo, ni zdelo, da se izpolnjuje naš slovenski narodni program, če se deluje samo na zunanem t. j. političnem polju. »Politike« — in skoro bi dejal tudi politike — imamo Slovenci razmeroma preveč. To je premalo, s tem se preenostransko izvršuje naš narodni program. Saj je politično delovanje samo ena stran delovanja za narod. Ne moremo niti reči, da je to najugodnejša stran. Za posameznike je morda lahko, za narodovo celoto ne.

Treba je dela v širšem, kulturnem smislu. Izobrazbe nam nedostaje. Čim bo ta višja, bo tudi naša politika, naše celo javno življenje plemenitejše in bolj slovensko. Kajti potem

OMLADINA

Glasilo narodno-radikalnega dijaštva.

Izhaja enkrat na mesec ter stane za celo leto K 4'—; za dijake K 2'40; posamezna številka 40 vin. — **Dopisi** naj se blagovole pošiljati uredništvu najkasneje do 20. vsakega meseca v Ljubljano na Strmo pot št. 4. — Le frankovana pisma se prejemajo. — **Upravišтво** je v tiskarni J. Blasnika naslednikov v Ljubljani, Breg št. 12.

Leto I.

Ljubljana, meseca novembra 1904.

Štev. 8.

Vsebina: Uvodnik. — Doneski k našemu ljudskemu vseučilišču. — Aforizmi o političnih strankah. — Akademija. — Akademsko tehniško društvo »Tabor« v Gradcu. — Listek. — Listnica uredništva. — Iz upravištva.

Ljubljana, 1. listopada 1904.

Članek Antona Dermote. (*Omladina* 1904, št. 8)

predavanjih pa je napisal: "Publike vseh slojev, glavno iz inteligence je bilo pri vsakem predavanju dosti."¹⁶

V *Našem listu* je dopis ob koncu predavanj zagrebških profesorjev. Piše, da so bila vsa predavanja "na višini strokovnega znanja, vsak predavatelj, vseučiliški profesor je pokazal, da je samostojen mislec, kapaciteta sam zase." Obenem tudi piše, da nam ta predavanja nadomeščajo ljudsko univerzo in so dostopna vsem slojem.¹⁷

O predavanjih v Ljubljani je pisal tega leta tudi dr. Albert Bazala v *Glasi Matice Hrvatske*. To je nato objavila tudi *Nova doba* 11. maja 1907.¹⁸

Dva dni po zadnjem predavanju hrvatskih profesorjev, 27. marca 1907, sta v imenu društva Akademija dr. Ravnihar in tajnik dr. Lončar poslala rektoratu zagrebske univerze zahvalno pismo in se priporočala še za naslednja predavanja. Tudi osebno so v Zagreb 18. maja 1907 odpotovali dr. Ravnihar, dr. Lončar in dr. Fran Ilešič in se sestali s člani zagrebskega akademskega senata. Ponovno

so se jim zahvalili za predavanja in napravili načrt za njihovo nadaljevanje v jeseni. Tudi v listih *Nova doba*, *Omladini* in *Slovanskem Prehledu* so pisali, da se bodo jeseni predavanja obnovila.¹⁹

Društvu je s pomočjo ljubljanske mestne občine in daru župana Ivana Hribarja uspelo ustanoviti javno knjižnico in čitalnico v Ljubljani, ki se je imenovala po Simonu Gregorčiču. Upravljal jo je poseben odbor, v katerem sta bila po dva člana društva Akademije, Prosvete, Sokola in en član iz ljubljanske mestne občine. V *Omladini* je pisalo, da bo v središču mesta ob "Zvezdi" "v Vegovih ulicah št. 2, pritlično. V čitalnici bodo bralcem na razpolago vsi slovenski časniki in znatno število tujih." Sprva je imela 1.500 zvezkov.²⁰

V tem letu so začeli razmišljati o tečajih za nepismene in se dogovorili z učiteljem v Gornjem Gradu Ignacijem Šijancem, da bo pripravil abecednik za analfabete. Vendar je to ostalo samo pri dogovoru in do realizacije ni prišlo. Društvo je v tem letu spremenilo svoja pravila, da bi s tem

¹⁶ Prav tam, str. 116–118.

¹⁷ Predavanja hrvatskih vseučiliških profesorjev. *Naš list*, 1907, (29. 3.), št. 19.

¹⁸ Ilešič, *Ekstenza zagrebske univerze*, str. 119 in 132.

¹⁹ Prav tam, str. 119–120.

²⁰ Simon Gregorčičeva ljudska knjižnica in čitalnica v Ljubljani. *Omladina*, 1907/08, str. 31.

omogočilo tudi društvom in združenjem (korporacijam, organizacijam), da postanejo redni ali izredni člani. Odbor je imel v tem letu osem sej.

V marcu leta 1907 je društvo objavilo Razglas v *Učiteljskem tovarišu*, da učitelji stopijo v društvo kot redni ali izredni člani. Vpisnina za redne člane je bila 2 kroni in članarina 6 kron, pri izrednih članih pa 4 krone na leto brez vpisnine. Posamezne učitelje, čeprav nečlane, so vabili, da sodelujejo s predavanji.²¹

Načrti za prihodnost so bili, da v Ljubljani predavajo predvsem hrvaški vseučiliški profesorji in to ciklično, drugod po Sloveniji pa domači strokovnjaki. Razlogov zato niso navedli, je pa na to opozoril prispevek v Našem listu. Ob predavanju dr. Gorjanovića je med drugim tudi napisano: "*Pri tej priliki izrekamo željo, da bi naši slovenski srednješolski profesorji hodili predavat po slovenskih mestih in trgih izven Ljubljane in prišli tako malo med ljudi iz svoje šolske ekskluzivnosti.*"²²

Na občnem zboru so sklenili pripravljati tudi tečaje za dopolnjevanje splošne izobrazbe iz različnih strok, kot prva in najvažnejša naloga pa bi bili tečaji za nepismene.

Naslednja naloga bi bila razvoj knjižničarstva, kajti tedanje čitalnice in bralna društva niso bili namenjeni širšemu občinstvu, ker "*v njih veje aristokratski duh*". Potrebna je bila koncentracija in centralizacija izobraževalnih društev in pa potrebna denarna sredstva za ta namen.

Na občnem zboru društva 25. novembra je prišlo do sprememb v odboru. Tajnik je postal Robert Kenda, knjižničar dr. Pavel Pestotnik, nov odbornik pa Rasto Pustoslemšek.

Ob koncu leta 1907 je izšel daljši članek o delu Akademije. Dr. Dragotin Lončar ga je objavil v *Učiteljskem tovarišu* in *Novi dobi*, izšel pa je tudi kot samostojna brošura. Njen naslov je bil "*Akademija ljudsko izobraževalno društvo v Ljubljani. Njen namen, dosedanje poslovanje in načrt za prihodnost.*"²³

Društvo slovenskih profesorjev je v začetku leta 1908 objavilo, da društvo Akademija prosi, naj člani njihovega društva prirejajo javna predavanja ne samo v Ljubljani, ampak tudi na deželi. Zato poziva "*svoje člane, naj se odzovejo temu povabilu ter naj prirejajo javna predavanja.*"²⁴

Nova sezona zagrebških univerzitetnih predavanj se je pričela z začetkom februarja 1908. Prvi je predaval dr. Hinko Hranilović o geografiji in

geografskem položaju južnih dežel naše države, nato dr. Albert Bazala o etiki in nacionalni ekonomiji, dr. Ernest Miller o sociologiji, dr. Ferdo Šišić o Hrvatih in Madžarih od leta 1790 do 1868, dr. Anton Heinz o življenju pod zemljo, Ivan Franke o kapitalu in delu, dr. Josip Šilović o kaznovanju. Dr. Gjuro Šurmin je predaval o Slovencih in Hrvatih v prvi polovici 19. stoletja. Omenil je, da so Francozi v svoji Iliriji združili velik del sedanje Slovenije in Hrvaške. Razlika med obema narodoma je bila po njegovem, da so se Hrvati ilirizma družno oprijeli, Slovenci pa so ostali "*majhni in hladni*", kar so zakrivili na Dunaju, kjer so se bali "*hrvaško-slovenske vzajemnosti.*" Slovencem je ilirizem prinesel nov pravopis – gajico, hkrati pa tudi narodno in literarno delovanje "*tako da je upati, da se ti dve veji močnega slovanskega stebela, tako bližnji si po krvi in jeziku, združita še tesneje v prid nam in Hrvatom. Složno sta delovala oba naroda v Trubarjevih časih, za kmetskega vstanka in združila nas je tudi Ilirija. Učimo se iz prošlosti in popravimo storjene grehe.*"²⁵

Predavanji dr. Millerja in dr. Šilovića je objavila revija *Slovenski pravnik*.

Dr. Fran Ilešič piše, da sta bili Šurminovi in Šišićevi zgodovinski predavanji zelo aktualni zaradi ostre borbe, ki so jo imeli prav takrat v budišepešanskem parlamentu delegati hrvatskega Sabora za hrvatski jezik in za nacionalna prava Hrvatske proti Madžarom. Prvotno je mislilo priti v Ljubljano predavat več zagrebških profesorjev in docentov, kot jih je potem res prišlo. Zadnje predavanje dr. Millerja je bilo 29. marca 1908, a Velika noč je bila tega leta 19. aprila; predavanja so se torej končala tri tedne pred časom, ki je bil prvotno določen zanje. O predavanjih in obisku na njih so pisali v *Slovenskem narodu* in *Novi dobi*. Vsa poročila so bila polna hvale in so pisala o velikem obisku, polnih dvoranah in želji, da se predavanja nadaljujejo. Edino pri predavanju dr. Millerja je pisalo, da je bilo žal navzočih premalo pravnikov.²⁶

Na naslednjem občnem zboru 16. novembra 1908 je spet prišlo do sprememb. Tajnik je postal dr. Josip Cerik, knjižničar pa dr. Pavel Grošelj.²⁷

V tej sezoni so predavali: Ivan Franke o kapitalu in delu, Jožef Reisner o rentgenskih žarkih s fizikalnega stališča, Rasto Pustoslemšek o bosanskem vprašanju, dr. Josip Stojc o rentgenskih žarkih v zdravstvu, dr. Josip Cerik o nastanku sveta in Etbin Kristan o neobjavljenih pismih Janeza Trdine. Predavala sta le dva zagrebška profesorja. 14. novembra je predaval dr. Ferdo Šišić o aktualni

²¹ Razglas. *Učiteljski tovariš*, 1907, (22. 3.), št. 12, str. 1.

²² Akademija. *Naš list*, 1907, (15. 2.), št. 13.

²³ Dragotin Lončar: Akademija ... *Učiteljski tovariš*, 1907, (13. 12.), št. 50, str. 590–591.

²⁴ Društvo slovenskih profesorjev. *Učiteljski tovariš*, 1908, (10. 1.), št. 2, str. 3.

²⁵ Akademija. *Učiteljski tovariš*, 1908, (13. 3.), št. 11, str. 4.

²⁶ Ilešič, *Ekstenza zagrebške univerze*, str. 122.

²⁷ ZAL, LJU 270, *Društva*, seji 25. 11. 1907 in 26. 11. 1908.

temi *"Herceg-Bosni prigodom aneksije. Geografsko-historijska i državnopravna razmatranja"*. Dva-krat pa je predaval dr. Anton Heinz, in sicer 20. marca 1909 o simbiozi rastlin, 3. aprila pa o rastlinah in mravljah. Vsa predavanja so bila dobro obiskana.²⁸

Šišićevo predavanje je izhajalo v zagrebškem dnevniku *Hrvatska* in nato izšlo tudi kot posebna brošura. V tej sezoni so bila torej le tri predavanja zagrebških profesorjev, izredno pa se je povečalo število slovenskih predavateljev.

Zanimivo v tem letu je bilo predavanje Rasta Pustoslemška o bosanskem vprašanju. Kranjski deželni predsednik baron Teodor Schwarz je k predavanju poslal policijskega zastopnika, ki je predavatelju sporočil, da so na deželni vladi ukazali, naj takoj prepove predavanje, če se bo predavatelj *"v svojih izvajanjih le oddaleč dotaknil kakšnega političnega vprašanja"*. Vendar, kot je bilo zapisano v *Slovenskem narodu*, je bil to le prazen strah pred veleizdajstvom in predavanje je lahko potekalo.²⁹

Jeseni 1909 je predavateljsko sezono odprl profesor Vojeslav Molè, ki je predaval o poljskem pesniku Juliusu Slowackem ob stoletnici njegovega rojstva.³⁰ Tega leta je predaval tudi univerzitetni profesor dr. Oton Frangeš o modernih sredstvih za dvig gospodarstva. Omenil je angleško gospodarstvo, ki v agrarnem smislu ne more konkurirati kontinentu, posebej ne Češki in Ogrski. V socialnem smislu potrebuje kmetijstvo predvsem pomoč države in pri tem omenja Hrvaško, kjer se je kmetijski izvoz s pomočjo države v zadnjih 12 letih narasel od 13 na 63 milijonov. V predavanju je omenil tudi izseljevanje v Ameriko, ki je bilo zaradi slabega gospodarstva takrat zelo razširjeno v naših deželah.

Zagrebški profesorji niso več predavali. Dr. Fran Ilešič v svojem že večkrat omenjenem prispevku piše, da vidi glavni vzrok za to v slabem finančnem stanju v društvu Akademija, pa tudi v nezanimanju in stalnem menjavanju odbornikov. Kaže pa, da so bila poročila o velikem obisku na predavanjih pretirana in nasprotujoča. Kot primer zato navaja dr. Ilešič trditev v *Novi dobi* 1908, kjer 21. marca pišejo, da *"vedno nove in širše plasti ljudstva posejajo ta predavanja naše vseučiliščne ekstenze"*, 4. aprila pa dr. Ravnihar v isti reviji piše, da bi bil obisk lahko večji in da *"glavni kontingent obiskovalcev dosedanjih predavanj ni blizu. Splošno žensko društvo ne stori ničesar, da bi privabilo svoje članstvo k predavanjem. Druge inteligence je bilo doslej le malo navzoče pri pre-*

*davanjih, dasi bi ji prav nič ne škodilo, malo širiti svoje obzorje."*³¹

Na občnem zboru, ki je bil 15. novembra 1909, je bil izvoljen naslednji odbor: predsednik dr. Vladimir Ravnihar, podpredsednik dr. Josip Stojc, tajnik dr. Josip Erc, blagajnik pa dr. Jožef Reisner.³²

Naslednje leto je postal predsednik društva dr. Jožef Reisner, matematik in fizik, ki je učil na prvi državni gimnaziji v Ljubljani. Doslej je v sklopu Akademije predaval o po raznih slovenskih krajih. Tega leta je bilo posebej omenjeno predavanje medicenca Mirka Čerņiča *O razvoju človeka*. To predavanje je imel že pred tem v Trstu ob veliki udeležbi.³³ Leta 1910 je v samozaložbi v Gorici izšla njegova knjiga *Telesni naš postanek, razvoj in konec*, v kateri je snov z njegovih predavanj. O južnoslovanskih balkanskih deželah je predaval Rasto Pustoslemšek, ki je bil med letoma 1913 in 1914 podpredsednik Akademije. Leta 1910 sta bila med predavatelji tudi dr. Ivan Lah in dr. Fran Kobal. Slednji je predaval o upodablajoči umetnosti na Slovenskem, od Leopolda Layerja do Janeza Wolfa. Jeseni je v Ljubljani predaval dr. Demeter pl. Bleiweis-Trsteniški. *Učiteljski tovariš* je o tem dogodku zapisal: *"V spretnem gladko tekočem, jasnem in lahko razumljivem prostem prednašanju je gosp. predavatelj uvodoma podal kratko zgodovino kolere, kako je pred dobrimi 90. leti prvič prišla v Evropo in kako je kasneje ponovno morila v velikih epidemijah. Kolere ne raznaša zrak, pač pa jo prenaša okužena voda ali pa neposredna dotika z okužencem. Povzroča jo poseben bacil ali vibrijon, če je prišel v človeško črevo, kjer se z veliko hitrico razširi in provzroči, da se črevo vname. Posledica je, da nastopi huda driska, združena z bljuvanjem. Kolere se varujemo s previdnostjo; paziti je zlasti na telesno čistočo, zlasti na čistočo rok, s katerimi najlagje zanesemo bacile v usta, odkoder pridejo v želodec. Oprezni moramo biti pri rabi vode, ki jo je najbolje uporabljati kuhano. V Ljubljani se okuženja potom vode ni bati, ker je ljubljanski vodovod tehniško in zdravstveno izbornu urejen ... Zanimiva izvajanja so pojasnovala dobro izvršene skioptične podob in pa risbe na tabli. Občinstvo je bilo pri predavanju nenavadno mnogo, zlasti dobro je bilo zastopano ženstvo. Gosp. predavatelj je za svoj trud žel obilo in vrlo pohvalo. Tovarise in tovarišice prosimo, naj v interesu splošne koristi poučijo ljudstvo o koleri, zlasti naj ga opozarjajo na neobhodno potrebo največje čistosti."*³⁴

Jožef Reisner in dr. Vojeslav Molè sta zastopala društvo na sestanku zastopnikov jugoslovanskih

²⁸ Ilešič, *Ekstenza zagrebske univerze*, str. 122–123.

²⁹ Predavanje pod policijskim nadzorstvom. *Slovenski narod* 1909, (30. 1.), št. 24, str. 4.

³⁰ Akademija. *Učiteljski tovariš*, 1909, (22. 10.), št. 43, str. 4.

³¹ Ilešič, *Ekstenza zagrebske univerze*, str. 125.

³² *Slovenski narod*, 1909, (26. 11.), št. 272, str. 2.

³³ V "Akademiji". *Omladina*, 1909/10, str. 192.

³⁴ O koleri. *Učiteljski tovariš*, 1910, (21. 10.), št. 42, str. 2.

kulturnih društev, ki je bil v Ljubljani 10. in 11. decembra 1910, predsedoval pa mu je dr. Fran Ilešič.³⁵ Organizator je bila Slovenska matica. Predavanja na tem sestanku so izšla v publikaciji z naslovom *Smotra jugoslovanskih kulturnih društev*. Tam je izšlo tudi predavanje dr. Rudolfa Molèta, ki je bil v letu 1910/11 tajnik društva, o Akademiji. V njem je napisal, da društvo v svojem dosedanjem delovanju ni doseglo tega, kar si je želelo zaradi slabega materialnega stanja, da pa je "mnogo kriva tudi brezbriznost naše inteligence na eni strani, na drugi strani pa so oni, ki radi delajo, tako zaposleni pri raznih društvih, da pravzaprav ne morejo nikjer razviti svojih moči in zmožnosti." Menil je, da je Akademija zadnja leta mnogo storila s tem, da je na predavanja povabila profesorje zagrebske univerze in bila pri tem eno prvih slovenskih društev, "ki je na popularno-znanstvenem polju začelo gojiti ono krasno vez bratske vzajemnosti hrvatsko-slovenske." V nasprotju s časopisnimi poročili, ki so pisali o velikem številu poslušalcev, je dr. Molè zapisal, da je bilo obiskovalcev predavanj manj zato, ker mnogi Slovenci niso obvladali hrvaškega jezika. Zato je menil, da bi pri nekaterih težko razumljivih besedah dodajali tudi slovenski izraz. Zaželel si je tudi, da bi tudi Slovenci čimprej dobili svojo univerzo in bi tudi slovenski profesorji hodili predavat v Zagreb.³⁶

Na občnem zboru 3. novembra 1911 so prikazali delo društva v minulem letu. Prirejeno je bilo deset predavanj v Ljubljani, dve v Kranju in eno v Gorici. Predstavniki društva so se udeležili Vrazove akademije ob stoletnici njegovega rojstva ter proslave ob 25-letnici pisateljskega podpornega društva. Društvo je denarno podprla edino Kmetška posojilnica, posebno draga je bila nabava skioptika (priprave za projiciranje pobarvanih slik, narisanih na steklo). Še naprej so sklenili za predavanja prositi zagrebske profesorje, več predavanj pa naj bi bilo tudi iz slovenske zgodovine. Za predsednika je bil tokrat izvoljen dr. Vojeslav Molè, odborniki pa so bili: Josip Berce (tajnik), dr. Oton Fettich Frankheim, Rasto Pustoslemšek, Viktor Zalar, dr. Lenard Lotrič, dr. Ivan Lavrenčič, dr. Franjo Lipold, Robert Kenda in Emil Vodeb. Namestniki so bili: dr. Josip Tičar, dr. Dragotin Lončar in dr. J. Pušnik, pregledovalci računov pa dr. Vladimir Ravnihar, Fran Podkrajšek in Jožef Reisner.³⁷

Leta 1912 je potekala prva balkanska vojna in v zvezi s tem je Akademija organizirala nekaj predavanj. 18. oktobra je predaval dr. Fran Ilešič o zgodovini verstva južnih Slovanov, kjer je posebej

govoril o Črni gori, Makedoniji in Srbiji. *Slovenski narod* je obširneje pisal o vsebini tega predavanja, ne pa tudi o obisku in odzivu občinstva. Piše, da je predavatelj izbral podatke o razvoju krščanstva na Balkanu od začetka do novejšega časa. Omenjal je tako Cirila in Metoda, razlike med Rimom in Bizancem, omenjal pravoslavje in bogomilstvo in pa, da se nasprotja med Hrvati in Srbi že krhajo in da naroda sodelujeta v raznih kulturnih delih. Na koncu je pozval Hrvate naj ne pozabijo, "da smo vsi sinovi ene krščanske cerkve, pa naj nas razdvaja današnja politika ali politika naših prednikov."³⁸

Decembra je predaval Rasto Pustoslemšek o svojih doživljajih na Balkanu z originalnimi skioptičnimi slikami. Na predavanju so zbirali prostovoljne prispevke za Rdeči križ balkanskih držav.³⁹

Občni zbor je bil šele 26. februarja 1913. V zadnjem letu je društvo izgubilo nekaj svojih članov, in sicer dr. Josipa Cerka, Antona Aškerca, Antona Peterlina in dr. Frana Orožna. Društvo je priredilo 14 predavanj, po enega v Trstu in Novem mestu, dve v Kranju, druge pa v Ljubljani. Društvo je skrbelo za knjižnico Simona Gregorčiča, ki je imela tega leta okrog 5600 knjig. Za društvo je 100 kron prispevala Kmetška posojilnica. Društvo je imelo 40 rednih in 70 podpornih članov. Za predsednika je bil izvoljen dr. Rudolf Molè, za podpredsednika Rasto Pustoslemšek, za tajnika Anton Sovrè, za njegovega namestnika Emil Vodeb, za blagajnika dr. Pušnik, za knjižničarja dr. Ivan Lah, za odbornike pa dr. Ivan Lavrenčič, dr. Franjo Lipold, dr. Oton Fettich Frankheim, dr. Pretner (Janko Pretnar ?) in Leskovšek. Anton Sovre je bil že leta 1913 poklican v vojaško službo na črnogorski meji, zato je tajniška dela vodil vse do konca vojne novinar Emil Vodeb.

V letu 1913 je večkrat predaval Rasto Pustoslemšek. Naslov njegovega predavanja 28. februarja je bil *Križem Stare Srbije, Makedonije in Trakije*, kjer je opisoval vtise s potovanj. Drugi del predavanja z istim naslovom je bil 12. marca.

Leto 1914 je društvo pričelo s predavanjem profesorja Pavla Grošlja 23. januarja in najavilo, da bodo predavanja vsak drugi teden ali pa celo vsak teden. V februarju sta bili dve predavanji. 6. februarja je predaval profesor Robert Kenda o Francozih na Slovenskem z naslovom *Ilirija oživiljena*. V poročilu o predavanju je pisalo, da "je poslala policija prvič k predavanju Akademije komisarja".⁴⁰ 11. februarja pa je predaval dr. Fran Ilešič o medsebojnem razmerju Čehov in Slovakov.

³⁵ Raznoterosti. *Slovan*, 1911, str. 94.

³⁶ Molè, "Akademija", str. 46–47.

³⁷ Akademija. *Slovenski narod*, 1911, (14. 11.), št. 254, str. 5–6.

³⁸ O verstvu Jugoslovanov. *Slovenski narod*, 1912, (19. 10.), št. 241, str. 4–5.

³⁹ Predavanje. *Slovenski narod*, 1912, (9. 12.), št. 283, str. 4.

⁴⁰ Dnevne vesti. *Slovenski narod*, 1914, (7. 2.), št. 30, str. 4.

Rasto Pustoslemšek, odbornik društva, predavatelj in njegov podpredsednik v letih 1913 in 1914. (Kronika slovenskih mest 1934, št. 2)

V odboru Akademije so delovali znani Slovenci različnih poklicev. Predsednik dr. Vladimir Ravnihar je bil pravnik in politik, deloval je v pevskih, dramatskih in telovadnih društvih. Pravniki in politiki so bili tudi dr. Dragotin Lončar, dr. Fran Novak, dr. Henrik Tuma, dr. Gregor Žerjav, dr. Ivan Lavrenčič, dr. Anton Dermota, dr. Lenard Lotrič, dr. Oton Fettich Frankheim in dr. Franjo Lipold. Inženir kemije je bil Jakob Turk. Zdravniki, odborniki društva so bili: dr. Ivan Robida, dr. Josip Tičar, dr. Jernej Demšar, dr. Josip Stojc in dr. Alojz Kraigher.

Zelo veliko je bilo profesorjev, med njimi dr. Stanislav Bevk, dr. Josip Cerkl, dr. Valentin Kušar, Ivan Franke, Martin Majcen, Robert Kenda, Jožef Reisner, Josip Berce, dr. Ivan Merhar, brata dr. Vojeslav in dr. Rudolf Molè, Pavel Grošelj, Matija Pirc, dr. Anton Sovrč in Makso Pirnat.

V odboru sta delovala tudi učitelja Francišek Gärtner z druge deške šole v Ljubljani in Ivan Šega, ki je takrat služboval v Logatcu. Kasneje je bil ta učitelj zelo povezan z izobraževanjem odraslih in tudi sicer zelo aktiven v učiteljski organizaciji in drugih društvih. V odboru so sodelovali tudi novinarji in uredniki, med njimi Rasto Pustoslemšek, Viktor Zalar in Emil Vodeb.

Med prvo svetovno vojno je bila društvena dejavnost prekinjena, takoj po njej pa je Akademija leta 1918 že septembra pričela z javnimi predavanji. Prvi je predaval literarni zgodovinar, profesor dr. Ivan Prijatelj o Levstiku, Jurčiču in Stritarju, glasnikov mladoslovenske kulture. Na dan predavanja je *Slovenski narod* predstavil predavatelja, njegovo življenje in delo in napisal, da si je za predavanje izbral odlomek iz predgovora k Jurčičevemu zbranemu delu. Naslednji dan so poročali, da je bila velika dvorana Narodnega doma polna občinstva, ki je s pozornostjo "sledilo duhovitim razlaganjem dunajskega učenjaka." Predavanje je trajalo uro in pol in poročevalec piše, da pozornost ni niti za trenutek popustila, na koncu pa so obiskovalci predavatelju burno ploskali.⁴¹

Oktober je društvo priredilo dve predavanji. Prvega je imel teolog dr. Leopod Lenard z naslovom *Zakaj so razpadle staroslovanske države?* O tem predavanju je *Slovenski narod* pisal, da je bilo slabo obiskano, "kar je pač pripisovati španski bolezni, ker predmet sam bi bil zaslužil pač številnejšega obiska."⁴²

Največji uspeh pa je doživelo predavanje profesorja na ljubljanskem učiteljski Ivan Vesenjaka o našem šolstvu v novi državi. Sprevrilo se je v navdušeno manifestacijo staršev, učiteljev in profesorjev.⁴³

Jeseni 1918 je Akademija pripravila tudi umetniško razstavo v Jakopičevem paviljonu. 22. novembra je predaval ameriški novinar Aleksander Toman o gospodarskem, političnem, kulturnem in socialnem življenju Američanov. 20. decembra 1918 je predaval srbski pisatelj Djuro Čirić o glavnih težnjah političnega razvoja Srbije v 19. stoletju.

Društvu je med letoma 1918 in 1921 predsedoval dr. Alojzij Zalokar, ginekolog in profesor na babiški šoli v Ljubljani, ki je bil istočasno tudi predsednik Slovenskega zdravniškega društva in deloval tudi v nekaterih drugih društvih.

Leta 1919 je društvo priredilo vrsto tečajev o higieni, astronomiji, matematiki, francoščini in srbohrvaščini. Tečaji so se pričeli konec januarja in v začetku februarja. Higienški tečaj sta vodila zdravnik dr. Alojz Zalokar in dr. Matija Ambrožič, ki je postal leta 1918 zdravnik za otroške bolezni. Tečaja sta trajala osem oziroma šest tednov po dvakrat na teden. Tečaj iz astronomije je vodil profesor dr. Pavel Grošelj, profesor na ženski gimnaziji v Ljubljani, iz matematike pa profesor na ljubljanski realni Fran Jeran. Jezikovni tečaji so

⁴¹ Predavanje Akademije. *Slovenski narod*, 1918, (12. 9.), št. 208, str. 3.

⁴² Dnevne vesti. *Slovenski narod*, 1918, (11. 10.), št. 234, str. 3.

⁴³ Dnevne vesti. *Slovenski narod*, 1918, (25. 10.), št. 249, str. 3.

trajali do meseca maja. Profesorja Anton Jeršinovič, profesor na drugi državni gimnaziji in Vladimir Fabjančič, suplent na ljubljanski realki sta vodila tečaj iz srbohrvaščine, slednji je vodil skupaj s kolegom z realke dr. Jankom Gregorinom in dr. Franom Novakom tudi tečaje francoščine.⁴⁴

Društvo je nadaljevalo tudi s predavanji. V januarju je predaval slikar Ivan Vavpotič o modernih smereh v umetnosti in Slovencih ter Djuro Čirić o novejših srbskih pesnikih. Februarja in marca je predaval Silvo Domicelj o biologiji naroda. Zelo odmevno je bilo predavanje dr. Ivana Prijatelja *Cankar kot umetnik*, ki je bilo 3. marca. V *Slovenskem narodu* so o predavanju med drugim zapisali: "Tako elegantno izgrajenega predavanja, kakor je bilo snočnje, ni bilo v Ljubljani že dolgo časa in ga najbrže ne bo tako kmalu. Številno občinstvo se je zverovalo v predavatelja in sledilo z vso dušo njegovemu predočevanju velikega našega Cankarja."⁴⁵

Aprila je predaval dr. Jernej Demšar o nevarnosti spolnih bolezni, predavanje pa je bilo namenjeno samo moškim. Za ženske je bilo predvideno posebno predavanje.

19. maja je predaval Anton Podbevšek, ki je takrat študiral v Zagrebu, o predzgodovini slovenskega vseučilišča v Ljubljani. Dobiček od vstopnine je bil namenjen Stanovski zvezi slovenskih akademikov.

V drugi polovici leta 1919 prenehajo novice o delovanju društva in v *Slovenskem narodu* v rubriki Dnevne vesti je objavljeno naslednje vprašanje: "Kaj je letos s predavanji v Ljubljani? Lani je 'Akademija' prirejala kurze in predavanja. Kaj pa letos?"⁴⁶

Leta 1921 je postal predsednik društva pravnik in publicist dr. Vladimir Knaflič, tajnik pa dr. Josip Bohinjec. Ta dva podatka omenja dr. Fran Ilešič v že večkrat omenjenem prispevku, vendar ne navaja virov zanju. Navaja tudi, da je bila tajnica društva od leta 1918 do 1921 Alojzija Štebi, medtem ko sem v *Slovenskem narodu* ob poročilu o predavanju dr. Ivana Prijatelja 3. marca 1919 zasledila podatek, da je tajnik društva dr. Milan Lemež. O njem je *Slovenski narod* objavil leta 1920 novico, da so ga odpustili iz državne službe in da naj "bi bil vodja komunističnega krila socialnodemokratske stranke."⁴⁷

Podatki v Arhivu Slovenije so pojasnili, kako je društvo prenehalo delovati. Kraljevska banska uprava je 10. februarja 1934 poslala Upravi policije v Ljubljani dopis, naj čimprej sporoči, če društvo Akademija še obstoja in deluje. Uprava policije je 4. maja odgovorila, da društvo od leta 1921 ne deluje, da ni imelo nobenega občnega zbora ter da nima članov in ne izvoljenega odbora. Zato predlagajo razpust društva. Na to je Kraljevska banska uprava odgovorila 12. maja 1934 in sicer, da razpušča društvo "ker že več let ne deluje, nima ne članov niti imovine in torej tudi ne pogojev za pravni obstoj". Društvo je bilo črtano iz registra 23. maja 1934.⁴⁸

Društvo Akademija je bilo ustanovljeno z velikimi načrti in pričakovanji, ki pa so se le delno uresničila. Od točk, ki so bile navedene v pravilih, je izpolnilo četrto in peto, to je ustanavljanje knjižnic in znanstvena in strokovna predavanja. Od spisov je izšla le kratka predstavitev društva, ki jo je pripravil dr. Dragotin Lončar. Najbolje je stanje v društvu predstavil v svojem sestavku leta 1911 dr. Rudolf Molè, kjer je med drugim zapisal, da so bili člani društva preveč zaposleni na drugih področjih. Dolgoletni predsednik društva dr. Vladimir Ravnihar je bil namreč aktiven v Društvu sv. Cirila in Metoda, Slovenski matici, Dramatičnem društvu, Slovenski sokolski zvezi, Glasbeni Matici, poleg tega pa je bil leta 1911 kot kandidat Narodno-napredne stranke izvoljen v državni zbor. Zanimivo pa je, da v svojem obširnem življenjepisu delovanja v društvu Akademija ne opisuje. Irena Gantar Godina piše, da je dr. Anton Dermota opustil odborništvo Akademije, ker je imel preveč dela z uredništvom *Naših zapiskov*.⁴⁹ Profesor Jožef Reisner, ki je prevzel za dr. Ravniharjem predsedstvo, je že leta 1911 postal občinski svetnik in deželni poslanec mesta Ljubljane in se je predsedstvu odpovedal.

V letih pred prvo svetovno vojno je v društvu zelo aktivno deloval novinar Rasto Pustoslemšek, ki pa je medtem časom ustanovil Društvo slovenskih književnikov in časnikarjev, spremljal politična dogajanja v slovanskih deželah, pisal tudi v njihove časopise in o dogajanjih v južnoslovanskih deželah tudi veliko predaval. Vendar pa zlasti v letih 1913 in 1914 *Slovenski narod*, kjer je bil zaposlen, o društvu Akademija zelo malo piše.

Morda je na delo društva slabo vplivala tudi predstavitev tajnika dr. Dragotina Lončarja na realko v Idriji. Tudi tajnik društva dr. Josip Cerkl, profesor zgodovine in zemljepisa na ljubljanskem učiteljskišču, je deloval v Proforskem društvu, Mu-

⁴⁴ Ljudsko izobraževalno društvo "Akademija". *Slovenski narod*, 1919, (20. 1.), št. 16, str. 6.

⁴⁵ Cankar kot umetnik. *Slovenski narod*, 1919, (4. 3.), št. 54, str. 5.

⁴⁶ Dnevne vesti. *Slovenski narod*, 1919, (17. 12.), št. 245, str. 3.

⁴⁷ Dnevne vesti. *Slovenski narod*, 1920, (25. 3.), št. 69, str. 3.

⁴⁸ AS 68, Kraljevska banska uprava, upravni oddelek, fasc. 16–2, leto 1934, št. 4134/2.

⁴⁹ Gantar Godina, T. G. Masaryk, str. 125.

zejskem društvu in Slovenski matici, leta 1912 pa se je smrtno ponesrečil. Ne nazadnje pa je na delo društva slabo vplivalo politično delovanje njenih članov odbora, kar je večkrat povzročilo nesoglasja med njimi samimi.

Ambicija društva, da bi postalo centrala vseh naprednih slovenskih društev, je zamrla, saj se je na njen poziv javilo le 14 društev. Pač pa se je po prvi svetovni vojni to posrečilo Zvezi kulturnih društev, ki je leta 1922 združila kar 703 društev.

Predavanja društva Akademija so bila zelo kvalitetna in morda prezahtevna za širši krog, zato tudi niso bila vedno zadovoljivo obiskana. V takratnem času je delovalo tudi vedno več delavskih in splošnoizobraževalnih društev, ki so prav tako prirejala razna predavanja in tečaje. Iz razpoložljivih poročil o predavanjih lahko razberemo, da so bila najbolj obiskana predavanja z zdravstveno in literarnozgodovinsko vsebino in pa predavanja, ki so obravnavala takrat aktualne politične dogodke. Več obiskovalcev so imeli tudi bolj znani predavatelji, tako na primer dr. Ivan Prijatelj in dr. Fran Ilešič, ki sta tudi izredno dobro predavala. Dr. Molè je v že imenovanem prispevku zapisal, da predavanj zagrebških univerzitetnih profesorjev niso vsi razumeli zaradi jezika, zapisal pa je tudi, da so oni "začeli gladiti pot naši slovenski uni-verzi."

Prizadevanja društva Akademija za slovensko univerzo je omenil tudi dr. Janko Polec v članku o zgodovini slovenske univerze. Zapisal je: "*V strem-ljenju pospeševati s tem tudi ustanovitev univerze, se je skušala v tej dobi propagirati ideja ljudskega vseučilišča in se je v ta namen jeseni l. 1904 usta-novilo društvo Akademija v Ljubljani.*"⁵⁰

Društvo Akademija omenja v članku o reviji *Naši zapiski* Franc Rozman. Piše, da so masarykovci ustanovili to društvo po češkem zgledu z namenom izobraževati ljudstvo. Meni, da mlajši liberalni inteligenti niso pokazali dovolj razumevanja za socialna vprašanja in je zato njihova akcija kmalu zamrla. Omenja pa, da obisk predavanj ni bil slab.⁵¹

Podobno piše o tem tudi Irena Gantar Godina, ki še navaja, da se je njihov način izobraževanja naroda izkazal glede na relativne uspehe kot dokaj neprimeren.⁵²

Vsekakor pa je zanimivo živahno delovanje društva v letih 1918 in 1919 in njegov nenaden upad in prenehanje delovanja, vendar vzrokov za to v literaturi, ki sem jo pregledala, nisem našla. Verjetno pa so bili isti kot že zgoraj navedeni, namreč finančno stanje društva, prezaposlenost članov odbora in pa vedno večje število društev, ki so prirejale predavanja in tečaje.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 68 – Kraljevska banska uprava, upravni oddelek.

ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

LJU 270 – Društva.

ČASOPISI

Naš list, 1907.

Naši zapiski, 1903/4, 1904/5.

Omladina, 1904/5, 1907/8, 1909/10.

Popotnik, 1904.

Slovan, 1911.

Slovenski narod, 1909, 1911, 1912, 1914, 1918, 1919.

Učiteljski tovariš, 1905, 1907, 1908, 1909, 1910.

LITERATURA

Erjavec Franc: *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. V Ljubljani : Prosветna zveza, 1928.

Gantar Godina, Irena: *T. G. Masaryk in masarykovstvo na Slovenskem (1895–1914)*. Ljubljana : Slovenska matica, 1987.

Ilešič Fran: Ekstenza zagrebške univerze v Ljubljani (1907–1909). *Ob dvajsetletnici Jugoslavije*. Ljubljana: Misel in delo, 1938, str. 115–136.

Molè Rudolf: "Akademija" in slovensko-hrvatska vzajemnost. *Smotra jugoslovanskih kulturnih društev*. Ljubljana : Matica Slovenska, 1911, str. 46–47.

Polec Janko: Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo. *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*. V Ljubljani : Rektorat Univerze kralja Aleksandra Prvega, 1929.

Rozman, Franc: *Naši zapiski 1902–1914. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XI–XII, 1971–1972, str. 187–198.

⁵⁰ Polec, *Ljubljansko višje šolstvo*, str. 115.

⁵¹ Rozman, *Naši zapiski 1902–1914*, str. 190.

⁵² Gantar Godina, *T. G. Masaryk*, str. 120.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Volksbildungsverein *Akademija* (1904–1934)

Der 1904 von den Intellektuellen Ljubljanas gegründete Verein *Akademija* (Akademie) setzte sich zum Ziel, Erwachsene durch Vorträge, Kurse und Gründung von Bibliotheken zu bilden. Die meisten Vorträge, nicht weniger als 65, wurden im ersten Jahr der Vereinstätigkeit gehalten, und zwar zum Thema Gesundheit, Soziales, Wirtschaft und Literatur. Ihnen wohnten knapp 15.000 Besucher verschiedener Berufe bei.

In den darauffolgenden Jahren fanden 20 bis 30 Vorträge statt. Im Jahr 1907 gründete der Verein zusammen mit den Vereinen *Prosveta* und *Sokol*

eine Bibliothek in Ljubljana, die nach dem Dichter Simon Gregorčič benannt wurde. Im selben Jahr begannen – im Rahmen des Vereins – Universitätsprofessoren aus Zagreb Vorträge zu halten. Diese wurden in anderen slowenischen Ortschaften von heimischen Fachleuten gehalten.

Der erste Vorsitzende des Vereins Jurist und Politiker Dr. Vladimir Ravnihar bekleidete dieses Amt bis zum Jahr 1911, als ihm Dr. Vojislav Molè folgte. Im Jahr 1913 wurde Dr. Rudolf Molè zum Vorsitzenden gewählt. Im Vereinsausschuss wirkten namhafte Slowenen verschiedener Berufe, die meisten waren Professoren, Juristen oder Ärzte.

Der Erste Weltkrieg unterbrach die Tätigkeit des Vereins. Gleich nach dessen Ende wurden erneut Vorträge gehalten und im Jahr 1919 auch Kurse in Hygiene, Astronomie, Mathematik, Französisch und Serbokroatisch. Bereits für die zweite Hälfte des Jahres 1919 liegen uns keine Nachrichten über die Vereinstätigkeit vor, die amtliche Auflösung erfolgte aber erst am 23. Mai 1934.

Jubilej

Profesorju Vojetu ob življenjskem jubileju

Zaslužni profesor dr. Ignacij Voje je bil rojen 28. februarja 1926 v Ljubljani v družini bančnega uradnika Ignacija in Marije, rojene Šebat. Tu je obiskoval tudi osnovno šolo in gimnazijo. Tik pred maturo – maja 1945 – je bil kljub očesni bolezni mobiliziran, tako da je lahko šele čez dobro leto, ko se je vrnil iz vojske, v Ljubljani na bežigrajski gimnaziji maturiral (septembra 1946) in se nato vpisal na Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani, na smer zgodovina-geografija. Sam o izbiri pravi, da se v gimnazijskih letih še ni odločil za poklic, pa vendar ni ostalo brez vpliva na odločitev za študij zgodovine dejstvo, da je imel v gimnaziji dva odlična profesorja, ki sta ga zanj navdušila. To sta bila David Zupan in Bogo Teply.

Kot študent je bil Voje zelo prizadeven. Rad se je družil in že v 1. letniku je postal aktivni član Akademskega pevskega zbora Tone Tomšič, ki mu je ostal zvest še po diplomi; za zaključek je bil v

letu 1953/54 njegov predsednik. V 4. letniku je postal pomožni asistent na oddelku za zgodovino, katerega glavna naloga je bila pomoč pri urejanju knjižnice oddelka. Za diplomsko nalogo pa si je že izbral temo, ki ga je prvič vodila v arhiv. Na podlagi urbarjev za logaško gospodstvo je obdelal razvoj tamkajšnjih kajžarjev v 15. in 16. stoletju. Delo je bilo že toliko zrelo, da so ga kasneje z nekaterimi dopolnitvami tudi objavili. Obenem je pa tudi nakazovalo Vojetovo zanimanje za časovno obdobje, ki ni tedaj uživalo posebno velikega družbenega ugleda.

Jubilant je diplomiral na Filozofski fakulteti v Ljubljani junija 1951 iz obče zgodovine in medtem ko je čakal na zaposlitev v srednji šoli, je postal nanj pozoren prof. dr. Gregor Čremošnik, predstojnik katedre za zgodovino južnoslovanskih narodov, ki je ravno tedaj iskal svojega naslednika. Kljub začetnemu oklevanju je tako postal še istega

leta asistent za starejšo zgodovino Srbov, Hrvatov in Makedoncev do konca 18. stoletja. Pri polni zaposlitvi v knjižnici se novi nalogi ni mogel kaj dosti posvečati in je leta 1952 celo razmišljal, da bi zaprosil za mesto v Osrednjem državnem arhivu Slovenije. Ko je profesor Čremošnik, ki mu je sicer od časa do časa prigovarjal, naj izbere temo za disertacijo na osnovi gradiva v Dubrovniškem arhivu, videl, v kakšni nemoči je mladi asistent, je napel vse sile, da je Voje dobil štipendijo, ki mu je omogočila, da je prišel jeseni tega leta v Dubrovnik in začel spoznavati tamkajšnji arhiv. Glavni problem so predstavljali jezik, pisava ter neizmerno bogastvo gradiva.

Stvari so odslej krenile na bolje, na oddelku za zgodovino je Slavka Kajba Milić začela prevzemati bibliotekarsko delo. Vojetu pa je profesor Čremošnik svetoval dvoje: kot pripravo na disertacijo naj pregleda njegove izdaje srednjeveških virov iz Dubrovniškega arhiva in se usmeri predvsem na knjige zadolžnic (specializirano notarsko serijo *Debita notariae*), za seznanjanje z dosežki zgodovinske znanosti v državi pa naj prebira zgodovinske revije, ki so izhajale v Beogradu, Zagrebu in Sarajevu ter za Zgodovinski časopis pripravi recenzije. Štipendije pa so omogočile, da je bil na delu v Dubrovniškem arhivu po mesec ali dva na leto, včasih tudi dvakrat na leto. Po nasvetih profesorja Čremošnika se je odločil za način dela. Jeseni 1954 je prijavil temo za disertacijo, in sicer Kreditna trgovina Dubrovnika v srednjem veku.

Kmalu nato je prišla iz Orientalnega instituta v Sarajevu ponudba za specializacijo iz zgodovine turškega obdobja pri južnoslovanskih narodih in turščine ter turških pomožnih ved. Voje se je strinjal s profesorjem Čremošnikom, da to pomeni odlog disertacije, po drugi strani pa se je nudila odlična priložnost za obogatitev znanja glede vprašanj, s katerimi se profesor Čremošnik ni posebej ukvarjal. Tako je od decembra 1954 do junija 1956 obiskoval v Sarajevu na Filozofski fakulteti predavanja znanega turkologa profesorja Branislava Đurđeva ter vaje iz turškega jezika, turške paleografije in diplomatike pri profesorju Hamidu Hađžibegiću.

S podvojenim zagonom pa se je po vrnitvi iz Sarajeva lotil nadaljevanja dela na disertaciji, na kar ga je profesor Čremošnik ves čas sarajevske odsotnosti spominjal. Hkrati mu je oddelek za zgodovino, katerega predstojnik je bil tedaj profesor Čremošnik, kril tudi stroške za mikrofилme iz Dubrovniškega arhiva.

Jeseni 1957 je profesor Čremošnik zbolel, a si tudi po operaciji ni več opomogel. Do svoje smrti novembra 1958 je bil priklenjen na posteljo. Še vedno pa je spremljal delo asistenta in ga bogatil s svojimi izkušnjami. Mentorstvo je spomladi 1959 prevzel profesor beograjske fakultete dr. Jorjo

Tadić, ki je Vojeta vzpodbudil, da je temo disertacije nekoliko razširil, maja 1964 pa je sledil uspešen zagovor na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Pred objavo je Voje disertacijo dopolnil s sklepnim sintetičnim poglavjem (za potrebe habilitacije), nato pa še predelal, kar je bila posledica Vojetovega značaja, da je pri svojem delu vedno zelo temeljit. Delo je izdala Akademija nauka i umjetnosti BiH z naslovom *Kreditna trgovina u srednjovekovnom Dubrovniku* (1976), za knjigo pa je prejel nagrado sklada Borisa Kidriča (1978). V utemeljitvi je bilo med drugim zapisano, da je delo izredno pomemben prispevek k poznavanju srednjeveške gospodarske zgodovine Dubrovnika in njegovih povezav z balkanskimi in italijanskimi deželami.

Voje je prevzel po profesorju Čremošniku najprej proseminar iz starosrbščine (1957), nato pa še predavanja iz zgodovine jugoslovanskih narodov (razen Slovencev) do konca 18. stoletja: leta 1960 kot predavatelj, 1967 kot docent, 1975 kot izredni profesor, 1980 pa kot redni profesor. Sodeloval je tudi pri študiju na 3. stopnji, odkar je bil leta 1960 vpeljan na fakulteti, in bil odličen mentor. Ker je imel sprva premalo število ur na zgodovini, je predaval tudi na oddelku za geografijo Topografijo kulturnih spomenikov Jugoslavije (1960–1964). Pedagoške obveznosti na fakulteti je opravljal zelo vestno, redno je spremljal novosti in neprestano obnavljal predavanja o svojem predmetu. Pri študentih je bil zelo priljubljen, vodil jih je na številnih ekskurzijah po Jugoslaviji. Ker je bil zelo navezan na fakulteto, ni nikoli odklonil, če je bilo potrebno vskočiti z nadomestnimi predavanji tudi na drugih področjih srednjeveške zgodovine. Leta 1993 se je upokojil in bil imenovan za zaslužnega profesorja (1996). Pred odhodom je pripravil še skripta svojih predavanj (*Oris zgodovine jugovzhodne Evrope v dveh delih (srednji, novi vek)*).

Delo profesorja Vojeta na fakulteti pa se ni končalo v predavalnici. V letih 1980–1990 s presledkom treh let je bil predstojnik Oddelka za zgodovino, v letih 1968–1975 prav tako s presledkom treh let član sveta Filozofske fakultete, sodeloval je tudi v raznih organih fakultete, bil njen delegat in podobno. Kot predstojnik oddelka si je zelo prizadeval za njegov organizacijski in strokovni napredek. Bil je med pobudniki vsakoletnih srečanj z Odsjekom za povjest Filozofske fakultete v Zagrebu. Povezanost z oddelkom je dokazal tudi s tem, da mu je podaril svojo knjižnico s področja južnoslovanske zgodovine.

Profesor Voje je ostal tudi kasneje zvest srednjeveški gospodarski zgodovini Dubrovnika, kjer sta ga zanimala predvsem obseg trgovine ter razvoj in vloga trgovskih družb. Problematiko je razširil še na gospodarske in kulturne stike Dubrovnika z njegovim širokim zaledjem (Bosno, Sr-

bijo, Makedonijo), pa tudi drugimi območji, bodisi na jugoslovanski, bodisi na italijanski strani Jadranskega morja. Ni pa se zadovoljil le s posameznimi razpravami. Prikaže raznih oblik kreditnega poslovanja, načina poslovanja trgovskih družb ter kvantifikacije kreditnega prometa trgovanja z rudarskimi proizvodi in dubrovniškim suknom je dopolnil z novim gradivom ter jih z dodatnimi razpravami povezal v knjigi *Poslovna uspešnost trgovcev v srednjeveškem Dubrovniku* (2003). Z raziskovanjem Dubrovniškega arhiva pa je želel prispevati tudi k osvetlitvi nekaterih vprašanj v zvezi s slovensko zgodovino.

Kot univerzitetni učitelj za starejšo zgodovino jugoslovanskih narodov se seveda ni mogel omejiti le na Dubrovnik, zanimala so ga tudi druga vprašanja iz balkanske zgodovine, predvsem iz turškega obdobja. V knjigi *Slovenci pod pritiskom turškega nasilja* (1996) je obdelal kronologijo turških vpadov na slovensko ozemlje in njegove posledice, balkansko politiko celjskih grofov – knezov, prikazal način odkupovanja ujetnikov iz turškega suženjstva, usodo turških ujetnikov v slovenskih deželah ter obdelal utrjevanje mest na Slovenskem in Hrvaškem v tem času. Še posebej pa se je dotaknil ustnega izročila v zvezi s turškimi vpadi. V najnovejši knjigi *Slovenica Balcanica: Zgodovinske študije* (2005) pa je predstavil pogled na določena vprašanja in dogajanja v slovenski in balkanski zgodovini, predvsem pa poudaril prepletenost, soodvisnost in povezanost med njima. Večino objavljenih tem povezuje poseganje osmanskih Turkov v balkanski prostor in njihova prisotnost na Balkanu. Turki pa so segli še preko slovenskega ozemlja v srednjo Evropo. Specializacija iz turkologije je profesorju Vojetu omogočila objaviti tudi turške vire v Arhivu Republike Slovenije. Ker se je že ukvarjal s 16. stoletjem na Slovenskem, se je priložnostno lotil tudi vprašanj, povezanih z reformacijo (*O odnosu fevdalnih rodbin na Kranjskem do reformacije*, 1995).

Profesor Voje je bil član uredniškega odbora Prilozi za orijentalnu filologiju, ki ga izdaja Orientalni institut v Sarajevu (1971–1991), član jugoslovanskega nacionalnega komiteja za balkanologijo (1975–1989), član jugoslovanskega komiteja za bizantologijo (1982–1987) ter član medakademijskega odbora za preučevanje vojnih krajin v jugoslovanskih deželah (1982–1989). Z referati je nastopal na jugoslovanskih simpozijih ter mednarodnih kongresih, posvečenih zgodovini jugovzhodne Evrope ter na mednarodnih kongresih, posvečenih odnosom med jadranskima obalama.

Znanstveno in pedagoško delo na široki problematiki zgodovine balkanskega prostora je profesorju Vojetu odprla pot v obravnavanje širokih in za široke kroge pomembnih vprašanj sintetičnega značaja. Trezen pogled na mesto jugo-

slovanskih narodov v širših svetovnozgodovinskih okvirjih se je pokazal v prispevkih v slovenski izdaji Herderjeve *Svetovne zgodovine*, v drugi izdaji *Kulturne zgodovine človeštva* ter v *Svetovni dediščini v Jugoslaviji*. Dogodki ob razpadu Jugoslavije so ga vzpodbudili, da je objavil knjigo *Nemirni Balkan: zgodovinski pregled od 6. do 18. stoletja* (1994).

Profesor Voje je čutil potrebo po širjenju poznavanja zgodovine med najširšimi krogi. To je kazal s tem, da ni opustil zanimanja za slovensko krajevno zgodovino. Naj omenimo samo prispevka o sporu med Kozmom Ravbarjem s Krumperka in vaško skupnostjo Domžale v 16. stoletju in o Sloveniji na vojaškem zemljevidu pred 200 leti. Večkrat je razpravljal tudi o mestu in pomenu krajevne zgodovine v zgodovinopisju, še posebej v zvezi z novejšo dobo. Poleg tega je objavil tudi vrsto poljudnih in zanimivih prispevkov s področja južnoslovanske zgodovine v raznih revijah v Sloveniji.

Ob službenih obveznostih se je profesor Voje razdal tudi z delom v strokovnih društvih. Na kongresih slovenskih ter jugoslovanskih zgodovinarjev je pogosto nastopal z referati. Z ocenami in poročili, ki jih je objavljaval v Zgodovinskem časopisu je redno seznanjal slovenske zgodovinarje s knjižnimi novostmi s področja srednjeveške zgodovine v bivši Jugoslaviji. Kot predsednik Zgodovinskega društva Slovenije (1976–1980) si je prizadeval za seznanjanje širše javnosti z zgodovinskim delom ter za pravilno vrednotenje njenega pomena. V letih 1977–1982 je bil tudi podpredsednik izvršnega odbora Zveze zgodovinskih društev Jugoslavije, na koncu tega obdobja tudi njen predsednik. Kot predsednik komisije za pouk zgodovine pri Zvezi se je kritično odzval na vrednotenje zgodovine v usmerjenem izobraževanju ter na univerzah (Zgodovina v Jugoslaviji – tudi spodrezovanje korenin, *Naši razgledi*, 1985).

Profesorja Vojeta je veselilo pedagoško delo v prepričanju, da mora zgodovina v šoli v večji meri prikazovati svetle, pozitivne strani razvoja človeške družbe. Imeti mora vzgojno komponento in igrati mora tudi določeno vlogo pri oblikovanju nacionalne zavesti. Podpiral je prizadevanja za izboljšanje pouka zgodovine na šolah. Predaval je na dopolnilnih seminarjih za profesorje zgodovine na srednjih in za učitelje na osnovnih šolah v Sloveniji. Pridobili so ga tudi za pisanje učbenikov za pouk zgodovine. S profesorjem Ivanom Grobelnikom sta pripravila učbenik *Zgodovina 3*, ki je bil namenjen 3. letniku usmerjenega izobraževanja (1983), leta 1990 pa sta ga prilagodila programu 2. razreda gimnazije (od 12. do začetka 19. stoletja). Sam se je razdal še na mnogih področjih izobraževanja; tako je v sedemdesetih letih sodeloval pri sestavljanju programa radijskih šolskih ur in na-

pisal več oddaj s temami iz južnoslovanske zgodovine. Na univerzi za tretje življenjsko obdobje je v letih 1995–1998 predaval starejšo zgodovino.

S svojim znanjem je profesor Voje bogatil tudi različne kulturne dejavnosti. Imel je predavanja na tečajih za turistične vodnike (1978). Od leta 1984 je član nadzornega odbora Slovenske matice (od 1987 tudi njegov predsednik).

Profesor Voje je lahko ponosen na svoje delo. Ob šestdesetletnici je bil odlikovan z Redom dela z zlatim vencem. Ob sedanjem visokem jubileju se ga prijatelji in sodelavci s hvaležnostjo spominjamo ter mu želimo: še na mnoga zdrava in srečna leta ter zvrhano mero zadovoljstva.

Jože Žontar

Pavle Čelik: OROŽNIŠTVO NA KRANJSKEM (1850–1918), Knjižnica Kronike, zv. 10
Ljubljana 2005. 462 strani, ISBN 961-91431-3-2 (3.900 SIT)

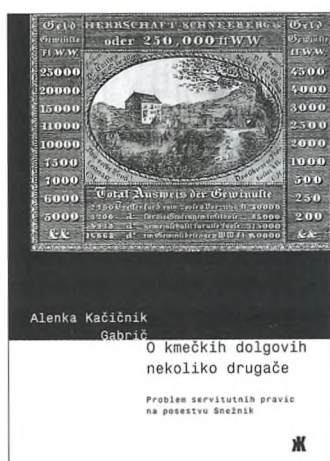

Knjiga Pavleta Čelika na zanimiv in privlačen način predstavi zgodovino orožništva na Kranjskem od njegovih začetkov do ukinitve oz. preoblikovanja v varnostne organe Kraljevine SHS. Z izjemno natančnostjo in pronicljivostjo razgrne duha takratnega časa, ki je narekoval ustanovitev varnostnih organov; posveti se nalogam orožnikov (ki v bistvu niso dosti drugačne od nalog današnjih policistov); predstavi teoretična načela orožništva in jih prestavi v prakso, pri tem pa se ne omeji zgolj na deželo Kranjsko, temveč zajame širši slovenski prostor oz. prostor celotne habsburške monarhije kot nekdanje skupne države. Ta pristop je zlasti aktualen tudi v današnjem času, ko Srednja Evropa v mnogih pogledih znova kaže tendence združevanja. Posebej zanimivi so Čelikovi prikazi spopadanja orožnikov z naraščajočimi nacionalnimi problemi in njihove izkušnje s tehničnimi novostmi, kot so avto, kolo ali pisalni stroj. Knjiga Pavleta Čelika nas seznaja z zgodovino organa, brez katerega ne more obstajati nobena država.

Anja Dular: **ŽIVETI OD KNJIG. ZGODOVINA KNJIGOTRŠTVA NA KRANJSKEM DO ZAČETKA 19. STOLETJA.** Knjižnica Kronike, zv. 7. Ljubljana 2002. 255 strani. ISBN 961-90803-5-1 (1.500 SIT)

Knjige so že od nekdaj nepogrešljive spremljevalke človeka, saj so v zgodovini odigrale pomembno vlogo pri širjenju znanja in duha. Z vsebino knjig se intenzivno ukvarja literarna zgodovina, manj pa so raziskana vprašanja, kakšne so bile možnosti za izdajo in nabavo knjig na naših tleh pred stoletji, kako so se knjige širile in kakšna literatura se je v določenem obdobju pojavljala na nekem območju. Avtorica se zato kot odlična poznavalka zgodovine knjig in knjigotrštva v svojem delu na zanimiv način loti prav teh vprašanj. Osvetli nam zgodovino knjigotrštva od antike do 19. stoletja ter nam tako predstavi prav to doslej slabše poznano področje kulturne dejavnosti.

Alenka Kačičnik Gabrič: **O KMEČKIH DOLGOVIH NEKOLIKO DRUGAČE: PROBLEM SERVITUTNIH PRAVIC NA POSESTVU SNEŽNIK.** Knjižnica Kronike, zv. 8. Ljubljana 2004. 205 strani. ISBN 961-90803-8-6 (1.500 SIT)

Problem servitutnih oz. služnostnih pravic je bil v slovenskem zgodovinskem zapisu do sedaj relativno neraziskan. Pravica kmetov oz. podložniki do izkoriščanja graščinskih gozdov ali neobdelanega zemljišča je vodila v nenehne spore med njimi in zemljiškim gospodstvom. Avtorica je omenjeni problem raziskala na primeru posestva Snežnik in pokazala, kako so bili pri regulaciji servitutnih pravic v 18. in v prvi polovici 19. stoletja neuspešni takratni snežniški gospodje, grofje Lichtenbergi, in kako so se po letu 1853 tega lotili novi gospodarji, knezi Schönburg-Waldenburgi. Avtorica prinaša tudi vrsto novih spoznanj glede odnosov med podložniki in zemljiškimi gospodi, od katerih so marsikatera v nasprotju z do sedaj uveljavljenim mnenjem v zgodovinskem zapisu.

Tanja Žigon: **NEMŠKI ČASNIK ZA SLOVENSKE INTERESE – TRIGLAV (1865–1870)** Knjižnica Kronike, zv. 9. Ljubljana 2004. 343 strani. ISBN 961-90803-9-4 (2.000 SIT)

Leta 1865 je začel v Ljubljani izhajati politični časopis Triglav, katerega temeljno vodilo je bilo, da na Kranjskem živečim Nemcem predstavi slovenske interese, spregovori o preteklosti, kulturi in umetnosti ter na tak način zagotovi sožitje med Nemci in Slovenci. Časnik izhajal v nemškem jeziku, kar je sprožalo ostre polemike med slovenskimi intelektualci. Finančna stiska in pomanjkanje sodelavcev sta posledično prinesla ukinitve časnika že leta 1870. Avtorica na zanimiv način predstavi dogodka in polemike, ki so spremljali izhajanje *Triglava*, posebno pozornost pa posveti uredniški politiki, urednikom lista ter njegovemu programu in vsebini. Knjigo poleg znanja in ustvarjalnosti odlikuje tudi nazoren, sočen in slikovit jezik.

Ocene in poročila

Bogdana Marinac: *V modrem in belem. Mornariške uniforme iz zbirke Pomorskega muzeja "Sergej Mašera". Piran : Pomorski muzej "Sergej Mašera" Piran, 2003, 119 strani.*

Prvi je mornariške uniforme kot del naše zgodovine predstavil Pokrajinski muzej Maribor leta 1969 z veliko razstavo in katalogom, toda samo obrobno. Posebna pozornost jim je veljala v knjigi dr. Sergeja Vrišerja *Uniforme v zgodovini* leta 1987. Povsem samostojno pa so bile prvič predstavljene s posebno zloženko, spet Pokrajinskega muzeja Maribor, ob razstavi leta 1987 pod naslovom *Dvesto let mornariških uniform na Jadranu*. Z vidika vojaških predpisov so bile zajete v knjigi *Uniforme*, ki jo je izdal leta 1997 Muzej novejšje zgodovine v Celju. Podobni tematiki je bil namenjen tudi obsežen katalog Istarskega muzeja Srbije leta 2001 ob razstavi z naslovom *Službeno odelo u Srbiji u 19. i 20. veku*. Na prvi pogled veliko, toda šele po knjigi Bogdane Marinac, kustosinje v Pomorskem muzeju "Sergej Mašera" Piran, je mogoče reči, da tudi dovolj, čeprav seveda ne v tem smislu, da ne bo mogoče še dalje, kajti tovrstnemu preučevanju nikoli ne more biti konca.

Knjiga *V modrem in belem*, se s podnaslovom, da gre za mornariške uniforme iz zbirke Pomorskega muzeja "Sergej Mašera" Piran, zavaruje pred morebitnimi prevelikimi pričakovanji bralcev in očitki, da manjka to in ono. Toda bojazen je odveč. *V modrem in belem* je predstavitev mornariških uniform samo v drugem, slikovnem delu knjige, ves obsežni prvi del, njeno jedro, pa je temeljita predstavitev historičnih mornariških uniform na Jadranu na najvišji kostumološki ravni. Pomeni korak dalje od tega, kar so že opravili Sergej Vrišer, Janez Švajncar in drugi. Mornariške uniforme niso več samo del celote drugih uniform, pač pa posebno področje, ki je vredno posebne predstavitve. Knjiga *V modrem in belem* bo temeljno izhodišče za vse prihodnje avtorje monografskih obdelav mornariških uniform kot dela naše zgodovine. Mogoče bo narediti še obširnejšo, lahko jo bo bogatilo veliko več slik, toda boljše vsebinske zasnove ne bo mogla imeti nobena.

Pred Bogdano Marinac smo uniforme obrav-

navali togo vojaško: nastanek, predpis, podoba, namen, ukinitve. S knjigo *V modrem in belem* pa so dobile novo razsežnost, ki je prej manjkala, ne da bi zanjo sploh vedeli. To je njihova uporaba z odnosom tistih, ki so jih nosili, do uniform. Njihova skrb zanje in uniforme kot del njihovega vsakdanjega ter prazničnega življenja. Nazadnje pa življenje uniform po koncu njihove osnovne naloge.

Knjiga *V modrem in belem* je sestavljena iz dveh vsebinskih celot, ki se nenehno dopolnjujeta. Prva celota je predstavitev kronološkega razvoja uniform na našem morju, druga pa predstavitev življenja v teh uniformah in z njimi. Kostumološko je na prvem mestu gotovo razvoj uniform, toda z vidika zgodovine kot predstavljanja življenja v preteklih časih, ni drugi del nič manj pomemben, zanesljivo pa še bolj zanimiv.

Kronološki razvoj mornariških uniform v vojnih mornaricah, ki smo jim pripadali tudi Slovenci, je zajet v okviru naslednjih celot: uvod v razumevanje mornariških uniform in njihove uvedbe, uniforme avstrijske in avstro-ogrske vojne ter civilne mornarice, uniforme vojne mornarice v Kraljevini SHS in Kraljevini Jugoslaviji ter uniforme in druga oblačila pomorščakov trgovske mornarice v istem obdobju. Sledi kratka predstavitev uniform vojne mornarice Kraljevine Italije in uniform njene trgovske mornarice. Novo celoto začenja obravnava uniformiranja slovenskih pomorščakov med drugo svetovno vojno, ki ji sledijo uniforme jugoslovanske vojne mornarice po letu 1945 in do konca države. V teh okvirih je tudi predstavitev uniform mornariške enote slovenske teritorialne obrambe in uniform slovenske trgovske mornarice. Kot zadnja celota so predstavljene mornariške uniforme slovenske teritorialne obrambe oziroma nove slovenske vojske od leta 1991 dalje.

Ob kronološki predstavitvi uniform pa tečejo besedila, ki predstavljajo posamezne dele uniform, izdelovanje uniform in najbolj znane izdelovalce, med njimi tudi Slovence. Posebno novost in bogastvo knjige pomenijo poglavja o pridobivanju in nakupu uniform, o poznavanju in upoštevanju predpisov o njihovem nošenju, o skrbi za uniforme, perilo in osebno higieno, zlasti pa pri predstavitvi vseh obdobjih poglavje z enakim naslovom: *Odnos pomorščakov in civilistov do mornariške uniforme*. Naj so bili razni oblačilni pred-

pisi še tako pomembni, vendarle zbledijo ob pričevanjih, ki jih je uspela zbrati in na zanimiv (vendar nikoli cenen) način predstaviti avtorica. Pričevanja nekdanjih slovenskih mornariških oficirjev in drugih pripadnikov vojnih mornaric iz obdobja obeh Jugoslavij ter nove slovenske vojske so izjemna dopolnitev predstavljanja starih uniform. S temi osebnimi spomini so uniforme v knjigi veliko več kot bolj ali manj lepa in tako ali drugače krojena stara oblačila. Kako so jih dobivali, kje so jih hranili, kako so se in kolikokrat so se preoblačili. Kdaj in kako so prali uniforme in perilo, celo to, kako so menjali nogavice. Za vsakogar, ki je služil vojsko in iz lastnih izkušenj ve, da so imeli vojaki običajno ene same nogavice tako dolgo, dokler jim na nogah niso dobesedno razpadle oziroma zgubile (v vojski ni bilo hujšega smrada kot tam, kjer so bili čez noč škornji z nogavicami), je zelo nenavaden podatek, da so gojenci šole za podčastnike jugoslovanske kraljeve vojne mornarice nogavice menjavali vsak dan.

Na področje civilnih oblačil segata poglavji *Ko uniforma izgubi svojo prvotno funkcijo* in *Vpliv mornariških uniform na civilno oblačenje*. Stare oficirske uniforme so po odhodu iz mornarice postale v domačih omarah opredmeten spomin na minule čase, v težkih razmerah, kot na primer po prvi in drugi svetovni vojni, pa so se z odstranitvijo državnih oziroma vojaških simbolov spremenile v civilna oblačila.

Ali je avtorica v knjigi z vojaško tematiko ob potrebnih strokovni kostumološki ravni zadostila tudi vojaški strokovnosti? Odgovor je presenetljivo ugoden. Ne ker gre za civilno osebo, pač pa za splošno izkušnjo, da se v zamotanosti raznih mornariških činov in podobnega zelo radi izgubijo celo poklicni (kopenski) oficirji. Če odmislimo nekaj malenkosti, ki so za celoto popolnoma nepomembne, je knjiga *V modrem in belem* zgledna tudi z vojaškega vidika. Nobene zmede, nobenih zamenjav, nobenih nesmislov. Samo zato, ker gre za citiranje knjige *Uniforme* (Celje, 1997), in da ne bi kdo tega v dandanašnjih časih povzel za dnevno politično rabo, je treba pojasniti majhen nesporazum pri kokardah na mornariških kapah v prvih letih po drugi svetovni vojni (str. 62). Člani Komunistične partije niso v vojski in ne v mornarici nosili nič drugačnih kokard kot vsi drugi, pač pa je bil srp s kladivom v zvezdah pripadnikov proletarskih enot. Pri tem je šlo za častni naziv enote in ne za politično ali razredno sestavo njenih pripadnikov.

Kot rečeno, popolnoma nepomembna in obrobna malenkost v knjigi, ki se je izognila neštetim pastem vojaške terminologije in drugega, kar je narekovalo to besedilo. Knjiga *V modrem in belem* je zanesljivo najboljša in najbolj temeljita predstavitev zgodovine mornariških uniform in vsega, kar

je bilo povezano z njimi, na slovenskem ozemlju, za čas skupne Jugoslavije pa tudi v vsej nekdanji Jugoslaviji.

Janez J. Švajncar

Danijela Juričič Čargo, Lilijana Žnidaršič Golec: Vodnik po urbarjih Arhiva Republike Slovenije. Zvezek 1: Urbarji v Zbirki urbarjev in fondih zemljiških gospostev. Ljubljana : Arhiv Republike Slovenije, 2005, 328 strani.

Pred kratkim je pri Arhivu Republike Slovenije izšel prvi del Vodnika po urbarjih. Prvi od treh predvidenih zvezkov zajema urbarje v Zbirki urbarjev in fondih zemljiških gospostev, v doglednem času pa lahko pričakujemo še vodnika za fond Vicedomskega urada za Kranjsko in nekatere druge fonde ter Terezijanski kataster. Pod ambiciozni projekt, ki bo v končni fazi uporabnike oskrbel z integralnim popisom urbarjev v vseh fondih in zbirkah arhiva, sta podpisani Danijela Juričič Čargo in Lilijana Žnidaršič Golec.

S stališča uporabnika je takšen vodnik nadvse dobrodošel. Velja poudariti, da gre za prvi sistematični pregled vsega urbarialnega gradiva, ki ga hrani omenjeni arhiv. Dejstvo, da je kot knjižna publikacija širše dostopen – ne le v čitalnici arhiva in še to le tistim, ki so se na podlagi (dolgo)letnih izkušenj pri delu v arhivu dokopali do dragocenih informacij o obstoju pravzaprav ne tako maloštevilnih in precej uporabnih arhivskih pomagal (pri tem se omejujem na tista, ki zadevajo urbarje), kot je bila praksa do sedaj – samo še povečuje njegovo uporabnost. Še do pred kratkim je lahko nekdo, ki se je s fondi Arhiva Republike Slovenije seznanjal preko "običajnih" virov informacij, zlahka podlegel vtisu, da je urbarialno gradivo arhiva bolj ali manj sistematično zajeto v Zbirki urbarjev (podobno, kot denimo velja v AS za listine, ki so bile načrtno izločane iz matičnih fondov, ali pa za zbirke rokopisov nekaterih, predvsem avstrijskih arhivov, ki so urejene na podoben način), kar pa je precej zavajajoče. Zbirka urbarjev AS je, kot podajata v uvodu avtorici vodnika, nastajala (in še nastaja) sporadično, z urbarji, pridobljenimi na najrazličnejše načine (preko nakupov, darov, vračanja arhivskega gradiva iz Avstrije, ...) in predstavlja le manjši del celotnega korpusa. Bolj celostno je urbarialno gradivo hranjeno v fondih zemljiških gospostev (za plemiško in cerkveno posest) in v fondih Vicedomskega urada ter Terezijanskega katastra za Kranjsko (za posest deželnega kneza). V

svoji dokončni obliki bo vodnik, po besedah avtoric, zajemal nekaj tisoč enot in bo kot nadvse koristen tematski arhivski pripomoček omogočal udoben in hiter dostop do katerega koli urbarja v arhivu.

V to nas prepričuje prvi zvezek Vodnika, ki popisuje skupno 673 urbarjev, 150 iz Zbirke urbarjev in 523 iz fondov različnih zemljiških gospostev. Že tu se v polni meri – predvsem pri urbarjih fondov zemljiških gospostev, ki do sedaj še niso bili zajeti v nek celovit popis – pokažejo prednosti integralnega tematskega vodnika. Snov je, kot se zdi v danem primeru tudi najbolj smiselno, razporejena po teritorialnem načelu, pri čemer so posamezni urbarji razvrščeni po abecednem redu glede na upravna središča gospostev (posestev), oziroma izjemoma glede na rodbinsko ime posestnika v primerih, ko sedež posesti v urbarju ni izrecno naveden. V okviru gospostev so urbarji popisani kronološko, po domišljeni popisni shemi, ki bralcu nudi osnovne vsebinske in tehnične informacije o posamezni arhivski enoti. Shema popisa je sestavljena iz "obveznih" rubrik, kot so: *signatura*, *naslov* (prevod izvirnega naslova oz. smiselna oznaka vsebine), *časovni obseg*, *zunanj opis* (material, format), *stopnja ohranjenosti* in *jezik*, ter "priložnostnih", ki pa niso nič manj pomembne; raziskovalcem bo v veliko korist denimo t. i. *dodatna vsebina*, ki (dostikrat zelo obširno) popisuje najrazličnejše dodatke oziroma vpise (prepise listin, popise meja, ...), ki jih sicer ne bi iskali na tem mestu.

Kolikor je mogoče presojati na prvi pogled, vodnik ustreza vsem kriterijem uporabnega arhivskega pripomočka. Smiselno in pregledno podana snov je ekscerpirana tudi v specializirano krajevno in osebno kazalo; v njem je prvenstveno mogoče iskati po pravnih (tudi fizičnih) osebah (gospostvih, uradih, župnijah, ...), na katere posest se nanašajo posamezni urbarji. V zvezi z uporabo vodnika pa bi želel opozoriti na neko, s stališča bralca (uporabnika) morda nekoliko nenavadno rešitev. Stroga arhivska obravnava, t. j. prednostna obravnava fizičnih arhivskih enot (npr. knjig) je vzrok za to, da nekateri, vsebinsko sicer samostojni urbarji, ki pa so vpisani ali uvezani v neko knjigo kot drugo ali tretje besedilo, v popisu nimajo samostojnih gesel. Najdemo jih pod rubriko 6 (*dodatna vsebina*) prvo vpisanih (uvezanih) urbarjev. Dostopni so sicer preko indeksa, verjetno pa jih bo spregledal bralec, ki se bo iskanja lotil neposredno v popisu, pod zadevnim sedežem gospodstva. Na tem mestu bi nemara zadoščale že kazalke, ki bi bralca napotile na ustrezno arhivsko enoto, popis pa bi tako za posamezna gospodstva nudil popolno kronološko serijo v arhivu ohranjenih urbarjev.

Ker se takšne in podobne publikacije vse prepegosto jemlje kot samoumevne in običajno

niso deležne zaslužene pozornosti, velja na eni strani opozoriti na precejšnjo količino vloženega dela tako obeh avtoric kot tudi vseh, ki so sodelovali v predhodnih fazah nastajanja tega arhivskega vodnika, na drugi strani pa na preprosto dejstvo, da so urejeno gradivo in kvalitetni arhivski pripomočki – mednje vsekakor sodi pričujoči prvi del Vodnika po urbarjih Arhiva Republike Slovenije – predpogoj za kakovostne zgodovinske (in sorodne) raziskave.

Matjaž Bizjak

Alenka Černelič Krošelj (ur.): Šolstvo in mesto Krško konec 19. stoletja in na začetku 20. stoletja : [šolstvo v Krškem: vloga Josipine in Martina Hočevar ter Ivana Lapajneteta v razvoju šolstva in mesta]. Zbirka K mestu K, št. 2. Krško : Valvasorjev raziskovalni center, 2005, 147 str.¹

Posavje je v svojem programu regionalnega razvoja na prelomu tisočletja v okviru reševanja novih ekonomskih in socialnih problemov, ki jih prinaša globalizacija, začelo razvijati tudi idejo o načinih, kako želene rezultate tudi uresničiti. Pri tem se zavedajo neprecenljivega pomena znanja, znanstvenega raziskovanja, visoke tehnologije, usposabljanja novih ustvarjalnih moči na različnih področjih ter organizacije in povezovanja med njimi za skladen napredek in enakovredno vključevanje v širši slovenski prostor. Iz tega izhodišča je vzniknil Valvasorjev raziskovalni center (*Valvasor's Research Centre*), ki ga je ustanovila Občina Krško skupaj z nekaterimi raziskovalci. "Njegova temeljna naloga in poslanstvo je promovirati in uveljaviti znanje kot najpomembnejšo dobrino novega tisočletja" za razvoj "tistih področij, ki so prvenstveno pomembna za Krško, za Posavje in za področje jugovzhodne Slovenije".²

¹ Recenzija je bila objavljena tudi v reviji *Rast*, let. 16, št. 3, 4. julij 2005, str. 380–382 in v *Glasniku SED* 45/3, 2005, str. 90–91. Poleg pomena za regijo Posavje, ki jo "pokriva" revija *Rast* (revija za literaturo, kulturo in družbeno vprašanja, ki izhaja v Novem mestu, pokriva pa Dolenjsko, Belo Krajino in Posavje), je publikacija prikaz in rezultat projektnega etnološkega in interdisciplinarnega dela, revija *Glasnik SED* pa povezuje slovenske etnološke in kulturne antropologe z drugimi humanisti in ljubitelji humanistični ved.

² Janez Usenik: Zbirki na pot. *Zapuščina Janeza Vajkarda barona Valvasorja v Krškem*, ur. Alenka Černelič Krošelj. Krško : Valvasorjev raziskovalni center, 2005, str. 5–6.

Valvasorjev raziskovalni center razvija tudi področje humanistike. Izvajajo in načrtujejo različne projekte, ki bodo sčasoma osvetlili zgodovino kraja in zapuščino njegovih znanih in manj znanih ljudi. Rezultate svojih raziskav objavljajo v knjižni zbirki *K mestu K*. Ker center nosi ime po polihistorju Janezu Vajkardu Valvasorju, so prvi zvezek, ki je izšel leta 2004,³ namenili predstavitvi njegovega življenja in dela.

Publikacija *Šolstvo in mesto Krško konec 19. stoletja in na začetku 20. stoletja* je druga v zbirki *K mestu K*. Tako kot prvo je tudi to izdal in založil Valvasorjev raziskovalni center Krško, uredila pa prof. umetnostne zgodovine in univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, raziskovalka II, Alenka Černelič Krošelj, ki je k sodelovanju pri obravnavi podrobnih vsebin povabila še dva avtorja, Tatjano Hojan, upokojeno bibliotekarko Slovenskega šolskega muzeja, in Olafa Lovrenčiča.⁴ Izid publikacije sta omogočila Ministrstvo za kulturo RS in Občina Krško.

V publikaciji glavna avtorica Alenka Černelič Krošelj objavlja rezultate raziskave in obravnave razmer na področju primarnega izobraževanja v Krškem konec 19. in v začetku 20. stoletja, s posebnim poudarkom na vsestranski vlogi dobrotnikov Josipine in Martina Hočevarja, učiteljev Ivana Lapajneti in dr. Tomaža Romiha ter nekaterih drugih intelektualcev, ki so bili pomembni za gospodarski, družbeni in arhitekturni razvoj mesta Krško v obravnavanem času.

Podobno kot prva številka tudi ta sodi v kontekst projekta, s katerim si Krško prizadeva zbrati in ustanoviti zbirko, ki bi vdahnila dušo Valvasorjevemu kompleksu.⁵ Avtorica nas zato v prvem delu popelje skozi cilje, faze in vsebine projektov,

ki vodijo k temu cilju. Z namenom raziskovanja še neobjavljenih arhivskih virov ter vključevanjem in interpretiranjem hemerotečnih podatkov iz odlične domoznanske zbirke Valvasorjeve knjižnice v Krškem predstavi uporabljeno gradivo. Žal ugotavlja, da je precej predvidenega gradiva izgubljenega, tako npr. župnijska kronika župnij Leskovec pri Krškem in fond Okrajnega glavarstva Krško (1868–1922). Zgodba je zato stkana iz fragmentov posameznih virov, med najpomembnejše sodi oporoکا Josipine Hočevar, katere prepis in prevod je za objavo v publikaciji prispeval Olaf Lovrenčič. Josipinino oporoکا oziroma prepis originala oporoکا od leta 1911 hrani Župnijski urad Krško, domoznanski oddelek Valvasorjeve knjižnice Krško pa dva različna prevoda tega prepisa. Za vrednotenje dela posameznih Krčanov je bila na voljo vrsta strokovne in poljudne literature in seveda strokovna dela posameznih učiteljev, katere posebej obravnava Tatjana Hojan v poglavju *Delovanje Ivana Lapajneti in dr. Tomaža Romiha*.

V besedila je vključenih tudi nekaj sodobnih fotografij stavb, ki sta jih dala zgraditi zakonca Hočevar, in nekaj portretov obravnavanih oseb. Z uporabo enega od orodij znanstvenega dela, citiranjem navedenih podatkov, je publikacija okrožila cilj projekta – zbrati ključne dokumente, ki bodo tvorili zbirko v Valvasorjevem kompleksu.

V nadaljevanju publikacije se zgodba odvija skozi dogodke v mestu Krško konec 19. in v začetku 20. stoletja. Konec 19. stoletja je mesto Krško doživljalo razcvet na različnih področjih. Omogočile so ga ustanovitve Meščanske šole leta 1877, delovanje bogatega zakonskega para Martina in Josipine Hočevar, ki sta prenovila nekatere stare in zgradila nove stavbe ter vzpodbudila razvoj raznih dejavnosti, ter prisotnost drugih intelektualcev – učiteljev in pravnikov. O takratnem življenju je pisal učitelj Ivan Lapajne v svojem delu *Krško in Krčani*,⁶ kroniki in podobi kraja, ki zajema celoten utrip življenja, ter pisatelj Janez Mencinger,⁷ ki ocenjuje Krško kot najbolj učeno mesto v vojvodini Kranjski, saj je v mestu živel kar 10 različnih doktorjev.

V tretjem poglavju avtorica natančno preučuje zgodovino Meščanske šole Krško. Ustanovljena je bila leta 1877 kot ena prvih na Kranjskem. Njeni znamenitosti sta stavba, ki sta jo dala zgraditi zakonca Hočevar, in učitelji, ki so s svojo zunajšolsko dejavnostjo mestu Krško zagotovili poseben prostor v regiji in v širšem slovenskem prostoru. Poglavje nas kronološko natančno popelje po dogodkih in novostih v delovanju šole. Zanimivo

³ *Zapuščina Janeza Vajkarda barona Valvasorja v Krškem*, ur. Alenka Černelič Krošelj. Krško : Valvasorjev raziskovalni center, 2004.

⁴ Krčan Olaf Lovrenčič (1922–2005) je poleg službovanja v gospodarstvu, sodeloval v različnih kulturnih dejavnostih v kraju in regiji. Z veliko vnemo in resnim raziskovalnim pristopom je odkrival zgodbe iz preteklosti krajev predvsem na levem bregu reke Save – od Sevnice do Brežic s posebnim čutom in skrbjo za Videm (danes del mesta Krško). Iz nemškega jezika je prevedel nekaj pomembnih virov, ki osvetljujejo lokalno zgodovino (Kronika župnije Videm, Zdole, Brestanica, poglavja Valvasorjeve Slave Vojvodine Kranjske, ki obravnava kraje občin Krško, Brežice in Sevnica). Njegovo zadnje objavljeno delo je ravno prevod in prepis oporoکا Josipine Hočevar. Bogato zapuščino, ki obsega knjige, dokumente (in fotokopije dokumentov), vire in rokopise (tipkopise), ki jih je prevedel, obdelal in pripravi, je njegova družina podarila Valvasorjevi knjižnici Krško. (Op. Alenka Černelič Krošelj)

⁵ Valvasorjev kompleks v Krškem velja od leta 1993 za kulturni in zgodovinski spomenik, ki ga sestavljajo Valvasorjeva, Jarnovičeva in Kaplanova hiša. Kompleks predstavlja najkvalitetnejši prostor starega mestnega jedra, eminentnost nekdanjih lastnikov in prebivalcev hiš pa mu narekuje tudi notranjo revitalizacijo.

⁶ Ivan Lapajne: *Krško in Krčani. Zgodovinske in spominske črtice*. Krško : Odbor za olepšanje mesta, 1894.

⁷ Janez Mencinger: *Meniški spomini*. Zbrano delo, tretja knjiga. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1963.

branje je ilustrirano s pričevanji in navajanji tudi manj prijetnih pripetljajev v razvoju šole vse do njenega konca v zadnjem šolskem letu 1944/45. Izredno uporabna sta tudi seznam vsega učiteljstva in nadzornikov na šoli in objava nekaterih dokumentov.

Kot sem že omenila, je eno od obsežnih poglavij namenjeno delovanju prvih dveh ravnateljev v Krškem, Ivana Lapajnetu in dr. Tomaža Romiha. Avtorica poglavja Tatjana Hojan je kot nekdanja strokovna sodelavka Slovenskega šolskega muzeja ovrednotila njuno življenje in vsestransko delovanje v širšem slovenskem kontekstu: književno delo, vsebino *Letnih poročil meščanske šole v Krškem*, pedagoško delo v slovenskem društvu in lokalnih pedagoških društvih, prispevke v *Učiteljskem tovarišu*, *Popotniku*, *Laibacher Schulzeitungu* in drugih revijah ter delo v učiteljskih organizacijah. Oba ravnatelja sta si pred 1. svetovno vojno prizadevala predvsem za uveljavitev slovenščine v šoli, kar pa zaradi takratnih nemško-slovenskih kulturnih nesoglasij, želje donatorja Martina Hočevarja, da bi se poučevalo v nemščini, ter drugih političnih pritiskov, ni bila lahka naloga.

V petem poglavju Alenka Černelič Krošelj nadaljuje s predstavitvijo znamenitih Krčanov s konca 19. in začetka 20. stoletja. Največ pozornosti je namenila zakoncem Josipini (1824–1911) in Martinu (1810–1886) Hočevar, redkima slovenskima bogatašema, donatorjema in vsestranskima soblikovalcema življenja v Krškem v obravnavanem času. Zbrani so temeljni podatki o njunem življenju, zgradbah in donacijah mestu Krško in drugim krajem, ter spomeniki, ki so postavljeni v njuno čast. Zanimivo je, da je Josipina po moževi smrti sama intenzivno nadaljevala njegovo delo. Za njena najpomembnejša tri dela veljajo cerkev sv. Križa iz leta 1891 (ki je danes preurejena v Dvorano v parku), ustanovitev župnije Krško leta 1894 ter gradnja mestne bolnice leta 1899.

Pomembnejšim Krčanom – pisatelju dr. Janezu Mencingerju (1838–1912), deželnemu poslancu Viljemu Pfeiferju (1842–1917) in njegovi družini, duhovniku, nabožnemu pisatelju in šolskemu organizatorju dr. Juriju Sterbencu (1834–1899) in duhovniku Ivanu Renierju (1866–1934), ki so prav tako skrbeli za blaginjo mesta Krško, avtorica v nadaljevanju posveča precej manj pozornosti.

O bajnem bogastvu in radodarnosti zakoncev Hočevar nas na kratko seznanja poglavje o oporoki Josipine Hočevar. V vsoti vseh volil se zrcali 1.360.600 kron, v katerih pa ni upoštevana glavna vsota in premoženje, ki ga je dobil glavni dedič, nečak Karl Muley. Avtorica v zvezi s to številko navaja tedanjo protivrednost v življenjskih potrebščinah.

V zaključnem poglavju *Način življenja mesta*

ob šoli – konec projekta in nadaljevanje Alenka Černelič Krošelj odpre nov pogled na tematiko iz perspektive ljudi, ki niso delovali javno ali v zgodbi navidezno igrajo stranske vloge. Mednje sodijo učenci in učitelji meščanske šole, duhovniki, ljudje, ki jim je Josipina darovala, in drugi. Černeličeva odpira prihodnje aktivnosti na področju iskanja koncepta muzejske postavitve, iskanja "izgubljenega" gradiva in podaja roko interdisciplinarnemu – humanističnemu raziskovanju.

Publikacijo zaključujeta seznam literature in virov, med katerimi je precej arhivskih, ter povzetek v angleščini.

Podpisana avtorica tega prispevka nisem Krčanka, delujem pa prav tako v lokalnem okolju – na Gorenjskem. Ob prebiranju knjige sem nehote primerjala način razmišljanja obeh regij. Čestitam urednici za obsežno delo, Posavcem pa za idejo o raziskovalnem centru in zbirki *K mestu K*. Če bodo znale tudi druge regije slediti viziji regionalnega razvoja Slovenije s konkretnimi dejavnimi na področju raziskovalnega dela, načrtni izgradnji podatkovnih baz (kot to nudi domoznanski oddelek Valvazorjeve knjižnice) in izsledke uporabiti v prid celotnega prebivalstva, se bo življenje morda vrnilo tudi na tako imenovano "periferijo". Če pomeni decentralizacija ključ do preživetja v času globalizacije po vzoru primerov iz zgodovine, se bomo morali zganiti povsod in se povezovati po vzoru partnerskih projektov, ki jih financira Evropska skupnost. Pa bo naša država priznala, da je nacionalna kultura seštevček regionalne, ta pa lokalne?

Tita Porenta

Malefične svoboščine Ljubljančanov. Ljubljanski kazenski sodni red / Deren von Laibach Malefitzfrehyhattn. Gradivo in razprave 25. Ljubljana : Zgodovinski arhiv Ljubljana / Graz, Institut für österreichische Rechtsgeschichte und europäische Rechtswissenschaft der Karl-Franzens-Universität, 2004, 219 str.

Čeprav se ob pogledu na knjigo posebej v času, ko je bila pisana ta recenzija, utrne asociacija "poslovnega darila", je knjiga dodelana strokovna monografija. Da je uredniški odbor skrbno premeleval posamezna poimenovanja in slovenjenja posameznih nemških pravnih terminov, je poznavalcu jasno že, ko ugleda lične platnice, na katerih prebere: Malefične svoboščine Ljubljančanov. Ko

se mora še malce potruditi, da prebere še precej manjši podnaslov: Ljubljanski kazenski sodni red, se spomni, da je ta red iz leta 1514 poznal predvsem kot (ljublanski) malefični red. In ko z radovednostjo začne potovanje med vrsticami, mu uredniki prav kmalu postrežejo z odgovorom: pričujoča norma je po svoji formalni obliki privilegij in bralec takoj prikima avtorjem, da je izbira naslova kar prava. Berljivi reprodukciji vira in dosledni transkripciji sledijo prispevki petih avtorjev. Skratka knjiga, ki prinaša tudi novosti, ki so v slovenskih pregledih zapisane prvič, ponuja temeljno študijo o pravni praksi ljubljanskega krvnega sodišča in je hkrati dragocen priročnik, saj prinaša mnoge pomembne podrobnosti iz zgodnjeno-veškega, pa tudi celotnega kazenskega prava. In nenazadnje je raziskovalcu, ki bo potreboval ljubljanske malefične svoboščine kot vir, s to knjigo postal resnično "pri roki".

Svoje raziskave sta prispevala dva avstrijska pravna zgodovinarja. Gernod Kocher je v članku z naslovom *"Zakonodajni okvir ljubljanskih malefičnih svoboščin iz leta 1514"* kontekstualiziral vzroke in povode za nastanek ljubljanskega sodnega reda. Glede na vprašanja, ki jih ureja, jih skupaj z redi, ki so služili kot predloga, uvršča v skupino redov, ki še temeljijo na srednjeveški pravni tradiciji. Ti še nastanejo na podlagi neke prošnje in lahko urejajo zelo specifično pravno področje. Dejstvo, da jih potrjuje cesar, pa dokazuje, da je ta ohranil svojo srednjeveško zakonodajno vlogo. Prelom s srednjeveškimi privilegiji pomenita Bamberški kazenski red in Carolina. Oba sta začela poudarjati škodo, ki je nastajala zaradi pomanjkljivih pravnih podlag za razsojanje v kazenskih zadevah in zaradi samovolje sodnikov.

S primerjavo materialnega prava ljubljanskih malefičnih svoboščin s sodnimi redi, ki so nastali v istem obdobju, postreže Markus Steppan. V članku z naslovom *"Sistem kaznovanja v Ljubljanskih malefičnih svoboščinah"* išče vzporednice tako s tirolskim kazenskim sodnim redom, ki je neposredno vplival na ljubljanskega, kot z drugimi sodnimi redi: kazensko sodnim redom za Rudolfszell, deželsko-sodnim redom za Avstrijo pod Anizo in kazenskim sodnim redom za Brandenburg. Njegova primerjava s Carolino in njenimi predhodnicami (kazenskim sodnim redom za bamberško škofijo) znova potrdi že uveljavljeno trditev, da je Carolina veliko bolj natančno določila in razmejila posamezne delikte. K tej trditvi je dodati samo še pridržek, da tudi Carolina nekaj deliktov ne določi povsem natančno. Primerjava naj bi pokazala tudi tiste posebnosti, ki jih je vseboval ljubljanski malefični red. Namesto velikih razlik med ljubljanskimi malefičnimi svoboščinami in drugimi kazensko sodnimi redi, ki bi jih kakšen bralec po tistem želel, je avtor utemeljil *"njihovo umeščenost v*

evropski pravni prostor". Pri razlagi določenih deliktov je graški pravnik uporabil tudi najbolj pogosta avstrijska pravna priročnika, ki sta se v praksi uporabljala vse do Terezijane. Informacije o njihju bralec najde v opombah, nepraktično postavitev teh pa nerad žrtvuje v prid nadvse estetskega oblikovanja, ki jih strokovni teksti niso prav pogosto deležni. Vsekakor jih bralec ne sme prezreti in izpustiti. Šele v njih večkrat najde razlago in natančnejši opis posameznih deliktov, ki bi kot pravnozgodovinski in družbeni konstrukt določenega časa potrebovali več pozornosti. Avtor včasih že v glavnem tekstu opozori na spekter "zločinov", ki jih je združeval posamezni pojem (npr. bogokletje), drugič pa razlago izpusti. Da bi bralec bolje razumel, kaj se je pojmovalo pod nekaterimi zločini, bi moral poleg spremnega teksta opomb prebrati vsaj še vso v opombah navedeno literaturo.

Pomanjkljivost Steppanovega članka je le, da ni v primerjavi istih deliktov v različnih kazenskih redih upošteval vseh členov Caroline, ki so bili kakor koli povezani s posameznim deliktom in ne zgolj tistih, ki so se nanašali na kaznovanje le-tega. Taka odločitev bi sicer delno preseгла v uvodu zastavljen cilj: primerjavo materialnega kazenskega prava. A tudi avtor se usmeri širše od svoje prvotne omejitve. Primerja namreč tudi nekatere določbe ljubljanskih malefičnih svoboščin, ki kljub *"v novem veku nejasni delitvi na kazensko materialno in kazensko procesno pravo"* spadajo v slednje, a so tako pravnemu zgodovinarju kot bralcu zanimive in pomembne: analizira sojenja po analogiji, dolžnosti kmetov v času nemirov ali uporov ter pravno mnenje. Tako smo sicer navdušeni, ko preberemo, da se je tekst ljubljanskih malefičnih svoboščin ukvarjal bolj natančno kot Carolina s problemom vračanja ukradenih stvari oškodovanemu lastniku. Naše navdušenje pa malce splahni, ko beremo tekst Caroline, kjer med zadnjimi členi najdemo tudi sklop členov od 208 do 214, v katerih so resnično obsežna navodila, kako ravnati z ukradenimi predmeti v različnih situacijah, čeprav govorijo ti členi tudi o njihovi funkciji dokaza. Tako je v teh členih na primer navodilo, kako ravnati z ukradenimi predmeti, ki so se znašli v varstvu sodišča, ko hudodelca sploh niso prijeli.

V tekstu k posameznim deliktom avtor večkrat opozori, katerih zločinov poznejši kazensko pravni teksti ne poznajo (npr. zločina prekupčevanja, ki bolj spada v drugo vejo prava). Bralec vendarle pogreša sistematično navedbo vseh deliktov, ki po Malefičnih svoboščinah (in njenih predlogah) izginijo iz kazenskih redov. Po drugi strani bi bil vendarle nadvse uporaben tudi "seznam" vseh malefičnih dejanj, ki jih ljubljanske svoboščine ne omejujejo ali jih obravnavajo zelo posplošeno (na primer sodomijo in čarovništvo) in ki jih pozneje na-

tančno določi Carolina. Tisti, ki bi jih takšna primerjava zanimala, lahko nekaj podatkov najdejo v članku Borisa Golca, a tudi on omeni le tiste "nove" delikte, ki jih je preiskoval ljubljanski mestni in krvni sodnik. Ob naštevanju kazni za določene delikte pa avtor bralca opozori tudi na kazni, ki so jih lahko naložili samo enemu spolu in tudi na najbolj pogosto kaznen, ki je doletela ženske. Te so svoje življenje ponavadi končale tako, da so bile utopljene.

Boris Golec v svoji razpravi razrešuje problem uporabe malefičnega reda v sodni praksi. Ob tem bralcu postreže s kopico prav minucioznih pravno-zgodovinskih podatkov. Za mnoge bo nov podatek, da so se pred mestnim sodnikom znašli preiskovanci iz šestih okoliških deželskih sodišč in tem so "neugodni indici" zapečatili usodo na ljubljanskem morišču. Prav tako je dobrodošla tudi pogosto pozabljena podrobnost, da je vsak novoizvoljeni mestni sodnik smel voditi preiskovalne procese šele po prejemu krvnega pisma, ki mu ga je na njegovo prošnjo podelila notranjeavstrijska vlada v Gradcu.

Ugotavljanje uporabnosti malefičnih svoboščin v praksi že zaradi posebnih terminoloških izrazov ne bi bilo ravno lahko delo, v tem primeru pa je bilo še toliko težje, ker so se izgubile malefične knjige. Na žalost raziskovalca sicer zavidljiva serija ljubljanskih sodnih protokolov ne razkriva veliko podatkov o hudodelcih, saj je bila namenjena reševanju civilnih zadev meščanov. Raziskavi v prid je služilo le dejstvo, da se je ohranila serija knjig mestnih računov, kjer je najti vsaj tiste kazni, ki jih je lahko izvršil le posebej izkušen "mojster" – rabelj. A tudi te knjige z mnogokrat izgubljenimi računskimi prilogami avtorju niso znatno olajšale dela. Med podatki je bilo največ informacij o tistih deliktih, ki jih je natančno določila šele Carolina in tako kaznovanja teh ni bilo mogoče primerjati z malefičnimi svoboščinami. Mnogokrat so bile kazni za isti delikt v obeh kazenskih virih enake. Poleg tega za 14% primerov način usmrčitve ni bil poznan in samo za eno usmrtenko iz te skupine je avtor izvedel, kakšno hudodelstvo jo je stalo življenja. Bralec, ki je prebral Miroslava Bertoša¹ ali vsaj malce pozna probleme prometa v zgodnjem novem veku, se bo začudil, ko med usmrčenci v Ljubljani ne bo našel "junaka", iz katerega bi "izsilili" priznanje ropa. Možnost, da se 195 let ne bi zgodil rop, je nerealna, vprašanje o uspešnosti lova nanje pa prepuščeno novim raziskavam.

Avtor natančno razloži kontekst redkih predkazenskih primerov, o katerih se je ohranil zapis v ljubljanskih sodnih knjigah. Primeri so zanimivi in vredni pozornosti vsakega, ki ga kazensko pravo

zanima. Verjetno se še dolgo ne bo nihče lotil podobno zamudnega dela, ki bi dalo sicer dragocene, a redke podatke. Več izvemo o pomilostitvah, za katere so prosili nekateri hudodelci in ki so po mnenju mnogih raziskovalcev pomemben del zgodnjenovoveške pravne prakse.

Tudi pregledna članka Marka Kambiča in Jelke Melik sta dobrodošla. Še posebej, ker so uredniki prav z izbiro primernih člankov knjigi zagotovili praktično uporabnost. Pregled zgodovine kazenskega prava od staroslovanske družbe, ki sloni na posrednih indicijah in splošnih zakonitostih, prek privatnopravnega pojmovanja kazenskega prava in končno do javnosti in kontradiktornosti razprave v kazenskih zadevah, je naloga, ki od pisca zahteva zelo široko poznavanje tematike. Tistemu, ki bo hotel kakšno vprašanje podrobneje preučiti, je na voljo izčrpen seznam literature. Marko Kambič je opozoril tudi na nekatere zastarele trditve. Ponovne omembe v recenziji je vredna trditev, da v nemškem jeziku pisane pravne norme niso bile izraz *"germanskega prava"*, saj je pravo v našem prostoru v splošnem delilo značilnosti skupnega pravnega razvoja (str. 146), na kar opozori tudi Markus Steppan. Ena od pomembnejših ugotovitev člankov, ki jo poudarjata tako Kocher kot Kambič je, *"da so sodni redi nastali kot produkt boja za sodno pristojnost, ki pa dejansko ni bil nič drugega kot boj za izredni dohodek, ki ga je prinašalo sodstvo"* (str. 154). Ker so vsi deželsko-sodni redi formalno veljali do izrecne prepovedi v Terezijani, je edino vprašanje, ki bi si ga bilo treba zastaviti, koliko so bili vsi ti sodni redi praktično uporabni in koliko se jih je sploh uporabljalo. Tako je ugotovitev Borisa Golca, da je malefični red *"po letu 1532 vse bolj izpodrivala natančnejša Carolina, vendar so se dotlej kot glavni pozitivni učinek malefičnega reda že uveljavila njegova proceduralna določila, ki so se jih Ljubljančani držali tudi pozneje, saj so bila ponekod preciznejša in zgovornejša"* (str. 120) ena najpomembnejših v knjigi, ki je posvečena prav tem. In to kljub avtorjevemu izrecnemu poudarku k prej citirani trditvi, da je *"mogoče dati zelo pavšalno oceno."* (str. 120).

Kambič se v poglavju *"Obdobje prvih samostojnih kazensko-pravnih redov"* dotakne značilnosti patrimonialnih sodišč in razloži najpomembnejše značilnosti gorskih sodišč ter tako vedno oriše splošne značilnosti sodnih institucij v določenem obdobju. Opozori tudi na cerkvena sodišča, za katere se ve, da so lahko še v novem veku v določenih deliktih konkurirala posvetni jurisdikciji. Poudari še pomemben vpliv kanonskega prava na razvoj idej o odgovornosti za krivdo, o kaznih in o poboljšanju storilcev. Dobro zariše tudi nekatere spremembe v sodnem postopku in bralcu predoči vse tiste arhaične elemente, ki jih v nadaljevanju sooči z modernimi. Če je imel kazenski red Jožefa

¹ Miroslav Bertoša: *Zlikovci i prognanici. Socijalno razbojništvo v Istri u 17. i 18. stoljeću*. Pula, 1989.

II. v sebi kali napredka, se tega ne more trditi za njegov red za kazenska sodišča iz leta 1788. Prav kmalu bralcu posebej izpostavi največje pridobitve, ki jih je v času Ilirskih provinc prinesel kazensko pravni red iz leta 1808 in francoski kazenski zakonik. Ob dejstvu, da je knjiga dvojezična, je vendarle treba opozoriti na razlago termina, ki je nemški strokovni javnosti bolj poznana kot slovenski. Avtor namreč razloži fajdo kot "*pravno priznано nasilno reševanje sporov med fevdalci*" (str. 149). Seveda so bile to res (tudi v zgodovinarstvu) najbolj znane in opazne fajde. Novejša dela, ki so se ukvarjala z akti sodišč, namreč dokazujejo, da so bile fajde prav tako ena od legitimnih oblik nasilnega reševanja konflikta v podeželski skupnosti oziroma med drugimi skupinami prebivalstva. O tem, kako so se "fajdali" kmečki sloji, na primer pišeta Christine Reinle² ali Monika Mommertz. Še posebej, ker je dolgo veljalo prepričanje, da se razen plemstva nihče ni bil sposoben bojevati.

Novejša kazensko pravna zgodovina je zaradi boljše ohranjenosti virov lažje obvladljiva snov, čeprav podvržena hitrejšim spremembam, ki bi jih bilo na tem mestu preveč, da bi jih sistematično omenili. Jelka Melik spremlja glavne spremembe v sodnem postopku in kaznovanju deliktov. Ob spreminjanju pravnih sredstev omeni določene pravne termine, ki bodo bodočemu raziskovalcu še kako pomagali (naj omenim le razlago termina *absolutio ab instantia*). Avtorica izčrpno predstavi glavne značilnosti vsakokratnega novega zakona. V večkratnem branju obeh preglednih člankov (kajti nepoznavalcu je ob prvem branju postreženih veliko preveč informacij) lahko bralec spremlja zelo različne kazenske prakse skozi dobrih tisoč let. Spremembe sodnega postopka po letu 1848, najprej določene v kazenskem procesnem zakonu iz 1850 in dokončno potrjene v kazenskopravnemu redu iz leta 1873, so na primer na glavo obrnile novoveški cilj preiskovalnega procesa – priznanje. Zakon je potrdil mešani kazenski postopek in načelo akuzatornosti, v sodnem postopku je svojo vlogo dobil tožilec in po opravljeni preiskavi tudi zagovornik. Pomen je dobila tudi porota. Po formiranju nove države po prvi svetovni vojni, so se pričakovano zgodile tudi mnoge spremembe na področju kazenskega prava. Za obdobje po drugi svetovni vojni je avtorica nanizala glavne značilnosti kazenskih zakonov in procesnih redov, od leta 1977 pa je imela svoj kazenski red tudi Socialistična republika Slovenija.

Ob sprejemanju Kazenskega zakonika Republike Slovenije in Zakona o kazenskem postopku po osamosvojitvi Slovenije zaslužijo bralčevo pozornost tudi okoliščine, ki so spremljale sprejem teh aktov.

Zaradi natančnega prevoda pravnih terminov (o tem pričajo tudi opombe) predstavlja knjiga solidno podlago vsem bodočim raziskovalcem pravne zgodovine. Kljub temu ni odveč opozoriti na nekaj problemov, ki so zaposlovali urednike. Za kakšno besedo bi bilo bolje, da se je ne bi trudilo prevesti za vsako ceno. Moja kritika je usmerjena na prevod besede, ki je označevala posebno obliko prisega, poimenovano "Urfehde". Prevod Urfehde z besedami "prisega o odreku maščevanja" namreč omejuje pravni termin, ki je prav na začetku zgodnjega novega veka doživel vsebinsko spremembo in je zato še posebej ob takšnem "zavajajočem" prevodu potreben večje pozornosti. Marko Kambič je pravni institut uvrstil v poglavje o srednjem veku, v katerem so njegove korenine in v katerem je pomenil točno to, kar opisuje slovenski prevod. Markus Steppan je sicer sklicujoč se na komentar Caroline uglednega pravnega zgodovinarja Gustava Radbrucha³ iz leta 1930 opozoril na vsebinsko dvojnost termina. Na žalost je avtorja preslepilo Radbruchovo suvereno prevajanje termina v moderno nemščino z isto besedno zvezo, s katero je termin preveden v slovensščino. Poznejši kazenski redi so namreč vsebovali tako besedilo prisežnega obrazca "Urfehde" kot tudi delikt preloma te prisega. Šele kazenski red iz leta 1803 (v členu 83) je dal temu deliktu novo ime: zločin nedovoljenega povratka (Verbrechen der Reversion). V zadnjih desetletjih je vprašanje prisega kot pravnega instituta in kazenske sankcije zaposlovalo tako pravnike kot zgodovinarje. Ker so ponekod ohranjene obsežne knjige takšnih priseg, ki jo je moral vsak hudodelec lastnoročno potrditi s križcem ali podpisati, so o njih nastajale prave razprave. Med drugimi je Andreas Blauert v svoji neobjavljeni disertaciji in nekaj znanstvenih člankih⁴ dokazal, kako se je ta prisega spremenila iz pravnega instituta srednjeveške pogodbe o miru, naprej v akt priznavanja vladarjeve sodne oblasti, nato je predstavljala sestavni dela izгона in na-

³ Avtor je uporabljal izdajo iz leta 1960, sama pa sem podatke črpala iz njegovih zbranih del iz leta 2001: Gustav Radbruch: *Strafrechtsgeschichte*. Heidelberg : C. F. Müller, 2001.

⁴ Andreas Blauert: Zwischen Einbindung und Ausgrenzung. Zur Rechts- und Sozialgeschichte der Urfehde im deutschen Südwesten zwischen dem 14. und dem 18. Jahrhundert. *Criminalità e giustizia in Germania e in Italia. Pratiche giudiziarie e linguaggi giuridici tra tardo medioevo ed età moderna – Kriminalität und Justiz in Deutschland und Italien. Rechtspraktiken und gerechliche Diskurse in Spätmittelalter*. Bologna/Berlin, 2002, str. 173–187.

² Christine Reinle: Bauernfehden. Studien zur Fehdeführung Nichtadeliger im spätmittelalterlichen Römischdeutschen Reich, besonders in den bayerischen Herzogtümern. *Vierteljahresschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. Wiesbaden : Franz Steiner Verlag, 2003.

zadnje postala kazenska sankcija. Kot slednja je bila "Urfehde" povezana z vsako omilitvijo kazni, uporabljala se je v primerih, ko preiskovanec niti po torturi ni priznal zločina in je bil preiskovalni postopek ovržen. Z njo je prisegel vsak hudodelec, ki je bil izgnan iz dežele ali zgolj z ozemlja, nad katerim je imelo jurisdikcijo deželsko sodišče.⁵ Končno je bila poleg zaporne kazni in izгона naložena mnogim zapornikom v prisilni delavnici, tudi v Ljubljani. Enakovredna dela takšne prisege sta bila odrek maščevanju in obljuba, da se ne bo vrnil na ozemlje, s katerega je bil izgnan. Prelom te prisege pa je bil zločin, katerega kaznovanje je med vodilnimi pravniki ustvarjalo nasprotujoča si mnenja.

Dragica Čec

Paola Tomasella: *Giardini di una terra di confine*. Fondazione Cassa di Risparmio di Gorizia; Milano : Federico Motta Editore, 2003, 288 str.

Pretekli sta že dve leti, kar je ob podpori Case di risparmio iz Gorice izšla knjiga Paole Tomaselle *Giardini di una terra di confine*. Delo bi si zaslužilo nekaj pozornosti že zaradi dejstva, da je to prva monografska objava razvoja vrtnega oblikovanja na Goriškem ter da so v njem predstavljeni tudi nekateri slovenski spomeniki. Glede na to, da je prvo delo s tega področja, postavlja tudi določene temelje, ki jih ostali raziskovalci ne bodo mogli ignorirati. Morda je že dejstvo, da je obravnavano območje zgodovinske vrtove in parke sploh imelo, oziroma da so ponekod še vedno ohranjeni, prvi argument raziskovalcev tako na italijanski kot tudi na slovenski strani, da je tema vredna obravnave kljub provincialnosti ozemlja. Poleg tega so vrtovi izraz ustrezno visoke stopnje kulturne razvitosti dežele. Hkrati pa je delo resen izziv slovenskim raziskovalcem, kjer je dejansko večina nekdanjih zgodovinskih vrtov in parkov uničenih, izbrisanih, ne samo z zemeljskega površja, temveč tudi iz zgodovinskega spomina.

Paola Tomasella je krajinska arhitektka, ki trenutno živi v Trstu in se z raziskovanjem vrtnega oblikovanja na Goriškem ukvarja že celo desetletje. Svoja spoznanja in odkritja je objavila v različnih

revijah in zbornikih v zamejstvu (*Annali di storia isontina*, *Verde Storico nel Friuli Venezia Giulia tra conoscenza e tutela*, *Italia nostra ...*), prispevala pa je tudi besedila za publikacije *Sul Collio della grande guerra* (Monfalcone 1992), *Villa Priuli* (Turriaco 1993) in *Ville nel territorio* (Ronchi dei Legionari 1994). Sodelovala je tudi z Regionalnim centrom za katalogizacijo in restavriranje kulturne dediščine (*Centro Regionale di catalogizzazione e restauro dei beni culturali*), ki ima sedež v Vili Manin v Passarianu, pri evidentiranju zgodovinskih vrtov in parkov v regiji. Zaradi lastnega raziskovalnega interesa se je seznanila tudi z nekaterimi vrtnimi zasnovami na našem ozemlju, čeprav se z njimi v glavnem ni poglobljeno ukvarjala.

Pričujoče delo *Giardini di una terra di confine* je nastalo kot plod desetletnega raziskovalnega dela na tem področju. Razdeljeno je na dva vsebinska sklopa: v prvem predstavi zgodovinski razvoj vrtnega oblikovanja na področju ob meji od 17. stoletja do danes, v drugem delu pa se posveti natančnejši predstavitvi dvaindvajsetih spomenikov. Prvi del je zato zasnovan bolj na splošno, v njem pa se posveča tako arhitekturi kot tudi vrtovom. Ob tem večje slalomira med različnimi tipi arhitekture in vrtov, ne da bi se čemu bolj natančno posvetila. Ko zaključimo z branjem, si lahko ustvarimo približno sliko o rezidencah na Goriškem v obravnavanem obdobju, vendar pa nimamo predstave, kaj tovrstna ustvarjalnost predstavlja v širšem kontekstu. Tomasella sicer spretno poveže drobce podatkov o posameznih rezidencah in zasnovah v celoto, tako da se lepo bere, a prepušča bralcu iskanje zaključkov in rdeče niti v razvoju. Tiste, ki jih tematika še posebej zanima, bodo ob nekaterih podatkih nekoliko razočarani, ker avtorica ni dosledna pri navajanju virov.

V drugem delu, ki ga je naslovlila *I giardini*, se natančneje posveti posameznim primerom, ki jim je posvetila samostojne sestavke. V njem predstavi objekte tako z zgodovinskega kot tudi z oblikovnega vidika. Verodostojnost je podkrepljena z navedki iz arhivskih virov, pričevanj in že objavljenih člankov, tako da je vsak zapis posebej dragocen prispevek k zgodovini izbranega primera. Marsikateri podatek je v teh sestavkih prvič objavljen, žal, nekateri brez navedenega vira, kar zmanjša njihov pomen. Tudi v tem delu skuša ustvariti kronološko zaporedje, zato začne s predstavitvijo vile in vrta Attems-Petzenstein v Podgori, nato Torre Hohenlohe v Zagraju, sledita vipavska vila in vrt Lantieri ter še nekatere druge, dokler ne pride do goriškega mestnega parka ter vrtov ob vili Ritter v Straccisu, ob vili Coronini-Cromberg v Gorici, ob vili Ceconi (danes nunske samostanu) v Gorici pa vse do Viatorijevega vrta v Pevmi. Več pozornosti je posvetila vrtovom, na-

⁵ O tem, kako so v Ljubljani do začetka 17. stoletja hudodelce izgnali samo čez meje ljubljanskega deželskega sodišča, pa piše Golec na strani 115.

stalih v 19. in 20. stoletju, ki so boljše dokumentirani in jih je zato tudi lažje rekonstruirati.

Knjiga je vsekakor eno izmed temeljnih del za preučevanje vrtnega oblikovanja na Goriškem, čeprav pogrešamo njeno umeščenost v prostor in čas. S predstavitvijo primerjalnega sočasnega primerjalnega gradiva bi lahko še jasneje dojeli vlogo in pomen Goriške v celovitosti tega prelivajočega – slovansko-germansko-romanskega dela dežele. Vendar je to delo, ki ga lahko opravijo tudi drugi raziskovalci, za osnovo pa si lahko izberejo ravno pričujoče delo Paole Tomaselle.

Darija Mavrič

Pretrgane korenine: sledi življenja in dela Rajka Ložarja. Ur. Ingrid Slavec Gradišnik s sodelovanjem Helene Ložar-Podlogar. Ljubljana : Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU, 2005. (Opera ethnologica Slovenica), 415 str.

Knjiga *Pretrgane korenine* prinaša prispevke z dvodnevne interdisciplinarnega znanstvenega srečanja, od 19. do 20. oktobra 2004, posvečenega življenju in delu Rajka Ložarja (1904–1985), ki ga je ob stoletnici rojstva organiziral Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU.

Uvodnemu prispevku urednice Ingrid Slavec Gradišnik, ki prinaša očrt zbornika [7–10], in Franceta Bernika, ki podaja oris vsestranskega znanstvenika – arheologa, umetnostnega zgodovinarja, etnologa, literarnega zgodovinarja in jezikoslovca Rajka Ložarja [11–14], sledi pet razdelkov. Za prvim biografskim sklopom se zvrstijo prispevki, razvrščeni po vedah, s katerimi se je Ložar srečal in ukvarjal tokom svojega plodovitega življenja v domovini ter kasneje v Avstriji in Ameriki.

Biografski sklop predavanj, naslovljen "V vrtincu življenja", prinaša pričevanja raznovrstnih avtorjev, ki na različne načine osvetljujejo Ložarjevo življenjsko pot. Neposredno in bogato dokumentirano pričevanje "Vse je vihar razdjal..." podaja Ložarjeva nečakinja, sodelavka pri organizaciji srečanja in urejanju zbornika, etnologinja Helena Ložar-Podlogar [17–44]. Avtorica, ki je z gradivom iz svojega osebnega arhiva obogatila tudi preostale prispevke, podrobno in osebno doživeto predstavi Ložarjevo odraščanje, šolanje na Klasični gimnaziji in Filozofski fakulteti v Ljubljani, kjer je vpisal umetnostno zgodovino in klasično arheologijo, ter nadaljevanje na Dunajski univerzi, kjer je leta 1927

promoviral z disertacijo o sarkofagih Norika in Panonije. Po zaključenem devetmesečnem služanju vojaščine se je leta 1928 zaposlil kot kustos – pripravnik za arheologijo v Narodnem Muzeju v Ljubljani. Leta 1940 je prevzel mesto ravnatelja Etnografskega muzeja. Skupaj z muzejskim, konservatorskim in organizacijskim delom je Ložar nasledil uredništvo revije *Etnolog*, leta 1941 prevzel organizacijski, uredniški in obsežen avtorski delež pri *Narodopisju Slovencev* ter od 1944 sodeloval pri obnovi porušenih vasi in kmečkih domačij kot član konstrukcijskega in regulacijskega odseka. Zaradi grožnje se je leta 1945 umaknil v begunstvo, sprva na Vetrinjsko polje, zatem v predmestje Lienza, v Peggez, kjer je kot profesor slovenščine, umetnostne zgodovine in narodopisja poučeval na taboriščni gimnaziji, organiziral delavnice in razstave izdelkov umetnostne obrti, prosti čas pa namenjal jezikoslovnemu raziskovanju. Iz prve roke nam Ložarja kot gimnazijskega profesorja, učitelja narodopisja na taboriščni gimnaziji predstavi prispevek Kajetana Gantarja [45–52]. S poučevanjem na taboriščni gimnaziji je nadaljeval po preselitvi taborišča v Spittal na Dravi leta 1946 in se skupaj z arhitektom Jožetom Bavdažem posvetil raziskovanju koroške hiše. Po letu 1950 je ostal brez dohodkov in se po neuspešnem iskanju zaposlitve na Koroškem odločil za odhod v Združene države Amerike, kjer je od leta 1952 delal kot inšpektor materiala v tovarni v Chicagu, od leta 1956 pa kot direktor mestnega muzeja v Manitowocu. Po upokojitvi 1969 se je posvečal urejanju na Koroškem zbranega gradiva vse do smrti leta 1985.

O Ložarjevem življenju po letu 1945 spregovori podrobneje Marjan Drnovšek [53–72]. Ključna za razumevanje Ložarjevega emigranstva je v uvodu zapisana misel, da je umik na Koroško *pomenil zanj globok osebni prelom in bolj ali manj ustavitve njegovega strokovnega in raziskovalnega dela. Njegova nadaljnja pot v emigranstvu je bila popolnoma različna od predvojnne, z mnogimi neuresničenimi željami, polna razočaranj, grenkobe, nerazumevanja s strani sorojakov v tujini* [54]. Avtor osvetli korenine emigrantstva Rajka Ložarja, ga razdeli na čas begunstva na Koroškem (1945–1951) in ameriško obdobje (1952–1985) ter opiše njegov odnos do emigracije (... *razen z redkimi sovrstniki po znanju in intelektu... Ložar ni mogel najti stika ne s starimi ekonomskimi in ne z novimi političnimi emigranti v ZDA* [63]) in do Slovenije, kjer je potrebno ločevati med odklonilnim odnosom do komunizma in do Slovenije kot domovine [66].

Sledi prispevek Toma Ložarja o stričevi ameriški zgodbi o neuspehu [77–83]. Zaradi starosti, osebnostnih značilnosti in stigmatizacije kolaboracije z Nemci žal ni nikoli prišel do položaja v Muzeju Peabody na Harvardu, kjer so hranili

Mecklenburško zbirko, arheološke izkopanine z Magdalenske gore pri Grosupljem, ki je bila leta 1932 na dražbi prodana v tujino. Jože Velikonja nas seznani z Ložarjevimi pismi in zapiski [85–95], ki ga *kažejo kot vztrajneža v slovenskem kulturnem svetu, po eni strani strokovno razgledanega in svetovno usmerjenega, po drugi pa utesnjenega zaradi njegovega odklanjanja zahtev zunanjega sveta, ki mu je bil tuj* [94]. Pregled Ložarjevega dopisovanja in besedil, objavljenih v emigraciji, ki osvetljujejo vzroke za odhod, življenje v Ameriki, osamljenost in odnose z emigrantskimi kulturnimi organizacijami prinaša tudi prispevek Andreja Rota *"Pravo Ameriko sem imel doma!"* [97–109]. O svetlejšem obdobju Ložarjevega življenja pa piše Urban Golob v sestavku *"Gornik, alpinist in alpinistični mislec"* [111–116]. Opozori na Ložarjevo samohodnost (tudi) v alpinizmu, tako v praksi, še bolj pa v alpinistični misli, ki je kritično polemizirala s takratnima vodilnima mislecema Klementom Jugom in Henrikom Tumo. Najpomembnejše biografske prispevke o Ložarju predstavi bralcu prispevek Andreja Vovka *"Drugi o njem"* [117–125].

Sledeči razdelek se posveča Ložarjevemu arheološkemu udejstvovanju. Uvaja ga prispevek Staneta Gabrovca [129–137]. Predrag Novaković predstavlja Ložarjev pogled na slovensko arheologijo, idejo arheologije, konceptualna in metodološka načela, izpostavi Ložarja kot arheološkega praktika ter opozori na nekatere slabosti Ložarjeve ideje in prakse arheologije [139–157]. *Kot slepo ulico oziroma nekakšen "zdrs" v Ložarjevem intelektualnem opusu oceni poskus povezave etnologije in prazgodovinske arheologije ter vpeljava pojma psihološke kontinuitete v spisu "Prazgodovinske osnove slovenskega narodopisja", objavljenem leta 1943 v Etnologu* [153]. Podrobno nas z Ložarjevim arheološkim delom v Narodnem muzeju seznani Tomaž Nabergoj v slikovno bogato dokumentiranem prispevku *"Muzealec v Narodnem muzeju in začetki arheologije srednjega veka"* [159–189]. Na Ložarjevo raziskovanje kolišč na Ljubljanskem barju pa se nanaša prispevek Antona Veluščka *"Ljubljansko barje v koliščarski dobi"* [191–216].

Sklop *"Umetnost podob in besed"* predstavi Ložarja kot umetnostnega zgodovinarja, likovnega in literarnega kritika. Damjan Prelovšek piše o Ložarjevem presedlanju iz študija umetnostne zgodovine na študij arheologije, o (ne)vplivu dunajske umetnostnozgodovinske šole, o kritiki *Sistematike stila* svojega nekdanjega profesorja Izidorja Cankarja (pri čemer se je samorastniško oprl na ikonološko metodo Erwina Panofskega in Edgarja Winda), o publicistični in uredniški dejavnosti ter o zamrtju umetnostnozgodovinskega angažmaja po prevzemu vodstva Etnografskega muzeja [219–223]. Nazorno, slikovito in vsestransko predstavi

Ložarjev odnos do sodobne likovne umetnosti Milčeka Komelja [225–237]. Komeljev prispevek pokaže izhodišča Ložarjevega gledanja na umetnino, opozori na njegovo fenomenološko-strukturalno pozornost notranji problematiki in obenem zgodovinski razsežnosti ter iskanju tipoloških vzporednic. Pri tem je neredko iskal (slikovite oziroma zgovorne) analogije med slikarsko in besedno umetnostjo. Zaradi svoje religiozne naravnosti je bil Ložar osrednji interpret ekspresionistične umetnosti, predvsem umetnosti bratov Kralj. Razdelek zaključuje prispevek Matije Ogrina *"Literarno-kritiški in estetski pogledi na slovensko literaturo"*, ki predstavi izhodišča in oblikovanje Ložarjeve literarno kritiške misli z vrhuncem v uvodu v antologijo *Slovenska sodobna lirika* [239–247].

Sklop o Ložarjevem raziskovanju jezika tvori pregledni prispevek *"Raziskovalec slovenskega jezika"* Marjete Humar [251–260] in problemski o slovensko-nemški dvojezičnosti na Koroškem in Ložarjevih pogledih nanjo Herte Maurer-Laussegger [261–280].

Kar šest prispevkov, največ za biografskim sklopom, prikazuje Ložarjevo etnološko pot, nastavev za direktorja Etnografskega muzeja, znanstvene nazore in raziskave, predvsem pa delo za *Narodopisje Slovencev*. Številnost je presenetljiva ob dejstvu, da se je Ložarjev aktivni etnološki angažma v domovini pričel praktično šele z namestitvijo na ravnateljsko mesto v Etnografskem muzeju leta 1940, pa vendarle razumljiva glede na pečat, ki ga je takratni osrednji muzejski projekt *Narodopisje Slovencev* dalo etnološki vedi. Razdelek uvaja prispevek *"Etnološki nazori Rajka Ložarja"* spod peresa urednice in organizatorke srečanja Ingrid Slavec Gradišnik, ki opiše okoliščine Ložarjevega *koraka od arheologije k etnologiji*, predvsem pa izčrpno predstavi Ložarjevo umevanje narodopisne vede [283–303]. Podrobno spregovori o Ložarjevih pogledih na predmet in naloge narodopisja, razmerje med etnografijo in etnologijo, metode narodopisnega raziskovanja, interpretacije dejstev, pomožne vede ter na znanstveni cilj in socialni smisel narodopisja. Pri tem opozori na nekonsistentnost Ložarjevih metodoloških načel *na presečišču obravnav ljudske kulture, ki jo je pripisal zgodovinskim vedam o zgodovinski metodologiji, in obravnav naroda, ki jo je zaupal predvsem sociologiji, očitno razumljeni kot vedi o sedanosti* [295]. Zaključí s predstavitev Ložarjevega (spremljanja) narodopisnih (etnoloških) premislekov in prakse v emigraciji.

V nadaljevanju je ponatisnjeno redigirano besedilo *"Ozadje nastanka 'Narodopisja Slovencev'"* iz *Traditiones* 17 (1998) Helene Ložar-Podlogar [305–321], ki bogato dokumentirano osvetljuje *poti in stranpoti nastajanja nekega dela, ki se je porajalo v hudem obdobju slovenske zgodovine* [319]. Z

dokumentarnim gradivom podkrepljena je tudi "Pripoved 'Aktov etnografskega muzeja' 1940–1945" Inje Smerdel, pripoved o *Ložarjevem času* v Etnografskem muzeju, času, ko po njegovih besedah *služba ni bila noben piknik* [323–344].

Nadaljnji etnološki prispevki se nanašajo na Ložarjeve raziskave prehrane, obrti in stavbarstva. Maja Godina-Golija opozori in predstavi Ložarjevo pionirsko delo pri etnološkem raziskovanju prehrane [345–354]. Spis "Ljudska hrana" v *Narodopisju Slovencev* je zaradi širine *zastavitve problema etnološkega raziskovanja prehrane in sistematične obravnave številnih sestavin te kulturne prvine (od pridobivanja živil, priprave in uživanja jedi, vsakdanje in praznične hrane, ritma in poimenovanja jedilnih obrokov, prehranitvenih območij oziroma tipov)* še danes *najobsežnejši in najizčrpnější pregled ljudske prehrane na Slovenskem* in tako temelj *za sodobnejše in strokovno poglobljenejše raziskovanje* [350–351]. Kritično pretrese Ložarjev spis "Pregled ljudske obrti in trgovine v Sloveniji" (spisan za *Narodopisje Slovencev*, toda spričo odhoda iz domovine objavljen v *Zgodovinskem zborniku* leta 1959 v Buenos Airesu) Janez Bogataj [355–362]. Pokaže na pomanjkljivosti Ložarjeve obravnave obrti in trgovine, ki jih vidi v zavezanosti kmetstvu, zaradi česar sta spregledani obrt in trgovina v mestnem in trškem okolju, v manku številnih obrtnih panog in oblik trgovine ter v neenotni notranji strukturi obravnave in mestoma nelogični sistematiki. Odliki

Ložarjevega dela pa vidi v poskusu sistematike in bogatem gradivu o terminologiji in tehnoloških postopkih. V zaključku opozori še na Ložarjev članek o "Reklami", objavljen v reviji *Ilustracija* 12 (1931), kjer gre za *najstarejši strokovno poljudni zapis o reklami kot pomembnem segmentu trgovine ali tržnega komuniciranja* [360]. Kot zadnji se zvrsti prispevek Vita Hazlerja "Raziskave koroškega stavbarstva" [363–390]. Na osnovi pregleda doslej neobjavljenega gradiva o koroškem stavbarstvu je opisano Ložarjevo raziskovalno delo na Koroškem, metode in tehnike terenskega dela ter predmetna usmerjenost k iskanju najstarejše, po Ložarju *praznovorne* koroške hiše Slovencev. K dokumentarnosti in ilustrativnosti prispevka doprinajajo posnetki Ložarjevih (prepisov) terenskih zapiskov, situacijske skice, floris, narisi in druge risbe ter fotografije njegovih strokovnih sodelavcev, študenta gradbeništva Jožeta Bavdaža in Leandra Škofa.

Prav na koncu knjige je objavljena še bibliografija Rajka Ložarja, ki jo je na podlagi bibliografskega gradiva Jožeta Velikonje uredil, dopolnil in pregledal Drago Samec ter dodal še pregled biografskih zapisov o Rajku Ložarju.

Zbornik bogati ilustracijsko gradivo, posnetki dokumentov, spisov in fotografij. Prav gotovo pa bi bil Ložarjev umetniški duh zadovoljen z na naslovnici objavljenim portretom Mihe Maleša.

Špela Ledinek Lozej

Navodila avtorjem

* **Kronika** – časopis za slovensko krajevno zgodovino – je osrednja slovenska revija za lokalno zgodovino. Izdaja jo Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

* **Prispevki**, ki jih objavlja Kronika, so v slovenskem jeziku. Njihov obseg je praviloma ena avtorska pola in pol, to je do 24 strani običajnega tipkopisa. Članek naj bo lektoriran. Avtorji morajo poslati:

članek – vsebinska razčlenitev naj bo pregledna in logična;

podatke o avtorju – ime in priimek, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, in njen naslov, naslov elektronske pošte in telefonsko številko, kjer je avtor dosegljiv;

povzetek – predstavi naj glavne rezultate prispevka in naj, razen v izjemnih primerih, ne presega ene strani (30 vrstic);

izvleček – kratek opis prispevka (do 10 vrstic);

spisek uporabljenih virov in literature;

priloge – slikovno gradivo, kopije dokumentov, zemljevidov ipd. Fotografije naj bodo označene z legendo. Na iztisu članka označite, kje naj bi bila posamezna priloga objavljena.

* **Opombe** – morajo biti pisane enotno. Avtorji naj uporabljajo opombe pod črto (footnote) in ne opombe med tekstem (v oklepaju) ali na koncu (endnote). V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literatura. Pri arhivskih virih uporabljamo uveljavljene kratice za arhiv, nato navedemo kratico fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja, smiselno skrajšani naslov (ne letnice izdaje) in številke strani.

* Poglavlje **Viri in literatura** – v njem morajo biti sistematično navedeni vsi viri in vsa literatura, ki smo jo navedli v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, literaturo, po potrebi tudi časopise, ustne izjave ipd. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu. Najprej navedemo skrajšano navedbo, ki smo jo uporabljali v opombah, in nato celotno navedbo vira ali literature.

Arhivski viri – navedemo: arhiv, ime fonda ali zbirke, po potrebi še številke fasciklov ali škatel.

Primer: AS 231 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945–1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi zadostuje, če navedemo: AS 231, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: ZAP, MOP (kot navajamo v opombah) – Zgodovinski arhiv Ptuj, Fond Mestna občina Ptuj (po potrebi še številke škatel ali fasciklov). V opombi zadostuje, če navedemo: ZAP, MOP, š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Literatura – monografije – navedemo: priimek in ime avtorja: *naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku)*. Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki – navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. *Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku)*, za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1–2, str. 20–41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848–1991. *Slovenija 1848–1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15–20.

* Prispevke naj avtorji pošljejo na sedež uredništva Kronike (Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana) ali odgovornemu uredniku Kronike (Miha Preinfalk, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Novi trg 2, p.p. 306, 1000 Ljubljana). Prispevke lahko pošljete tudi po elektronski pošti na naslova odgovornega urednika (mpreinfalk@zrc-sazu.si) ali tehnične urednice Barbare Šterbenc Svetina (barbara.svetina@zrc-sazu.si).

* Članki naj bodo napisani v običajnih računalniških programih. Na poslanem gradivu naj bodo upoštevane zgoraj navedene zahteve. Ime besedila (file) naj bo ime avtorja članka. Priporoča se oddaja slikovnega gradiva v obliki fotografij, diasov ali podobno, če pa je skenirano, mora imeti ločljivost najmanj 300 dpi. Biti mora v približni velikosti objave v reviji ter shranjeno v tif formatu brez kompresije.

* Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije. Slikovno gradivo vrnemo po izidu prispevka.

* Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani, recenzentski postopek je anonimen.

Uredništvo Kronike

spomenika in povzame izsledke raziskav. Izvedbeni del pa poda natančne usmeritve za ohranjanje in varovanje spomenika. Pri tem bodo upoštevani vsi elementi prostora, ne le izpostavljeni v tem prispevku. Na ta način bodo postale jasne ustrezne možnosti izrabe in vsebine kompatibilne spomeniški substanci. Dorečen mora biti tudi način vzdrževanja z opredeljenimi stroški ter rešeni (morebitni) konflikti uporabnikov in lastnikov prostora.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije

AS 177, Franciscejski kataster za Štajersko: C 363A02.

AS 1068, Zbirka načrtov: teh. enota 2 list 187.

Ministrstvo za kulturo

INDOK

Muzej novejšje zgodovine Slovenije, enota Brestanica

Kopije fotografij stalne muzejske zbirke Trapisti v Rajhenburgu.

ZVKDS – Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije

OE Ljubljana, arhiv.

OE Celje, arhiv.

LITERATURA

Hafner, Aleš: *Konservatorski vidik pri obnovah objektov vrtnoarhitekturne dediščine*. Referat strokovnega posveta o parkih. Ljubljana: Restavratski center, 1990.

Kaiser, Joseph Franz: *Litografirane podobe slovenještajerskih mest, trgov in dvorcev*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl, 1999. Zbrala: Ivan Stopar, Primož Premzl (vzporedni naslov: *Stara Kaiserjeva suita 1824–1833 s faksimilom četrte izdaje zemljevidov Celjskega in Mariborskega okrožja*).

Ogrin, Dušan: *Smisel slovenske krajinsko-arhitekturne dediščine. Zgodovinski parki in vrtovi v Sloveniji*. Uvodni tekst. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo, Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino, 1995.

Simič, Mitja in Kolšek, Alenka: *Zgodovinski vrtovi Dolenjske in Posavja*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, Dolenjska založba, 2000.

S U M M A R Y

Rajhenburg Castle area

Landscape architecture in the service of monument conservation deals with the theoretical and practical aspects of cultural landscape and garden architectural heritage (historical parks and gardens), which are among the less researched fields of cultural heritage in Slovenia.

The Rajhenburg Castle, a cultural monument of national importance, forms part of a broader, recognisable, homogeneous and topographically determinable area: a cultural heritage landscape of permanent crops, with the centre formed by a complex of agricultural buildings and an area of former garden arrangements. The monument is considered within its spatial context, as a whole reflecting the social situation of a place through time.

Today, it is no longer possible to detect any trace of a park or a garden within the core monument area: the structure of the area is blurred; the garden architectural elements are either ruined or damaged. Scanty archival documentation renders it impossible to write about any kind of original design or stylistic period. The presentation of the Rajhenburg Castle area can only be based on the available historical sources, written or graphical depictions indicating that it has always been recognised in scholarly circles as an important landscaped area. Somewhat more discernible are the extensions of agricultural buildings in the central part and the land plot structure, which has not been subject to considerable change.

In addition to the renovated castle fortification, a presentation should also be made of the castle area as a cultivated castle landscape. There is a need to recreate and revitalise all natural and built historical elements, which are inseparably linked to the renovated architecture: the castle slope, the outer ward area, the decorative garden, the vegetable and herb garden, the monastery cemetery, the two tree-lined lanes. It is of vital importance that the castle remains the sole spatial dominant within the broader area, with the landscape arrangement subordinated to it.

From the cultural conservation perspective, the monument site requires a balanced solution between protected qualities of the area and the development of the existing programme within the castle's walls.